

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI

DOKTORA TEZİ

**TÜRKİYE’DE DEMOKRATİK MÜZAKERE: AK
PARTİ İKTİDARININ SİYASAL VE
DEMOKRATİK AÇILIM SÜREÇLERİ (2002-2016)**

Çiğdem GÖRGÜN

2502140181

TEZ DANIŞMANI

Prof. Dr. Kıvanç ULUSOY

İSTANBUL - 2020

ÖZ

TÜRKİYE’DE DEMOKRATİK MÜZAKERE: AK PARTİ İKTİDARININ SİYASAL VE DEMOKRATİK AÇILIM SÜREÇLERİ (2002-2016)

ÇİĞDEM GÖRGÜN

Bu tez çalışması, müzakereci demokrasi literatürünü temel alarak Türkiye’deki müzakere sürecini (2009-2015) geniş çaplı müzakere perspektifinden incelemektedir. Araştırma temel olarak, derinlemesine bölünmüş toplumlarda müzakere araştırmaları ve müzakere tartışmalarında son zamanlarda yoğunlaşan müzakerenin ölçeği ve niteliği gibi tartışmalardan elde edilen görüşler üzerine inşa edilmiştir. Bu tez çalışması temel olarak “derinlemesine bölünmüş bir toplumda müzakereci demokrasi nasıl işlemektedir” araştırma sorusu üzerine tasarlanmıştır. Bu soruya cevap verebilmek için ilk olarak, müzakerenin geniş çapta analizine imkan veren Dembinska ve Montambeault (2015) tarafından geliştirilen ve müzakereyi tek bir “ân”a indirgmeden müzakereye “müzakere öncesi”, “müzakere masası” ve “müzakere masası dışındaki” süreç olmak üzere üç ayrı ân olarak bakan analitik yaklaşım benimsenmiştir. Araştırma verileri temel olarak Türkiye’deki müzakere sürecinde yer almış üst ve orta düzey aktörlerle 20 derinlemesine ve açık uçlu mülakat ve üst düzey aktörlerin medya açıklamalarından elde edilmiştir. Ayrıca müzakere masasındaki süreç “Söylem Nitelik İndeksi” (Discourse Quality Index) aracılığıyla değerlendirilmiştir. Bu çalışmanın temel argümanı kutuplaşma, çatışma ve sosyal marjinalleşme seviyelerinin yüksek olduğu bağlamlarda, bireysel psikolojik engeller ve grup karşıtlığının müzakereyi olanaksız kıldığı yönündedir. Türkiye’nin Kürt çatışmasına ilişkin müzakere süreci durumunda, müzakere, mevcut çatışmaları yatıştırmak yerine daha da karmaşık hale getirmiş, tutumları ve durumları verimsiz bir şekilde şiddetlendirmiş ve hizipleri daha da ileriye götürmüştür. Öyleki, resmi prosedürler veya şekillendirilebilir bilişsel koşullar dahi olumsuz polarizasyon ve negatif tutumların önüne geçememiş, çatışan taraflar müzakerelere katı zihinsel model veya bakış açısıyla girmişler ve müzakereyi karşı tarafı yenmeye kararlı oldukları bir

savaş alanı olarak gördüklerinden dolayı müzakereden beklenen amaç gerçekleşmemiştir.

Anahtar Kelimeler: Müzakere, bölünmüş toplumlar, etnik gruplar arası diyalog, uzlaş, Türkiye Devleti- PKK çatışması.

ABSTRACT

DEMOCRATIC DELIBERATION IN TURKEY: AK PARTY GOVERNMENT'S POLITICAL AND DEMOCRATIC OPENING PROCESS (2002-2016)

ÇİĞDEM GÖRGÜN

This thesis explores the deliberation process in Turkey (2009-2015) based on the democracy literature through a large scale deliberation perspective. The research is mainly built upon views obtained from discussions regarding the scale and characteristics of deliberation, which have drawn a good deal of interest recently in deliberation research and discussions on deeply divided societies. This thesis study is laid out on the following research question: how does a deliberation process work in a deeply divided society? In order to answer this question, the analytical approach developed by Dembinska and Montambeault (2015) is adopted, which allows for a large scale analysis of deliberation and views it as three distinct “moments” of “pre-deliberation,” “deliberation at the table” and “deliberation outside the table” rather than reducing deliberation to one moment. Research data is obtained mainly from 20 in-depth and open-ended interview with high and medium level actors who took part in the deliberation process in Turkey and press releases of high level actors. Moreover, the discourse at the deliberation table is assessed through discourse quality index. The main argument of this study is that in contexts where polarization, conflict and social marginalization levels are high, individual psychological obstacles and group opposition make deliberation impossible. In Turkey’s deliberation process regarding the Kurdish conflict, deliberation complicated the existing conflicts even further rather than deescalating them, incensed the attitudes and situations in an unproductive manner, and amplified the factions. So much so that, even formal procedures and moldable cognitive conditions failed to get in the way of polarization and negative attitudes, the conflicted parties entered into deliberations with a rigid mental model and point of view, and the deliberation did not yield the desired result as the conflicted parties saw it as a theater of war in which they were decisive to overcome the opposing party.

Key Words: Deliberation, divided societies, dialogue between ethnic groups, consensus, Turkish State-PKK conflict.

ÖNSÖZ

Türkiye’deki demokratik açılım üzerine olan bu tez çalışması yaklaşık olarak 8 yıllık bir düşünce ve çalışmanın ürünüdür. Kürt milliyetçiliğine dair ilgim ilk olarak lisans eğitimimin ilk yıllarında başladı. Kürt açılımı o dönem henüz yeni başlatılmıştı ve derslerde Kürt sorununa yönelik ciddi tartışmalar gerçekleşiyordu. Özellikle bu tartışmalarda dinlediğim Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinden gelen sınıf arkadaşlarımla hayat hikayeleri ilgimi çekmiş ve beni konu hakkında daha fazla bilgi edinmeye yöneltmişti. Esasında sınıfta gerçekleşen bu tartışmalar benim Kürtlere yönelik tasavvurumda da büyük bir değişime yol açmıştı. 2012 yılında İstanbul Üniversitesi’nde hem araştırma görevliliğine hem de yüksek lisans eğitimime başladığımda konu üzerinde daha fazla düşünme imkanı buldum. Gerek İstanbul gibi kozmopolit bir şehirde yaşamaya başlamam gerek se de azınlık hakları üzerine uzmanlaşmış hocalarla tanışmam benim Kürt sorununa yönelik zihinsel dünyamı şekillendirmeye başlamıştı. Bununla birlikte Kürt sorunu o dönemde üzerine tez yazacak kadar olgunlaşmamıştı zihnimde. Böyle bir sorun üzerine tez yazma fikri ilk olarak doktora sürecinde aldığım “Modern Siyaset ve Kamusalılık” dersinde oluşmaya başladı. Derste özellikle Habermas’ın eserleri beni müzakere kavramına yönlendirdi ve Türkiye’de devam etmekte olan “çözüm süreci” ni irdelememe yol açtı. Böylelikle uzun zorlu bir yolculuk olan tez yazma serüvenim başlamış oldu.

Tez yazmaya başladığımda gerek içinde bulunduğumuz coğrafya da gerekse de Türkiye’de zor zamanlar yaşanmaya başlamıştı. Geçen süre zarfında 400 binden fazla can kaybı ve 10 milyonlarca ifade edilen yerinden edilmiş insan ile birlikte Suriye iç savaşı 8 yılı geride bıraktı. Irak’ta da benzer bir durum yaşandı. Irak İslam Şam Devleti (İŞİD)’nin Irak topraklarında da güçlenmesi ile birlikte Irak’ta da on binlerce can kaybına üç milyondan fazla insanın zorunlu göç etmesine neden oldu. Şam, Halep, Bağdat, Musul, Kerkük gibi tarihi şehirler yakılıp yıkılırken, savaşın mağdurları dünyanın dört bir tarafına sığınmak zorunda kaldılar.

Türkiye’nin komşu ülkelerinde yaşanan bu iç savaşa paralel olarak Türkiye’de de PKK ile devletin çatışması hız kazandı. 2015 sonlarında müzakere sürecinin sona ermesi ile birlikte çatışmalar yeniden alevlendi ve daha önce kırsal kesimlerde yoğunlaşan çatışmalar kentlere taşındı ve kent çatışmalarına dönüştü. 2015-2017

yılları arasında yaşanan çatışmalarda Diyarbakır- Sur ve Şırnak- Cizre başta olmak üzere birçok kent tahrip oldu. Sayıları yüz binlerle ifade edilen insanlar evlerini terk etmek zorunda kaldılar. Tüm bunlara ek olarak, 15 Temmuz 2016 yılında Türkiye’de askeri vesayetin son bulduğuna yönelik tartışmalar devam ederken bir askeri darbe girişimi yaşandı. Her ne kadar darbe girişimi toplumsal destekle birlikte sivil yönetim tarafından engellenmiş olsa da, darbe sonrası ilan edilen “Olağanüstü Hal” ülkedeki demokratik alanı daralttı. Bu tez çalışması bu bağlamda böylesi bir sosyal alt-üst oluşların yaşandığı dönemde yazılmaya çalışılmıştır.

Öncelikle, tez danışmanım Prof. Dr. Kıvanç Ulusoy’a bu tezin yazılma ve araştırma kısmında şahsıma yönelik verdiği destek için kendisine teşekkürü borç bilirim. En yoğun ve en zor zamanlarda bile mümkün olan tüm desteği sağlamakta tereddüt etmedi ve bunun için gerçekten minnettarım. Onun rehberliği ve danışmanlığı bu tezin yazılmasını mümkün kılmıştır. İkinci olarak, her tez komite toplantımda, çalışmama yönlendirdikleri eleştirileri ile ufkumu genişleten, bana yeni sorgulama alanları yaratan Yrd. Doç. Dr. Fethi Ufuk Özışık ve Yrd. Doç. Dr. Nazife Şebnem Sayhan’a da teşekkürü borç bilirim.

Ayrıca siyaseten zor dönemlerde hassas konular hakkında konuşmak için zaman ayıran bu araştırmaya katılan tüm katılımcılara teşekkürü bir borç bilirim. Her birine tekrar ulaşamayacağım ve katkılarından dolayı yüz yüze teşekkür edebilme fırsatım olmadığını bildiğimden dolayı, 2018 Mart ayından – 2019 Aralık ayına kadar devam eden saha araştırmasında bu araştırmaya katılanlara şükranlarımı böylelikle sunabildiğimi umut ediyorum.

Her doktora tezi sürecinde olduğu gibi benim doktora yolculuğumda da, kendileri de benim gibi doktora öğrencileri olan ve her aşamada tezimi okuyarak bana sürekli destek veren Musa Akgül, tam 8 yıl önce İstanbul Üniversitesi’nde yollarımızın kesiştiği ve bundan çok mutluluk duyduğum, Dilek Dede, ve Oya Zincir arkadaşlarıma çok teşekkür ederim. Ayrıca, yaklaşık olarak 2 yıl önce Ünye’ye taşındığımda tanıdığım ofis arkadaşlarım Muhammed Onur Çöpoğlu, Gülten Çakmak ve Süleyman Altunkaya’ya da bana sağladıkları moral ve destek için teşekkürü borç bilirim.

Ve nihayetinde, annem ve babam Zeynep Görgün ve Mehmet Resul Görgün, abilerim Mesut Görgün ve Salih Görgün ve sevgili yeğenlerim Didem, Doğuhan, İnci

Su ve Bertuğ... Her aşamada ve zorlukta yanımda oldunuz. Üzerimdeki emeklerinizi
tarif edecek kelime bulamıyorum... Bu tezi size ithaf ediyorum.

ÇİĞDEM GÖRGÜN
İSTANBUL-2020

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	ii
ABSTRACT.....	iv
ÖNSÖZ.....	vi
TABLolar LİSTESİ.....	xi
GRAFİKLER LİSTESİ.....	xii
KISALTMALAR LİSTESİ.....	xiii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

BÖLÜNmüş TOPLUMLARA BİR ÇÖZÜM OLARAK MÜZAKERECİ DEMOKRASİ

1.1. Demokrasi, Etnik Bölünme ve İç Çatışma	22
1.2. Bölünmüş Toplumlarda Demokrasi	29
1.3. Bölünmüş Toplumlara Yönelik Çözüm Arayışları	33
1.3.1. Ortaklıkçı Model	34
1.3.2. Entegrasyonist (Bütünleştirici) Yaklaşım	40
1.4. Bölünmüş Toplumlara Bir Çözüm Önerisi Olarak Müzakereyi Çağırarak ...	45
1.4.1. Müzakereci Demokrasinin Doğası	49
1.4.2. Bölünmüş Toplumlarda Müzakerenin Avantaj ve Dezavantajları	52
1.5. Türkiye’de Etnik Siyaset ve Çatışma Çözümü	57

İKİNCİ BÖLÜM

ANALİTİK BİR YAKLAŞIM: MÜZAKERECİ GENİŞ ÇAPLI DÜŞÜNMEK VE MÜZAKERENİN ÜÇ ANI

2.1. Müzakereci Demokrasinin Mikro ve Makro Kavramsallaştırmaları	64
2.1.1. Müzakereci Demokrasinin Mikro Kavramsallaştırması	67
2.1.2. Müzakereci Demokrasinin Makro Kavramsallaştırması	70
2.2. Mikro ve Makro Müzakere Modelleri Arasındaki Bölünmeyi Çözme Girişimleri	73
2.2.1. Müzakereci Sistem Yaklaşımı	74
2.2.2. Entegre Bir Kamusal Müzakere (Integrated Deliberation)	80
2.3. Uzlaşma için Müzakerenin Üç Anı	83
2.3.1. An 1: Çatışmadan Diyaloğa: Müzakere İçin Zemin Hazırlamak	84
2.3.2. An 2: Müzakere Masası: Müzakerenin Niteliği	86
2.3.3. An 3: Müzakere’den Uzlaşma: Etnik Kimliklerin Dönüşümü	87

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ÇATIŞMANIN EVRİMİ ve 2009 DEMOKRATİK AÇILIM SÜRECİ'NDEN ÖNCEKİ ÇÖZÜM GİRİŞİMLERİ

3.1.	Türkiye'nin Kürtlere Yönelik Tarihsel Politikası	90
3.2.	İlk Çözüm Girişimleri	101
3.2.1.	1991 Seçimleri	102
3.2.2.	1993 Ateşkesi	106
3.2.3.	Öcalan'ın 1999 Yılında Yakalanması	111
3.3.	AK Parti'nin Kürt Sorununa Yaklaşımı	113
3.3.1.	AK Parti'nin Doğuşu ve Kürt Sorununa Yaklaşımı.....	115

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE DEMOKRATİK MÜZAKERE: DEMOKRATİK AÇILIMDAN ÇÖZÜM SÜRECİNE (2009-2015)

4.1.	Açılım Sürecinin Tarihsel Evrimi ve Müzakerenin Niteliği	132
4.2.	An 1: Türkiye'de Çatışmadan Müzakereye: Konu ve Çıkarların Çerçevesi	147
4.3.	An 2: Müzakere Masası: Söylem Nitelik İndeksi (Discourse Quality Index) 181	
4.4.	An 3: Müzakere Masası Ötesindeki Süreç: Müzakerelerin Toplumsal Alana Yayılması	190
SONUÇ		202
KAYNAKÇA		210
EKLER.....		233
ÖZGEÇMİŞ.....		249

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1.1“The Corrolates of War Project” verilerine göre 1816-2007 yılları arasında Dünyada Devlet İçi Çatışmaların Tipi	26
Tablo 1.2 HIIK Verilerine Göre 2016-2017 yılı küresel çatışma yoğunluğu karşılaştırması.	27
Tablo 1.3 HIIK verilerine göre 2016-2017 yıllarındaki çatışma tipleri ve çatışma frekansı.....	28
Tablo 2.1Entegre Müzakereci Sistem	81
Tablo 2.2 Müzakerenin Üç Anı ve Bileşenleri.....	84
Tablo 3.1Kürt nüfusun yoğun yaşadığı yerlerdeki 2002 ve 2007 yılı seçimlerinin partilerinin oy yüzdeleri (%)	126

GRAFİKLER LİSTESİ

Grafik3. 1Komisyon görüşmelerinde talepleri gerekçelendirme seviyesi.	183
Grafik3. 2Komisyon görüşmelerinde talepleri gerekçelendirmenin niteliği.....	185
Grafik3. 3Komisyon görüşmelerinde karşı gruba yönelik saygı/saygısızlık göstergeleri	186
Grafik3. 4Komisyon görüşmelerinde karşı argümana yönelik saygı /saygısızlık oranları	187
Grafik3. 5Komisyon görüşmelerinde yapıcı siyaset kategorisinin yüzdelik dağılımı.	188

KISALTMALAR LİSTESİ

AK Parti/ AKP	: Adalet ve Kalkınma Partisi
ANAP	: Anavatan Partisi
AV	: Alternatif Oy (Alternative Vote)
COW	: The Corralates of War Project
DDKO	: Doğu Devrimci Kültürel Ocakları
DP	: Demokrat Parti
DTP	: Demokratik Toplum Partisi
DYP	: Doğru Yol Partisi
FPTP	: En Çok Oyu Alanın Kazandığı Seçim Sistemi
HEP	: Halkın Emek Partisi
HIİK	: Heidelberg Institute of International Conflict Research
KADEK	: Kürdistan Özgürlük ve Demokrasi Kongresi
KCK	: Kürt Toplulukları Birliği
KDP	: Kürdistan Demokratik Partisi
KONGRA-GEL	: Kürdistan Halk Kongresi
KYB	: Kürdistan Yurtseverler Birliği
MGK	: Milli Güvenlik Konseyi
OHAL	: Olağanüstü Hal
PKK	: Kürdistan İşçi Partisi
PR	: Proportional Representation (Orantılı Temsil)
RP	: Refah Partisi
SHP	: Sosyal Demokrat Halkçı Parti
SNİ	: Söylem Nitelik İndeksi
STV	: Devredilebilir Tek Oy (Transferable Single Vote)
SV	: Ek Oy (Supplementary Vote)
TİP	: Türkiye İşçi Partisi
YDGH	: Yurtsever Devrimci Gençlik Hareketi

GİRİŞ

Çalışmanın Amacı

Bu tez çalışmasında temel olarak müzakereye geniş çaplı bir müzakere perspektifinden bakılmakta ve derin bir şekilde bölünmüş toplumlarda¹, çatışma çözme süreçlerinde müzakerenin nasıl gerçekleştiği, çatışan grup üyelerinin müzakere masasına hangi koşullarda oturduğu ve bu müzakerelerin geniş toplum kitlelerine nasıl yayıldığı gibi bir dizi konu üzerine odaklanılmaktadır.

Müzakereci demokrasi teorisinin savunucuları, müzakere konusundaki tartışmanın kavramsal olgunluğu göz önüne alındığında, müzakere bileşenini dikkate almadan 21.yy'da demokrasiyi düşünmenin artık mümkün olmadığını iddia etmektedirler (Bohman, 1998; Dryzek, 2010). Bununla birlikte müzakerenin uygulanabilirliği hala çözülememiş bir tartışmadır (Popkin 1992; Posner 2004; Przeworski 1998; Raz 1998; Shapiro 1999; Stokes 1998). Bu çalışma temelini müzakereci demokrasi kuramına dayandırmaktadır.

Derin bölünmüş toplumlar, demokratik bir çerçeve içinde çatışma içinde olan karşıt gruplara yer verme zorluğu ile karşı karşıyadır. Bu bağlamda demokratik müzakere literatürde bu zorluğun üstesinden gelmek için uygun bir yapı olarak önerilmektedir. Bölünmüş ve çatışan toplumları müzakereci toplumlara dönüştürme olasılıklarını yansıtan en az iki literatürden bahsedilebilir. Literatürün bir kısmı şiddet içeren toplumları kültürel olarak dönüştürmenin bir aracı olarak müzakereye odaklanmaktadır. Buradaki çalışmalar, müzakereci bir demokrasinin, teoride, diğerinin dahil edilmesini ve tanınmasını teşvik ederek şiddet içermeyen bir şekilde çatışma farklılıklarını nasıl barındırabileceğini vurgulamaktadır (Azmanova 2010;

¹ Bu çalışmada "bölünmüş toplum" kavramı ile, etnik olarak çeşitlilik gösteren, etnik kökenin politik amaçlar için kullanıldığı ve siyasi olarak göze çarpan bir bölünmenin olduğu toplumlar kastedilmektedir. Dryzek'e göre bölünmüş bir toplum, karşılıklı olarak birbirleriyle çelişen kimlik iddiaları üzerinden tanımlanır. Bknz: John Dryzek, *Deliberative Global Politics: Discourse and Democracy in a Divided World*, (2006). Lustick ise bölünmüş bir toplumu tanımlarken belirli kriterleri göz önünde bulundurur. Ona göre, "eğer ki toplumda değer atfedilen bağlar, muhalif bir bölünme yaratıyorsa, diğer gruptaki kimliğe dayanma yüksek politik önemdeyse ve minimum koşul olarak, rakip gruplar arasındaki sınırlar yeterince keskin ise" bu toplum bölünmüş bir toplumdur (Ian Lustick, "Stability in deeply divided societies: Consociationalism versus control." *World politics* 31.3 (1979): 325-344).

Erman 2009; Schwarzmantel 2010). Literatürün bir kısmı ise, uzlaşmacı modellerin geliştirilmesinde yararlı olabilecek kurumsal bir tasarım çözümü olarak müzakereye daha fazla önem vermekte (Drake ve McCulloch 2011; O’Flynn 2010) ve hatta bu yaklaşımlara alternatif bir yaklaşım olarak müzakereyi önermektedirler (Dryzek, 2005).

Bu bulgular göz önüne alındığında, müzakereci demokrasi, sadece birkaç ay önce şiddetli bir çatışmanın karşıt tarafları arasında olanlar arasında dahi inanç ve davranışları dönüştürebilir mi? Eğer bu tür zor bir vakada müzakere lehine kanıtlar sunulsaydı, yüksek düzeyde kutuplaşma ve şiddet geçmişinin olduğu bağlamlarda müzakere için nasıl bir alan yaratılabilirdi? Genel anlamda bu tez çalışmasına rehberlik eden soru: “Bölünmüş bir toplumda müzakereci demokrasinin nasıl işlediği?” sorusudur.

Müzakereye yönelik iyimser açıklamalar, müzakerenin bölünmüş toplumlarda hem kültürel hem de kurumsal düzeyde nasıl daha fazla uyumla sonuçlanabileceğini göstermektedir (Barnett, 2006; Fishkin, 2009; Steiner, 2012). Yukarıda da belirtildiği üzere, mikro ölçekte ve grup düzeyinde yapılan çalışmalar ise genelde müzakereci uygulamaların olumsuz tutum ve davranışları demokratik ve şiddet içermeyen kanallara yönlendirerek ötekinin kabulünü teşvik edebileceğini iddia etmektedirler (Azmanova, 2010; Erman, 2009; Schwarzmantel, 2010). Makro kurumsal yaklaşımlar ise genellikle, yetersiz güç paylaşımı veya diğer uzlaşmacı düzenlemelerin uygulandığı demokratik bir revizyonun gerçekleştirilmesi için müzakerenin kurumsal bir tasarım çözümü olarak uygunluğunu tartışmaktadır (Drake ve McCulloch, 2011; Dryzek, 2005; O Flynn, 2010).

Bununla birlikte, bu olumlu reçeteler, bireylerin kutuplaşmış bağlamlarda nasıl davranacaklarına dair çeşitli karamsar tahminlerle belirgin bir tezat oluşturmaktadır (Caluwaerts ve Deschouwer, 2013). Ampirik kanıtların önemli bir kısmı, diyalogun sadece mevcut çatışmaları şiddetlendirdiğini ve böylece onu derin bölünmüş bağlamlarda istenmeyen bir uygulama haline getirdiğini göstermektedir. Siyasi tartışmalar, bilgi alışverişi öncesinde ifade edilen görüşleri veya alınan kararları pekiştiriyor gibi görünmektedir ve bu, derin bölünmelerin olduğu bağlamlarda özellikle olumsuz sonuçlara yol açabilir (Nenkov ve Gollwitzer, 2012). En karamsar

açıklamalara göre, ‘müzakere farklılıkları yüzeye çıkarabilmekte ve siyasi bölünmeleri daraltmak yerine genişletebilmektedir’ (Shapiro, 1999:31).

Bu bulgular göz önüne alındığında, bu çalışmaya konu olan Türkiye’deki gibi sadece birkaç ay önce şiddetli bir çatışmanın karşıt taraflarında olanlar arasında müzakereci demokrasi inanç ve davranışları dönüştürebilir mi? Sorusu önem kazanmaktadır. Bu çalışmada temel olarak Türkiye Devleti ile PKK arasında 30 yılı geçkin bir süredir devam eden çatışmayı çözmek için AK Parti tarafından 2009 yılında başlatılan ve 2015 Temmuz’unda sona eren müzakere süreci incelenecektir.

Bu süreç incelemesi yapılırken çalışmada, Dembinska ve Montembault (2015) tarafından öne sürülen ve müzakereci süreci üç ayrı “an” a ayırarak inceleyen yaklaşım benimsenmiştir. Bu yaklaşıma göre müzakere süreci; kişisel çıkar alanlarının çerçevelendiği “müzakere öncesi süreç”, müzakerelerin başladığı “müzakere masası” süreci ve son olarak müzakerelerin tüm sistem üzerindeki etkisini gösteren “müzakere masasının ötesindeki süreç” olmak üzere üç müzakere anına ayrılmaktadır. Söz konusu yaklaşım, “saf” müzakereci idealin ortaya koyduğu zorluğa hitap ederken, eşit olmayan tarafların bir arada oturabileceği durumları kavrayarak, yayılma mekanizmalarının sağladığı uzlaşi sayesinde toplumu yeniden müzakere sürecine entegre etmeyi vaaz etmektedir. Bu tez çalışması, bölünmüş toplumların kendine özgü zorluklarını da göz önünde bulundurarak müzakereye bir süreç olarak bakmakta ve bölünmüş bir toplumda müzakerenin işleyişini anlamak için müzakere masası kadar müzakere öncesi ve sonrası süreçlerin de önemli olduğunu savunmaktadır.

Vaka Seçimi: Türkiye’nin Kürt Sorunu ve Müzakere Süreci (2009-2015)

Çalışma, Türkiye’nin Kürt sorununun çözümü için 2009-2015 yılları arasında başlatılan müzakere sürecinin geniş çaplı müzakere perspektifinden incelenmesine dayanmaktadır. Türkiye’nin müzakere süreci, 2009 yılında Türkiye Devleti ile PKK arasındaki çatışmanın çözümü için milli bir politika olarak başlatılmıştır. Süreç 2009’da ilk ilan edildiğinde “Kürt Açılımı” olarak adlandırılmış, daha sonra “Demokratik Açılım” denilmiş ve nihayetinde 2010 yılında “Milli Birlik ve Kardeşlik Projesi” adını almıştır. Müzakere sürecinin bu ilk dönemi, Kürt nüfusunun uzun süredir dile getirdiği, -yerel yönetimlerin güçlendirilmesi, Kürt kimliği ve kültürel haklarının tanınması, ademi merkezîyetçiliğin tanınması gibi-, demokratik taleplere odaklanmıştır. Daha sonra 2011 yılında medyaya sızdırılan kayıtlardan da öğrenileceği

üzere bu süreç 2008-2011 yılları arasında gerçekleşen Oslo süreci ile eş zamanlı yürütülmüştür. Bu ilk süreç, 2011 ve 2012'de çatışmanın artması ve güvenlik söylemine dönüşü ile kesintiye uğramıştır.

Müzakere sürecinin üçüncü aşaması Abdullah Öcalan'ın 2013 Nevruz'unda okunan mektubu ile başlamıştır. 2013-2015 süreci, çatışmanın farklı tarafları arasında ilk kez açık bir diyalog kanalının oluşturulduğu bir süreç olmuştur. Bu süreçte Kürt tarafından bir grup, hapisteki Abdullah Öcalan'a düzenli ziyaretlerde bulunmuş ve ayrıca çözüm sürecinin toplumsallaştırılması için Akil İnsanlar Heyeti kurulurken, süreci yasal zemine oturtmak için de “*Terörün Sona Erdirilmesi ve Toplumsal Bütünleşmenin Güçlendirilmesi*” isimli kanun 2014 yılında Resmi Gazete’de yayınlanarak yürürlüğe konulmuştur.

Müzakere süreci, silah bırakma sürecinin zamanlaması, olası üçüncü tarafların rolleri, güç paylaşımı ile ilgili konular ve geçiş adaletinin ne zaman ve nasıl ele alınacağı ile ilgili uzlaşmazlıklar nedeniyle 2015 yılının ortalarında durmuştur. Süreç boyunca net bir müzakere çerçevesi oluşturulmamıştır. Ayrıca, iç ve dış politik gelişmelerin etkisi, stres faktörlerine yanıt verme açısından sürecin kırılğanlığını ortaya koymuştur.

Türkiye’nin Kürt sorununun çözülmesine yönelik başlatılan müzakere süreci birkaç nedenden dolayı oldukça önemlidir ve araştırılması gereken bir konudur. İlk olarak, 2009-2015 yıllarını kapsayan müzakere süreci, Türkiye Devleti’nin çatışmayı askeri olmayan terimlerle ele aldığı ilk resmi durumu teşkil etmektedir. Bu özellikle, 1980’ler de PKK’nın eylemlerinin başlamasından bu yana, çatışmaya yönelik resmi yaklaşıma egemen olan geleneksel güvenlikleştirme yaklaşımından kısmi bir kopuşu temsil ediyordu (Çandar, 2009). Çatışmayı çözmek için bir müzakere süreci başlatmayı hedef alan hükümet, çatışma tarihi boyunca açık bir şekilde ilk defa Kürt tarafının farklı aktörlerini muhatap olarak kabul etti. Türkiye tarihinde ilk kez Kürt sorununa yönelik askeri bir yaklaşım dışında bir çözüm tartışıldı ve müzakereler sonucu barışa ulaşmak hedeflendi.

İkinci olarak, müzakere süreci Türkiye’deki barış beklentileri konusundaki bakış açılarının çeşitliliğini ortaya koyması açısından da önemlidir. Müzakereler çerçevesinde çatışmayı çözmek için olası yollar halka açık bir biçimde tartışılmaya başlandığında, daha önce ifade edilmeyen perspektifler ortaya çıkmıştır. Farklı

aktörler, silahsızlanma, demokratikleşme, insan hakları, geçmişte yaşanan acılar ve adaletsizlikleri araştırma mekanizmaları ve güç paylaşım mekanizmaları konusundaki beklentilerini dile getirmişlerdir. Ayrıca, siyasi ve silahlı aktörler de dahil olmak üzere birincil aktörlerin ifadeleri, çatışmanın farklı taraflarının kendi aralarında nasıl bölündüğünü de ortaya koyması açısından önemlidir.

Üçüncü olarak Türkiye’deki müzakere süreci, çalışmada faydalanan geniş çaplı müzakere süreci üzerine gelişen literatüre de ampirik bir destek sağlaması açısından önemlidir. Müzakere denilince akla ilk olarak yasama organları, anayasa mahkemeleri, korporatist konseyler gibi devletin merkezi, resmi kurumları gelmektedir. Ancak geniş çaplı bir müzakere perspektifinde, müzakere devletin resmi kurumları ile sınırlı olmamakta, birçok farklı yerde gerçekleşmektedir. Nitekim Türkiye’deki müzakere süreci, bir arka kanal müzakere süreci (2008-2009) (back-channel deliberation), bir müzakere öncesi aşama (2009-2011) ve bir kamusal müzakere aşaması (2013-2015) olmak üzere birçok aşamayı bünyesinde barındırmaktadır. Her ne kadar Türkiye’deki süreç uygulama aşamasına geçmemekle birlikte, süreç içerisinde uygulamaya ilişkin normların üst ve orta düzey aktörler tarafından sıklıkla tartışıldığı gözlemlenmektedir.

Tüm bu dinamikler gözönüne alındığında, Türkiye’nin Kürt sorununun çözülmesi için tasarlanan müzakere süreci, bu tezde, bölünmüş bir toplumda müzakere sürecinin nasıl işlediğini anlamak için analiz edilmektedir. Yukarıda ortaya konulan teorik soruları yanıtlamak amacıyla, bu çalışma, yarı yapılandırılmış mülakatlar ve medya açıklamalarından toplanan veriler aracılığıyla, müzakere sürecindeki üst düzey karar vericiler ve orta-düzeyde etkili olan aktörlerin bakış açılarını vurgulamaktadır.

Araştırmanın yöntemi:

Bu bölümün amacı, bu çalışmada kullanılan metodoloji ile ilgili konuları sunmaktır. Çalışmada temel olarak “nitel vaka analizi”, “gömülü teori” (Grounded Theory) ve “nitel içerik analizi” olarak bilinen üç ana yöntem kullanılmıştır. Her üç yöntem de tümevarımsal araştırma tasarımına izin vermektedir ve çalışmanın ikinci bölümünde ortaya konan teorik sorulara cevap vermek için seçilmiştir. Tez çalışması, tek bir vaka çalışması incelemesine, Türkiye’nin Kürt sorununun çözülmesi için başlatılan müzakere sürecinin (2009-2015) incelenmesine dayanmaktadır.

Bu bölümde ilk olarak, nitel vaka çalışması, gömülü teori ve nitel içerik analizi yöntemlerinin temelleri anlatıldıktan sonra, her üç yöntemin de mevcut araştırma da

kullanılma gerekçeleri tartışılacaktır. Sonrasında ise araştırmanın metodolojisi ile ilgili temel konuların tartışılmasına geçilerek, derinlemesine mülakatlara odaklanan veri toplama sistemi hakkında bilgi verilecektir. Ardından uygulanan örneklem stratejisi tartışılacak ve Türkiye’deki müzakere süreci ile ilgili olarak, mülakatlar ve mevcut araştırmanın zamanlaması hakkında bir tartışma yapılacaktır.

Bu çalışma her üçü de tümevarım yaklaşımına dayanan nitel vaka analizi, gömülü teori ve nitel içerik analizi metotlarının kombinasyonuna dayanmaktadır. Üç yöntemi birleştirmenin gerekçesi, çalışmanın araştırma sorusuyla ve bu araştırmayı ilk başta yönlendiren başlangıç noktası ile ilgilidir. Çalışmanın ana araştırma sorusu, “müzakerenin bölünmüş toplumlarda ve gerçek hayattaki çatışma çözme süreçlerinde nasıl işlediği ve nasıl başarılı olduğu?”dur. Dolayısıyla bu çalışma, Soğuk Savaş sonrası dönemde demokrasileri etkileyen etnik çatışmalar ve bölünmelere karşı demokrasilerin ayakta kalmasında ve çatışmaların çözülmesinde etkin rol alan müzakere sürecinin Türkiye’deki iç siyaset üzerindeki yankılarına rastlayan ilk ampirik gözlemden sonra başlatılmıştır. Bu nedenle bu araştırma, teorik düşünceler tarafından bildirilen deneysel bir bulmacayı anlamaya olan ilgiyle başlamıştır. Aşağıda her üç metodolojide tanıtılmakta ve uygulamaları mevcut araştırma üzerinden tartışılmaktadır.

Nitel Vaka Analizi

Vaka çalışması metodu, tümevarımsal araştırmalar için uygundur ve nitel araştırmada kullanılan ana yöntemlerden biridir. “Daha büyük benzer birimler kümesini anlamak amacıyla tek bir birimin yoğun bir çalışması” olarak tanımlanan vaka analizi (Gerring, 2004: 342), “araştırmacının bir durumu, sıklıkla da bir programı, olayı, eylemi, süreci ya da bir veya daha fazla bireyi derinlemesine analiz ettiği bir araştırma desenidir” (Cresswell: 2014: 14). Bu bağlamda vaka çalışması metodolojisi, araştırmacıların çeşitli veri kaynakları kullanarak, kendi bağlamlarında karmaşık olayları incelemelerine izin vermektedir (Baxter & Jack, 2008).

Sosyal bilimciler, bir olguyu gerçek yaşam bağlamında araştıran vaka çalışmasından fenomen ve bağlam arasındaki sınırlar açıkça belli olmadığında geniş bir şekilde faydalanmışlardır (Yin, 1984: 23). Vaka analizinin önemi, teorik bilgilerin “gerçek yaşam bağlamı” ile birleştirilmesinden kaynaklanmaktadır. Bununla birlikte vaka analizine yönelik çeşitli eleştiriler bulunmaktadır. Bazı araştırmacılar (Harvey,

Smith ve Wilkinson, 1984) vaka analizini kullanan araştırmacıların genellenebilir sonuçlara ulaşamayacağını iddia etmişlerdir. Farklı kaynaklara sahip, farklı kurumlar tarafından üretilen veriler ve farklı değişkenler aynı bağlamda dahi olsalar nesnelliği zor bir iş haline sokabilir. Bununla birlikte, Yin (1984), bu eksikliklerin doğuştan olmadığını ve halen araştırma stratejisinde gelişme için fırsatları temsil ettiğini belirtir.

Tüm bunlarla birlikte araştırmacılar için “vaka”nın ne olduğunu belirlemek de zor olabilir (Baxter & Jack, 2008). Genel olarak bir vaka, “olaylar sınıfının” devrimler, hükümet rejimi türleri, ekonomik sistem çeşitleri gibi bilimsel ilgi fenomenlerine işaret eden olaylar topluluğu örneği olarak tanımlanmaktadır (George & Bennett, 2005, p. 17). Bu çalışmada incelenmekte olan durum bölünmüş bir toplum örneği olarak, Türkiye’de Kürt sorununun çözülmesine yönelik olarak 2009-2015 yılları arasında gerçekleşen müzakere sürecidir.

Tarihin aksine, vaka incelemesi çağdaş olayların incelenmesine dayanır ve incelenen olayların gözlemlenmesini kullanır ve olaylara katılan kişilerle görüşmeler yapar (Yin, 2003, s. 8). Yin, vaka çalışmasının gücünün diğerlerinin yanı sıra belgeler, röportajlar ve gözlemler dahil olmak üzere çeşitli kaynaklara dayanabileceğini belirtmektedir. Vaka çalışması araştırması aynı zamanda veri toplama ve analizine rehberlik eden teorik önermelerin geliştirilmesinden de faydalanmaktadır (Yin, 2003, s. 14).

Vaka analizi seçimi, araştırmacının kontrolünün çok az olduğu ya da hiç kontrol edemediği güncel olaylar dizisi hakkında “nasıl” ya da “neden” soruları çerçevesinde tasarlanır (Yin, 2003:9). Bu çalışmada “müzakerenin bölünmüş toplumlarda ve gerçek hayattaki çatışma çözme süreçlerinde nasıl işlediği ve nasıl başarılı olduğu?, Çatışan taraflar müzakere masasına nasıl otururlar? Bir görüşme süreci nasıl müzakere sürecine dönüşür? Müzakereci sonuç geniş bir topluma nasıl yayılır?” gibi bir dizi araştırma sorusu içermektedir. Bu soruları cevaplandırmak amacıyla bu çalışma tek bir vaka analizi çalışması olarak tasarlanmıştır.

Gömülü Teori (Grounded Theory)

Bu tez çalışmasında nitel vaka analizine ek olarak aynı zamanda teoriyi geliştirmeye yarayan ve bir tümevarım metodu olan “gömülü teori” yöntemi de kullanılmaktadır. Charmaz, gömülü teori yöntemini, araştırmacıların veri toplamalarına odaklanmalarını ve birbirini izleyen veri analizi ve kavramsal gelişim

düzeyleri yoluyla tümevarımsal orta sınıf teorileri oluşturmalarını sağlayan bir dizi esnek analitik kılavuz seti” olarak tanımlamaktadır (Charmaz, 2005: 507).

Gömülü teori, bir teori bir süreci açıklamakta yeterli değilse kullanılmaktadır. Cresswell’in belirttiği gibi “literatürde uygun modeller olabilir ancak, nitel araştırmacının ilgisi dışında örnek ve popülasyonlar üzerinde test edildiği” durumlarda gömülü teori kullanılır (Cresswell, 2013: 66). Ayrıca, teoriler var olsa bile, araştırmacının ilgilendiği değişkenleri ele almamış olabilir. Bu çalışmada müzakereye yönelik kuramsal görüşlerin bölünmüş toplum bağlamında geniş çaplı bir süreç olarak çalışılması böyle bir örnektir.

Gömülü teorinin özü, “veri toplamak, karşılaştırma yapmak, kategoriler geliştirmek, teorik örneklemeye katılmak ve bir analizi bütünleştirmek” şeklindedir (Charmaz, 2005: 510). Temel amaç, incelenen sosyal olayların kapsamlı bir teorik açıklamasını sağlayan bir dizi kavram geliştirmektir (Corbin & Strauss, 1990:5). Bu amaçla diğer nitel çalışmalarda ve özellikle nitel vaka analizinde olduğu gibi, gömülü teoriye ilişkin veriler, mülakatlar, gözlemler, devlet verileri, video kasetler, gazeteler, mektuplar ve kitaplar dahil olmak üzere çeşitli kaynaklardan toplanabilir (Corbin & Strauss, 1990: 5).

Bu bağlamda, bu çalışmada veri toplama süreci analitik çerçevenin oluşturulmasıyla eş zamanlı ilerlemiştir. Ayrıca analitik çerçeve medyaya yansıyan ifadelerden ve resmi belgelerden veri toplanması yoluyla desteklenmiş ve bu yolla analitik çerçevenin güçlendirilmesi sağlanmıştır. Bununla birlikte Charmaz “araştırma süreci boyunca bazı fikirlerin sonradan akla gelebileceğine” dikkat çekerek süreç içerisinde araştırmacının daha derin mülakatlar gerçekleştirmek için tekrar sahaya çıkabileceğini söyler (2006: 10). Mevcut araştırmada da böyle bir an görüşme verilerinin büyük bir bölümünün transkripsiyon ve kodlamasından sonra ortaya çıkmıştır. Müzakereyi geniş çaplı düşünme süreci müzakere masasında doğrudan yer alan aktörlerin dışında müzakerelere dolaylı yollardan etki eden sivil toplum örgütü liderleri ile görüşmeler yapılmasına katkı sağlamıştır.

Nitel İçerik Analizi

Bir araştırma yöntemi olarak içerik analizi, olayları tanımlamanın ve ölçmenin sistematik ve objektif bir yoludur (Mayring, 2004). İçerik analizi, verilerin anlaşılmasını sağlamak için araştırmacıya teorik soruları test edebilmesini sağlar.

İçerik analizi sayesinde kelimeleri içerikle ilgili daha az kategoride damıtmak mümkündür. Aynı kategoride sınıflandırıldığında kelimelerin, ifadelerin ve benzerlerinin aynı anlamı paylaştığı varsayılmaktadır (Cavanagh 1997).

İçerik analizi, nitel veya nicel verilerle ve tümevarım ya da tümdengelim yöntemleri ile kullanılabilecek bir araştırma yöntemidir. Bunlardan hangisinin kullanılacağı araştırmanın amacı ile ilgilidir. Fenomen hakkında yeterli bilgi yoksa veya bu bilgi parçalı durumdaysa tümevarım yaklaşım önerilmektedir (Lauri ve Kynga, 2005). Tümdengelimli içerik analizi, analizin yapısı önceki bilgilere dayanarak işletildiğinde ve çalışmanın amacı teori testi olduğunda kullanılır (Kynga's & Vanhanen 1999). Bu çalışma temel olarak tümevarımlı içerik analizi metoduna girmektedir.

Niteliksel içerik analizine karar verildikten sonra, bir sonraki adım nitel verilerin düzenlenmesidir. Bu süreç açık kodlama, kategori oluşturma ve soyutlama içerir. Bu çalışmada temel olarak teorik temelleri Habermas'ın "iletişimsel eylem kuramı" (2001) ve "söylem etiği" çalışmalarına dayanan ve müzakerelerin niteliğini ölçmek için kullanılan Söylem Nitelik İndeksi (SNİ), (Discourse Quality Index) kodlamalar için kullanılmıştır. Habermas "iletişimsel eylem kuramında" eylem biçimlerini "stratejik" ve "iletişimsel eylem" olarak iki gruba ayırmaktadır. "Stratejik eylemde" aktör kendi amaçlarının gerçekleşmesinin bir aracı olarak başkalarına bir şey yaptırmakla ilgilenir. Bu süreç baskı ve zor ile şekillenir. Oysa "iletişimsel eylemde" aktör, başkalarına normları kabul ettirirken otoriter bir tarz uygulayamaz. "İletişimsel eylemde" bireylerin normlara razı olması argümantasyon ve ikna yolu ile gerçekleştirilmektedir (Habermas, 2001:305). Habermas'a göre argümantasyon akılcı bir tartışmaya dayalı bir konuşma biçimidir. Bu yöntemde tartışmacılar karşılıklı savlara dayanarak ileti alışverişinde bulunurlar ve ileri sürdükleri iddialarını akılcı bir yolla gerekçelendirmeye çalışırlar. Habermas'a göre bir öneri gerekçelendirilebilirse geçerli olur ve kabul edilebilir. Ayrıca kişi, kendi yanılgılarını da yeri geldiğinde kabul etmeye eğilimli olmalıdır. Katılımcı başka kişilerin düşüncelerini de dikkate alarak, empati kurarak diğer fikirlere açık olmalıdır. Böylece ortak iyi ve uzlaşıya ulaşılabilecektir (Habermas, 2001: 40-46). "Yalnızca sonuçlarından etkilenen herkesin üzerinde anlaşacağı normlar geçerli olmaktadır" (Benhabib, 1999: 105).

Bu çerçevede Steenbergen ve diğer teorisyenler (Steenbergen, Bachtiger, Spöndli, Steiner: 2003), Habermas'ın "iletişimsel eylem" kuramı ve "söylem etiği" çalışmaları çerçevesinde gerçekleştirilen müzakerelerin niteliğini ölçmek için müzakere nitelik indeksini geliştirmişlerdir. Buna göre indeks Habermas'ın rasyonel tartışma ölçütlerini büyük oranda içinde barındıran yedi kategoriyi içermektedir.

SNİ'nin yedi kategorisi ise katılım, gerekçelendirme derecesi, gerekçelendirmenin bağlamı, saygı, diğer kişilerin taleplerine yönelik saygı, karşı argümana yönelik saygı ve yapıcı siyaset olarak belirlenmiştir.

SNİ'nin analiz birimi konuşmadır. Yani, belirli bir bireyin tartışmanın belli bir noktasında sunduğu kamusal söylemdir. Böylece tüm söyle daha küçük konuşma birimlerine bölünmüştür. SNİ'ye göre, Bir kişi birden fazla konuşma yaparsa, kodlar daha önceki bir konuşma için olanlarla aynı olsa bile her biri ayrı ayrı kodlanır. Bir kişi kesintiye uğrarsa, kesintinin kendisi de bir konuşma olarak kabul edilir. Her bir konuşma için –kesintiler de dahil olmak üzere- ilgili ve ilgisiz bölümler birbirinden ayrılır ve yalnızca ilgili bölümler kodlanır. Steenbergen ve arkadaşlarına göre ilgili konuşma talep içeren, yani hangi kararın alınması veya yapılmaması gerektiğine dair bir tekliftir². Alakasız parçalar bir talep içermez. Bunlar tartışmayla ilgili olmayan soruları veya açıklamaları netleştirebilir. Burada taleplere verilen önem, müzakerenin kalbini oluşturduğu gerçeğinden kaynaklanmaktadır. Yani talepler ne olması ve ne olmaması gerektiğini şart koşar ve bu normatif karakter onları söylem etiğinin merkezine koyar (Steenbergen ve diğerleri, 2003: 27). Bir konuşma ilgili bölümleri içeriyorsa, talepler not edilir ve konuşma söylem kalitesi için kodlanır. Daha sonra ise bu konuşmalar SNİ'nin yedi kategorisine göre kodlanır.

Kodlama kategorilerinin ilki "*katılım*"dır. Katılımcıların tartışmaya hiçbir engelle karşılaşmadan, özgür bir şekilde katılmalarını gözetken katılım ilkesinin ne ölçüde karşılandığını tespit etmek için konuşmalar, "konuşmacıya müdahalenin olması" ve "normal katılımın mümkün olması" şeklinde iki bağlamda incelenmiştir. Katılıma müdahale konusu değerlendirilirken tartışmacının yasal konuşma süresinin bittiğine yönelik ve diğer kişilerden gelen ve bir talep içermeyen müdahaleler dikkate

² Bir söylem birden fazla konuyu ele alabilir. Bu durumda, her konu ayrı ayrı kodlanır.

alınmamıştır. Müdahale olabilmesi için konuşmacının bir kesinti nedeniyle rahatsız olduğunu belirtmesi ya da kesintinin resmi kararla meydana gelmesi gerekmektedir.

Müzakere nitelik endeksinin bir diğer önemli bir kategorisini “*gerekçelendirme seviyesi*” oluşturmaktadır. Gerekçelendirme, müzakereci demokrasi modelinin yapı taşlarından birini teşkil etmektedir. Benhabib’e göre tartışmacılar karşıt savları ancak haklı nedenler içermesi halinde kabul edebilmekteler ve ancak böyle bir tartışma sonucunda uyumlu bir işbirliği sağlanabilmektedir (1999: 147). Dolayısıyla tartışmacı konuşmasında ileri sürdüğü bir iddianın kabul edilmesinin neden gerekli olduğu konusunda bir gerekçe üretmelidir. Bu bakımdan konuşmacıların iletilerinde gerekçelendirmenin ne derecede sağlanıp sağlanmadığını anlayabilmek için iletiler, tartışmacının bir iddia da bulunup, bu iddiasını herhangi bir gerekçeye dayandırmıyorsa “gerekçelendirme yok”, iddiasını bir gerekçelendirmeye dayandırıyor ancak ileri sürdüğü gerekçe ile iddiası arasında bir bağ yoksa “nitelsiz gerekçelendirme”, ileri sürdüğü iddiası ile gerekçe arasında rasyonel bir bağ oluşturabiliyorsa “nitelikli gerekçelendirme” ve iddiasına birden fazla gerekçe ileri sürebiliyorsa “sofistike gerekçelendirme” olarak dört bağlam içerisinde değerlendirilmiştir.

Habermasyan anlamda müzakereci demokrasinin en önemli noktalarından biri müzakerecilerin kendi öz çıkarlarını, ortak çıkarın şemsiyesi altında eritmesi ve herkesin üzerinde uzlaşacağı bir noktaya gelinmesidir. Bu anlamda ortak iyiliğin amaç edilmesinin ne derecede sağlandığını değerlendirebilmek için önemli olan bir diğer kategori olan “*gerekçelendirmenin içeriği*” kategorisi temelde tartışmacının kendi grup çıkarına yönelik iletiler vermesi durumunda “*açıkça grup çıkarına vurgu yapan ifadeler*”, iletilerinde hiçbir gruba yönelik konuşmuyorsa “*nötr ifadeler*”, ortak iyiliği amaçlayıp bunu faydacı terimlerle ifade ediyorsa “*faydacı terimlerle açıkça ortak iyiye vurgu yapan ifadeler*” ve ortak iyiliği faydacı olmayan terimlerle ifade ediyorsa “*farklı özellikteki terimler kullanılarak ortak iyiye vurgu yapan ifadeler*” olmak üzere dört bağlamda değerlendirilmektedir.

Kodlama kategorilerinden bir diğerini ise “*saygı*” kategorisi oluşturmaktadır. SNİ içerisinde üç çeşit saygı kategorisi barındırmaktadır. Birincisi karşı gruplara yönelik saygıdır. Konuşmacı karşı grup hakkında yalnızca olumsuz ifadeler kullanıyorsa konuşma “saygı yok” olarak kodlanır. Eğer ki konuşmacı açıkça ne

olumsuz ne de olumlu ifadeler kullanmıyorsa “örtük saygı” olarak kodlanır. Eğer ki konuşmacı karşı grup hakkında en az bir pozitif değerlendirme yapıyorsa “açık saygı” olarak kodlanır.

Diğer kategori ise “diğerlerinin talebine saygı”dır. Bu kategori karşı gruba yönelik saygı kategorisinin göstergeleriyle aynı kodları kullanır. Ancak taleplere saygı her zaman kodlanmaz. Bu, gündemde yalnızca bir talep olduğunda ve konuşmacı bunu desteklediğinde meydana gelir.

“Karşı argümana yönelik saygı” kategorisinde ise, ancak bir karşı argümanın olması durumunda kodlanır. Karşı argümana saygının var olup olmadığını değerlendirebilmek için temelde dört kod kullanılır. Karşı argümanın var olmasına rağmen konuşmacı tarafından göz ardı edilmesi durumunda ileti, “karşı argüman göz ardı” olarak değerlendirilir. Konuşmacının karşı argümanın varlığını kabul etmesine karşılık onu olumsuz cümlelerle eleştirmesi durumunda ileti, “karşı argüman dahil ama bozulmuş” olarak değerlendirilir. Yine konuşmacı karşı argümanın varlığını kabul ederken argümanı ne olumlu ne de olumsuz şekilde değerlendiriyorsa ileti, “karşı argüman dahil- nötr” olarak kodlanır. Eğer konuşmacı hem karşı argümanın varlığını kabul ediyor hem de onu olumlu olarak değerlendiriyorsa ileti, “karşı argüman dahil ve değerli” olarak değerlendirilir.

Kodlamadaki son kategori ise “yapıcı siyaset” kategorisidir. Bu kategori ile katılımcıların uzlaşmayı sağlayacak bir politika üretip üretmedikleri ölçülmeye çalışılmıştır. Buna göre eğer konuşmacılar uzlaşmayı inşa edecek herhangi bir politika geliştirmiyorlarsa yani sadece kendi gerçekliklerini dayatıyorlarsa burada yapıcı bir siyaset anlayışı yoktur ve ileti, “konumsal siyaset” olarak değerlendirilmiştir. Eğer konuşmacılar bir uzlaşma önerisi üretiyorlar ancak bu tartışılan konu ile bağlantılı olmuyorsa bu iletiler, “alternatif öneri” olarak değerlendirilmiştir. Eğer konuşmacı uzlaştırmacı bir öneri getirmişse ve bu öneri mevcut ajandaya uyuyor ise burada yapıcı bir siyaset vardır ve ileti, “uzlaştırmacı öneri” ile değerlendirilmiştir.

Bu çalışmada 2014’te Resmi Gazete’de yayınlanan ve kamuoyunca “Çözüm Yasası” olarak adlandırılan “Terörün Sona Erdirilmesi ve Toplumsal Bütünleşmenin Güçlendirilmesine Dair Kanun Tasarısı”nın meclis komisyonundaki görüşmeler SNİ’nin 7 kategorisi çerçevesinde değerlendirilmiştir.

Veri Toplama

Bu araştırma da çoklu veri kaynakları kullanılmıştır. Birincil veriler iki ana kaynaktan toplanmıştır. İlk olarak, birincil veriler siyasi elitler, bürokratik elitler, sivil toplum aktörleri, medyadaki aktörler (gazeteciler gibi) ve entelektüeller / akademisyenler gibi yerel aktörlerle yapılan açık uçlu derinlemesine görüşmeler yoluyla toplanmıştır. Yüksek ve orta seviyede aktörlerle toplam 20 görüşme yapılmıştır.

Bir diğer önemli veri kaynağı olarak da süreci müzakere eden üst düzey aktörlerin (Örneğin, Hükmetin başı olarak Recep Tayyip Erdoğan, HDP Parti üyeleri ve parti liderleri, tutuklu bulunan Abdullah Öcalan ve PKK liderleri) medyaya yansıyan açıklamalarından faydalanılmıştır. Müzakere sürecindeki birincil aktörlerin medya açıklamaları, birincil aktörlerin konumlarını, müzakere sürecinde öncelikli konularını ve müzakereden beklentilerini tanımlamak için gerekli verileri sağlamıştır. Medya açıklamaları iki ana kaynaktan toplanmıştır. Birincisi gazetelerde yer alan ifadelerin taranması yoluyla elde edilirken, ikinci kaynak ise video kayıtları olmuştur.

Parlamento toplantı tutanakları, çeşitli raporlar ve yasal belgeler de çalışmanın analitik çerçevesini desteklemek için birincil veri kaynakları olarak kullanılmıştır. Birincil ilgi dönemleri hakkındaki meclis toplantıları (örneğin, Eylül 2009'da Demokratik Açılımın başlatılmasının resmi sunumu ve sürecin ilk kez yasal zemine kavuştuğu, Çözüm Yasası'nın mecliste görüşülmesi gibi) dikkatlice incelenmiştir. Ayrıca söz konusu Çözüm Yasası, teorik temelleri Habermas'ın "iletişimsel eylem kuramı" ve "söylem etiği" çalışmalarına dayanan ve resmi alanda gerçekleşen müzakereleri katılım, gerekçelendirme derecesi, gerekçelendirmenin bağlamı, saygı, diğer kişilerin taleplerine yönelik saygı, karşı argümana yönelik saygı ve yapıcı siyaset olarak 7 kategoride değerlendiren Steenbergen ve arkadaşları tarafından geliştirilen "Söylem Nitelik İndeksi" (Discourse Quality Index) aracılığı ile değerlendirilmeye çalışılmıştır (Steenbergen, Bachtiger, Spörndli, Steiner: 2003). Kodlama prosedürleri yukarıda ayrıntısıyla tartışılmıştır.

Tüm bunlara ek olarak, "Akil İnsanlar Heyeti" gruplarının Mayıs 2013'te hazırladıkları raporlar, Kasım 2013'te yayınlanan çözüm süreci üzerine oluşturan Parlamento Komisyonu Raporu ve Resmi Gazete'de 2014'te yayınlanan Çözüm Süreci Yasası bu çalışmada veri kaynağı olarak kullanılmıştır.

Müzakere masasında yer alan aktörlerin müzakere normlarını nasıl algıladıklarını anlamak için derinlemesine görüşmeler bu araştırma açısından çok önemli olmuştur. Genel anlamda derinlemesine görüşmeler, araştırmacıya teorik bir kavramın aslında bunu yaşayanlar için ne anlama geldiğini anlama fırsatı sunar (Brouneus, 2011: 131). Ayrıca, derinlemesine görüşmeler, görüşülen kişilerin yalnızca araştırmacının ortaya koyduğu spesifik soruları yanıtlamadığı, ancak araştırılan süreçle ilgili kendi görüşlerini sundukları için çok yönlü bilgi sağlamaları bakımından çok önemlidir (Munck, 2004: 116). Bu tür görüşmeler temel olarak, araştırmacının görüşmeci üzerindeki tepkisini en aza indirmeye çalıştığı açık uçlu sorulara dayanmaktadır (Derin görüşmelerde açık uçlu sorular cevap geçerliliğini en üst düzeye çıkarmak için uygundur çünkü katılımcılar cevaplarını kendi çerçevelerinde düzenlerler (Aberbach ve Rockman, 2002: 674). Bu çalışmada, görüşme için Türkiye’de gerçekleşen müzakere sürecine katılan yerel aktörler seçilmiştir. Bu aktörler hem müzakere masasında yer alan iki tarafın (yani Hükümet tarafı ve Kürt tarafı) siyasi elitler, bürokratik elitler ve orta düzeydeki aktörleri arasından hem de sivil toplumdan, medyadan ve genellikle entelektüel elitler olarak etiketlenebilecek akademisyenler arasından seçilmiştir. Söz konusu aktörlerle gerçekleştirilen her bir görüşme metni, araştırmacı tarafından transkripsiyon edildikten sonra analiz kısmındaki savları destekleme amacıyla metin içerisine yerleştirilmiştir.

Örneklem

Görüşülen kişilerin örneklemine tanımlamak için kartopu örnekleme tekniği kullanılmıştır. Bunun nedeni, bu çalışmanın amacının daha büyük bir siyasi aktör popülasyonunun temsili bir örneğini çizmekten ziyade, çözüm sürecinde rolü olan siyasi aktörleri içeren bir örnek çizmektir. Bu amaç doğrultusunda Türkiye’deki çözüm sürecinde rol oynayan aktörlerin listesinin çıkarılması ile başlanmıştır. Bununla birlikte süreçte yer alan bütün aktörler baştan açıkça bilinemezler. Müzakere sürecine katılan parti üyeleri gibi ana aktörler medya aracılığı ile tanınırken, sahnenin arkasındaki diğer aktörler medya da sıklıkla yer almazlar. Çoğu zaman bu aktörleri yayınlanan belge ve raporlarda izlemek de zor olabilir. Bu nedenle kartopu tekniği bu aktörlerin isimlerini almakta önemli bir strateji olarak kullanılmaktadır. Kartopu tekniği perde arkasındaki aktörlere erişim konusunda çok faydalıdır, çünkü görüşmeciler genellikle konuşmak için diğer potansiyel aktörlerin iletişim bilgilerini

paylaşmaya isteklidirler. Bu özellikle iletişim kurulacak kişilerin iletişim bilgilerinin bulunmadığı ya da aktif görevde olmayıp emekli oldukları durumlarda önemli bir konudur.

Daha önce de belirtildiği gibi, bu araştırmanın saha çalışması Türkiye’deki çözüm süreci ile ilgili yerel aktörler ile yapılan yarı yapılandırılmış derinlemesine görüşmelere dayanmaktadır. Bu noktada belirtilmesi gereken birkaç konu vardır. Birincisi çatışmanın tarafları ve müzakere sürecinin özü ile ilgilidir. Çatışmanın iki tarafı olduğu için aktörler Hükümet tarafından ya da Kürt tarafından olmalarına bağlı olarak, müzakere süreci ve buna bağlı normlar ve uygulamalar hakkında özel bir anlayışa sahip olacaklardır. Bu nedenle, çatışmanın tarafının etkileri görüşme verilerinin analizinde dikkate alınmaktadır.

İkincisi çalışmada “farklı seviyelerde” aktörler bulunmaktadır. Bu çalışmada üst düzey ve orta düzey aktörler arasındaki temel ayrım aktörlerin karar sürecine yönelik yakınlık ve uzaklıklarına göre belirlenmiştir. Üst düzey aktörler karar verme sürecine daha yakın olan aktörlerdir. Mevcut araştırmada bu kategori iki gruptan oluşmaktadır: siyasi elitler ve bürokratlar. Siyasi elitler Türkiye Büyük Millet Meclisi’ndeki dört partiyi (AK Parti, CHP, MHP ve HDP) temsil eden milletvekilleri arasından seçilmiştir. Orta seviyeli aktörler ise, siyasi güce sahip olmayan ancak profesyonel, kurumsal veya kişisel olarak aktörlerle ilişkileri en üst düzeyde tutan aktörlerdir. Bu çalışmada bu kategori, medya, sivil toplum ve akademi olmak üzere üç gruba ayrılmıştır.

Görüşmelerin çoğu (görüşmecinin izin verdiği durumlarda) ses kaydı ile kaydedilmiş, transkripsiyon işlemi araştırmacı tarafından yapılmış ve görüşmecilerin çoğu isimlerinin açık bir şekilde kullanılmasına izin vermedikleri için metin içerisinde görüşmeciler “görüşmeci 1” ve devam eden sayılar şeklinde kodlanarak ifade edilmiştir.

Türkiye Hükümeti ile PKK arasında geçen müzakere sürecinin analizi, gerek konunun hassasiyeti gerekse de arşiv bilgilerinin eksikliği nedeniyle araştırmak için zor bir vaka örneğini teşkil etmektedir. Temmuz 2015’te çözüm sürecinin çökmesi araştırmayı daha da zorlaştırmıştır. Nitekim, gerek Hükümet gerekse de PKK ülkenin güneydoğusunda tekrar bir yüksek yoğunluklu çatışmaya döndükten sonra çözüm çabaları hakkında konuşmak konusunda oldukça isteksiz davranmışlardır. Bununla

birlikte araştırma temelde elit odaklı bir araştırma olduğundan müzakere sürecinin kilit aktörlerine ulaşmak çalışmanın geçerliliği açısından yüksek önemde olmuştur. Ancak saha da aktörlere ulaşma konusunda temel olarak iki kısıtla karşılaşmıştır. Bu kısıtlardan ilki, ülkenin iç siyasetinde yaşanan siyasal gerilimlerden kaynaklanmaktadır. Siyasi gerilimler, siyasi elitler arasında kişisel iktidar mücadeleleri ve seçim süreçleri gibi meseleler, araştırmacı için, görüşmecilere erişim açısından engel teşkil etmiştir. Nitekim saha araştırması sürecinde iki defa yerel seçim gerçekleştirilmiş ve siyasal elitler tüm ilgilerini bu seçim sürecine kanalize etmişlerdir. Bu ise araştırmacının randevu alma girişimlerini zorlaştırmıştır. Benzer şekilde araştırma devam ederken, Güneydoğu'daki bazı belediyelere kayyum atanması Kürt tarafını temsil eden bazı vekillerin mesailerinin çoğunu bu bölgelerde geçirmelerine ve daha önce verdikleri randevuları iptal etmelerine neden olmuştur.

İkinci olarak, elit görüşmelerinde erişim genel olarak bir mesele iken, müzakere süreci araştırmalarında görüşülen kişilerin “hassas” konulardan bahsetmek istemeyeceği durumu daha büyük bir mesele haline gelmektedir. Nitekim, gerek süreç sonrasında yaşanan kent savaşları gerekse de Hükümetin sınır ötesinde Suriye'deki PYD'ye yönelik gerçekleştirdiği operasyon, görüşmecilerin hassaslaşmasına yol açmış ve görüşmeler esnasında sürece yönelik değerlendirmelerini dile getirirken hassasiyet duymalarına ve bilgi saklamalarına neden olmuştur. Ayrıca, siyasi elitler genellikle siyasi süreç devam ederken görüşmelere zaman ayırmada isteksiz davranabilirler. Nitekim araştırmada masada yer alan bazı kilit siyasi elitlerden gündemlerinin yoğunluğu nedeniyle randevu alınamamıştır.

Araştırmanın Zamanlaması

Bu araştırmanın saha çalışması, 2018 Mart- 2019 Aralık tarihleri arasında yapılmıştır. Zamanlama konusu araştırma açısından iki açıdan önemlidir. Birincisi, araştırma Haziran 2015 seçimleri sonrasında çıkmaza uğradığı için geçmişin değerlendirilmesinde aktörler mevcut durumdan etkilenmiş olabilirler. İkinci olarak, sadece aktörlerin algıları değil, aynı zamanda konunun önemi de değişmiştir. Geçmişte Güvenlik Sektörü Reformu gibi en önemli görülen konular, daha sonra bir izleme komitesine duyulan ihtiyaç üzerine tartışma gibi konular ön plana çıkarken sürecin bitmesi ile birlikte arka plana taşınmıştır.

Araştırmanın Önemi ve Bölümlendirilmesi

Müzakere üzerine yapılan çalışmalar genellikle Batılı, gelişmiş ve görece homojen toplumlar üzerinde gerçekleştirilmektedir. Batı demokrasilerinin tecrübeleri ışığında yüksek kalkınmışlık ve gelir düzeyi ile demokrasi arasında olumlu bir bağ ortaya çıkmakta ve bu durum toplumsal çatışmaları azaltarak toplumun çoğulcu yapısında müzakereyi mümkün kılabilir. Bu çalışmanın konusunu oluşturan Türkiye'nin ise gelişmekte olan bir ülke olması ve etnik farklılıkların belirgin olması Türkiye'yi müzakereci süreçlerin farklı işleyiş şekilleri bakımından benzerine pek rastlanmayan bir vaka haline getirmektedir. Bu bağlamda, çalışmada gelişmekte olan bir ülkenin model olarak seçilmesi bir taraftan müzakere çalışmaları alanını genişletirken diğer taraftan çalışmada model ülke olan Türkiye'de demokrasinin gelecekte alacağı biçim açısından önemli sonuçlar ortaya koyacaktır.

Benzer konuları ele alan literatürde çok az sayıda çalışmaya rastlamak mümkündür. Türkiye'de kurumsal düzeyde 1990'lı yıllardan beri siyaset bilimi literatüründe özellikle Fuat Keyman ve Levent Köker gibi isimler tarafından tartışılmaya başlayan müzakereci demokrasi anlayışını kuramsal düzeyin ötesinde, sahada nasıl gerçekleştiğini ele alan birkaç çalışmadan söz edilebilir. Doğanay'ın "Modern Demokrasilerde Siyasal Konuşma Üzerine Bir Eleştiri: Türkiye'de Siyasal Konuşma Biçimleri ve Demokratik Süreçler" (2002) adlı yayınlanmış tezi alanda yazılan ilk tez çalışmasıdır. Bu tez kamusal konuşmanın kapsayıcılığı, eşitliği ve rasyonelliğini sorgularken bu sorgulamayı, TV programları, Yerel Gündem 21 Toplantıları ve Kadın Sığınakları Kurultayları üzerinden yapmaktadır. Bora Kanra'ya ait olan "İslam Democracy and Dialog in Turkey" (2007) adlı yayınlanmış doktora tezi ise, Türkiye'de İslam ve demokrasi konularına odaklanarak, müzakerenin karar alma olarak ele alınmasının dışında, müzakerenin başlı başına bir toplumsal öğrenme safhası olduğunun önemini ortaya koymaya çalışmıştır. Bu tez çalışmasında ise AK Parti iktidarının demokratik ve siyasal açılım süreçlerine odaklanılarak Türkiye'deki müzakere süreci geniş çaplı müzakere perspektifinden değerlendirilmeye çalışılacaktır.

Son bir deyişle, çalışma temel olarak dört bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın birinci bölümü, bölünmüş bir toplumda demokrasinin nasıl ayakta kalacağı sorunsalı ile başlamakta ve öncelikle literatürdeki iki temel tartışmanın –Lijphart ve Horowitz tartışması- bu soruna nasıl çözüm bulduğu irdelenmektedir. Sonrasında ise

kurumsal/uzlaşmacı yaklaşımların eksik yönleri tespit edilmekte ve bu eksik yönlerin müzakereci yaklaşım yolu ile çözülebileceği tartışılmaktadır. Bölüm, müzakereci demokrasinin bölünmüş toplumlarda aldığı biçim, fayda ve eksikliklerinin tartışılması ile son bulmaktadır.

Çalışmanın ikinci bölümünde ise ilk olarak literatürde müzakerenin ölçeklendirilmesi konusunda karşımıza çıkan iki temel ayrım –mikro ve makro müzakereler- üzerinde durularak, müzakereci demokrasinin mikro ve makro versiyonları arasındaki potansiyel gerilim, bölünmüş toplumların handikapları çerçevesinde tartışılmaktadır. Daha sonra makro ve mikro müzakereler arasındaki uçurumun köprülenmesi için bazı kuramsal girişimler üzerinde durulmaktadır. Sonrasında ise her iki yaklaşımın da güçlü yönlerini birleştiren entegre bir yaklaşım savunularak, Dembinska ve Montebault (2015) tarafından öne sürülen ve müzakereci süreci üç ayrı “an” a ayırarak inceleyen yaklaşım değerlendirilmektedir.

Çalışmanın üçüncü bölümü temel olarak üç ana kısımdan oluşmaktadır. Birinci kısımda kısa bir tarihçe çizilerek, genellikle çatışmanın evrimi üzerinde doğrudan veya dolaylı bir etkisi olan yeni siyasi düzenlemelerin kurumsallaşmasını içeren, geniş toplumsal değişim dönemlerini ifade eden kritik dönüm noktaları yansıtılmaya çalışılmıştır. İkinci kısımda ise çatışmayı daha erken dönemde çözme açısından kaçırılan çözüm fırsatları üzerinde durulmuş, önceki çözüm çabalarının neden başarısız olduğu üzerinde bir tartışma yürütülmüştür. Bölümün üçüncü kısmında ise 2009 yılında müzakere sürecinin ilk olarak başlatılmasına kadar olan ki AK Parti’nin Kürt sorununa yönelik temel yaklaşımını tartışmaktadır.

Çalışmanın dördüncü bölümü ise vaka analizini içermektedir. Çalışmanın bu bölümünde temel olarak 2009 yılında AK Parti tarafından başlatılan, çeşitli platformlar aracılığı müzakereye açılan ve “Kürt Açılımı, Demokratik Açılım, Milli Birlik ve Kardeşlik Projesi ve nihayetinde de Çözüm Süreci” gibi süreç içerisinde çeşitli adlar alan müzakere süreci geniş çaplı müzakere perspektifinden incelenmiştir. Bu süreç incelemesi yapılırken Türkiye’de ki müzakere süreci, “an 1: müzakere öncesi süreç”, “an 2: müzakere masası” ve “an 3: müzakere sonrası süreç” olmak üzere “üç an” a ayrılarak incelenmiştir. Bu bağlamda müzakere öncesi ve müzakere sonrası süreçleri anlayabilmek için çalışmada öncelikle müzakere masasında neler olduğu anlatılmaya çalışılmış ve açılım sürecinin kısa bir tarihçesi verilmiştir. İkinci olarak,

gerek literatürde gösterilen müzakere göstergeleri açısından vaka seçiminin doğruluğunu kanıtlamak, gerekse de formel alanda gerçekleşen müzakerenin niteliğini belirlemek için, 2014 yılında Meclis İç İşleri Komisyonuna gelen “Terörün Sonlandırılması ve Toplumsal Bütünleşmenin Güçlendirilmesi’ne dair kanun tasarısı görüşmelerine müzakere niteliği indeksi uygulanmıştır. Sonrasında ise, müzakere masası öncesi ve sonrası süreç üzerinde durulmuştur.

BÖLÜM 1

BÖLÜNÜŞ TOPLUMLARA BİR ÇÖZÜM OLARAK MÜZAKERECİ DEMOKRASİ

Derin etnik bölünmelere³ sahip toplumlarda demokrasi doğal olarak zordur. Bu tür toplumlardaki demokrasinin prosedürel anlayışı, aşırılık yanlısı etnik taraftarlığı, sıfır toplamlı siyasi davranışı ve etnik çatışmayı teşvik edebilir ve sonuç olarak çoğu zaman demokrasinin bozulmasına yol açabilir. Çalışmanın bu bölümünde temel olarak, bölünmüş toplumlarda bir çatışma yönetimi mekanizması olarak iki önemli teori tarafından- ortaklıkçı model ve uzlaşmacı model- öngörülen “seçim mühendisliği”nin potansiyeli üzerinde durulacak ve çatışma yönetimine alternatif bir model olarak müzakereci demokrasi modeli savunulacaktır. Bu bölümde savunulan temel hipotez, yerelden uluslararası politikaya kadar, karşılıklı anlayışı ve güveni arttırmak ve yüksek epistemik değeri ve meşruiyeti olan siyasi kararlara ulaşmak için genellikle daha fazla müzakereye ihtiyacımız olduğudur. Ancak bu politik bir sistemin yalnızca müzakereden oluşması gerektiği anlamına gelmez; ayrıca rekabetçi seçimlere, pazarlıklara, idari kararlara, sokak gösterilerine vb. ihtiyaç duyulmaktadır.

Bölünmüş toplumlarda demokrasinin nasıl ayakta kalabileceği sorusu, uzun zamandır siyaset biliminde önemli bir yer işgal etmektedir. En büyük siyasi düşünürlerden bazıları, istikrarlı demokrasinin ancak nispeten homojen toplumlarda mümkün olabileceğini iddia etmişlerdir. Örneğin, John Stuart Mill, demokrasinin çok uluslu bir toplum yapısıyla bağdaşmadığını, “özgür kurumların farklı milletlerden oluşan bir ülkede imkansız olduğunu” düşünmektedir (2017: 351-352).

³ Etnik bölünme, “kendi”lerini ve “öteki”lerini etnik niteliklerle (köken, din, dil, ırk ve diğer kültürel unsurlar) tanımlayan gruplar arasındaki sosyo- politik anlaşmazlık ve cepheleşmedir (Rodolfo Stavenhagen, *Ethnic Conflicts and the Nation State*, Springer, 1996: 284). Addis’e göre ise etnik açıdan bölünmüş toplumları tanımlayan dört faktör vardır. “Birincisi, etnik açıdan parçalanmışlardır. İkincisi bu parçalanmalar devletin bir bütün olarak rekabet halindeki görüşlerini ve dolayısıyla ulusal kimliğin rekabet halindeki görüşlerini içerir. Üçüncüsü, devletin kendisinin niteliğini bozmak için yarışan ve çatışan kimliklerin bir sonucu olarak çoğunlukçu ya da toplamacı (aggregative) demokrasi bir çözümünden ziyade genellikle bir sorunu teşkil eder. Dördüncüsü, kaynakların adil bir şekilde dağıtılması, bu toplumlardaki kırımları yavaşlatsa da bu soruna yönelik tam bir cevap olmayacaktır çünkü söz konusu meseleler sadece kaynak dağıtımını meseleleri değil, asıl öncelikli olarak kimlik meseleleridir” (Addis, 2009: 64). Ancak etnik olarak bölünmüş toplumlarda ana bölünme sadece birden çok etnik grubun çıkarlarının varlığı ile değil, aynı zamanda devletin meşruiyeti üzerinde şiddetli bir çatışmanın mevcudiyeti ile de ilgilidir (Nagle vd, 2012: 79).

Bu görüş 1960'lı yıllara kadar birçok bilim insanı ve siyasetçi tarafından şiddetle savunulmuş⁴, öyle ki, savaş sonrası Afrika ve Asya'nın yeni bağımsız devletlerinde demokrasinin başarısızlığına neden olarak da sık sık “kabilecilik” ve “etnik bölünme” tehlikesi dile getirilmiştir (Low, 1991: 272-273). Bu geleneksel görüşlerin çoğu etnik çatışmaları, geleneksel rekabet ve tutkuların ilkel ve irrasyonel tezahürleri olarak görerek, bu tür çatışmalarda yer alanların amaçlarına ve çıkarlarına dayanan açıklamalar için oldukça az yer bırakmıştır. Akademisyenler ilgilerini bu tür çıkarlara yönelttiklerinde ise, birçoğu, bölünmüş toplumlarda demokrasinin başarısızlığı için öne sürdüklerinden daha fazla neden olduğunu görmüşlerdir. Klasik bir örnek olarak, Rabushka ve Shepsle (1972) tarafından bölünmüş toplumlarda istikrarlı demokrasi olasılığına karşı ortaya konan “rasyonel aktör” argümanına göre, siyasi liderler, genellikle aşırıya kaçan söylemlerin ve politikalara yönelen etnik meseleler üzerindeki “dışlayıcı” ödüllerin, ılımlılıktan daha yüksek olduğunu savunurlar. Çünkü etnik kimliklerin⁵ toplumsal talepleri harekete geçirici büyük bir sembolik ve duygusal

⁴ Bakınız: Gabriel Almond, "Comparative Political Systems," (Journal of Politics, Vol. 18, 1956, s. 391-409); David A. Low, Eclipse of Empire (Cambridge: Cambridge University Press, 1991, s. 272-273); Robert A. Dahl, Polyarchy: Participation and Opposition (New Haven, Conn.: Yale University Press, 1971, s. 109, 111); Rabushka and Shepsle, Politics in Plural Societies, (s. 177-178); Arend Lijphart, Democracy in Plural Societies: A Comparative Exploration (New Haven, Conn.: Yale University Press, 1977); G. Bingham Powell, Contemporary Democracies: Participation, Stability, and Violence (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1982, s. 44-46).

⁵ Etnisite ve etnik kimlik üzerine önemli bir literatür mevcuttur. Kavramsal açıdan “etnik grup”, gerçek ya da varsayılan ortak atalara, anılara ve dil, din, akrabalık ya da fiziksel görünüm gibi ortak bir kültürel odağa sahip olan daha geniş bir toplumsal kolektivite olarak tanımlanabilir (Martin Bulmer, “Race and Ethnicity” içinde: Key Variables in Social Investigation” (Routledge, 1986, s. 54-75). Bu tipoloji altında etnik kimlik, akademik literatürde din, kabile ırk ya da dil gibi genellikle belirleyici ve göreceli olarak değişmez etkenlere dayanan “primordialist” bir yaklaşımla değerlendirilebileceği gibi, diğer yandan, sömürgecilik ve post-kolonyal gelişmeler tarafından oluşturulan inşa edilmiş toplumsal kimlik olarak da değerlendirilebilir. Primordialist yaklaşım temelde, Edwards Shils, Clifford Geertz, Anthony Smith ve Walker Connor gibi akademisyenlerin çalışmalarında temel bulmaktadır. Primordialist görüş açısından, etnisitenin somut ve kültürel tezahürleri değişmez kabul edilir ve bir seçimden ziyade bir öz olduğu kabul edilir. Bu nedenle etnik kimlik varlığın çekirdeğine, psikolojik ve hatta biyolojik özümüze kadar gittiğinden dolayı, etnik gruplar çarpıştığında uzlaşa için az yer olabilir. Etnisiteye yönelik klasik yapılandırmacı metin ise Benedict Anderson’ın “Hayali Cemaatleri”dir. Bknz: Benedict Anderson, Imagined communities: Reflections on the origin and spread of nationalism (London, 1983). Kitap etnik kimliğin temel ilkelere dayanmadığını, bunun yerine değişen çevresel faktörlere tepki olarak oluştuğunu ve yeniden şekillendiğini iddia etmektedir. Yapısalcı görüşün taraftarları temelde iki görüş üzerinde uzlaşa varmışlardır. Birincisi, bireyler tek bir kimliğe değil, birden çok kimliğe sahiptirler. İkincisi ise, bireylerin kendilerini tanımladıkları kimlik çeşitli değişkenlere bağlı olarak değişmektedir. Bknz: Kanchan Chandra, Ethnic Bargains, Group Instability and Social Choice Theory”, (Politics&Society, 29(3), 2001, s.337-362). Yani, etnik kimlikler, hermetik olarak mühürlenmiş ve kristalleşmiş olarak anlaşılmak yerine, etkileşimli ve tartışmalı olarak anlaşılır. Gerçekte, bugün dünyadaki siyasallaşmış etnik kimliklerin ve etnik yapıların çoğu örneği, hem “primordialist” biçimsel çağrışımlar hem de

anlamları olduğu için, siyasetçiler, -seçim başarısı için- bu kimlikleri siyasi güç elde etmek için kullanırlar. Siyasette çatışmaya dayanan stratejiler, işbirliğine dayalı olanlardan daha çok teşvik edici ve daha kolay olduğu için, siyaset, ılımlı politik merkezin, aşırılıkçı güçler tarafından ezildiğı merkezkaç güçler aracılığıyla karakterize edilir. Bu ise genellikle demokratik siyasetin başarısızlığı ile sonuçlanır (Sisk, 1995:23).

O halde bu tür çatışmalardan kaçınan ve bunun yerine etnik gruplar arası uyumu, çok etnik gruplu siyasi partileri ve merkezci, merkeze dayalı siyaseti teşvik eden politik sistemleri nasıl tasarlayabiliriz? Bu bölümde, bu soruya cevap verebilmek için, bu alanda çalışmalar yapmış iki önemli figürün – Arend Lijphart ve Donald Horowitz- çalışmalarına odaklanılacaktır. Bu bağlamda öncelikle, Lijphart’ın siyasal istikrarın temeli olarak gördüğü katılıma yönelik argümanı eleştirel açıdan ele alınacaktır. Daha sonra ise, Horowitz’in teşvike dayalı ılımlılık argümanı ele alınacak ve bu iki akademisyen arasındaki tartışmanın neden bölünmüş toplumlar açısından iddiaların aksine bir çözüm ortaya koyamadığı tartışılacaktır. Daha sonra ise bu tartışmaların bir adım ötesine geçilerek, bölünmüş toplumlar için, katılım ve ılımlılık değerlerini uzlaştıran ve güçlü bir normatif argüman sunan müzakereci bir bakış açısı savunulacaktır. Bu müzakereci bakış açısı, siyasi istikrardan ziyade, siyasi eşitlik ilkesine dayanmaktadır. Son olarak, bölüm bu müzakereci perspektifin kurumsal fizibilitesini göstermeyi amaçlamaktadır ve bu nedenle de kurumsal seçim konusundaki tartışmaların ilerletilebileceğı çeşitli yollar önermektedir. Bölümün sonunda ise, vaka analizini teşkil eden Türkiye’de etnik çatışma ve devletin çatışma çözümü konusundaki tavrı tartışılacaktır.

1.1. Demokrasi, Etnik Bölünme ve İç Çatışma

Son yirmi yılda iki karşıt tema dünya siyasetine egemen olmuştur: bir taraftan demokratik yönetimler yayılmaya devam ederken diğer taraftan tüm dünyada

“yapısalcı” uyarlamaların bileşimini sergilerler. Etnisiteye yönelik yapısalcı yaklaşımlar genellikle etkili etnik cazibeler temelinde taraftarları harekete geçiren, etnik liderler ya da “etnik girişimciler” tarafından kullanılmaktadır.

toplumlararası etnik şiddet patlaması yaşanmıştır. Birçok durumda, iç çatışmaların, özellikle de etnik çatışmaların artan seviyeleri otoriter rejimlerden demokratik rejimlere geçişlere eşlik etmiştir (Nevers, 1993). Doğu Avrupa, Latin Amerika ve Asya'daki otoriter rejimlerin çökmesiyle birlikte, dünya çapında demokratik rejimlerin sayısında hızlı bir artış gözlemlenmiştir. Samuel Huntington (1993), 1990'ların başında yazdığı bir kitapta bu olgunun dünyanın karşılaşmakta olduğu “üçüncü demokrasi dalgası” olduğunu belirtirken, Fukuyama (2006) ise demokratik ideolojinin nihai bir zafer kazandığını iddia etmiş ve “tarihin sonu”nu ilan etmiştir⁶. Bu bağlamda 20.yy'ın sonlarına yaklaşırken Tocqueville'nin “demokrasi çağı” öngörüsü haklı çıkmış gibidir. Nitekim, 1970'lerin ortasında dünya devletlerinin üçte ikisi otoriteriyen olarak tasnif edilirken bu oran günümüzde üçte bire kadar gerilemiştir⁷ (Held, 2006).

⁶ Fukuyama tezinde ekonomik, toplumsal ve siyasi kurumların ulaştığı bir olgunluk düzeyinden ve bir ideal formdan söz etmektedir. Ona göre liberal demokrasi insanlığın kaderiydi ve bilimsel, teknolojik gelişmelerin ürettiği homojenlik, ekonomik ve siyasi liberalizmi kaçınılmaz kılıyordu. Bknz: Francis Fukuyama, “The End of History and The Last Man”, (Simon and Schuster 2006: 369). Gerçekten de dünya birkaç on yıl içinde hiç olmadığı kadar büyük bir hızla bütünleşmiş, küreselleşme süreci bir yandan kapitalist pazarın genişlemesiyle, diğer yandan da teknolojik imkanlar ve geçirgen sınırların yardımıyla tüm yerküreyi sarmalayivermişti. Arıboğan, D. Ü. Duvar: Tarih Geri Dönüyor, (İnkılap Yayınevi, 2017).

⁷ Bununla birlikte bu yeni kurulan rejimlerin demokratik kalitesi literatürde sıklıkla tartışma konusu yapılmakta ve sorgulanmaktadır. Bu konsolide olamayan hibrit rejimlerin birçoğu, illiberal, delegatif veya kusurlu demokrasiler gibi çeşitli isimlerle karakterize edildiler. Örneğin, yatay hesap verebilirlik mekanizmalarına sahip olmayan ya da zayıflayan başkanlık sistemleri, delegatif demokrasiler olarak nitelendirilmektedir. Bknz: Guillermo A. O'Donnell, “Delegative Democracy”, (Journal of Democracy, 5(1), 1994, s. 55-69). Ayrıca, pek çok açıdan otoriter nitelikleri sorgulanmayacak bazı rejimler, demokratik rejimlerin bazı niteliklerini taklit ederek kendilerini demokratik rejimlere benzetmeye çalışmalarıyla birlikte, askeri rejimlerin sayısı azalmış, demokratik rejimler ile otoriter rejimlerin bazı türleri arasında oldukça geniş bir “gri alan” oluşmuştur. “Gerçekten gelişmiş, pekişmiş, yerleşik, liberal gibi niteliklerle tanımlanan demokrasilerin yanında, onun temel unsurlarının bir veya birden fazlasını kısmen veya tamamen yerine getirmeyen birçok “gri bölge” rejiminin varlığı pek çok araştırmacıyı, bu rejimleri tanımlamak için demokrasi kelimesine bazı sıfatlar eklemeye sevk etmiştir. Mesela demokratik rejimin temel unsurlarından biri olan genel oy ilkesinin mevcut olmadığı rejimler, “sınırlı demokrasi”, “erkekler demokrasisi” (male democracy), “oligarşik demokrasi” gibi sıfatlarla nitelenmektedir. Tam ve eşit siyasal yarışma unsurunun eksik olduğu rejimler, “kontrollü demokrasi”, “fiili tek-partili demokrasi” ve “kısıtlayıcı (restrictive) demokrasi” sıfatlarıyla adlandırılmaktadır. Bütün vatandaşların temel hak ve hürriyetlerinden tam olarak yararlanmadıkları rejimlere “seçimsel (electral) demokrasi”, “katı(hard) demokrasi” ve “liberal olmayan (illiberal) demokrasi gibi adlar verilmektedir. Liberal demokrasilerin bütün şartlarını yerine getiren, fakat seçilmiş iktidarların bazı vesayet makamlarının denetimi altında gerçek anlamda “muktedir” olmadıkları rejimler de, “koruma altındaki (guarded veya protected) demokrasiler ya da vesayetçi (tutelary) demokrasiler olarak adlandırılmaktadır. Bunlara, “sözde (pseudo) demokrasiler”, “göstermelik (façade) demokrasiler”, eksik (defective) demokrasiler”, yarı (semi) demokrasiler”, “melez (hybrid) rejimler gibi, daha pek çok

Bununla birlikte dünya aynı zamanda iç karışıklık ve etnik çatışmanın artışına doğru bir değişime de şahit olmuştur. Bu bağlamda dünyanın ruhu değişmiş, “tarihin sonu”nun sonu gelmiş, tarih geri dönmüştür⁸. Soğuk Savaş sonrası merkezi otoriter rejimlerin çökmesiyle birlikte etnik ve ulusal kimliğin yükselişini bastıran politikalar zayıflamış, bu durum azınlık gruplarının self-determinasyon arayışı için politik bir alan yaratmıştır⁹. Buna paralel olarak self-determinasyon hakkını meşrulaştıran küresel bir siyasal iklim de gelişmiştir. Nitekim, BM gibi uluslararası örgütler hem dış hem de iç sömürgecilik biçimlerini açıkça reddederek, devletlerin yanısıra diğer kolektif birimleri de kendi kendilerini yönetme hakkına sahip meşru hak sahipleri olarak kabul etmiştir. Ayrıca bu süreçte etnik kimliğin yükselişine sebep olan bir diğer etken ise, tüm dünyayı etkisi altına alan daha demokratik yönetişime yönelik hareket olmuştur. Söz konusu hareket, daha önce marjinalize olmuş azınlıkların statükoyu sorguladıkları ve ülkelerinin siyasi hayatına daha adil bir şekilde katılmayı talep ettikleri yeni yurttaşlık gerilimleri ortaya çıkarmıştır (Valadez, 2001: 3-4). Dolayısıyla Eski komünist federasyonun dağılması sadece yeni bağımsız devletlerin çoğalmasına değil, aynı zamanda sosyal uyum ve aidiyet duygusu arayanlar arasında siyasi bir güç olarak etnisitenin yeniden canlanmasına da yol açmıştır.

Etnisitenin yeniden canlanması bazı durumlarda, Çekoslovakya’nın bölünmesinde olduğu gibi nispeten olumlu sonuçlar doğursa da, pek çok durumda ölümcül sonuçlar meydana getirerek ağır savaşlara yol açmıştır¹⁰. Nitekim, bugün en şiddetli çatışmalar devletler arasında değil, devlet-içi çatışmalar şeklinde gerçekleşmektedir. Öyleki, 1989 ile 1999 yılları arasında gerçekleşen 110 büyük

isim verilmiştir. Bknz: Ergun Özbudun, “Otoriter Rejimler, Seçimsel Demokrasiler ve Türkiye, (İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2011: 40).

⁸ Stephan D. King, *Grave New World: The End of Globalisation, The Return of History*, New Heaven, Yale University Press, 2018.

⁹ Deniz Ülke Arıboğan’ın kendi ifadeleri ile, “Soğuk Savaş insanlığa kendinden büyük bir gölgesi olan Berlin Duvarını hediye etmişti. ‘Soğuk Barış’ ise tüm dünyanın bölünmüşlüğüne uzaydan bile görünür hale getirecek” yüzyılın önünü açmıştır (Arıboğan, Deniz Ülke, a.g.e., s. 13).

¹⁰ Söz konusu savaşı bölünmüş bir dünya yaratırken, aynı zamanda savaşların niteliğini de değiştirmiştir. Mary Kaldor (2013)’un da belirttiği gibi “yeni savaşlar” gerillalar, savaş lordları, paralı askerler, teröristler, suçlular, hükümetlere bağlı askeri kuvvetler ve tarafların diasporaları gibi çeşitli unsurları içermektedir. Bu bağlamda yeni savaşlar genellikle kimliklere bağlı olan ve bir kimliğin karşı tarafın kimliğini reddetmesiyle başlayan iç savaşlar şeklinde vuku bulmaktadır. Bknz: Mary Kaldor, “New and Old Wars: Organised Violence in a Global Era”, (John Wiley&Sons, 2013).

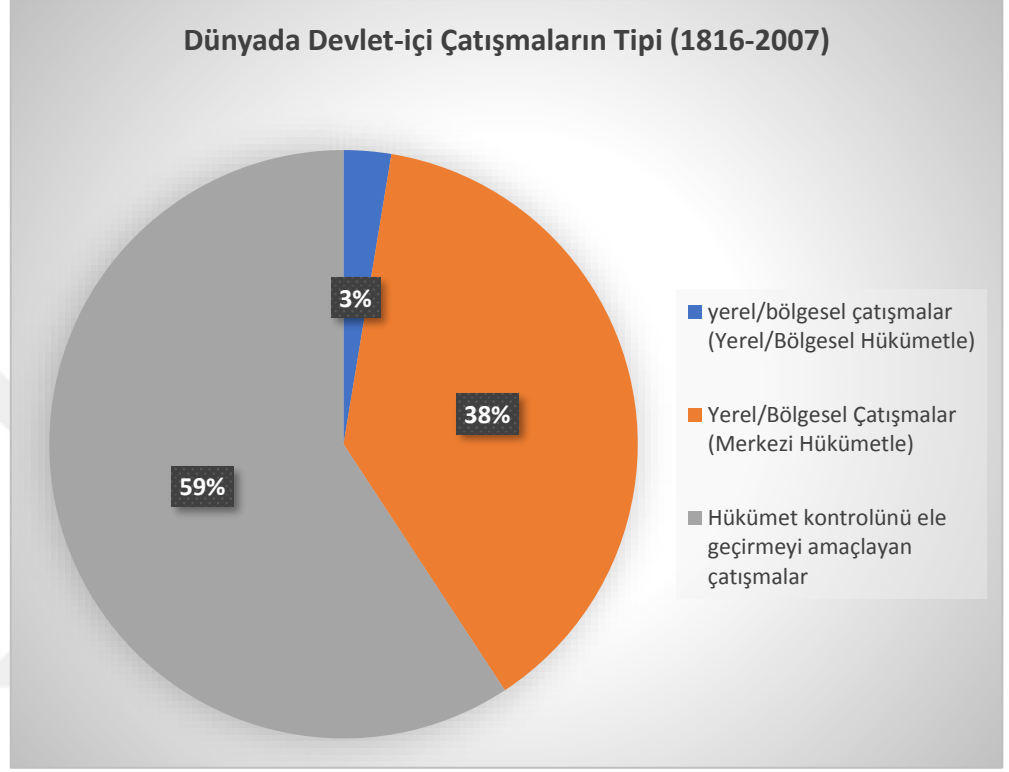
silahlı çatışmadan sadece 7 tanesi devletlerarası savaş olarak vuku bulmuştur. Geriye kalan 103 çatışma ise, çoğunlukla etnik meselelere odaklanmış olan devlet- içi çatışmalardır (Wallensteen & Sollenberg, 2000). Demokratikleşme ve etnik çatışma arasındaki söz konusu paralel süreç, Soğuk Savaş sonrası uluslararası ajandanın temel tanımlayıcısı olmuştur.

Bu sürece paralel olarak birçok siyaset bilimci demokratik siyaset, etnik grup demografisi ve iç çatışma arasındaki ilişkilere hem bilimsel hem de politik açıdan daha çok dikkat çekmeye başlamışlardır. Çoğu zaman bu bilim insanları, demokratik güç paylaşım kurumlarının çatışmalı etnik gruplar arasında siyasi istikrarın sağlanmasındaki rolüne dikkat çekerek, bölünmüş toplumların demokratik olarak nasıl idare edilebileceği konusundaki anlayışımıza oldukça fazla katkı sağlayan deneysel bulgular ve politika reçeteleri üretmişlerdir. Ancak tüm bu önemli çabalara rağmen, halen etnik çatışma günümüzde devam etmekte olan global bir problem olarak karşımızda durmaktadır. Nitekim, Maryland Üniversitesi Uluslararası Kalkınma ve Çatışma Yönetimi Merkezi'nin 161 ülkede 2005 yılında yaptığı ankete göre, bu 161 ülkeden 85'i toplumsal krizleri yanlış yönetmektedir. Bu ülkelerden 34'ü (Ermenistan, Kamboçya, Haiti, İran, Lübnan, Pakistan ve 17 Afrika ülkesi dahil olmak üzere) iç savaş ya da hükümet çöküşü sınırında bulunmaktadır (Peace and Ethnic Conflict, 2005).

Dünya çapındaki çatışmaları izleyen bir diğer proje olan Savaş İlişkileri Projesi (The Correlates of War Project/ COW)¹¹'in verilerine göre, 1816-2007 yılları arasında dünyanın 121 ülkesinde tekrarlarla birlikte toplam 432 devlet içi çatışma yaşanmıştır. Detayı bilinen 422 vakanın 250'si (%59.2) merkezi hükümetin kontrolünü ele geçirmeyi hedefleyen çatışmalar, 161'i (%38.2) yerel ya da bölgesel bir mesele üzerinde hükümet ile devlet dışı aktörler arasında çıkan çatışmalar, son olarak 11'i (%2.6) ise, yerel ya da bölgesel hükümetler ile devlet dışı aktörler arasında cereyan eden bölgesel çatışmalardır. Ayrıca COW verilerine göre bu 422 devlet içi çatışmanın 168'i (%39.8) uluslararası bir boyut kazanmış durumdadır. Çatışmaların

¹¹ The Correlates of War Project internet ortamında erişime açıktır. Bkz.: <http://cow.dss.ucdavis.edu>, erişim tarihi: 04.08.2019.

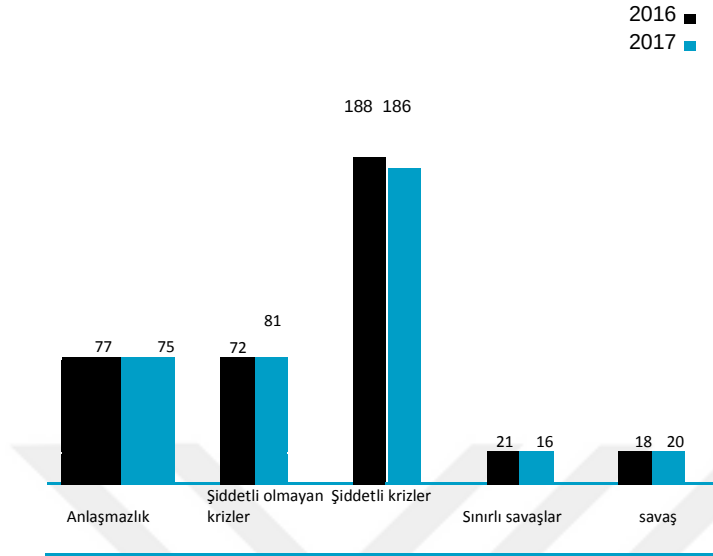
zamanlamasına bakıldığında, 422 savaşın 269'u (%63.7) Birinci Dünya Savaşı'ndan başladığı görülmektedir. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra başlayanların ise sayısı 234 (%55.5) tür.

Tablo 1.1-1 "The Corrolates of War Project" verilerine göre 1816-2007 yılları arasında Dünyada Devlet İçi Çatışmaların Tipi

Benzer şekilde, Uluslararası Çatışma Araştırmaları üzerine çalışan Heidelberg Enstitüsü raporu (Heidelberg Institute of International Conflict Research/ HIIK)¹² ise, 2014 yılı itibariyle dünya çapında 424 çatışma olduğunu ve bunların 347'sinin iç çatışma olduğunu belirtmektedir. Küresel çatışmaların 223'ü şiddetli çatışma içerirken, sınırlı savaş 25, savaşa dönüşen çatışma sayısı ise 21 olarak ölçülmüştür.

¹² Heidelberg Institute of International Conflict Research internet ortamında erişime açıktır. Bkz: <https://hiik.de/?lang=en> Erişim Tarihi (04.08.2019).

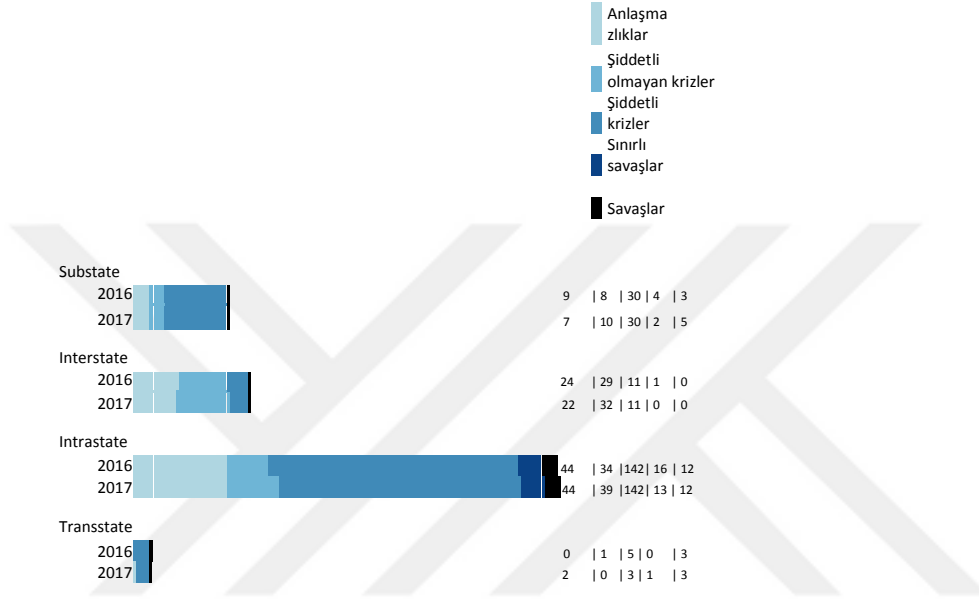

Tablo 1.1-2 HIIK verilerine göre 2016-2017 yılı küresel çatışma yoğunluğu karşılaştırması.

Tablo 1’de de görüldüğü üzere 2017 yılında dünya çapında 378 çatışma yaşandığı, bunun 186’sının şiddetli krizler olarak nitelendirildiği, sınırlı savaşların sayısı 16 olarak ölçülürken, 2017 yılı itibariyle dünya çapında 20 savaşın yaşandığı ölçülmüştür. Tablo 2 ise, 2016 ve 2017 yılları içerisinde vuku bulan savaşların çeşitlerini ve görülme frekanslarını göstermektedir.

Heidelberg Enstitüsü raporuna göre, çatışma yoğunluğu, coğrafi bir alanda ve belirli bir zaman dilimi içerisinde belirli bir siyasi çatışmada, çatışma önlemleri toplamının bir niteliğidir. 2003 yılından bu yana HIIK seviyeli bir iç yoğunluk modeli kullanmaktadır. Gözden geçirilen metodolojisi altında, yoğunluk seviyeleri artık anlaşmazlık, şiddet içermeyen kriz, şiddetli kriz, sınırlı savaş ve savaş olarak bilinmektedir. Son üç seviye, şiddet içermeyen çatışmaların (çatışma ve şiddet içermeyen kriz) aksine, şiddet içeren çatışma kategorisini oluşturmaktadır. Rapora göre anlaşmazlık, şiddete başvurmadan yürütülen bir siyasi çatışma iken, şiddet içermeyen bir krizde, aktörlerden biri şiddet kullanmakla tehdit etmektedir. Şiddetli çatışma ise, kişilere zarar verme riski, silah teslimiyetini reddetme, birbirlerine karşı silah kullanma ve yaptırımlarda bulunma gibi özellikleri taşımaktadır. Ayrıca, Şiddetli çatışmanın üç düzeyini ölçerken, şiddetli çatışma önlemlerinin araç ve sonuçlarını belirten beş gösterge kullanılmaktadır. Araçların boyutu, silahların ve personelin

kullanımı, ölü sayısı, yıkım ve mülteci / ülke içinde yerlerinden edilmiş kişilerin sayısını kapsamaktadır.

Tablo 1.1-3 HIIK verilerine göre 2016-2017 yıllarındaki çatışma tipleri ve çatışma frekansı

Buna göre, 2017 yılında da devlet içi çatışmaların devletlerarası çatışmalardan oldukça fazla olduğu gözlemlenmektedir (Conflict Barometer, 2014- 2017). İstatistikler elbette yoruma her zaman açıktır ve toplumlar az ya da çok bölünmüş olabilir. Bununla birlikte, mevcut kanıtların tümü, etnik çatışmanın ve bölünmüş toplum yapısının günümüzde yüz yüze kaldığımız en ciddi ve yaygın siyasi sorunlardan biri olduğu görüşünü desteklemektedir¹³.

¹³ Etnik çatışmanın günümüzün en ciddi sorun alanlarından biri olmasının kabul edilmesine rağmen, yeterli bir bilimsel ilgi alamayan konu, farklı tipte etnik bölünmenin siyasi istikrar ve demokratik performans üzerindeki etkisidir. Nitekim, etnik olarak bölünmüş toplumlar farklı şekillerde bölünme eğilimindedirler. Örneğin, bölünmüş toplumlar, Papua Yeni Gine ve Tanzanya’da olduğu gibi birçok rakip gruba bölünebilirler ya da Bosna’da olduğu gibi çok kutuplu olarak parçalanabilirler. Sri Lanka’da olduğu gibi baskın çoğunlukları ya da Ruanda’da olduğu gibi baskın azınlıkları içerebilirler. Etnik gruplar, Kürtlerde olduğu çeşitli devlet sınırları içerisinde dağılır ya da tek bir devlet tarafından kapsımlenebilirler. Kısaca, etnik ayrımın doğası, etnik çatışmaların nasıl ortaya çıktığı ve sonuç olarak politik sistemin onları yönetme kapasitesi üzerinde önemli bir etkiye sahip olabilir. Benjamin Reilly, “Democracy in Divided Societies: Electoral Engineering for Conflict Management”, (Cambridge University Press, 2001: 163).

1.2. Bölünmüş Toplumlarda Demokrasi

Günümüzde demokrasi ve demokratikleşme üzerine yürütülen akademik tartışmalar giderek daha fazla demokrasinin prosedürel yapısı üzerine odaklanmaktadır. Demokrasinin prosedürel anlayışına yönelik en etkili tanımı ilk olarak, Joseph Schumpeter tarafından ileri sürülmüştür. Schumpeter demokratik yöntemi, “siyasal kararların alınmasında bireylerin karar verme iktidarını, halkın oyu için yarışmacı bir mücadele yoluyla elde ettikleri kurumsal düzenleme” olarak tanımlamaktadır (1942: 269). Huntington, 1970’ler de demokrasinin bu seçime indirgemeci anlamını kabul ederek, “teorisyenlerin, demokrasinin rasyonalist, ütopyacı ve idealistik tanımları ile ampirik, kurumsal ve prosedürel tanımlarını birbirinden ayırdığını ve yalnızca sonuncu tanımın ampirik kesinlik sağladığı” sonucuna varmıştır (1989: 6-7).

Zaman içerisinde söz konusu prosedürel demokrasi tanımının çağdaş siyaset bilimine büyük ölçüde hakim olduğu gözlemlenmiştir. Yeni nesil siyaset bilimciler Schumpeter’in temel demokrasi tanımını yeni koşullara uygulayarak yeniden formüle etmeye ve tanımlamaya çalışmışlardır. Örneğin, Riker (1986: 25), en temel demokratik kurumun seçim sandığı olduğunu vurgularken, Huntington (1991: 29) ise, yirminci yüzyılın siyasal sistemini demokratik bir siyasal sistem olarak tanımlamakta, sistemin temel özelliklerini ise, en güçlü kolektif karar vericilerin, -adayların- oylar için serbestçe rekabet etmesi ve neredeyse tüm yetişkin nüfusun adil, dürüst ve periyodik seçimler aracılığıyla oy vermesi olarak belirtmektedir. Benzer şekilde Diamond, Linz ve Lipset (1995: xvi), gelişmekte olan ülkelerin demokrasileri üzerine olan çalışmalarında demokrasiyi, üç temel koşulu sağlayan bir hükümet sistemi olarak tanımlamaktadırlar: bireyler ve örgütlü gruplar arasında siyasi güç için anlamlı bir rekabetin varlığı, özgür ve adil seçimler yoluyla liderlerin ve politikaların seçiminde kapsayıcı bir katılımın varlığı ve siyasi rekabet ve katılımın bütünlüğünü sağlamak için yeterli düzeyde sivil ve siyasi özgürlüklerin varlığı.

Günümüzün önde gelen siyaset bilimcilerinden Robert Dahl’ın demokrasi ile eş anlamlı kullandığı “poliarşi” tanımı da temelde Schumpeter’in demokrasi tanımıyla örtüşmektedir. Dahl’a göre poliarşilerin, “muhalafet” ve “katılma” olmak üzere iki

boyutu vardır. Dahl’ın muhalefet ile kastettiği şey, iktidar için serbest, adil ve düzenli seçimlerin varlığıdır. Katılma boyutu ise, hemen hemen tüm yetişkin vatandaşların oy verme ve iktidar için yarışma haklarını ifade etmektedir (1971:1-7).

Muhalefet ve katılım ilkelerine dayanan bu demokrasi modelinin etnik köken açısından derin bir şekilde bölünmüş toplumlarda uygulanması oldukça zordur. Çok ırklı toplumlarda prosedürel demokrasiye yönelik eleştiriler, “açık rekabet politikasının etnik toplulukların siyasallaşmasını ve bunun sonucunda etnik aşırılık tehlikesini ve siyasi düzenin şiddetli bir şekilde dengesizleşmesini kolaylaştırdığını” öne sürmektedirler (Esman, 1994: 41).

Nitekim, Horowitz’in de belirttiği gibi çoğunluğun yönetimi olarak demokrasi bu toplumların istikrarında bir çözüm olmaktan ziyade, bir etnik grubun üzerinde diğer bir etnik grubun sürekli hakimiyetine yol açabilmekte bu durum ise çoğunlukla çatışma ve bölünmeyi sürekli olarak artırabilmektedir. (Horowitz, 1993). Bu toplumlarda demokratik beklentiler, etnik taleplerin siyasileşmesine yönelik güçlü eğilimler tarafından baltalanır ve bu da genellikle bazı grupların kalıcı olarak dahil edildiği, bazılarının ise daimi olarak dışlandığı sıfır toplamlı bir siyasete yol açar. Çünkü etnik liderler bu kimlikleri politik bir güç olarak kullanmak isterler. Bu genellikle bölünme ve çatışmaya yol açar, çünkü bir grubun talepleri genellikle başka bir grubun talepleriyle çelişir. Ayrıcalık temelli taleplerin genellikle uzlaşıya dayalı olanlardan daha kolay olması nedeniyle, bölünmüş toplumlardaki siyaset, ılımlı siyasi merkezin aşırılıkçı güçler tarafından ezildiği merkezkaç baskılarla karakterize edilebilir. Bu tür davalarda “ılımlılığın iflasi” (Rabushka ve Shepsle, 1972: 86) demokratik politika beklentilerini büyük ölçüde sarsmaktadır.

Aslında etnik bölünme ile demokrasi arasındaki negatif ilişki, siyaset biliminde oldukça uzun bir geçmişe sahiptir. Örneğin John Stuart Mill¹⁴e göre:

“Milliyet hissinin belli bir kuvvetle var olduğu yerde, o milliyete mensup herkesin aynı ve sadece kendilerine ait bir yönetim altında birleşmesi ilk bakışta haklı görülen (prima facie) bir durumdur. Bu sadece yönetim meselesi yönetilenler tarafından kararlaştırılmalıdır demeye geliyor. İnsan

¹⁴ Mill’e göre, insanlar ancak ulus bilinci sayesinde “diğer insanlardan çok daha istekli bir şekilde birbirleriyle iş birliği yapma ve aynı yönetim altında olmayı arzularlar. Bununla birlikte bu yönetimin yalnızca kendi ellerinde veya kendilerinden bir kısmının elinde olmasını isterler” (2017, s. 349).

ırkının herhangi bir kısmının, kendilerini çeşitli insan toplulukları arasından hangisiyle ilişkilendirmeyi tercih ettiklerini belirlemekten başka yapmakta özgür olabilecekleri başka ne olabilir? Fakat bir halk özgür kurumlar için olgunlaştığında, dikkate alınması gereken hayati önemde bir husus daha var. Farklı milliyetlerden oluşan bir ülkede özgür kurumlar tesis etmek neredeyse imkansızdır. Duygudaşlık hissine (fellow-feeling) sahip olmayan bir halk arasında, özellikle farklı dillerde okuyor ve konuşuyorsalar, temsili yönetimin işlemesi için gerekli olan birleşik kamuoyu var olamaz” (Mill, 2017: 351-352).

Yukarıdaki paragraf göz önüne alındığında, Mill’in söz konusu düşünceleri, demokrasinin zaman içerisinde başarılı olabilmesi için ortak ulusal kimlik duygusunun gerekli olduğunu ve demokratik hükümetin ancak ulus-devlet bağlamında mümkün olduğunu vurgular. Bir anlamda, bu varsayım açıkça yanlıştır. Nitekim başarılı demokratik devletlerin birden fazla ulus veya ulusal topluluk içeren çağdaş örnekleri vardır. Fakat Mill’in görüşleri kendi zamanındadır ve aslında önemli bir noktayı yansıtır: eğer demokratik bir toplumun vatandaşları kendilerini belirli bir düzeyde, ortak bir siyasal girişim olarak düşünemezlerse, - Mill’in ifadeleri ile, kendilerini ortak bir kimliği paylaşma seviyesinde görmüyorlarsa- gönüllü, kendi kendini yöneten bir toplumda yaşamakla birlikte gelen kaçınılmaz taleplere uyma konusunda motive olmayacaklardır. Daha basit bir ifadeyle, demokrasilerini işlevsel kılmak için motive olmayacaklardır.

Mill ile benzer şekilde pek çok araştırma, bir devletteki etnik grupların sayısı arttıkça, sürdürülebilir demokrasi beklentilerinin azaldığı sonucuna varmıştır. Nitekim Robert Dahl, Poliarşi isimli çalışmasında, etnik kimliğin çok parçalanmış olduğu ülkelerde demokrasinin imkansız olmamasına rağmen, “çoğulculuğun bir sistem için gerekli hoşgörü ve güvenliğe ilişkin tehlikeli bir yük getirdiği” sonucuna varmaktadır (Dahl, 1971: 109-111). Dahl’a göre:

“Bir ülkenin nüfusunun büyük bir kesiminin, kendi hayat tarzının veya en yüksek değerlerinin, nüfusun başka bir kesimi tarafından ciddi olarak tehdit edildiğini hissetmesi, yarışmacı siyasal sistemde bir kriz yaratır... Etnik ya da dinsel bir alt-kültür, o kadar erken yaşta insan kişiliğinin bir parçası haline gelir ki, din, ırk ve dil çizgileriyle bölünmüş gruplar arasındaki çatışmalar, özellikle bir bölgeyle de ilişkili oldukları takdirde, büyük tehlike arz ederler... Irk, dil veya dinin bölgesel bir alt-kültürle bir araya gelmesi oluşum halinde bir millet, özerklik hatta bağımsızlık talepleri doğurur. Alt-kültürel plüralizmin, çoğu zaman, bir kamusal yarışma sisteminin gerektirdiği hoşgörü ve karşılıklı saygı üzerinde tehlikeli bir gerilim yarattığı hemen hemen kuşkusuzdur” (Dahl, 1975’den aktaran Erbudun, 2015: 90).

Arend Lijphart ise, uzlaşmacı demokrasi üzerine olan “Çoğul Toplumlarda Demokrasi” isimli çalışmasında barışçıl bir etnik çatışma yönetimi için en uygun grup sayısının üç ya da dört olduğunu, rakamlar arttıkça, koşulların kötüleştiğini, çünkü görüşmelere katılanların sayısı arttıkça işbirliğinin de zorlaşacağını savunmaktadır (Lijphart, 1977: 56). Horowitz’e göre, çoğunluğun yönetimi olarak demokrasi bölünmüş toplumların istikrarında bir çözüm olmaktan ziyade, bir etnik grubun üzerinde diğer bir etnik grubun sürekli hakimiyetine yol açabilir. Bu durum ise çoğunlukla çatışma ve bölünmeyi sürekli olarak artırabilir. (Horowitz, 1993).

Etnik bölünme ve demokrasi arasındaki ilişkiye yönelik bu çok sayıda olumsuz bakış açısının aksine az sayıda araştırmacı, etnik bölünmenin aslında çok etnili devletlerde demokrasi için bir umut vaat ettiğini ileri sürmüşlerdir. Örneğin, çok küçük ve coğrafi olarak yoğunlaşmış grupların bulunduğu durumlarda, grupların enerjilerini kendi bölgelerinin çok ötesinde siyasal aktiviteye ayırmaları pek anlamlı değildir (Horowitz, 1985:37). Buna örnek olarak kurulmuş demokrasiler arasında en olağandışı örnek olan Hindistan’ın demokratik başarısı verilebilir (Hardgrave, 1994). Hindistan’ın demokratik başarısı büyük ölçüde etnik çeşitliliğin bir ürünü olarak görülmektedir. Benzer şekilde bazı analistler, Endonezya’nın otoriter yönetimden demokratik yönetime geçiş sürecini, siyasal partilerin bölgeler arası ve etnik gruplar arası karakterleri tarafından kolaylaştırıldığını ifade etmektedir.

Görüldüğü üzere, her ne kadar az sayıda araştırmacı, etnik bölünmenin demokrasi için olumlu bir kolaylaştırıcı koşul olduğunu iddia etse de, son yıllarda bölünmüş toplumlarda demokrasi için olasılıklar ve beklentiler konusunda yeni bir ilgi alanı oluşmuştur. Demokrasiye yönelik bu yeni ilgi dalgasının temelinde, tüm toplumların doğal olarak bir dereceye kadar çatıştığı ve demokrasinin bu çatışmaları çözmekten ziyade çatışmanın yönetilmesi ve işlenmesi için bir sistem olarak faaliyet gösterdiği görüşü bulunmaktadır (Przeworski, 1991). Buna göre, tanımlanmış sınırlar içerisinde çatışmanın meşru olduğu kabul edilir, gerçekleşmesi beklenir ve ortaya çıktığı zaman yerleşik kurumsal yollarla ele alınır. Dolayısıyla, demokrasi altındaki anlaşmazlıklar asla “çözülemez”; daha doğrusu, geçici olarak kabul edilirler ve bir dahaki sefere yeniden formüle edilirler. İyi yapılandırılmış demokratik kurumlar, çatışmaların bastırılması veya göz ardı edilmesinden ziyade siyasi partiler ve temsilci parlamentolar gibi kurumsal yapılar aracılığıyla çatışmaların yönetilebilmesini

sağlarlar. Resmi siyasi kurumların değiştirilmesi, politik davranış ve politik pratikte değişikliklere yol açabilir ve bu nedenle siyasi kurumların tasarımı, herhangi bir demokraside çatışmanın yönetilmesinde büyük önem taşır. O halde günümüz liberal demokrasilerinde karşılaşılan etnik bölünmelerin ve çatışmaların zorluklarına karşı mevcut cevaplar ne tür siyasi kurumlar tasarlamaktadır? Aşağıda bu soruya cevap aranmaya çalışılacaktır.

1.3. Bölünmüş Toplumlara Yönelik Çözüm Arayışları

Demokrasilerin karşı karşıya kaldığı en ciddi problemlerden biri olan etnik bölünmeye karşı olası bir çözüm daha homojen ve istikrarlı politik toplumlar yaratmak için bölünme olarak görülse de çoğu durumda bölünme, ne mümkün olabilmekte ne de sorun için yeterli bir çözüm teşkil edebilmektedir. Nitekim, politik bölünmüşlük pek çok durumda, özellikle Afrika, Asya ve Orta Doğu'nun bazı kesimlerinde olduğu gibi ciddi kaoslara neden olabilmektedir. Bölünme ancak Çekoslovak Federasyonu'nun dağılmasında olduğu gibi, etnik gruplar, farklı coğrafi bölgelerde yaşıyorsa ve eğer bu bölgeler kendi başlarına önemli azınlıklar içeriyorsa, demokrasi için daha güvenli bir platform sağlayabilir (Sisk, 1996: 28-29). Bununla birlikte sorun, pratikte bu olumlu koşullar ile nadiren karşılaşılmaktadır. Pek çok durumda çeşitli etnik gruplar, kesin bir şekilde coğrafi bölgeleri ele geçiremezler, bu da herhangi bir makul bölünme sürecinin gerçekleşmesini imkansız kılar. Her ne kadar bütün etnik gruplar kendi imajlarında bir devlet kurmak isteseler de, pek çok durumda bölünmenin grupların kendi arzuları olmadığı da bir gerçektir. Kısacası bölünme sorunu, homojen siyasi toplumlar üretmenin çok ötesinde, bölünmüş bir yeniden sınıflandırma ve siyasi iktidar mücadelesinin daha da sürdürülmesinden başka bir şey yapmamaktadır (Horowitz, 1985: 590). Bu durum ise, keskin ve karşıt kimlikleri olan farklı grupların nasıl birlikte yaşayabileceği sorusunu tekrar gündeme getirmektedir.

Bu bağlamda, “ortaklıkçı model”, bölünmüş toplumlarda etnik bölünmeleri yönetmenin belki de en etkili yolu olarak öne sürülmüştür¹⁵. Ortaklıkçı demokrasi, etnik çoğunlukların etnik azınlıklar üzerindeki sürekli hakimiyetini önleyecek bir mekanizma olarak görülmekte ve çoğunlukçu demokrasiye bir alternatif olarak sunulmaktadır. Etnik grupların, etnik hatlar boyunca örgütlenme eğiliminde olduğu fikrine dayanan ortaklıkçı model, çoğunlukçu demokrasi anlayışının çok etnili toplumlarda bir kapsama mekanizması olmaktan ziyade bir dışlama mekanizması olacağını ileri sürmektedir. Literatürde ortaklıkçı model, etnik kökenli partilerin ve orantılı temsilin birleşimini desteklediği ölçüde, etnik politikayı caydırmaktan ziyade pekiştirdiği gerekçesiyle eleştirilmektedir. Bu nedenle, siyaset her etnik parti için sıfır toplamı bir oyun olarak görülmeye devam edecektir. Eleştirmenler bunun sadece politik sonuçları çarpıtmakla kalmayıp aynı zamanda uzun vadeli istikrarı teşvik etmeyeceğini ileri sürmektedir.

Ortaklıkçı demokrasinin aksine, genellikle Horowitz’ın çalışmalarıyla gündeme gelen “entegrasyonist yaklaşım” ise, etnik gruplar arası ılımlılığı teşvik etmek için politik teşvikler sağlayacak kurumların tasarlanmasını önerir. Entegrasyonist modelin öne sürdüğü seçim mühendisliğinin bütün amacı, etnik gruplar arasındaki aşırılıkçılar olarak bilinenleri marjinalize etmek ve ılımlıları merkeze çekmektir. Her iki model de aşağıda ayrıntısıyla tartışılmaktadır.

1.3.1. Ortaklıkçı Model

Bölünmüş toplumlarda çatışma çözümleme üzerine oldukça geniş bir literatür bulunmaktadır. Uzun bir zamandır hatta bugün bile bu geniş literatürdeki en çok öne çıkan yaklaşım, Lijphart’ın 1960’lar da Hollanda üzerine yazdığı kitabında öne sürdüğü “güç paylaşım teorisi”dir¹⁶(Lijphart, 1968: 104). Lijphart’ın genel argümanı,

¹⁵ Bakınız: Arend Lijphart, *Constitutional Design for Divided Societies*, (2004 : 96, 99). Ortaklıkçı model, “bölünmüş toplumlar için bireysel koşullarına ve özelliklerine bakılmaksızın en iyi seçeneği sunar.

¹⁶ Ülke tarihsel olarak Calvinistler, Katolikler ve çoğunluğunu Sosyalistler ve Liberallerin oluşturduğu laik bir grup arasında üçe bölünmüştü. Ülkede tüm siyasi ve sosyal yaşam bu üç grup içerisinde örgütleniyordu. Bir iç savaş yaşanmamasına rağmen üç grup arasındaki ilişkiler gergin ve düşmancaydı. Büyük atılım 1917’de “pasifikasyon” olarak bilinen şeyle geldi. Üç sütunun önde gelen birkaç liderinden oluşan parlamento dışı bir grup, daha sonra parlamentoda geçen geniş kapsamlı reformlar yaptı. Lijphart, önde gelen liderlerin diğer taraflara ulaşma konusundaki istekliliğini, “uzlaşma ruhu”

uzlaş ruhu ve güç paylaşım kurumlarının derin bölünmeler arasında uzlaşya yol açtığı ve nihayetinde bu derin bölünmeleri parçaladığıydı.

Ortaya çıktığı ilk günden itibaren önemli ölçüde geliştirilse de,- Ortaklıkçı modelin daha da gelişmesi, Lijphart'ın bunu önce 21 ülkeye¹⁷ daha sonra da 36 ülkeye¹⁸ uygulaması ile oldu- en geniş ifadesine Lijphart'ın "*Democracy in Plural Societies*" (1977) isimli kitabında ulaşmıştır. Bu kitabında Lijphart, Gabriel Almond'un (1956) Batılı siyasal sistemler için ortaya koyduğu klasik tipolojiyi geliştirdiğini ifade eder. Bu tipolojide Almond, farklılıklarını analiz etmek için kültürel çeşitliliği olan toplumları dört tipe ayırmıştır. Bunlardan birincisi genellikle İngiltere ve Birleşik Devletlerle örneklendirilen Anglo-Amerikan sistemidir. İkinci sistem, İskandinav ve Küçük Ülkeleri (Low Countries) dışlayan Kıta Avrupası sistemidir. Üçüncüsü, Avrupa- Amerika bölgesi dışındaki endüstri öncesi ya da kısmen endüstriyel politik sistemlerdir. Sonuncusu ise totaliter politik sistemlerdir (Almond, 1956). Lijphart'a göre Almond tarafından coğrafi terminolojiye göre türetilen ve demokratik açıdan iki başlık altında sınıflandırılan ülkeler, siyasal sistemin özellikleriyle o kadar kolay bağdaşamazlar. Ona göre demokratik sistemler, kesişen bölünmeler, alt kültürler arasındaki sınır bakımı ve siyasal sistemdeki siyasal partilerin sayısı gibi geniş teorik varsayımları içinde barındıran iki bağımsız değişken -siyasal kültür ve toplumsal yapı- bakımından ayırt edilebilirler (Lijphart, 1977: 6-14). Nitekim Almond'ın coğrafi terminolojiye göre sınıflandırılmış tipolojisi, Lijphart'a göre

(spirit of accommodation) olarak adlandırdı. Lijphart daha sonra uzlaş ruhunun 1917'nin pasifikasyonundan sonra da uygulanmaya devam ettiğini ve belirli güç paylaşım kurumlarının üç grup arasında uzlaş sağlamaya yardımcı olduğunu göstermeye çalıştı. Bu kurumsal özellikler temel olarak parlamento seçimleri "orantılı temsil", kabine formasyonu için büyük koalisyonlar, grup özerkliği ve güçlü veto hakkıydı. Lijphart ortaklıkçı modelin güç paylaşım teorisini kısa bir süre sonra derinlemesine bölünmüş diğer üç Avrupa demokrasisine, Avusturya, İsviçre ve Belçika'ya da uyguladı. Avusturya Katolik Sağ ve Laik Sol arasında ikiye bölünmüştü. Belçika'da ki bölünme Katolik sağlar ve soldaki sekülerler ile Flaman ve Valon dil gruplarını konuşanlar arasında olmak üzere iki yönlüydü. İsviçre, Katolikler ve Protestanlar arasında ve Almanca, Fransızca ve İtalyanca konuşan üç dil grubu arasında derinlemesine bölünmüştü. Ortaklıkçı modelin güç paylaşımı teorisi bu üç ülkede de barışı açıklamak için kullanıldı. Teorinin uygulandığı dört ülke de bu arada oldukça homojen hale geldi, bu da teorinin bir başka başarısı olarak kabul edildi. Bakınız: Arend Lijphart, *The Politics of Accommodation: Pluralism and Democracy in the Netherlands* (Berkeley: University of California Press, 1968).

¹⁷ Arend Lijphart, *Democracies: Majoritarian and Consensus Patterns of Government in Twenty-One Countries* (New Haven: Yale University Press, 1977).

¹⁸ Arend Lijphart, *Patterns of Democracy: Government Forms and Practices* (New Haven: Yale University Press, 1999).

siyasal kültür ve toplumsal yapı değişkenleri göz önünde bulundurulmaksızın, Anglo-Amerikan demokrasilerinin neden istikrarlı olma eğiliminde olduğunu ve Kıta Avrupası demokrasilerinin ise neden istikrarsızlık yarattığını açıklayamaz. Bu vakaları karşılaştırmak Lijphart'a sosyal ve siyasi açıdan derin bir şekilde bölünmüş demokrasilerde siyasi istikrarın nasıl sağlanacağına yönelik üçüncü bir değişkeni tanımlamasını sağlar: siyasi elitlerin davranışı. Buna göre, toplumdaki tüm büyük gruplardan seçkinler işbirliği yapmaya istekli oldukları ve siyasi iktidarı paylaşabildikleri sürece, siyasi çatışmaları engelleyebilecekler ve siyasi sistemi istikrara kavuşturabileceklerdir (Lijphart, 1969: 216).

Bu bağlamda ortaklıkçı demokrasi, rakip grupları temsil eden siyasi seçkinler arasındaki güç paylaşımı yoluyla demokratik hükümetin nasıl istikrarlı bir şekilde gerçekleştirilebileceğini göstermeyi amaçlayan ampirik bir teoridir. Lijphart'a göre başarılı bir ortaklıkçı demokraside, her şeyden önce seçkinler her bir alt kültürün farklı ilgi ve taleplerini karşılamak zorundadırlar. İkincisi, elitler bölünmeleri aşma potansiyeline sahiptirler ve bu bölünmeleri aşmak için çeşitli alt kültürlerin elitleri ile ortaklaşa çaba göstermelidirler. Üçüncüsü, tutarlı ve istikrarlı ortaklıkçı demokrasiler için elitlerin mevcut sistemi sürdürme ve iyileştirme taahhütlerine ihtiyaç vardır. Tüm bu gereksinimler ise, siyasi parçalanmanın tehlikelerini fark ettikleri varsayımına dayanmaktadır (Lijphart, 1969).

Lijphart her ne kadar tek bir ortaklıkçı modelin olmadığı konusunda ısrarcı olsa da, Klasik Avrupa ortaklıkçı demokrasi vakalarının dört temel kurumsal özelliği paylaştığını iddia etmiştir. Bu özellikler büyük bir koalisyon, karşılıklı veto hakkı, orantılılık ve segmental özerkliktir (Lijphart, 1977). Lijphart'a göre, ortaklıkçı demokrasilerin ilk ve en önemli bileşeni, çoğul toplumların tüm önemli kesimlerinin siyasi liderlerinden oluşan büyük bir koalisyondur. Bu koalisyon, parlamenter bir sistemdeki büyük koalisyon kabinesi, önemli danışmanlık işlevlerine sahip büyük bir konsey veya komite veya başkanlık sisteminde bir başkan ve diğer üst düzey temsilcilerin büyük bir koalisyonu gibi çeşitli biçimlerde olabilir (1977: 25, 33).

Ortaklıkçı demokrasi modelinin ikinci ayırt edici özelliği, grupların kendi hayati çıkarlarını korumalarını sağlayan "karşılıklı veto" ya da "azınlık veto" sudur. Azınlık vetosu, önemli kararların tüm önemli grupların mutabakatı olmaksızın alınmamasını sağlayarak çoğunluk kuralının kapsamını kısıtlar ve azınlıklara ve onların çıkarlarına

yönelik ek bir koruma getirir. Üçüncü tanımlayıcı özellik, mutlaka siyasal eşitlikten olmasa da, çoğunluk kuralından başka bir sapmayı temsil eden 'orantılılık'tır. Devlette siyasi temsilin temel standardını oluşturur ve kamu hizmeti sağlama görevleri ve kamu fonlarının tahsisine kadar uzanabilir (Lijphart 1977: 38-41). Son olarak, bir ortaklıkçı demokrasi modelinde gruplar, din, dil veya eğitim gibi kendileri için özel önem taşıyan konularda genellikle yüksek oranda bir grup ya da 'bölümsel' özerklik isterler. Lijphart'a göre, grupların coğrafi olarak yoğunlaştığı yerlerde, bölümsel özerklik, federal tip yapılar yoluyla kurumsallaştırılabilir; fakat grup üyelerinin dağınık olmaları durumunda, -kendi alanındaki okul sistemini kurmak ve kontrol etmek gibi-, aynı bölgede yaşayan farklı gruplara hak veren, işlevsel özerklik biçimlerinin bulunması bir gerekliliktir (Lijphart 1977: 41-4, 1982: 167).

Kuskuşuz ortaklıkçı demokrasinin kurumsal özellikleri hakkında söylenecek daha çok şey vardır. Ancak çalışmanın amacı için önemli olan, bu yaklaşımın altında yatan değerlerdir. Lijphart gibi ortaklıkçı model temsilcilerine göre, hem istikrar hem de hükümet ve yasama organlarındaki geniş temsil, temelde katılım (inclusion) ilkesine dayanmaktadır¹⁹. Bununla birlikte temel eleştiri, ortaklıkçılığın, katılımın gerekliliğini vurgulamasına rağmen, ilk aşamada demokrasiye geçişi ve başarılı bir şekilde işlemlerini ve devamlılığını mümkün kılan ılımlı politik tutumlara yeterince ilgi gösterilmemesidir. O'Flynn bu durumu “*orantılı temsil*” (*proportional representation / PR*) seçim sistemlerinin²⁰ bir dizi genel özellikleri ile açıklamaktadır.

¹⁹ Bakınız: Lijphart, 'Constitutional Design for Divided Societies', pp. 99-103; cf. Larry Diamond, *Developing Democracy: Toward Consolidation* (Baltimore, Md.: The Johns Hopkins University Press, 1999), s. 104, 312.

²⁰ PR sistemlerinin üç ana çeşidi vardır. En yaygın orantılı seçim sistemi olan “parti listeli orantılı seçim sistemi”, her partinin seçmenlere aday listesi sunmasını şart koşmaktadır. Seçmenler genelde bir aday yerine oy verirler ve partiler, tüm ulusal oya oranla aldıkları oy karşılığında parlamentoda sandalye sahibi olurlar. Bu sistem Kıta Avrupası, Latin Amerika ve Güney Afrika'da yaygın olarak kullanılmaktadır. Almanya, Meksika ve Yeni Zelanda gibi ülkelerde uygulanan “Karma aday orantılı” (mixed member proportional) seçim sistemleri ise, hem çoğunluk hemde orantılı temsil seçim sistemlerinin olumlu niteliklerini birleştirmeye çalışmaktadır. Parlamantonun bir kısmı tek üyeli bölgelerden seçilirken, geri kalanını PR listeleri oluşturur. Bu sistemde PR sandalyeleri, tek üyeli bölgelerden seçilen sandalye sonuçlarının ürettiği herhangi bir orantısızlığı telafi etmek için kullanılır. Son olarak orantılı temsil seçim sistemlerinin “transfer edilebilir tek oy” (single transferable vote / STV) şekli, çok adaylı seçim bölgelerini kullanır, oy verenler aday pusulasındaki oy tercihlerini, alternatif oy da olduğu gibi aynı şekilde bir sıraya koyarlar. Tüm birinci tercih oyları sayıldıktan sonra sayım, tek bir aday seçmek için gereken “oy kotası”nı belirleyerek başlar. Oy kotasından daha fazla birinci tercih olan herhangi bir aday seçilmiş sayılır. Eğer hiç kimse kotaya ulaşamamışsa, en düşük ilk tercih sayısına sahip olan aday elenir ve ikinci ve sonraki tercihleri yarışta kalan adaylara yeniden dağıtılır. Aynı

Ona göre PR sistemleri orantısız oyları ve orantısız temsili azaltma eğiliminde olduğu gibi, aynı zamanda bu tür sistemlerin daha önemli bir cazibesi, azınlık gruplarının temsil edilmesini kolaylaştırma becerisidir. Öyle ki, seçim için eşik değerin çok yüksek olmadığı ve bölge büyüklüğünün çok düşük olmadığı sürece, oy yüzdesi çok düşük olan siyasi partiler dahi yasama meclisinde bir miktar sandalye kazanabilirler. Bu durum, yeni siyasi partilerin ya da bağımsız adayların seçimlere katılması için güçlü bir teşvik yaratır; bu da siyasi yelpazeyi genişletir ve seçim tercihini artırır (O’Flynn, 2007: 735). Bununla birlikte, bir PR sistemi, politik yelpazenin daha uç noktalarını temsil etmeyi amaçlayan siyasi partileri, belki de, örneğin niyetlerinde açıkça şovenist veya yabancı düşmanı olan partilere de teşvik sağlayabilir. Bu nedenle temel sorun PR’nin katılımı teşvik etse de ılımlılık için belirsiz çıkarımlara sahip olmasıdır (Horowitz, 2003: 121-122). Nitekim, partilerin daha ılımlı bir tutum benimsemesi, kendi taraftarlarından aşırıların desteğini kaybetmelerine neden olabilir. Bunu fark ettiklerinde öncesinde ılımlı bir tutum izleyen siyasi liderler, kendi görüşlerini daha uç noktalarda sunmaya veya siyasi yelpazedeki daha aşırı bir konuma geçmeye karar verebilirler. Ancak böyle bir hamle yaptıktan sonra, Brian Barry’nin de belirttiği gibi, bu partilerin, daha sonra ılımlılığa nasıl döneceklerini görmek ise zordur (Barry, 1975: 505).

Bu sorunlara karşı ortaklıkçı model taraftarları kayıtsız değildir. Örneğin, Lijphart dikkatimizi karşılıklı veto'nun kısıtlayıcı etkilerine çeker²¹. İktidardaki büyük koalisyonun içinde, siyasal yelpazenin uç noktalarındakiler, ilke olarak, bu mekanizmayı ya kendi özel gündemlerini empoze etmek için ya da karar alma sürecini işe yaramaz hale getirmek için daha da şiddetli bir şekilde kullanabilirler. Ancak, tarafların sadece iktidar kazanmak istemedikleri, birçok durumda iktidarda kalmak için büyük çaba gösterecekleri varsayımı üzerine Lijphart, aşırı uçların vetolarını bu şekilde kullanmaya son vereceklerini düşünmektedir.

zamanda seçilen adayların fazla oyu (yani kontenjanın üzerindeki oylar), tüm sandalyeler doluncaya kadar oy pusulasındaki ikinci, üçüncü vs. tercihlere göre azaltılmış bir şekilde yeniden dağıtılır. Ulusal düzeyde bu sistem, İrlanda, Malta ve Avustralya Senatosu gibi yerlerde kullanılmaktadır (Reilly, Benjamin, a.g.e., s. 17-18).

²¹ Bakınız: Lijphart, 'The Wave of Power-Sharing Democracy', s. 44. Amprik bir örnek için, Bakınız: John McGarry and Brendan O’Leary, *The Northern Ireland Conflict: Consociational Engagements* (Oxford: Oxford University Press, 2004), s. 25-6, 27.

Lijphart tüm bu özellikleriyle birlikte ortaklıkçı demokrasi teorisinin Avusturya, Belçika, Hollanda ve İsviçre gibi ülkelerde başarılı olmasının ortaklıkçı demokrasi teorisi için amprik bir destek sağladığını iddia etse de modelin her yerde uygulanabileceği ve ortaklıkçı demokrasilerin her zaman başarılı olabileceği gibi bir iddiası da yoktur. Nitekim ortaklıkçı sistemin otuz yılı aşkın bir süre boyunca Lübnanlı dini gruplar ve hizipler arasında barışı korumaya yardımcı olmasına rağmen, 1975'te barış çökmüş ve acımasız bir iç savaş yaşanmıştır. Benzer şekilde konsorsiyum düzenlemeleri 1963 de Kıbrıs, 1966 da Nijerya, 1969 da Malezya ve 1974 de Kuzey İrlanda'da başarısız olmuştur²² (Lijphart, 1977: bölüm beş).

Yukarıda bahsedilen özelliklerinden dolayı ortaklıkçı demokrasi, etnik azınlıkların üzerinde etnik olarak çoğunlukların sürekli hakimiyetini önlediği için, çoğunlukçu demokrasiye bir alternatif olarak görülmektedir. Ortaklıkçı model, etnik grupların etnik hatlar boyunca örgütlenme eğilimi olduğu düşüncesine dayandığından, toplamacı (aggregative) çoğunlukçu modelin dahil etme (kapsama) yerine bir dışlama mekanizması olacağı fikrinde temel almaktadır. Buna karşılık ortaklıkçı teorisinin güç paylaşım modeli derin toplumsal bölünmeler arasındaki uzlaşmayı açıklamada sadece kurumsal araçlara dayanmaktadır. Böylesine bir sınırlı yaklaşım ise, bir ülkede, örneğin 1990'ların başındaki iç savaş sonrasında Bosna Hersek'te olduğu gibi, hiçbir uzlaşma ruhunun olmadığı durumlar karşısında yetersiz kalmaktadır. Nitekim Dayton Anlaşmaları'nda Bosna-Hersek'e güç paylaşım kurumları empoze edilmiş ancak bu derinlemesine bölünmüş üç Boşnak, Hırvat ve Sırp grubu arasında gerçek bir uzlaşmaya yol açmak için yeterli olamamıştır (Steiner vd., 2017).

Ayrıca, literatürde ortaklıkçı model, etnik kökenli partilerin ve orantılı temsilin birleşimini onayladığı ve pekiştirdiği ölçüde, etnik politikaları caydırmaktan ziyade

²² Bu başarısız örneklerin gösterdiği şey, ortaklıkçı demokrasi teorisinin tamamlanmamış olmasıydı - ya da daha doğrusu, derin kurumsal ve siyasi bölünmelerle uğraşan toplumlarda siyasi istikrarı tek başına dört temel kurumsal karakterle açıklayamamıştı. Buna karşılık Lijphart, Hollanda, Belçika, İsviçre ve Avusturya'da gözlemlediği bir dizi ikincil varsayımlar (veya 'olumlu koşullar' olarak adlandırdığı şey) ekleyerek modelin açıklayıcı ve tahmin gücünün artırılabilceğini savundu: koalisyon kabineleri, kabinedeki bakanlar arasındaki eşitlik, katı bir anayasa, tarafsız bir devlet başkanı, yürütme organları ve yasama organları arasındaki güç dengesi, korporatist çıkar grupları, orantılı temsil, bağımsız yargı, ademi merkeziyetçi ve federal hükümet, bağımsız bir merkez bankası vb. Bu daha ileri varsayımlarla Lijphart, modelin fiili ortaklıkçı demokrasilerin başarılı olup olamayacağını tahmin edebileceğini iddia etti (Lijphart, 1977: bölüm 3).

cesaretlendirdiği konusunda eleştirilmektedir (Horowitz, 2000)²³. Bu nedenle siyaset her etnik parti için sıfır toplamı bir oyun olarak görülmeye devam etmektedir. Eleştirmenler bunun sadece politik sonuçları çarpıtmakla kalmayıp aynı zamanda uzun vadeli istikrarı teşvik etmeyeceğini iddia etmektedirler.

1.3.2. Entegrasyonist (Bütünleştirici) Yaklaşım

Ortaklıkçı modelin aksine -genellikle Donald Horowitz'in çalışmasıyla bağlantılı olan- entegrasyonist demokrasi modeli, etnik gruplaşmayı ılımlılaştırmak için politik teşvikler sağlayacak kurumların tasarlanmasını önermektedir (Horowitz, 2003). Horowitz'in de belirttiği gibi, entegrasyonist model, çoğunlukçu uygulamaları tersine çevirmek istemez, daha ziyade "ılımlı, etnik gruplar arası merkezîyetçi kararları hedefler". Entegrasyonist yaklaşımın ılımlılık teşvikleri üzerindeki vurgusu, ortaklıkçı modelin çözemediği sorunun bir yönüyle ilgilenmeye çalışır: kalıcı savaşçı gruplar olasılığı²⁴.

Entegrasyonist modelin savunucuları, derinden bölünmüş toplumlarda çatışmanın üstesinden gelmek için politik elitler arasındaki uzlaşmaya dayanan ortaklıkçı demokrasi modelinin sağlam bir yaklaşım olmadığını düşünürler. Nitekim entegrasyonist modelin en önemli savunucusu olan Horowitz, ortaklıkçı demokrasinin ılımlılığı kolaylaştırmak için çok az çaba göstermesi nedeniyle, bölünmüş toplumlarda politik istikrarı teşvik etmesinin mümkün olmadığını ileri sürer. Horowitz'e göre bölünmüş bir toplumda siyasi istikrarı tesis etmek istiyorsak, asıl zorluğun, grup çizgileri arasında ödün vermenin politik olarak ödüllendirilmesini sağlamak olduğunu varsayar. Entegrasyonist modele göre, bölünmüş toplumlardaki etnisitenin yıkıcı etkilerini azaltmanın en iyi yolu, yasama meclisinde var olan etnik bölünmeleri basitçe kopyalamak değil, rakip gruplar arasında işbirliği ve barışı teşvik eden seçim

²³ Ortaklıkçı demokrasinin erken ve sert eleştirilerinden biri için bakınız: Brian Barry, *Political Accommodation and Consociational Democracy*, 5 Brit. J. Pol. sci. 477, 477–505 (1975).

²⁴ Antagonistler kuşkusuz düşmanların "hasımlara" dönüştüğü ölçüde bunun kesinlikle kabul edilebilir olduğunu öne sürerler. Agonistler demokrasinin asıl görevinin antagonizmi agonizme ve düşmanları da muhaliflere dönüştürmek olduğunu iddia ederler. Onlara göre müzakereci demokrasi modeli derin bölünmeleri yönetmede yetersizdir. Genel olarak bakınız: Chantal Mouffe, *The Democratic Paradox* (2000), Chantal Mouffe, *Deliberative Democracy or Agonistic Pluralism?*, 66, soc.res. 745 (1999).

sistemlerini kullanmaktır. Bu nedenle, etnisitenin parlamentoda teşvik edilmesinden ziyade, etnisitenin önemini kırmaya çalışırlar.

Bu yaklaşım kuramsal temelini, Horowitz'ın, *“Ethnic Groups in Conflict”* (1985) ve *“A Democratic South Africa? Constitutional Engineering in a Divided Society”*²⁵ (1991) isimli çalışmalarına borçludur. Horowitz'e göre, bölünmüş toplumlar için en güçlü seçim sistemleri, etnik gruplar arasında uzlaşa ve anlaşma sağlamak suretiyle etnisitenin politik önemini aşmaya teşebbüs edenlerdir. “Tercihli sistemler” (preferential voting)²⁶, seçmenlerin adayları kendi seçtikleri sıraya göre sıralamasına olanak sağlayarak, bölünmüş toplumlarda partilere, seçmenlerin gerçekleştireceği adaylar arasındaki tercihlerin değiş tokuşu yoluyla oy toplaması için bir teşvik sağlayabilir. Bu 'teşvik temelli' yaklaşımın merkezinde, partilerin seçim şansını en azından kısmen temsil ettiği grupların desteğine bağlı kılan bir seçim sistemi söz konusudur. Bu oyları elde etmek için, partilerin öncelikle toplum çapında endişe konusundaki tutumlarını yumuşatmaları gerekecektir. Nitekim ancak bu oyları kazanmış olan partiler, merkezde bir etnik gruplar arası koalisyon oluşturabilirler ki, bu da aşırılık yanlılarını kendi kanatlarından savuşturmaya yetecek kadar güçlüdür

²⁵ 1991 tarihli kitabında Horowitz, Güney Afrika'daki ırkçı rejim sonrası için, içinde federalizmin ve seçilmiş güçlü bir başkanın da bulunduğu bir dizi uzlaşa sağlayıcı yapının yer aldığı “alternatif oy” olarak adlandırdığı bir seçim sistemini tavsiye etmiştir. Horowitz'e göre, alternatif oy, Güney Afrika gibi bölünmüş toplumlarda partilere ve adaylara siyasi orta zemin arayışında güçlü bir teşvik sağlayabilir. Diğer tarafların destekçilerinden düşük dereceli tercih oyu arayışlarında destek üslerini genişleten tarafların, birincil seçmen tabanının ötesinde bu tür ikincil desteği elde edemeyen partilere oranla sandalye kazanma olasılıkları daha yüksek olacaktır. Bu tür bir destek elde edebilmek için, büyük partiler ve gruplar, örneğin, azınlıklardan en azından bazı ikincil oyları çekmek zorundadırlar. Bu da politikacıları, kendi gruplarındaki oyların ötesinde diğer etnik gruptaki üyelerin oylarına bağımlı hale getirerek, etnik gruplar arasında ılımlılık ve uzlaşa doğru bir teşvik sağlayabilir. Bu nedenle partilerin oy toplayabilmek için seçimlerden önce, seçmenlere, ırkçı ve etnik konulardaki uzlaşmacı niyetlerini iletmeleri için yollar bulmaları gerekir. Seçimden sonra ise, seçim süreci boyunca vermiş oldukları taahhütleri yerine getirmeleri gerekir. Bknz: Donald L. Horowitz, *“A Democratic South Africa?: Constitutional Engineering in a Divided Society”*, (University of California Press, vol 46, 1991: 196).

²⁶ Bu seçim türü, seçmenlerin adayları seçimlerde oy sırasına göre sıralamasını gerektirdiğinden “tercihli seçim sistemleri” olarak bilinirler. En çok tercih edilen üç türü; “alternatif oy” (Alternative Vote/AV), “ek oy” (Supplementary Vote/ SV) ve “devredilebilir tek oy” (Transferable Single Vote /STV)'dir. Bunlardan ilk ikisi, AV ve SV, başarılı adayların sadece çoğunluğu değil, mutlak çoğunluğu sağlamasını gerektiren bir çoğunluk sistemidir. Buna karşılık STV, her seçim bölgesinde seçilecek üye sayısına bağlı olarak küçük azınlıkların bile temsil edilmesine imkan sağlayan orantılı bir temsil sistemidir. Bu ayrımlara rağmen tüm tercihli seçim sistemleri ortak bir özelliğe sahiptir: seçmenlere, tercih ettikleri adayın mağlup olması durumunda nasıl oy kullanacaklarını belirtmelerini sağlar ve seçmenler, kalanlar arasında seçim yapmak zorunda bırakılırlar. Tercihli oylamayı diğer seçim sistemi seçeneklerinden ayıran özellik budur (Reilly Benjamin, a.g.e.).

(Horowitz, 1991: 189). Uygun şekilde tasarlanan bu türden tercihli sistemler, yerel düzeydeki ılımlılık güçlerinin kullanılmasına yardımcı olabilir; seçimlerden sonra siyasi elitlerin uzlaşmasını beklemekten ziyade, seçmen koalisyonlarının oluşumunu sağlayabilirler (Sisk, 1995:38).

Doğal olarak, bir etnik grubun üyeleri, sadece teklif edilen politikaları tercih ettikleri için oylarını başka bir etnik grubun partilerine vermeyeceklerdir. Bu politikalar ne kadar çekici olurlarsa olsunlar, politik olarak mobilize olmuş etnik gruplar, etnik çizgiler temelinde oy kullanırlar. Ancak Horowitz'e göre seçmenlerin birden fazla oya sahip olduğu seçim sistemleri altında, doğru tutulması gerekir. Örneğin, en çok oyu alanın seçildiği (first-past-the-post / FPTP) PR seçim sisteminde seçmenlerin bir liste veya tek bir aday için tek bir oy kullanma hakları vardır. Ancak tek devredebilen oy (single transferable vote / STV) veya alternatif oy (alternative vote / AV) gibi tercihli seçim sistemlerinde, seçmenlere, adayları kendi tercihleri doğrultusunda sıralayarak oy vermelerine izin verilir²⁷. Bu nedenle, seçmenlerin kendi etnik gruplarını temsil eden bir partiye ilk tercihlerini vermeye devam edeceklerini varsaymak makul olsa da, başka bir etnik gruptan seçmenlerle düşük dereceli tercihleri değiştirmeye de istekli olabilirler. Horowitz'e göre, bu, düşük seviyeli tercihlerin etnik gruplar arasında oy toplamaya istekli taraflar için son derece değerli olabileceği anlamına gelir ve buna uygun olarak, bu ılımlılık, onu uygulayan herkese son derece ödüllendirici olabilir²⁸.

Bununla birlikte, partilerin, kendi gruplarının dışındaki ılımlılardan yapılan oy aktarımlarına dayanarak sandalye kazanma şanslarının, kendi içlerindeki aşırılıkçılardan elde edecekleri oylardan ağır basacağı konusunda emin oldukları taktirde, bir ılımlılık politikası izleyeceği açıktır²⁹. Bu nedenle oyları toplamaya yönelik teşvikler olabildiğince güçlü olmalıdır. Horowitz, oyları havuza çekme

²⁷ Alternatif oy sisteminde seçmeler adayları sıraya koyar. Oyların yarısından fazlasını ilk tercih olarak alan aday doğrudan seçilir. Yoksa kaybeden aday elenir ve oyları oy pusulasında işaretlenmiş olan adayların ikinci tercihteki adaylarına geçer. Bu süreç bir aday oyların yarısından fazlasını alıncaya kadar devam eder. Horowitz'e göre AV ılımlı adayların lehinedir. Bakınız: Benjamin Reilly, *Democracy in Divided Societies: Electoral Engineering for Conflict Management* (Cambridge: Cambridge University Press, 2001), s. 18-9, 27-41.

²⁸ bakınız: Horowitz, *A Democratic South Africa?* p. 177; Horowitz, 'Constitutional Design', p. 259.

²⁹ Richard Rose, *Northern Ireland: Time of Choice* (Washington, D.C.: American Enterprise Institute, 1976), p. 78; referenced in Horowitz, *A Democratic South Africa?*, p. 174.

potansiyeli daha güçlü olduğundan AV'yi STV'ye tercih eder. Tüm PR sistemlerinde olduğu gibi, STV, geniş ölçüde orantılı temsili sonuçlar üretme eğilimindedir. Ancak, geniş temsilin nisbeten düşük bir eşik gerektirmesi nedeniyle, bu sistem altında oy toplamaya yönelik teşvik çok güçlü olmayabilir³⁰. Buna karşın Horowitz, AV'nin çok daha sıkı teşvikler sağladığını savunur çünkü, AV, tek üyeli seçim bölgelerinde faaliyet gösteren çoğunluk seçim eşiğine dayanır³¹. Oldukça karışık seçmen kitlelerinde, bu tür bir eşik, seçim sonuçlarının büyük oranda oylamalara dönüşeceği anlamına gelebilir, çünkü birçok aday kendi başına oyların çoğunluğunu alma gibi bir şeyi güvenceye alamaz. Buna karşılık, bu, ılımlılığı teşvik etme eğiliminde olacaktır, çünkü grup çizgileri arasında uzlaşmaya istekli olanlara bazı avantajlar sağlayacaktır (Horowitz, 1991: 189).

Ancak AV, ılımlılığı teşvik edebilecek olsa da, temelde katılım konusunda eksik kalabilir. Öyle ki, çoğunluk eşiği bazı adayların seçilme şansı olmadığı anlamına gelebilir. Ve böylece, bu adaylar, seçmenlerini daha sonra seçilmiş olan başka bir gruptan ılımlı bir adaya devretmeye teşvik etmeyi kabul ederek, bir miktar etki kazanmış olsalar da, bu adaylar, kendi seçmenlerini doğrudan temsil edemeyeceklerdir³². Buna göre, bir azınlık partisi, bazı seçim bölgelerinde hiçbir zaman bir sandalye kazanamayabilirken, oy verme, desteğinin daha yoğun olduğu seçim bölgelerinde sandalye kazanmasını sağlayabilir. Bununla birlikte, bu durumun, örneğin, tüm seçmenler arasında destekleri geniş ölçüde dağılmış olan ve dolayısıyla herhangi bir seçim bölgesinde çoğunluğu oluşturmayı başaramayan bir azınlık partisini nasıl tatmin edeceğini görmek zordur.

³⁰ Bu kararın nitelenmesi gerekir. Çünkü, STV'nin çok üyeli seçim bölgelerinde faaliyet göstermesi, ilçe büyüklüğünün, seçim için eşiğin bulunduğu yerde önemli bir rol oynayacağı anlamına gelmektedir.

³¹ Görüldüğü üzere, bu öneriler, bölünmüş toplumlar için uygun seçim sistemleriyle ilgili akademik ortodoksluğa önemli bir meydan okumayı temsil ediyordu ve (belki de şaşırtıcı olmayan bir şekilde), Horowitz'in önerileri, geçiş dönemi Güney Afrika'sında 1994 seçimlerinde dikkate alınmadı. Çoğu Güney Afrikalı siyasi aktör, tercihli oylamaların, nüfusun çoğu için, ilk nesil bir seçim için çok karmaşık olduğuna inanıyordu (Sisk 1993, 89). Bununla birlikte, Güney Afrika için en uygun seçim sistemi tartışması - ki bu zaman içinde açıkça anayasa mühendisliği için önemli bir sınav konusuydu - bölünmüş toplumlarda tercihli oylama için birçok akademisyen ve karar vericinin ilk gerçek sınavını teşvik etti.

³² Michael Rabinder James doğrudan temsilin başarısızlığını AV'nin pozitif bir özelliği olarak ele alır. Bakınız: Michael Rabinder James, *Deliberative Democracy and the Plural Polity* (Lawrence: University Press of Kansas, 2004), pp. 171-2.

Bu bağlamda entegrasyonist model hakkında çoğu yorumcu, güçlü yanlarından çok daha fazla zayıflık görmektedir. Eleştiriler temelde dört tema üzerinde yoğunlaşmıştır. Birincisi, tercihli oy eyleminin pratik örneklerinin yokluğudur. Örneğin Sisk'e göre, "oy havuzu kuramsal olarak ilgi çekici olsada, müteakip tercih oylamanın akla yatkın sonuçlara yol açabileceği iddialarını desteklemek için ulusal politika düzeyinde yeterli ampirik kanıt yoktur" (1996, 62). AV'nin özel eleştirileri ise, PR sistemlerine kıyasla orantısız seçim sonuçları ve azınlık dışlama eğilimine odaklanmışlardır (Lijphart, 1991b; Reynolds, 1995). Birtakım eleştirmenler ise, AV'nin aslında uygulamada FPTP ve diğer çoğunlukçu seçim sistemlerine çok benzer bir şekilde davrandığını ifade etmektedirler. Örneğin Lijphart, "alternatif oylamada yer alan ılımlılık teşviklerinin, diğer büyük çoğunluklu sistemlerde teşviklerden çok daha büyük olmadığını" ve bu ikisi arasındaki farklılıkların ihmal edilebilir olduğunu öne sürdü (1995b, 863). Son bir itiraz, AV'nin bazı bölgelerdeki bütünleştirici davranışları teşvik etmede başarısız olmasıydı. Çünkü etnik grupların demografik dağılımı, çoğunluk topluluğunun herhangi bir seçimi kolayca kazanabileceği ve toplumlar arası oylama havuzunu gereksiz kılacağı anlamına geliyordu (Reynolds 1995).

Sonuç olarak, hem ortaklıkçı model hem de entegrasyonist model derin toplumsal bölünmeler arasındaki uyumu açıklamak için sadece kurumsal araçları kullanmaktadır. Her iki modelin savunucuları da seçim sisteminin daha geniş siyasal arenaların şekillenmesinde kilit bir mekanizma olduğu konusunda hem fikir görmektedirler. Örneğin, Horowitz "seçim sisteminin ciddi biçimde bölünmüş toplumlarda uzlaş ve uyum için anayasal mühendislik kolunun en güçlü kolu olduğunu, aslında birçok başka amaç için güçlü bir araç olduğunu" savunmaktadır (1991a, 163). Benzer şekilde Lijphart da "seçim sisteminin uzun zamandan beri siyasi sistemi şekillendirmenin en güçlü aracı olduğunu" söylemektedir (1991a, 91). Sisk, seçim sistemlerinin "mühendislikte" demokratik oylamanın sonuçlarında önemli bir rol oynadığını ve diğer kurumsal tercihlerle birlikte siyasi partilerin doğası ve demokrasinin genel karakteri üzerinde derin bir etkisi olabileceğini" yazmaktadır (1993, 79). Bununla birlikte, seçim sistemlerinin önemi hakkındaki bu fikir birliğinin ötesinde, bölünmüş toplumlar için hangi seçim sisteminin en uygun olduğu konusunda teorisyenler arasında derin bir anlaşmazlık vardır. Daha önce de belirtildiği gibi,

ortaklıkçı model açık bir biçimde, tüm grupların ulusal büyük bir koalisyonda, büyük bir seçim bölgesiyle bütünleşmesini gerektiriyordu. Bu durum her ne kadar eşitlikçi görünse de, etnik gruplar arası rasyonel diyalogun adil işbirliği şartlarıyla sağlandığını göstermeyebilir. Eğer gruplar devamlı etnik siyasetin uygulanmasına bağlı olarak varlığını sürdürürlerse ve etnik statükoyu korumak için azınlık veto gücü kullanılırsa, o zaman hedef olarak adil işbirliği koşullarıyla gerçek bir görüşme mümkün olmaz (Barry, 1975). Dolayısıyla bu tür eğilimleri en aza indirecek ve etnik gruplar arası diyalogun şansını en üst düzeye çıkaracak kurumsal yapıların olması gerekir. Benzer şekilde, seçim mühendisliği yaparak istikrarı sağlamaya çalışan entegrasyonist yaklaşımın istikrarı ve uyumu sağlama olasılığı da düşük olacaktır.

Dahası, bölünmüş toplumlara yönelik, Lijphart ve Horowitz, siyasal sistemin istikrarını bağımlı bir değişken olarak, katılım ve ılımlılık ise bağımsız bir değişken olarak ele aldıkları ampirik bir yaklaşım öne sürmektedirler. Bu pratik yaklaşımda “katılım” ve “ılımlılık” gibi iki değer, etnik gruplar arası çatışmaların çözülmesi ve siyasal istikrar için iki önemli unsur olarak görülmektedir. Koşullara bağlı olarak kimi zaman politik istikrarı sağlamada “katılım” unsuru ön plana çıkarken, kimi zamansa “ılımlılık” unsuru daha fazla değer kazanmaktadır. Buna bağlı olarak literatürde bölünmüş toplumların karşılaştıkları sorunlara çözüm olarak tutarlı bir yaklaşım ortaya koyamamaktadırlar.

1.4. Bölünmüş Toplumlara Bir Çözüm Önerisi Olarak Müzakereyi Çağırarak

Müzakereci demokratlar temelde, gerek ortaklıkçı güç paylaşım modelinin gerekse de entegrasyonist modelin, toplumsal bölünmeler arasındaki uzlaşmayı açıklarken, aşırı derecede kurumsal bir yaklaşım haline gelmesi, güç paylaşımının temelinde bulunan “uzlaşma ruhu”nun kültürel yönünün zayıflaması ve her iki teorisinin de elit-merkezli bir teori olması konusunda rahatsızlık duymaktadırlar. Onlara göre, böylesine kurumsal alana hapsedilmiş sınırlı bir yaklaşım, herhangi bir uzlaşma ruhunun olmadığı- örneğin Bosna Hersek de olduğu gibi- bir ülkede işler duruma gelemeyecektir. Bu bağlamda Steiner, başlangıçta Lijphart’ın öne sürdüğü “uzlaşma ruhu” olarak açıkladığı kavramın yerine müzakere kavramını koymaktadır. Nitekim, Steiner’e göre “uzlaşma ruhu” kavramı müzakere kavramıyla eşleşmektedir. Çünkü, her

iki kavram da özsel olarak, muhaliflerin birbirlerini dinlemelerini ve karşı argümanlara açık olmalarını gerektirmektedir.

Dryzek'e göre ise, Lijphart'ın temel eksikliği, Hollanda üzerine olan temel çalışmasında sadece üst düzey liderler üzerine odaklanarak, sıradan vatandaşların rolünü göz ardı etmesidir. Dryzek'e göre bu durum, toplumsal öğrenme olarak kamusal müzakerenin bölünmüş toplumlarda uzlaşma konusunda oynayabileceği herhangi bir rolü engellemektedir. Bu nedenle Dryzek, sıradan vatandaşlar arasında gerçekleşen müzakerelerin, liderler arasında gerçekleşen müzakereler kadar önemli olduğunu söyler (Dryzek, 2005: 222-223). Bu bağlamda müzakereyi tekrar ortaklıkçı güç paylaşım teorisinin merkezine eklemek ister (Dryzek, 2005: 222).

O'Flynn orantılı temsilin katılıma yardımcı olduğunu, AV'nin ise ılımlılık için faydalı olduğunu ve her iki değer de bölünmüş toplumlarda müzakere için önemli olduğunu savundu. Ayrıca O'Flynn hangi değer daha önemli olduğunun bağlama bağlı olduğunu, "derinlemesine bölünmüş iki toplum aynı olmadığından bir bağlamda iyi bir performans gösteren bir seçim sisteminin diğer bağlamda başarısız olabileceğini" vurgular (O'Flynn, 2007: 747). Bu nedenle bölünmüş toplumlar için en iyi seçim sistemi açısından Lijphart'ın yaklaşımının mı yoksa Horowitz'in yaklaşımının mı doğru olduğunu söyleyemeyeceğini, bunun yerine bölünmenin ne ile alakalı olduğuna bağlı olduğunu göstermeye çalışır.

Anne Drake ve Allison McCulloch'da O'Flynn gibi derin bir şekilde bölünmüş toplumlarda, katılım ve ılımlılık arasındaki tercih üzerine odaklanmışlardır. Bu bağlamda bölünmüş toplumlar için hem katılımı hem de uzlaşmayı- ılımlılığı- optimize eden bir yaklaşım geliştirmişlerdir. Bölünmüş bir toplumda politik kararlara varmak için iki aşamalı bir süreç önermişlerdir. Birinci aşamada vurgu katılım üzerine iken, ikinci aşamada vurgu ılımlılık üzerine olmuştur. "İlk aşamada tüm temsilciler iddialarını iletişime elveren herhangi bir dili kullanarak savunabilirler...Birinci aşamaya katılım üzerine geniş bir kapsamla başlamak, insanlara pozisyonlarını ve endişelerini ifade edebilecekleri bir alan kazandırarak adil bir müzakere başlatır ve dışlama suçlamalarını önler." (Drake & McCulloch, 2011: 383). İkinci aşamada ise, katılımcıların görüşlerini makul bir şekilde ifade etmelerini teşvik etmek için aktif kolaylaştırıcıların rolü oldukça önemlidir. Nitekim ikinci aşama tartışma konusu olan konu hakkında önemli bir politika kararı ile sona ermektedir. Drake ve McCulloch'a

göre, “İlk kısıtsız aşamadan sonra gündemi sonuçlandırma avantajı oldukça fazladır. İlk aşamada seslerini duyurabilecek grupların, gündemin meşruluğunu kabul etme olasılıkları daha yüksek olacak ve sonuçta ortaya çıkan müzakereye daha büyük bir paya sahip olacaklardır” (Drake & McCulloch, 2011: 383).

Sarah Madison ise derin bir şekilde bölünmüş toplumlar için, “katılımcıların derin anlaşmazlıkların devam etmesine rağmen, karşı tarafın endişelerini anlamak için ciddi bir çaba sarfedebileceği” agonistik bir diyalog önermektedir. Agonistik diyalog sayesinde bölünmüş toplumlarda tartışmalı olan konular – tarih, siyaset ve kimlik gibi- üzerinde konuşmaktan kaçınmanın önüne geçilir. Diyalog ile bu konular üzerinde sadece uzlaşmaya varma aranmaz, aynı zamanda düşmanların muhaliflere dönüşmesine yardımcı olur. Bu yaklaşımın başarılı olabilmesi için, birbirine yabancılaşmış katılımcılar arasında diyalogun sürdürülmesini sağlayacak kolaylaştırıcıların olması gerekmektedir. Madison’un beklentisi şudur “farklılık hakkındaki sürekli diyalog yoluyla, “katılımcılar ilişkiler kurabilir, farklı çatışma deneyimlerini öğrenebilir ve bu deneyimlerin iktidar ilişkileri ile nasıl iç içe geçtiğini anlayabilirler. Vatandaşlar “agonistik diyaloga”³³ katılırken, bölünmüş bir toplum içerisinde, diğer gruplara ilişkin yeni anlayışlarını daha geniş bir politika haline getirerek, zaman içinde daha büyük bir demokratik dönüşüme katkıda bulunurlar. Bu bağlamda bu çalışmadaki temel yaklaşım Madison’ın zihnindekiyle oldukça yakındır. Çünkü, çalışmada temelde hikayeleri ve duyguları da kapsayan ve uzlaşmayı zorunlu görmeyen geniş bir müzakere yaklaşımı benimsenmiştir. Madison’un müzakereye hala uzlaşma ve rasyonaliteye dayalı bir Habermasyan çerçeveden bakmasının aksine, çalışmanın ikinci bölümünde de görüleceği üzere müzakere geniş perspektiften ele alınacaktır.

³³ Andrew Schaap ise, agonizmin, bölünmüş toplumlar için olumlu değişimler yaratmak için doğru bir yol olduğunu kabul etmekle birlikte, kavramı tanımlama da Madison’dan daha radikal bir tutum sergilemektedir. Schaap temelde, geçmişteki çatışmayı destekleyen toplumsal düzenin radikal bir şekilde kırılmasını ister. Schaap için ihtiyaç duyulan şey “halkın devletten güç alarak kendisini kurduğu devrimci bir andır”. Bu bağlamda “yeni bir siyasi düzen” kurmak ister. Schaap için, “demokrasinin agonistik bir açıklaması, uzlaşma kavramını devlet tarafından onaylanan bir projeden geri alarak, vatandaşların kendi kaderlerini belirleme ve dayanışma olanaklarına odaklanan demokratik bir siyaset için ulus inşasına vermektedir. Schaap’ın önerdiği şey, derin bölünmüş toplumların eski iktidar anlayışlarından uzaklaşarak sıradan vatandaşlığa doğru köklü bir dönüşümü hedefleyen filozofik temelli bir eylem programıdır.

Yukarıda görüşlerine yer verilen bazı müzakereci demokratların tartışmalarından çıkan sonuca göre, kalıcı bir istikrar, bir seçim mühendisliğinden ziyade, diyalogdan doğan bir ılımlılığın sonucu olarak ortaya çıkacaktır. İhtiyaç duyulan şey, bir grubun veya grubun çıkarının önündeki bir ön tanım değil, bu çıkarların üzerinde gruplar arası etkileşim ve iş birliğinin yeniden oluşumunu teşvik edecek bir müzakere sürecidir. Nitekim, çatışma çözümüne yönelik müzakereci yaklaşım, bölünmüş toplumlarda çatışma çözümüne yönelik iki önemli yaklaşımın üzerine dayandığı katılım ve ılımlılık gibi iki kavramdan yola çıkarak, söz konusu kurumsal yaklaşımları müzakereci bir perspektiften tamamlamayı amaçlamaktadır.

Bu bağlamda, çalışmada çatışmalara yönelik çözüm olarak müzakereci demokrasi modeli savunulmaktadır. Bu versiyon, hem katılıma (çoğulculuğa) hem de etnik kimliğin sert parametresini, aynı derecede yumuşak ama sürdürülebilir bir uyum bağlamında, çeşitliliğin yumuşak bir parametresine dönüştürme ihtimaline sahip olan etnik diyalogun geliştirilmesine karşı duyarlıdır. Söz konusu müzakereci demokratik teori, katılım ve ılımlılık arasındaki ilişkinin yeniden gözden geçirilmesini mümkün kılmakta ve bölünmüş toplumlar için ne tür kurumların en uygun olduğu konusundaki tartışmanın yeniden gözden geçirilmesini sağlamaktadır.

Söz konusu müzakereci yaklaşım, güç paylaşım kurumlarının önemini azaltmamakla birlikte, güç paylaşım kurumlarının kendi başına derin bir şekilde bölünmüş toplumlar arasında uzlaşmayı sağlayabilmek için yeterli olmadığını öne sürmektedir. Müzakereci demokratlara göre, söz konusu kurumların yanı sıra, çeşitli politik arenalarda gerçekleşen müzakerelere de ihtiyaç vardır (Steiner vd., 2017: 9).

Bu bölümün temel amacı, bölünmüş toplumlar için bir yönetim biçimi olarak müzakereci demokrasinin avantajlarını ve sınırlarını tartışmaktır. Yukarıda da tartışıldığı gibi, çok etnili toplum demokrasilerinin en büyük tehlikelerinden biri siyasal bölünme ve Balkanlaşma potansiyeliydi. Müzakereci demokrasi, diğer şeylerin yanı sıra, ortak iyiliğe bağlılık, siyasi söylemde karşılıklı anlayışın desteklenmesi, tüm siyasi seslerin tanınması, herkesin ihtiyaçlarını ve ilgilerini çeken kolektif olarak bağlayıcı politikaların tanımlanması ve çok etnili toplumlarda etnik gruplar arası diyalogun ve anlayışın bazı temel sorunlarına başarılı bir şekilde cevap verme potansiyeline sahip bir demokratik yönetim şeklidir.

Bu demokratik teorinin bazı temel ilkeleri üzerinde müzakereci demokrasinin savunucuları arasında genel bir anlaşma olmasına rağmen, bir dizi farklı müzakereci demokrasi anlayışı geliştirilmiştir³⁴. Buradaki amaç, bu tür teorilerin artan sayısının kapsamlı bir açıklamasını yapmak değildir; daha doğrusu, temel amaç, çok etnili toplumlarda kollektif kararlar vermek için özellikle uygun olan müzakereci demokrasinin bir başlangıç versiyonunu tanımlamaktır.

Dolayısıyla çalışmanın bu bölümünde müzakereci demokrasinin bölünmüş toplumlarda karşılaştığı en zor sorunlardan bazılarını ve bu toplumlar için avantajlarına ışık tutulması amaçlanmıştır. Bölünmüş toplumlarda müzakereci demokrasinin karşılaştığı üç temel zorluk, üniter siyasi toplulukların yokluğu, gruplar arası ahlak ve bilişsel uyumsuzluk farklılıklarının var oluşu ve grup eşitsizlikleridir. Bu üç sorun, bölünmüş toplumlarda çarpıcı biçimde güçlü bir şekilde ortaya çıkmaktadır, çünkü bölünmüş toplumlar, iyilikle ilgili görüşlerinde derin farklılıklara sahip olan ve önemli derecede ekonomik ve sosyal tabakalaşma ile karakterize edilen kültürel gruplardan oluşmaktadır.

1.4.1. Müzakereci Demokrasinin Doğası

Müzakereci demokrasi³⁵ “demokrasinin liberal veya ekonomik anlayışından, hesap verebilirlik ve tartışma kavramlarına bağlı bir bakış açısına” doğru hareket eden, iletişimsel görüşme sürecine odaklanan normatif bir kavramdır (Chambers, 2003: 308). Jürgen Habermas'ın söylemsel demokrasi ve kamusal alan üzerindeki çalışmalarından (1992 [1983]) esinlenerek, müzakereci demokrasinin ilk savunucuları, bir siyasal düzenin kurumları, yasaları ve politikaları ancak ortak çıkarlar arasında karşılıklı olarak paylaşılan bir anlayışı barındırıyorsa, haklı gerekçelere ve makul argümanlara dayanıyorsa, meşru bir siyasal düzen olabileceğini öne sürmektedirler. Bununla birlikte, tercihler ve çıkarlar sabit değildir: kamu politikalarına meşruiyet kazandıran “eşitlikçi vatandaşlar arasındaki politika

³⁴ Bakınız örneğin, Joshua Cohen, "Deliberation and Democratic Legitimacy," (1989), Amy Gutmann and Dennis Thompson, *Democracy and Disagreement* (Cambridge, MA.: Harvard University Press, 1996), James Bohman, *Public Deliberation: Pluralism, Complexity, and Democracy* (Cambridge, MA: MIT Press, 1996).

³⁵ Literatürde müzakereci demokrasi modeli toplamacı çoğunlukçuluğa (aggregative majoritarianism) karşı bir alternatif olarak görülmektedir.

oluşturma ve karar vermeye yönelik bir tartışma süreci” içerisinde dönüşüme uğrarlar (Gutmann ve Thompson, 1996, s. 161). İdeal müzakereci bir durum, ortak akıl-akıl yürütme (duygu ve değerlerden ziyade) ve katılımcıların öznellik ve öz çıkarlarının kamuoyu tarafından gölgelendiği argümanları öne süren eşit katılımcılar arasında açık bir tartışma ile karakterize edilir (Bohman, 1996). Akıl ve savların gücü tarafından yönlendirilen bir diyalog yoluyla, değerler, duygular ve çıkar çatışmaları, bireysel özneleri dönüştüren ortak iyilik üzerinde ahlaki mutabakata varma gereği ile kapsamaktadır (Benhabib, 1996; Dryzek, 2005).

Her ne kadar uluslararası bağlam, müzakereci demokrasinin geliştirilmesinde ve detaylandırılmasında önemli olsa da, müzakereci demokrasinin temelinde bazı ilkeler bulunmaktadır. Bu ilkelerin en önemlilerinden biri **“kamusal müzakere”**dir. Kamusal müzakere, politik bir topluluğun üyelerinin kamusal tartışmaya ve toplu olarak bağlayıcı kamu politikalarının eleştirel olarak değerlendirilmesine katıldığı süreçtir. Kamusal müzakerenin öncelikli amacı, kişinin kendi menfaatlerinin dar bir şekilde izlenmesi değil, mümkün olduğu kadar tüm vatandaşların kaygılarına cevap verecek politikalar bulmak için kamusal aklın kullanılmasıdır. Herkesin ihtiyaçlarını ve ilgilerini dikkate alan politikaları belirlemeye çalışarak, müzakere sürecindeki katılımcılar, tüm vatandaşların politik eşitliğine olan inançlarını ifade ederler³⁶.

Ortak iyiliğe bağlılık ve kamusal müzakereyi karakterize eden usulsel adaletliliğe ek olarak, müzakere sürecinin esas niteliği **rasyonalite** temeline dayanması ve doğruyu hedef almasıdır. Bununla anlatılmak istenen, sektör çıkarları teşvik eden en ağır, manipülatif, zorlayıcı veya duygusal itirazları taşımaması gereken gerekçeli argümanların gücüdür³⁷. Bir müzakere sürecinde katılımcılar, önerilerini daha iyi argümanlar çerçevesinde değiştirmeye istekli olurlar ve önerilerini eleştirel düşünceye tabi tutarlar. Bu kolektif eleştirel düşünme süreci, katılımcıların kendi bakış

³⁶ Bakınız: Amy Gutmann & Dennis Thompson, Why Deliberative Democracy?, 7 (2004).

³⁷ Jürgen Habermas, gerekçeli ve rasyonel argümanları müzakereci demokrasi teorisinin merkezine koyar. Ona göre, söylem teorisi, demokratik irade oluşumunun meşrulaştırıcı gücünü, yerleşik ahlaki inançların önceki yakınsamasından almadığı konusunda ısrar eder. Ona göre demokratik irade oluşumunun meşrulaştırıcı gücünün kaynağında, bir yandan, çeşitli tartışma biçimlerinde daha iyi argümanların devreye girmesine izin veren iletişimsel varsayımları ve diğer yandan adil pazarlık koşullarını sağlayan prosedürler bulunur. *Bakınız: Jürgen Habermas, Between Facts and Norms: contributions to A discourse theory of Law And Democracy* 278–79 (William Rehg çev., Suhrkamp Verlag 1996) (1992)

açıların sınırlarının ötesine geçmeye ve birbirlerinin perspektiflerini, ihtiyaçlarını ve çıkarlarını anlamaya çalışacaklarını varsaymaktadır. İkna edici mekanizmalar mevcut olduğunda, katılımcılar, bakış açılarını birbirlerine dayatmaya çalışmak yerine, karşılıklı anlayış ve uzlaşma süreciyle anlaşmaya varmak için samimi bir çaba gösterilmelidirler.

Kamusal müzakereyi karakterize eden üçüncü bir niteliği ise **aleniliktir**. Kamusal müzakerenin sonuçlarının politik meşruiyeti, yalnızca herkesin ihtiyaç ve çıkarlarının kapsamlı bir şekilde ele alınması ile değil, aynı zamanda müzakerelerin kamuya açık bir şekilde öne sürülen nedenlerin kullanılmasıyla da yönlendirilmesidir³⁸. Kamuya açık müzakereler, herkesin topluca bağlayıcı kararların benimsenmesinin gerekçesini bilme ve eleştirme hakkına sahip olduğu fikrini pekiştirir. Alenilik aynı zamanda ideolojik yönelimler ve kamusal politikalar arasındaki bağlantıları da açığa çıkarmakta ve sadece hangi politikaları savunan değil aynı zamanda hangi ideolojilerin belirli metodolojik yaklaşımları ve sosyal sonuçları doğurduğunu tanımlamayı içeren hesap verebilirliğin daha geniş bir anlayışını da mümkün kılmaktadır. Geleneksel siyasi tartışmalarda, ideolojik konumlar ve politikalar arasındaki genel bağlantıdan daha fazla bir şey ifade edilemese de, kamuoyu görüşmelerinde, politikalar için belirli epistemolojik gerekçelerin ve bunların olası sonuçlarının daha kapsamlı ve daha ayrıntılı bir açıklaması katılımcılardan beklenenecektir.

Kısacası, müzakereci sonuçların politik meşruluğu sadece çoğunluğun iradesine değil, aynı zamanda tüm üyelerin ahlaki ve pratik kaygılarına saygı duyan politikaları tanımlayan ortak bir projede yer alan ve siyasi olarak eşit olan vatandaşların, kolektif akılcı yansımalarının sonuçlarına dayandırılmaktadır. Burada cevap verilmesi gereken önemli bir soru, müzakerenin görece istikrarlı bir toplumda bahsettiğimiz özellikleri ile var olmasına karşın, bölünmüş bir toplum söz konusu olduğunda temel kısıt ve avantajları nelerdir?

³⁸ Bakınız: Joshua Cohen, *Procedural and Substance in Deliberative Democracy*, içinde democracy And difference: contesting the Boundaries of the Political 95, 99 (Seyla Benhabib ed., 1996).

1.4.2. Bölünmüş Toplumlarda Müzakerenin Avantaj ve Dezavantajları

Politik kültür için müzakereci demokrasinin genel olumlu yararlarına ek olarak, bu demokrasi biçiminin kültürel olarak çoğulcu toplumlar için sahip olduğu özel avantajlar vardır. Bunlardan biri kültürlerarası anlayışın desteklenmesidir. Etnik kültür gruplarının üyeleri arasındaki karşılıklı anlayış, toplumsal esenlik ve bölünmüş demokratik toplumun ortak yaşamı için önemlidir. Bu, kültürlerarası ayrımcılığın ve baskının olduğu toplumlarda özellikle daha da önemli hale gelmektedir. Böyle bir ayrımcılık ve baskının etkileri hala mevcut olduğunda, çatışma geçmişi olan grupların birbirlerinin bakış açılarını, ihtiyaçlarını ve kaygılarını anlamaları önemlidir. Aksi takdirde, sosyo-politik ve ekonomik politikalar üzerinde anlaşmazlık olduğunda kültürler arası gerilimler ve çatışmalar daha da şiddetlenecektir. Bölünmüş toplumlarda, bir taraftan geleneksel olarak marjinalize edilmiş ya da ezilen grupların üyeleri, hala ikinci sınıf vatandaş olarak görüldüklerini ve ihtiyaçlarının ve çıkarlarının çoğunluk için endişe uyandırmadığını hissederler. Diğer taraftan, çoğunluğun üyeleri, ezilen ya da geçmişte ezilen etnokültürel grupların algı ve duygularının ardındaki nedenleri ve tetikleyicileri yanlış anlama eğilimindedirler. Bu bağlamda, azınlık gruplarının tarihini ya da sosyo-ekonomik koşullarını ve bu grupların üyelerinin psikik yapılarını etkileyen çeşitli ve derin yolları bilmeden, çoğunluk toplumunun anlaşılması muhtemel değildir (Valadez, 2001: 36).

Kültürlerarası anlayış eksikliği, özellikle, kültürel ya da ırksal çizgiler boyunca önemli bir sosyoekonomik tabakalaşma sergileyen toplumlarda ciddi bir sorundur. Koşullar göz önüne alındığında, bölünmüş bir toplumun üyelerinin etnik gruplar arası diyalog ve etkileşime girme olasılıkları daha azdır. Nitekim Valadez'e göre, farklı etnik grupların üyeleri ayrı ortamlarda yaşadıklarında, çalıştıklarında, ibadet ettiklerinde, birbirlerinin yaşam tarzlarını anlamalarını sağlayacak ilişki türlerini geliştirme fırsatlarını ciddi ölçüde kaybetmektedirler (Valadez, 2001: 36-37). Bu bağlamda, etnik toplumun üyeleri arasındaki kişisel, kültürel ve sosyal mesafeyi azaltabilecek dostluk bağları ve toplumsal etkileşim biçimlerinin, ayrılmış ve katmanlaşmış toplumlarda kurulması daha zordur.

Bu bağlamda kamusal müzakere, ayrımcılık ve baskının mevcut sorunlar üzerindeki etkilerini samimi olarak inceleyerek kültürler arası anlayışa önemli bir katkı sağlayabilir. Epistemik açıklık, kamusal müzakerenin merkezi bir özelliği olduğundan, etnik gruplar arasındaki yanlış anlaşılma kaynakları potansiyel tartışma konularıdır. Diğer grupların motivasyonları, deneyimleri ve koşulları hakkındaki gizli önyargıları bu tür konuların talep ettiği dürüstlikle ortaya konulacak ve analiz edilecektir. Nitekim, etnik gruplar arası işbirliğini mümkün kılan sosyal güven olmadan, çok kültürlü bir toplumun kültürlerarası çatışmaları ve daha genel olarak ortak kaygı sorunlarına nasıl başarılı bir şekilde cevap verebileceğini görmek zordur. Her ne kadar çatışma geçmişi olan kültürel grupların sosyal güvene sahip olmaları ve işbirlikçi davranışlarda bulunmaları zor olsa da, temel bir karşılıklı anlayışa ulaşarak başlamalıdır.

Çok etnili toplumlarda kamusal müzakerenin yararlı olduğu ek bir yol sosyal adalet ve eşitlik ilkeleri arasında var olabilecek tutarsızlıklara dikkat çekmektir. Azınlık gruplarının büyük toplumun yurttaşlık yaşamından marjinalleşmiş ve yabancılaşmış hissetmelerinin en önemli nedenlerinden biri, çoğunluğun sosyal adalet ve eşitlik iddiasına rağmen sürekli bir dışlanma ile dışlanma ve ayrımcılığın kişisel ve toplumsal gerçeklikleri arasındaki boşlukları görmeleridir. Bir toplum, vatandaşların belirli kesimlerini bu ideallerden yararlanma konusunda dışlarsa, dışlanan grupların üyeleri, vatandaşlarına ve toplumun politik kurumlarına karşı alaycı tutumlar geliştirebilir. Bu nedenle, kültürel olarak çoğulcu bir toplumun etno-kültürel gruplar arasında diyalogu ve anlayışı geliştirmesi son derece önemlidir.

Çoğunluk ve azınlık grup üyelerinin birbirlerinin kararlarının veya eylemlerinin ahlaki meşruluğu hakkındaki yanlış inanışları oluşturduğu bu tür durumlarda bile, hatalı yargıların nasıl ve neden yapıldığı konusunda karşılıklı anlayışa sahip olmaları hala önemlidir. Çoğunluğun eylemlerine ilişkin azınlık yargılarını anlamak için, ikincisinin, kültürel azınlıkların deneyimlerinin yanı sıra, dışlanmış veya ezilen bir toplumda hayatta kalmaya çalıştıkları psikolojik kendini koruma mekanizmalarını da anlamaları gerekir. Bunu yaparak, çoğunluk, yalnızca azınlığın inanç ve davranışlarının ardındaki mantığı değil, aynı zamanda, çoğunluğun kendisinden olumsuz olarak etkilenmediği, ayrımcılık ve baskı sistemlerinin daha ince sonuçlarını da daha iyi kavrayabilir. Aynı şekilde, azınlıkların kültürel çoğunluğun onlar

hakkındaki yanlış inanışlara nasıl ulaştığını ayırt etmesi de çok önemlidir. Çoğunluğun onları neden savunan haklarını ve taleplerini tehdit edici, ahlaki açıdan yetersiz veya hak ihlali olarak gördüklerini anlamak zorundadırlar.

Son olarak, müzakereci demokrasi, kamusal müzakere sürecinden dışlanan etno kültürel azınlıkları müzakere sürecine dahil ederek, devletin politik meşruiyetine katkı sağlayabilecektir. Çoğunluk, etnik-kültürel azınlıkların endişelerini duyduklarını ve bu endişelerin kamu politikalarının oluşturulmasında göz önüne alındığını göstererek, bu grupları gerçek politik eşit olarak gördüklerini gösterecektir. Devletin siyasi meşruluğunu sürdürmek, kültürel çoğulcu toplumlarda çok önemlidir, çünkü politik dışlanma, bazı kültürel azınlıkların marjinal statüsünü şiddetlendirebilir ve siyasi topluluğa olan bağlılıklarını sorgulamalarına yol açabilir. Bu, özellikle toplumun sivil kurumlarından uzaklaşmış olan ve önceliklerinin, isteklerinin ve ihtiyaçlarının çoğunluk toplumunun sosyal ve politik kurumları tarafından yeterince dikkate alınmadığına inanan azınlık grupları için geçerlidir. Sağlam ve sürdürülebilir çok kültürlü demokrasiler kurabilmek için, bu türden marjinal gruplar da dahil olmak üzere, politikayı oluşturan tüm grupların, sosyal ve demokratik kurumların adaletine inanmaları ve ortak yurttaşlık hayatında menfaatleri olduğuna inanmaları önemlidir.

Görüldüğü üzere, kültürel çoğulcu toplumların normatif yeterliliği ve etkin işleyişi için müzakereci demokrasinin avantajları kayda değerdir. Bununla birlikte, bu toplumların, müzakereci demokrasinin ideallerini uygulamak için önemli sorunlar sunan özellikleri de vardır. Daha doğrusu, çokkültürlü toplumların müzakereci demokrasiyi uygulamada karşılaştıkları üç temel sorun vardır: (1) üniter veya ortak siyasi toplulukların yokluğu, (2) bilişsel ve ahlaki uyumsuzluk sorunu ve (3) etnik gruplar arasında önemli eşitsizliklerin olması. Bu sorunların her biri sırayla tartışılacaktır.

Müzakereci demokrasinin merkezi varsayımlarından biri, yukarıda da bahsedildiği gibi, müzakere sürecindeki katılımcıların ortak iyiliğe bağlı olmalarıdır. Bu taahhüt, bazı durumlarda siyasi topluluğun iyiliği için kişinin kendi menfaatini feda etmesini gerektirir. Bu, müzakereci demokrasinin ideallerinin başarılı bir şekilde uygulanması için en önemli ve zorlu şartlardan biridir. Müzakereci demokrasi savunucularının toplumu, tek düze ve kapsayıcı bir ortak iyiliğe bağlı politik bir bütün saymalarına karşılık, birçok çağdaş çok uluslu devlet, kendi sınırları içerisinde farklı

tarihsel deneyimleri, kültürel farklılıkları ve farklı öz bilinci olan etnik grupları içerir (Valadez, 2001: 40). Aslında tüm çok etnili ülkelerde, etnik azınlık gruplarının dayanışma duygusu o kadar güçlüdür ki, bu durum müzakereci demokrasinin öngördüğü ortak iyiliğe bağlılığı, ciddi biçimde zayıflatır. Bu nedenle bölünmüş toplumlarda ortak iyiliğe bağlılığı geliştirmek için özel önlemlerin alınması gerekmektedir.

İkinci olarak bölünmüş toplumlarda, ortak bir aidiyet, sadakat ve sorumluluk duygusuyla birleştirilen bir ortak iyi problemine ek olarak, derin kültürel çeşitlilik sorunu da vardır. Çok kültürlü toplumlarda daha geniş bir siyasi topluluğun ortak yararına olan bağlılığın geliştirilebileceğini varsaysak da, bazı durumlarda etnik grupların arasındaki farklılıklar o kadar derin olabilir ki, onların rasyonel müzakerelere katılıp katılmayacağı açık değildir. Daha önce de belirtildiği gibi, kamusal müzakere, güçlü, rasyonel argümanlar ile karakterize edilir. Sonuçta, katılımcılar birbirlerini zorlayıcı buldukları gerekçesiyle sunacaklarsa, bu nedenlerin mantıklı olduğuna dair bir takım ortak temel epistemik inançlar ve ahlaki inançlar olmalıdır. Böyle bir ortak inanç ve inanç dizisinin yokluğunda, tüm katılımcıların bu nedenleri zorlayıcı bulduklarını görmek zordur. Tüm katılımcıların en azından anlaşılabilir ve makul buldukları nedenlerin yokluğunda, kamusal müzakereler politik pazarlık veya manipülasyona dönüşecektir, çünkü katılımcıların, katılmadıkları kişilere rasyonel olarak ikna etme konusunda temyiz edebilecekleri ortak bir anlaşma esaslı olmayacaktır.

Bölünmüş toplumlarda müzakereci demokrasinin karşılaştığı üçüncü problem ise, etnik gruplar arasındaki büyük sosyo-ekonomik farklılıkların varlığıdır. Sosyoekonomik farklılıklar genellikle, eğitim seviyesi, bilgi teknolojilerine erişim ve bilgi toplayan ve dağıtan medya kuruluşlarındaki etki gibi epistemolojik kaynaklarda eşitsizlikler gerektirir. Müzakereci demokrasi, kamusal müzakerelere merkezi bir rol verdiği için, kültürel gruplar arasındaki epistemik kaynaklardaki farklılıklar, bu grupların bazılarının müzakere süreçlerine etkin bir şekilde katılma ve kendi ihtiyaçlarını ve çıkarlarını eşit şekilde savunma kapasitelerini ciddi biçimde engelleyebilir. Bütün kültürel grupların, kamusal müzakerelere katılımın resmi haklarını garanti etseler bile, epistemik kaynaklardaki eşitsizlikler, kamusal

müzakerelerdeki forumlarda etkin bir şekilde faaliyet gösterme kapasitelerinde önemli bir asimetri yaratmaktadır.

Sonuç olarak çok etnili toplumlarda müzakereci demokrasi karmaşık ve zordur. Buraya kadar çatışma çözümünde en meşhur iki yaklaşım olan ortaklıkçı model ve entegrasyonist modelin aksine müzakere yaklaşımının, etnik gruplar arasındaki gerilimi, gruplar arasında sürdürülen diyalog yoluyla yeniden şekillendirebileceği tartışılmıştır. Bu anlamda yalnızca müzakereci demokrasinin etnik gruplar arasındaki derin farklılıktan doğan çatışmayı önleyebileceği ileri sürülmüştür. Bu sav özellikle, etnik, dini ve kültürel bölünmelerin derinleştiği toplumlarda önemlidir. Müzakerelerin çatışma çözümü açısından tanınması, bu toplumların üyelerinin kendilerini ayıran farklılıklar ile daha etkin bir şekilde başa çıkmaları için yeterli bir alan açar. Bu araştırmanın vakasını oluşturan Türkiye’de böyle bir toplumdur.

1980’lerden bu yana Türkiye siyaseti, İslamcılığın yeniden yükselişe geçmesi, Kürt milliyetçiliğinin örgütlü bir şekilde yeniden canlanması, dini özgürlük sorunları, baş örtüsü sorunu gibi farklılık dilinin yeniden canlanması ile kültürel homojenleştirmenin taşıyıcısı olan laik ulusal kimlik arasındaki gerilimi daha fazla yansıtır olmuştur. Aralarındaki önemli farklılıklara rağmen, tüm bu hareketler, laik ve devlet merkezli Türk modernleşmesinin kendisini yeniden üretmesi temelinde, Türk ulusal kimliğinin birleştirici söylemine doğrudan meydan okumaktadır. Bu hareketlerden biri olan “Kürt Sorunu” bugün Türkiye’nin en temel problemini oluşturmaktadır. Kürt sorunu Türkiye siyasetinin merkezine etnik kimliği yerleştirmiş, aynı zamanda 40.000’den fazla insanın ölmesine, 1.000.000’den fazla insanın yerinden edilmesine neden olan, Hükümet güçleri ve PKK arasında çok kanlı ve şiddetli bir etnik çatışmaya yol açan “düşük yoğunluklu” bir savaşa yol açmıştır. Ayrıca, son derece kutuplaşmış, hoşgörüsüz ve ciddi bir bölünme potansiyeli oluşturan bir toplum meydana çıkarmıştır. Cizre’nin de belirttiği gibi, “Devletin güvenlik güçleri ile PKK arasındaki mevcut silahlı çatışmanın sertliği, Kürt milliyetçiliğinin basit bir hoşnutsuzluk ifadesi olmadığı, Türkiye’nin sınırlarını değiştirmeyi gerektiren bir hareket olduğu inancını pekiştirmektedir” (Cizre, 2001:124).

1.5. Türkiye’de Etnik Siyaset ve Çatışma Çözümü

Türkiye’de multi-kültürel gruplar her zaman var olmasına rağmen kimlik siyaseti Türk siyasal sisteminde, 1980’lerde gerek uluslararası alanda gerekse de içeride yaşanan sosyal, ekonomik, siyasal dönüşümlerle gündeme gelmeye başlamış ve 1990’larda ise merkezi bir konu olmuştur. 1980’lerin başında iktidarı ele geçiren askeri yönetim iki karşıt eğilim sergilemiştir. Bir taraftan siyasal alanı baskı ve otorite altına alırken diğer taraftan ekonomik liberalizme yönelmiştir. Ekonomik liberalizm Türkiye’deki ekonomik ve sosyal yapıyı dönüştürürken³⁹ buna karşın bu gelişmeler siyasal liberalizm ile desteklenmemiştir. Sistem yeni siyasi talepleri karşılayamadığı oranda tartışmaya ve tedirginliğe yol açmıştır.

Küreselleşme devletler arasındaki sınırları azaltırken diğer taraftan aynı yıllar dünyada etnik kimlik politikalarının da yükselişe geçtiği yıllar olmuştur. Bu, kültürün homojenizasyonuna karşı bir savunma olarak algılanabilir. Türkiye’de 1990’lar, kimlik siyasetinin hem artan eşitsizliklere hem de sosyal, politik ve kültürel hakimiyete karşı protesto göstermenin bir aracı haline geldiği yıllar olmuştur. Uluslararası politika ise bu protestoyu ekonomik bir mücadele yerine bir kimlik söylemine yönlendirmeye yardımcı olmuştur (Ayata, 1997:60). Bu süreç Türkiye Devleti’nin üniter, laik ve sosyal özelliklerine ilişkin tartışma başlatırken, etnik kimliklerin sorgulanması, seçmenleri İslamcı ve milliyetçi partilere oy vermeye⁴⁰ yönlendirmiştir (Çarkoğlu & Kalaycıoğlu, 2007).

Türkiye siyasetinde çoğu zaman farklı ideolojik yönelime sahip partiler (örneğin Refah Partisi / RP), Anayasa Mahkemesi tarafından yasaklansa da, Kürt partileri bu

³⁹ Küreselleşme politikasının bu 10 yılı ülke içerisinde büyük sosyo-ekonomik değişikliklere yol açmıştır. Özellikle toplumun yoksul kesimleri için yaşam koşulları çok zorlaşmış, kırdan kente göçüşler artarken, işsizlik oranları artmış, alt sınıfların Gayri Safi Milli Hasıla (GSMH) içindeki payı oldukça düşmüştür.

⁴⁰ Nitekim, Parlamentoda yer alan ilk Kürt partisi olan Halkın Emek Partisi (HEP), 1990 yılında kurulmuş ve 1991 seçimlerinde Sosyaldemokrat Halk Partisi (SHP) sıralarından meclise girmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz: O’Connor, F. (2017). *The Kurdish Movement in Turkey: Between Political Differentiation and Violent Confrontation* (Vol. 147, p. 33). DEU. Benzer şekilde 1990’lı yıllar İslamcı partilerinde yükselişe geçtiği yıllar olmuştur. 1995 genel seçimlerinde Necmettin Erbakan başkanlığındaki Refah Partisi ve Tansu Çiller başkanlığındaki Doğruiyol Partisi oyların çoğunluğunu alarak bir koalisyon hükümeti kurmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz: Ayata, S. (1996). Patronage, party, and state: The politicization of Islam in Turkey. *The Middle East Journal*, 40-56.

yasaklardan çok daha fazlasıyla payını almıştır (Celep, 2014:386). Halkın Emek Partisi (HEP)’ni yasaklayan 1993 kararı “ajitatif ve ayrılıkçı eylemlerin bazı vatandaşlar içinde bir azınlık hissi oluşturduğunu” ileri sürmüştür (O’Connor & Başer, 2018). Kürt partilerinin tekrar tekrar yasaklanması yalnızca partilerin siyasi sisteme katılmalarını engellemekle kalmamış aynı zamanda devlete partinin malvarlıklarına el koyma ve partilerin meclis üyelerinden herhangi birini milletvekilliğinden çıkarma hakkı da vermiştir (Watts, 2010:98). Devlet, kilit siyasi figürlerin kimisini tutuklamış, kimisinin ise seçim çalışmalarına katılmalarını yasaklayarak partileri profesyonel personellerden mahrum bırakmıştır. Bununla birlikte Kürt siyasi partilerine yönelik baskı hukuki yaptırımlarla sınırlı kalmamış, aynı zamanda Türkiye’de “derin devlet” olarak adlandırılan yapı tarafından yürütülen açık bir şiddet kampanyasını da içermiştir. Nitekim 1996 yılına gelindiğinde parti üyelerinin %92’si öldürülmüş (Bozarslan, 1996:17), hedefler yerel düzeydeki parti teşkilatı üyelerinden milletvekillerine kadar uzanmıştır (van Bruinessen 1996; Gunes 2012: 111). Her ne kadar cinayetlerin oranı 1990’lardan sonra düşse de, siyasiler üzerindeki baskı devam etmiştir. Dolayısıyla her ne kadar resmi olarak Kürt partileri, Türkiye’deki diğer partilerle aynı katılımcı haklara sahip olsa da geçmişte kurumsal olarak örgütlenmelerinin ciddi anlamda kısıtlandığı görülmektedir. Dolayısıyla ortaklıkçı demokrasi modelinin ön gördüğü katılım ilkesinin, Türkiye’deki Kürt siyasi partilerinin siyasi hayata katılımları konusunda normal bir şekilde gerçekleşmediği söylenebilir.

Bu durumun Türk devlet geleneği ve siyasi elit davranışı ile yakından ilişkili olduğu söylenebilir. Türk devlet geleneği büyük ölçüde güçlü bir devlet otoritesi kurmayı amaçlayan “toplumun iyiliğinin devletin iyiliğine bağlı olduğunu” söyleyen patrimonial bir inanç sistemi üzerinden şekillenmiştir (Heper, 2000:66). Devletin iç ve dış aktörler karşısında güçlendirilmesini amaçlayan bu devletçi bakış açısı Türkiye’de değişimin aracıları olarak devlet elitlerine büyük bir rol vermiştir. Modern idari devlet olarak adlandırılan şeyin yükselişi ile birlikte devlet otoritesinin daha da merkezileştirilmesi siyasal elitler ile devlet elitleri arasında bir güç paylaşımından ve uzlaşma ruhundan ziyade gücün nihai bir şekilde ele geçirilmesini ön gören bir rekabet ve çatışmaya yol açmıştır. Bu iki büyük aktörün nisbi ağırlığı politik rejimin otokratik veya çoğulcu karakterini tanımlamıştır. Nitekim, siyasi elitler ile bürokratik elitler

arasındaki ilişki devletin çatışma çözümü kapasitesini de etkilemiştir. İkisi arasındaki anlaşma ne kadar iyi olursa, devletin çatışma durumlarını dönüştürme kapasitesi de o kadar artmıştır (Aras, 2017). Türkiye’de güçlü siyasi liderlik ve bürokratik rejim, devlete diyalog ve uzlaşi için oldukça az yer bırakmıştır.

Bu bağlamda, Türkiye’de devletin iç çatışmalara yönelik yaklaşımı, çevresel faaliyetlere karşı çıkmak ve onları suç olarak göstermek olmuştur⁴¹. Siyasi rekabetin sıfır toplam bir oyun olduğu düşünüldüğünde, köklü devlet geleneği her türlü muhalefete karşı hoşgörüsüz olmuştur. Aras (2017:8)’ye göre, devletin bir şeffaflık ve kapsayıcılık fikri olmadığından dolayı çevresel taleplerin siyasal sisteme entegre edilmesi sağlanamamıştır. Düşman-tehdit zinciri ve çevresel talepleri reddetmek tam olarak devletin tercihinin bırakılmıştır. Devletin siyasal katılım yoluyla politikalar için toplumsal rıza geliştirememesi, “bölünme” paranoyasının yeniden üretilmesine ve günlük hayatta sürekli bir olağanüstü hal havasının dayatılmasına neden olmuştur.

Devletin çatışma çözümüne yönelik bu geleneksel tutumu çatışmanın uzun dönemi boyunca Kürt sorununa yönelik politikaları üzerinden de görünebilir. Devletin Kürt sorununa yaklaşımı temelde bir “güvenlikleştirme” ve “güvenlikten çıkarılma” döngüsü olarak gelişmiştir. Örneğin, Özal dönemi Kürt gerçekliğinin tanınması barış beklentilerine yol açarken, onun ölümüyle birlikte Kürt sorunu yeniden bir güvenlikleştirmeye tabi tutulmuş ve çatışmalar devam etmiştir.

Nitekim, sorunun barışçıl çözümü dönem dönem gündeme gelmiş olsa da, toplumun büyük bir bölümünün hislerini yansıtan bu umutlar hemen karşılık bulmamış, 2002 yılında tek başına iktidara gelen AK Parti’nin AB’ye üyelik çerçevesinde gerçekleştirdiği bir dizi reformu beklemek zorunda kalmıştır. Her ne kadar dönemin başbakanı Recep Tayyip Erdoğan 2005 yılında bir Diyarbakır mitinginde “Kürt sorunu”⁴² nu tanıdığını ifade edip sorunu geçmişle yüzleşmeyle,

⁴¹ Devlet seçkinlerinin merkezileştirme reformları ile çevrenin özerklik arayışı arasındaki gerilim, devlet ve toplum arasındaki ilişkinin işbirlikçi veya zorlayıcı tonunu da belirlemiştir. Cumhuriyet’in toplumu yukarıdan aşağıya modernize etme girişimleri İslam’ı “çevre”nin “gerici” bir inancı olarak izole ederken, Mardin’in “bürokratik merkez” ve “demokratik çevre” olarak adlandırdığı ikiliği artırmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz: Şerif Mardin, Center-Periphery Relations: A Key to Turkish Politics? (Dedelaus), (1973): 160-190.

⁴² Siyasi koşullara bağlı olarak zaman zaman Kürt sorunu; “Doğu Sorunu”, “Güneydoğu Sorunu”, “Terör Sorunu” gibi farklı isimlerle adlandırılmaktadır.

daha çok vatandaşlık hukukuyla, demokrasiyle ve refahla çözeceğini⁴³ duyursa da, toplum içerisindeki ulusalcı-milliyetçi kesimlerden yükselen itirazlar ve kızgınlıklar nedeniyle bir süre daha beklemek zorunda kalmıştır. Bu bağlamda, Türkiye Hükümeti, müzakere yaklaşımı çerçevesinde 2007’de PKK lideri Abdullah Öcalan ile gizli bir diyalog süreci başlatmıştır. Bu bağlamda Türkiye’nin ilk çözüm çabası olan “Kürt Açılımı” 2009 yazında açıklansa da kötü yönetilen doğası nedeniyle 2010-2011 yıllarında hayal kırıklığı yaratan bir başarısızlıkla sonuçlanmıştır. 2012 yılına kadar aralıklarla süren çatışmalardan sonra Hükümet açıkça PKK’ya yönelik çatışma çözümü çerçevesinde yeni bir duruş sergileyerek açık müzakerelere başlamıştır. Bu görüşmeler 21 Mart 2013 tarihinde Diyarbakır’daki Nevruz kutlamaları sırasında Öcalan’ın mektubu ile kamuya duyurulmuştur. Bu tarihten itibaren şiddet gayri resmi bir ateşkes ile durmuş ve yeni bir müzakere dönemi olan “Çözüm Süreci” başlamıştır. Ancak bu süreçte 7 Haziran 2015 tarihinde yapılan genel seçimler sonrasında Temmuz 2015 de sona ermiş yerini yeniden silahlı mücadeleye bırakmıştır.

Bu bağlamda bu tez çalışmasının vakasını bölünmüş bir toplum örneği olarak Türkiye ve Türkiye’deki Kürt açılımı başlığı ile başlayan daha sonra “Demokratik Açılım” ve “Milli Birlik ve Kardeşlik Projesi” gibi çeşitli adlar altında anılan müzakere süreci oluşturmaktadır. Çalışmanın bir sonraki bölümünde söz konusu müzakere sürecinin nasıl analiz edileceği üzerine bir tartışmaya yer verilecektir

⁴³ https://www.sabah.com.tr/siyaset/2009/12/17/basbakanin_2005te_diyarbakirdaki_konusmasi Erişim Tarihi: 03.09.2019.

BÖLÜM 2

ANALİTİK BİR YAKLAŞIM: MÜZAKEREYİ GENİŞ ÇAPLI DÜŞÜNMEK VE MÜZAKERENİN ÜÇ ANI

Ulusal siyasal birliklerin sıklıkla sorgulandığı, devletlerin artan göç akımlarıyla karşı karşıya kaldığı ve bazen katılımın da önemli bir sorun oluşturduğu bağlamlarda, bölünmüş toplumlarda bir arada yaşamak için en iyi uygulamaların ne olduğu arayışı giderek daha fazla önem kazanmaktadır. Bir önceki bölümde ayrıntısıyla tartıştığımız üzere, çağdaş literatürün büyük bir kısmı toplumsal bütünlüğün ve bir siyasi topluluğa ait olma duygusunun demokratik kurumların işleyişi için önemli olduğunu ve toplumsal bütünlük ile kültürel çeşitlilik arasında olumsuz bir ilişki olduğunu ileri sürmektedir. Giderek daha fazla siyaset bilimci, bölünmüş toplumlarda birlikte yaşamayı mümkün kılan en etkin yolu arayarak bu doğal tutarsızlıkla başa çıkmanın yollarını aramakta ve bölünmüş toplumlara yönelik en etkili çözüm olarak ortaklıkçı model ile entegrasyonist model tartışılmaktadır.

Bununla birlikte birinci bölümde ayrıntısıyla tartışıldığı üzere, etnik çatışmanın çözümüne yönelik ortaklıkçı ve entegrasyonist model yaklaşımlarından duyulan memnuniyetsizlik müzakereci demokrasi literatürünün argümanlarını önemli bir hale getirmiştir. Bununla birlikte, her ne kadar bir demokrasinin meşruluğunun vatandaşları bilgilendiren müzakerelere bağlı olduğu konusunda siyaset bilimciler arasında giderek artan bir anlaşmaya varılsa da tartışmalar, müzakerenin ölçeği ve biçimselliği söz konusu olduğunda farklı yönleri ayırmaktadır¹. Nitekim teori, “mikro” ve “makro” ölçekli müzakereler olmak üzere iki akıma bölünmüş görünmektedir ve bu bölünme, literatürde bir gerilim oluşturmaktadır. Bazı akademisyenler son zamanlarda müzakerenin söz konusu ölçeklendirilme boyutu ile ilgili zorlukları düşünmeye

¹ Bakınız sırasıyla: Joseph M. Bessette, *The Mild Voice of Reason: Deliberative Democracy and American National Government* (Chicago: University of Chicago Press, 1997); Jürgen Habermas, *Between Facts and Norms*, trans. William Rehg (Oxford: Polity, 1996); John S. Dryzek, *Deliberative Democracy and Beyond* (Oxford: Oxford University Press, 2000); John S. Dryzek, “Legitimacy and Economy in Deliberative Democracy,” *Political Theory* 29, no. 6 (2001): 651-69; Pippa Norris, *Digital Divide* (Cambridge: Cambridge University Press, 2001); Benjamin I. Page, *Who Deliberates? Mass Media in Modern Democracy* (Chicago: University of Chicago Press, 1996); and Robert E. Goodin, *Reflective Democracy* (Oxford: Oxford University Press, 2003).

başlamasına rağmen (Mansbridge vd., 2010) ampirik literatürün çoğu hala müzakerenin mikro politikasına odaklanarak, küçük gruplar arasındaki müzakerelerle ilgilenmekte, müzakerenin siyasal sistem üzerindeki etkisi ise göz ardı edilmektedir². Bu bölüm temel olarak bu iki boyutsal tartışmayı doğrudan ele almakta ve müzakereci demokrasiye yönelik daha bütüncül ve analitik bir yaklaşım benimsemektedir. Müzakere ölçeğini ele alan mevcut araştırmalara eklenerek, etnik grup düşmanlıkları bağlamında müzakerelerin grup içi yakınlaşmalar için tamamlayıcı bir yol sağlayabileceği varsayımından yola çıkılmaktadır. Çeşitli grupların “diğer tarafı duymak” için gerçek fırsatlara sahip olduğu müzakere süreçleri, katılımcıların “öteki” hakkındaki algılarını değiştirebilir. Çıkarlar dönüştürülebilir, çünkü belirli bir siyasi topluluk arasında paylaşılan bir aidiyet duygusu gelişebilir.

Bir önceki bölümde de ayrıntısıyla tartışıldığı üzere, etnik çatışmalar müzakerelerin gerçekleşmesi için zor bir bağlamı teşkil etmektedir. Öyle ki, güç asimetrisi, derinden yerleşmiş çıkarlar, değerler ve bölünmüş toplumlarda var olan müzakere ile ilgili bilgiye erişim ve bilgi eşitsizlikleri pratikte müzakerenin başarılı olma potansiyelini engelleyebilmekte ve mikro ölçekli müzakere sürecinin temel kabul ettiği rasyonel akıl yürütmeyi zorlaştırabilmektedir (Mouffe, 2000). Jane Mansbridge, James Bohman, Simone Chambers ve diğerleri (2010) gibi teorisyenler, derinlemesine bölünmüş toplumun bu sorunlarını hesaba katarak müzakere ve rasyonellik terimlerini yeniden tanımlama çabasında bulunsalar da, hala müzakerelerin gerçek hayattaki çatışma çözme süreçlerinde nasıl çalıştığı ve başarılı olduğu konusunda hala çok az şey bilinmektedir. Bu bağlamda, böyle durumlarda müzakere nasıl gerçekleşebilir? Çatışan tarafları müzakere masasına oturtan şey nedir ve bir görüşme süreci nasıl müzakere sürecine dönüştürülebilir? Soruları önem kazanmaktadır.

² Bu bağlamda, çoğu zaman araştırma nesnesi olarak bir grup ya da bir forum içerisinde gerçekleşen bir defalık tartışmalar ya da aynı grup veya kurum içerisinde gerçekleşen süregelen tartışmalar ele alınmaktadır. Nitekim araştırmacılar, araştırma nesnesi olarak ülkelerin yasama organlarını seçerek, formel boyuttaki müzakere sürecine odaklanmakta (Steenbergen, Bachtiger, Spörndli, & Steiner, “Measuring Political Deliberation: Adiscourse Quality Index”, *Comperative European Politics*, 1(1), 2003, s. 21-48) ya da vatandaşların gerçekleştirdikleri küçük grup müzakerelere bakmaktadır. Bknz: David M. Ryfe, “Narrative and Deliberation in Small Group Deliberation” (*Journal of Applied Communication Research*, 34(1), 2006, s. 72-93).

Ayrıca, bölünmüş toplumlar bağlamında, çatışmalar elitler tarafından somutlaştırılrsa da, bunlar temel olarak toplumsal düzeyde yerleşik olarak bulunmaktadır. Bu nedenle, tutumların dönüşümü ve sonuçta uzlaşmanın gerçekleşmesi için, müzakere masasında başlatılan dönüşüm sürecinin, katılımcıların ötesine geçmesi, söz konusu sorundan etkilenen toplumun üyelerine ulaşması ve toplum tarafından el konulması gerekmektedir. Dolayısıyla bölünmüş bir toplumda müzakereyi anlayabilmek için çalışma alanımızı, Mansbridge (2012)'in de ifade ettiği gibi, bireysel kurumların ve süreçlerin ötesine, müzakerenin bir bütün siyasi sistem üzerindeki etkisine taşımak gerekmektedir. Bu açıdan her iki yaklaşım da bölünmüş toplumlar söz konusu olduğunda yetersiz kalmaktadırlar³.

Bu bağlamda literatürde son zamanlarda gerek mikro gerekse de makro müzakere politikalarının her birinde yer alan farklı güçlü ve zayıf yönler ışığında, bazı müzakereci demokratlar, bütüncül bir yaklaşımı, yani bu iki farklı perspektifin erdemlerini bir araya getirecek ve bunu yaparken de ortaya çıkan zayıflıklardan kaçınacak bir yaklaşım ortaya koymuşlardır. Nitekim müzakereci demokrasiyi birçok farklı unsur, seviye ve alanla müzakere edici bir sistem olarak düşünmek, aralarında seçim yapmak zorunda kalmadan farklı yaklaşımları bütünleştirmenin mümkün bir yolunu sunabilir⁴. Bu yeni eğilimlere dayanarak ve bölünmüş toplumların kendilerine özgü zorluklarına odaklanarak, çalışmanın bu bölümünde müzakere öncesi ve sonrası

³ Hendriks (2006)'in ifade ettiği gibi, genel olarak, makro müzakereci demokratlar, kamusal alandaki geniş çaplı müzakerelerin sınırsız iletişim konusundaki açıklığı ile gayri meşru iddialar ve iletişimi bozma girişimlerine karşı koymak için yeterince titiz olduğu konusunda oldukça iyimser kalmaktadırlar. Bknz: Carolyn M. Hendriks, "Integrated Deliberation: Reconciling Civil Society's Dual Role in Deliberative Democracy", (Political Studies, 54(3), 2006, s. 486-508). Bu bağlamda kamusal alanın anarşik yapısını göz ardı etmekte ve kamusal alandaki aktörlerin müzakereci demokratların reddettiği türden çıkarı siyasetine yönelebilecekleri ihtimalini görmezden gelmektedirler. Bknz: Jürgen Habermas, "Between Facts and Norms, (Polity, Oxford, 1996, s. 307-308). Kamusal alandaki çeşitli aktörler müzakere kalitesine ve başarısına etki edebilirler. Bu politik aktiviteler yeni nedenler sunarak ya da eski nedenlerin adil bir şekilde değerlendirilmesinin daha muhtemel olmasını sağlayarak müzakereyi geliştirir. Ancak, bu faydaları elde etmek, nedenleri ve önerileri tartmak için kendi kendini müzakere etme eğilimine sahip bir izleyici gerektirir. Fakat eğer bu seyirciler kendiliğinden polarize olmuşlarsa ya da konuyu başka türlü tartışmaya açık değillerse, tartışmalar sadece sağır kulaklara düşer ya da zaten ikna edilmiş olanlara ulaşır. Sivil itaatsizlik eylemleri, bir izleyici kitlesine konumlarını adaletini yeniden gözden geçirmesine neden olma yoluyla müzakereye katkıda bulunur. Ancak eğer bu izleyici kitlesi, çatışmanın nedenlerini zaten zihinlerinde bulunduruyorlarsa veya sorun hakkında daha fazla düşünmemeye karar vermişlerse, sivil itaatsizlik kamusal müzakereyi ilerletmeyecektir.

⁴ Bakınız: Jane Mansbridge, "Everyday Talk in Deliberative System", 1999; Jane Mansbridge et al., "Deliberative Systems: Deliberative Democracy at the Large Scale", (Cambridge University Press, 2012).

süreçlerin müzakerenin sonucunu anlamak için merkezi olduğu ve müzakereci araştırma gündeminin daha kapsamlı bir yaklaşıma entegre edilmesi gerektiği savunulmaktadır.

Bu bağlamda çalışmada Dembinska ve Montembault (2015) tarafından öne sürülen ve müzakereci süreci üç ayrı “an” a ayırarak inceleyen yaklaşım benimsenmiştir. Bu yaklaşıma göre müzakere süreci; kişisel çıkar alanlarının çerçevelendiği “müzakere öncesi süreç”, müzakerelerin başladığı “müzakere masası” süreci ve son olarak müzakerelerin tüm sistem üzerindeki etkisini gösteren “müzakere masasının ötesindeki süreç” olmak üzere üç müzakere anına ayrılmaktadır. Söz konusu yaklaşım, “saf” müzakereci idealin ortaya koyduğu zorluğa hitap ederken, eşit olmayan tarafların bir arada oturabileceği durumları kavrayarak, yayılma mekanizmalarının sağladığı uzlaşi sayesinde toplumu yeniden müzakere sürecine entegre etmeyi vaaz etmektedir.

Bu bölümün temel çerçevesi üç başlık altında toplanmıştır. İlk olarak literatürde müzakerenin ölçeklendirilmesi konusunda karşımıza çıkan iki temel ayrım –mikro ve makro müzakereler- üzerinde durularak, müzakereci demokrasinin mikro ve makro versiyonları arasındaki potansiyel gerilim bölünmüş toplumların handikapları da göz önünde bulundurularak tartışılacaktır. Daha sonra makro ve mikro müzakereler arasındaki uçurumun köprülenmesi için bazı kuramsal girişimler üzerinde durulacaktır. Sonrasında ise her iki yaklaşımın da güçlü yönlerini birleştiren entegre bir yaklaşım savunularak, Dembinska ve Montembault (2015) tarafından öne sürülen ve müzakereci süreci üç ayrı “an” a ayırarak inceleyen yaklaşım değerlendirilecektir.

2.1. Müzakereci Demokrasinin Mikro ve Makro Kavramsallaştırmaları

Bir önceki bölümde de ayrıntısıyla tartışıldığı üzere, müzakereci demokratik teorisyenler, iletişimsel olarak elde edilen bir siyasetin, modern yaşamı karakterize eden parçalanma ve katmanlaşmanın üstesinden gelebileceğini kabul ederler (Bohman ve Rehg, 1997; Dryzek, 1990; Elster, 1998; Gutmann ve Thompson, 1996; Habermas, 1962/1989). Bununla birlikte bu iletişimin uygun biçimi hakkında çok az fikir birliği vardır. Çoğu müzakereci demokrat, müzakerenin rasyonel olması gerektiğini iddia ederken (Bohman, 1990; Farrell, 1993; Myerson, 1994; Nino, 1996; Rowland, 1990;

Schrag, 1992; Spragens, 1990; Willard, 1989; Williams ve Hazen, 1990; Zarefsky, 1992), bu savlarını temelde Habermas'ın "iletişimsel eylem teorisi"ne dayandırmaktadırlar. Bu teoriye göre iyi bir müzakere, iddiaların ileri sürülmesi, bu iddialara yönelik kanıtların sunulması, karşı olgusal verilerin değerlendirilmesi gibi birçok değerle karakterize edilir. Diğerleri ise iyi bir müzakere de rasyonellikten ziyade duygulara önem verirler (Abu-Lughod ve Lutz, 1990; Frank, 1988; Gallois, 1993; Smith ve Hyde, 1991; Theis-Morse, Marcuss ve Sullivan, 1993). Bu akademisyenlere göre duygular, kamusal müzakere de önemlidir, çünkü, birçok rasyonel argümantasyon modelinin doğasında bulunan dışlamayı azaltır (Benhabib ve Cornell, 1987; Condit, 1993; Fraser, 1989; Young, 1990) ve katılımın sağlanmasına yardımcı olur. Çoğu zaman, duyguların rolü üzerindeki bu ısrar, müzakerenin anlatım biçimleri için bir çağrı biçimi alır (Foss ve Griffin, 1995; Schiffrin, 1985, 1990; Somers, 1994; Sullivan ve Goldzwig, 1995). Anlatı, katılımcıların hikayeleri anlatarak ortak değerlere ve tecrübelerle hitap ettiği ilişkisel bir müzakere biçimi kurar. Bu şekilde, anlatı, eşitliği, farklılığı, katılımı ve topluma saygıyı vurgulayan bir müzakere biçimini desteklemektedir.

Teori seviyesine getirilen bu çatışmayı çözmenin ise ilkeli bir yolu yoktur. Bu farklı bakış açılarının savunmaları ampirik analizlerden ziyade, demokrasi ve dil ile ilgili temel değer varsayımlarına dayanmaktadır. Bununla birlikte son zamanlarda bu büyüyen düşünce alanını haritalamaya yönelik girişimler de ivme kazanmıştır. Bu girişimler ise müzakereci demokrasinin birçok şekil ve boyutta ortaya çıktığını kabul etmişlerdir (Bohman, 1998; Chambers, 2003). Nitekim, Saward (2001)'e göre, müzakereci demokrasi, "sınırlayıcı" (circumscribed) ve "sınırlayıcı olmayan" (uncircumscribed) müzakereci alanların ve forumların değişkenleri arasındaki bir ikilik olarak karşımıza çıkmaktadır. Saward' a göre sınırlı değişkenler genellikle, belirli bir zaman diliminde var olan, sınırlı ve net bir gündemle birlikte nispeten sınırlı sayıda insanı içeren, tek bir coğrafi alanda yüz yüze çalışan, normalde devlet içerisinde olan ya da devletin karar verme kapasitesini artırmak için oluşturulmuş olan, nispeten sıkı prosedürler içerisinde tartışmaları açık ya da kapalı olarak düzenleyen ve tartışmalarda rasyonelite standartlarını arayan bir yaklaşım olarak tasvir edilirler. Sınırlandırılmamış çeşitleri ise genellikle şunları kapsar: ortak ilgi alanları ve deneyimlerden kendiliğinden doğan organik bir grup veya ağ, belirsiz bir zaman diliminde var olmak,

kendi başına oluşturulmuş, akışkan ve öngörülemeyen bir dizi konu veya sorunla ilgilenmek, farklı derecelerde ve değişen rollere (genellikle kendinden seçilmiş), hiç bir zaman “karşılaşmayacak” ve coğrafi olarak dağınık veya sanal bir varoluşa yol açabilen, genellikle devletin resmi kurumlarının dışındaki kamusal alanda çalışan gayri resmi ve gevşek prosedürler ve hem iç hem de diğer gruplarla “müzakere” nin geniş davranış kuralları ve yorumları (Saward, 2001).

Rattila (2000)’ya göre ise, müzakereci demokrasi tutarlı bir kuramsal bütün olmamakla birlikte, bazı teorisyenler kamuoyu ve potansiyeli hakkında diğerlerinden daha fazla söz sahibidir. Rattila’da müzakereci demokrasiye dair iki farklı yönelimden bahseder. Birincisi ve belki de baskın olanı, müzakereyi temel olarak bağlayıcı toplu kararlar vermeyi amaçlayan “kural ile yönetilen” (rule governed process) bir süreç olarak görmektedir. Bu yaklaşım halkı bir izleyici olarak görme eğilimindedir. Yani, bireysel alıcılar ve kamusal iletişim tüketicileri olarak, politik karar verme sürecini toplu ve hesaplanmış fikirlerle etkilemektedirler. Sonuç olarak, Böyle bir görüşün savunucuları, vatandaşların kamusal söylemlere ve politik gündeme aktif içerik oluşturucuları ve katkıda bulunanlar olarak hareket etme konusunda nasıl güçlendirilebileceğiyle pek ilgili değildir. Rattila’nın “sivil toplum yaklaşımı” (civil society approach) olarak adlandırdığı ikinci yönelim ise, geniş ve etkili vatandaş katılımı için kamusal alana dikkatleri çekmektedir (Habermas 1989, 1992, 1994 ve 1996c; Benhabib 1992b ve 1994). Tipik olarak kamusal bir politik alanın arzu edilen özellikleri hakkında üç varsayım ortaya koymaktadır: (a) zorlayıcı kurumların ve stratejik eylemlerin etkilerinden bağımsız olarak özerk olmalıdır, (b) kapsayıcı olmalı ve tüm vatandaşların erişimine izin vermelidir ve (c) rasyonel iletişim süreçlerini ‘eşitlikçi karşılıklılık koşulları’ altında rasyonel-eleştirel söylem olarak örgütlemelidir. Benhabib tarafından formüle edildiği gibi (1992b: 89), ikincisi, her katılımcının iletişimi başlatmak ve sürdürmek için eşit bir şansa sahip olması gerektiğini; her birinin iddia, öneri ve açıklama yapma konusunda eşit şansı olduğunu; her birinin arzu ve duygularını ifade etme konusunda eşit olduklarını ve her birinin, söylemsel olmayan bağlamlarda, fikirlerin ve konumların özgür eklemelenmesini kısıtlayacak güç ilişkilerini temsil etmek için özgür olması gerektiğini ifade etmektedir (Rattila, 2000: 40-41).

Haritalamaya yönelik en kapsamlı ve en son geliştirilen çalışma ise, Hendriks'e aittir. Hendriks (2006)'e göre, müzakereci demokrasi kuramları, "müzakerenin ölçeği" ve "biçimselliği" söz konusu olduğunda, "mikro" ve "makro" açıklamalar olmak üzere, teorinin iki akıma bölünmüş olduğunu tespit etmektedir. Giriş bölümünde de belirtildiği gibi, müzakereci demokrasinin mikro teorileri, bir müzakere sürecinin doğasını ve ideal koşullarını tanımlamak ve tartışmak üzerine yoğunlaşırken, makro açıklamalar ise, kamusal alanda yer alan dağınık tartışma biçimleriyle ilgilenmektedirler. Her iki model de aşağıda ayrıntısıyla tartışılacaktır.

2.1.1.Müzakereci Demokrasinin Mikro Kavramsallaştırması

Mikro müzakereci demokratlar için müzakere, özgür ve eşit katılımcıların bir gündem çerçevesinde rasyonel argümanlar ileri sürerek bir sonuca varmaları için bir araya geldikleri yapılandırılmış forumlarda yer alan bir etkinlik olarak görülmektedir (Bessette, 1994; Cohen, 1997). Mikro açıklamalardaki temel vurgu katılımcıların nispeten tarafsız olmaları, birbirlerini dinlemeyi ve ortak iyilik açısından karşılıklı anlayışa ulaşmayı taahhüt etmesidir (Cohen, 1997). Mikro müzakereci teorisyenler, kamu kurumlarında müzakere için ideal modeller sağlamaya odaklanır. Bu nedenle teorileri çoğunlukla yasama organları gibi Batı demokrasilerinin mevcut politik kurumlarıyla ilişkilidir⁵ (Bessette, 1994; Uhr, 1998). Temelde müzakere kalitesini en üst düzeye çıkarmaya yönelik koşullara vurgu yapmaktadırlar. Mikro müzakere tipik katılımcılar parlamenterler, hükümet yetkilileri, uzmanlar, hakimler ve hakemlerdir. Mikro müzakereci literatür, müzakere için yararlı bir normatif çerçeve sağlamasına rağmen, üzerinde çok fazla anlaşmazlık vardır. Nitekim müzakerele kimin dahil olacağı ve nasıl dahil olacağı konusu üzerinde oldukça az şey söylemektedir (Hendriks, 2006).

⁵ Bununla birlikte bazı mikro müzakereci teorisyenler, seçilmiş temsilcilerin ötesinde katılımı genişleterek, müzakereci foruma Atina demokrasisine benzer bir yorum getirir. Örneğin Joshua Cohen (1997: 85), müzakereci prosedürleri, vatandaşların siyasi gündem için meseleler önerebilecekleri ve bu meselelerle ilgili tartışmalara katılabilecekleri bir alan olarak tanımlamaktadır. Buna göre, bir forum katılımcıların özgür ve eşit gündemde karar vermesi, tartışma için ortaya konan sorunlara çözüm önerileri getirmesi ve bir alternatif üzerinde durmayı hedeflemesi halinde demokratik ve müzakereci bir yaklaşımdır. Bknz: Joshua Cohen, "Procedure and Substance in Deliberative Democracy", (Deliberative Democracy: Essay on Reason and Politics, 1997).

Hendriks (2006: 492)'e göre mikro açıklamaların ilk handikapı meşruiyet argümanı üzerinden doğmaktadır. Çoğu demokrata göre, müzakereci demokrasinin demokratik olmasının temel nedeni, karardan etkilenecek herkesin katılımı ya da temsilcilerinin katılımı ile toplu karar alınmasıdır. Ancak, modern çoğul toplumlarda herkesin kararlara katılma zorlukları göz önüne alındığında, bu mantıksız görünmektedir. Mikro müzakereci iletişimsel ideallerine ulaşmak için, herhangi bir müzakere forumunda katılımcıların sayısı zorunlu olarak küçüktür, yani “mikro” ölçeklidir. Bu anlamda mikro müzakere kaçınılmaz bir şekilde dışlayıcıdır çünkü müzakere katılımcılarına ayrıcalık getirme eğilimindedir. Her kesimin temsilcileri aracılığıyla mikro forumlarda temsil edileceği kabul edilse bile bunun demokrasinin elitist anlayışından ne gibi farkı kalacağı sorusunun cevabı belirsizliğini korumaktadır (Hendriks, 2006: 492).

Mikro müzakereci demokrasinin bir diğer handikapı ise, “ortak iyilik” ve “rasyonel argümantasyon” ilkelerinden kaynaklanmaktadır. Nitekim mikro müzakereci teorisyenler, siyasi bir düzenin ancak gerekçelere ve rasyonel argümanlara dayanıyorsa, yasalar ve politikalar ortak yarara göre oluşturulmuşsa meşru olabileceğini savunmuşlardır. Bununla birlikte, tercihler ve çıkarlar sabit değildir: onlar, “kamu politikalarına meşruiyet kazandıran bir süreç olan “karar verme ve eşit yurttaşlar arasında bir tartışma süreci içinde dönüştürülebilirler” (Gutmann ve Thompson, 1996, s. 161). İdeal mikro müzakereci bir durum, ortak akıl yürütme (duygu ve değerlerden ziyade) ve katılımcıların öznellik ve öz çıkarlarının kamuoyu tarafından gölgelendiği argümanları öne süren eşit katılımcılar arasında açık bir tartışma ile karakterize edilir (Bohman, 1996). Akıl ve savların gücü tarafından yönlendirilen bir diyalog yoluyla, değerler, duygular ve çıkar çatışmaları, bireysel özneleri dönüştüren ortak iyilik üzerinde ahlaki mutabakata varma gereği ile kapsamaktadır (Benhabib, 1996; Dryzek, 2005). Hendriks'e göre mikro teoriler, yalnızca bu müzakereci normları desteklemeye istekli ve yetenekli olanların bir müzakere forumuna katılmaları gerektiğini ima eder gibi görünmektedir.

Bununla birlikte mikro teorilerin ifade ettiği gibi, müzakereci demokrasinin geleneksel olarak, kişisel çıkarlara, pazarlığa ve iktidar kullanımına muhalefet halinde tanımlanmış olması durumunda eleştirmenler, bölünmüş toplumlar açısından müzakereyi tahayyül etmenin oldukça zor olduğunu ifade etmektedirler. İlk olarak söz

konusu ilkeler, özellikle bilgi, güç ve kaynaklara farklı erişime sahip olan marjinalleşmiş grupların dışlanmasına yol açabilmektedir (Sanders, 1997; Young, 1996; 2000). Nitekim, yapısal eşitsizlikler ve güç asimetrileri, bölünmüş toplumlar bağlamında daha da çarpıcıdır çünkü, çoğunluk ve azınlıklar arasında “güç ilişkisi” vardır (Williams, 2000). Dışlama ise, müzakere sonuçları için sorunludur, zira bazı bakış açılarının yetersiz temsil edilmesine ve hakim grupların hegemonyasına yol açar. İkincisi, eleştirmenler, karşılıklı argümantasyonda rasyonalite gereksiniminin etnik topluluklar arasında müzakere için çok az yer bıraktığını da vurgulamaktadır; çünkü kültürel olarak tanımlanmış çatışmalar, farklı ahlaki davranış normlarına sahip gruplara karşıdır. Dahası bu ahlaki normlar genellikle çatışmanın nesnesidir. Nitekim Monique Deveaux (2003)’a göre problem, akla ve evrenselleştirilebilirliğe duyulan gereksinimde yatmaktadır. Ona göre, öznellik ve çıkarlar çoğul toplumlarda kültürel çatışmalara içkindir ve diyalogun yapılması gereken yer de burasıdır. “Kültürel ihtilaflar genellikle üyelerin somut çıkarları ve topluluklardaki iktidar dağılımı ile ilgilidir ve ahlaki değerlere sahiptir” (2003: 781). Çoğulcu bağlamlarda, müzakere, “katılımcıların stratejik çıkarlarını ve ihtiyaçlarını birleştiren” bir model olarak düşünülmeli ve katılımcılar arasında normatif bir fikir birliği değil, müzakere edilmiş bir uzlaşma sağlamayı amaçlamaktadır.

Kültürel çatışmaların yukarıda ifade edilen ikili doğası, karşılıklı akıl yürütme süreçlerinin rasyonalitesinin yeniden tanımlanmasını gerektirir. MacLure (2007)’a göre, nedenler ve argümanlar sadece rasyonel olamaz. Ona göre, kültürel çerçevelenmiş çatışmalara olan ilgiyle ilgili rasyonel argümanlar mutlaka bu çıkarların ortaya çıkardığı değerlerle ilgili duygularla gölgelenecektir. Mansbridge ve meslektaşlarının gözlemlediği gibi, bu iletişimsel süreçte kişisel çıkarların önemli bir rolü vardır: “Müzakereci demokraside kişisel çıkar, sömürü ve gizleme olasılığını azaltır, makul çözümleri ve bütünleştirici sonuçların tanımlanmasını kolaylaştıran bilgileri sunar ve aynı zamanda güçlü ve yaratıcı müzakereleri motive eder” (2010, s. 74).

Bu bağlamda, akıl ve eşitlik gerekliliklerinin ve ahlaki mutabakat arayışının kültürel olarak farklı toplumların karmaşık gerçeklerini hesaba katmak üzere yeniden yapılandırılması gerekmektedir. Nitekim, Mansbridge ve diğ. (2010), uygun şekilde kısıtlandığında ve yönlendirildiğinde, çıkarların ve iktidar asimetrilerinin demokratik

müzakereler için mutlaka antitetik olmadığını iddia etmektedir. Ortak değerler üzerinde ahlaki bir mutabakat aramak yerine, amaç müzakere edilen çıkarların ötesine geçen ve “öteki” nin değerlerine karşılıklı saygı ve anlayış içeren bir uzlaşmadır.

Müzakereye yönelik mikro yaklaşımın eleştirmenleri, uzlaşmanın istenebileceği konusunda hemfikir olmakla birlikte, ahlaki bir uzlaşmaya varmak için gerçek hayattaki zorlukları da hesaba katarlar ve bu yüzden de ikinci bir en iyi mekanizmayı önerirler: derin bölünmüş katılımcılar arasında ilgi alanına dayalı bir uzlaşmaya varılır (Deveaux, 2003; Williams, 2000). Ahlaki anlaşmazlıkları hesaba katmak için müzakereyi yeniden tanımlamaya çalışan bu çoğulculara göre, ortak iyiliğin kapsamlı bir anlayışından ziyade daha ılımlı bir anlayışını sürdürmek daha gerçekçi olur; burada “vatandaşlar, ahlaki bağlılıklarını bırakmadan müzakereci anlaşmazlıklarını açıklığa kavuşturmaya ve daraltmaya çalışırlar” (s. 29). Bu bağlamda mikro müzakereci anlayışa bir alternatif olarak “makro müzakere”ci bir anlayış desteklerler.

2.1.2. Müzakereci Demokrasinin Makro Kavramsallaştırması

Makro müzakereci demokratlar temelde, insanların dernekler, toplumsal hareketler, ağlar ve medya aracılığıyla açık kamusal söylemde yer aldıkları daha az yapılandırılmış müzakereleri işaret ederler (Benhabib, 1996; Dryzek, 1990; 2000a; Habermas, 1996a; Parkinson, 2004). Bu bağlamda mikro müzakereler tipik olarak karar verme sürecine yönelirken, makro müzakereler ise düşünce oluşumuna yöneliktir. Makro müzakere, iletişimin kısıtsız ve kendiliğinden olduğu toplumun enformel alanlarında gerçekleşir (Habermas, 1996a, s. 307). Küçük yüz yüze görüşmelerden toplumsal hareketlerin ve medyanın eylemlerine kadar bir dizi iletişimsel alanı kapsamaktadır. Bununla birlikte, protesto, boykot ve radikal aktivizm gibi stratejik eylem biçimlerini de dışlamamaktadır.

Bazıları makro müzakereyi “örtüşen söylemlerin tartışması” (Dryzek, 2000) olarak ya da zaman ve mekân boyunca, farklı zamanlarda, farklı yerlerde ve farklı muhataplarla topladıkları mesajlar olarak tanımlamaktadırlar (Benhabib 1996: 75; Dryzek 2000: 74–75; Young 2001: 167). Bazıları ise, temsili demokrasinin resmi kurumları (örneğin yasama ve mahkemeler), gayri resmi kamu da dahil olmak üzere bir dizi kurum, alan ve uygulamadan oluşan bir “müzakere sistemi”nden bahsetmektedirler (Mansbridge 1999: 215; Dryzek ve Hendriks 2010). Bir arada, bir

müzakere sisteminin bu farklı unsurları, müzakereci bir demokrasinin teorik gereksinimlerine katkıda bulunabilir (Mansbridge 1999; Hendriks 2006). Daha geniş müzakereci sistemdeki merkezi aktörler arasında toplumsal hareketler, networkler, STK'lar, aktivistler, çıkar grupları, şirketler, medya ve kanaat önderleri yer almaktadır (Hendriks 2006).

Makro müzakerenin daha az sıkı iletişimsel normlara dayandığı gerçeği, bölünmüş toplumlar açısından onu daha kapsayıcı bir demokrasi versiyonu haline getirmektedir. Nitekim, müzakereyi kamusal alana yayarak, mikro müzakerenin karşılaştığı ölçek sorununun üstesinden gelmiş görünmektedir. Makro müzakerenin öngördüğü bu özgür ve açık süreç bütün gruplara kendi bakış açılarını sunma fırsatı verir. Ayrıca sivil toplum, müzakereci demokrasinin makro açıklamalarında baskın bir rol oynamaktadır. Makro müzakerelere göre, sivil toplum, devlete karşı iletişim kurarak, devlete karşı sınırlandırılmamış ve hatta muhalif bir rol oynamaya çağrılmaktadır (Dryzek, 2000a; Habermas, 1996b).

Daha da önemlisi, makro müzakereci teori, bölünmüş toplumlardaki çatışmanın doğasını hesaba katmak için ahlaki mutabakat fikrinin yeniden tanımlanmasına müsaade eder. Bu bağlamda makro müzakereci demokratlar müzakere sonucunda varılacak katı bir uzlaşmayı şart koşmazlar. Temelde, ahlaki değerler ve normların üniter bir görünümünü değil, “sonuçların doğru ya da adil olduğu konusunda katılımcılar arasında gerçek bir anlaşma” anlamına gelen daha az iddialı bir fikir birliğini benimserler (Mansbridge ve diğerleri, 2010: 70). Katılımcılar, grup çizgileri boyunca birbirleriyle etkileşime girdiklerinde akıllarını değiştirirler (Dryzek, 2005; Dryzek ve Niemeyer, 2006), gerçekler hakkında yeni bilgiler edinirler (Mansbridge ve diğerleri, 2010, s. 78) ve bir “sosyal öğrenme” sürecine girerler. Onların bir pozisyona erişmelerine yardımcı olmak için, onların bir karara varması gerekmeyebilir (Kanra, 2012; O'Flynn, 2007). Bu şekilde elde edilen mutabakat, ilgili çıkarların ve perspektiflerin dahil edilmesinin ve tartışılmasının sonucudur.

Dolayısıyla, ilk bakışta makro müzakere daha kapsayıcı ve dolayısıyla potansiyel olarak daha meşru görünebilir, ancak bununla birlikte bazı müzakereci tehlikeler taşır. Genel olarak, makro demokratlar, kamusal alandaki geniş çaplı bir müzakerenin “sınırsız iletişim” konusundaki açıklığı ile, gayri meşru iddialara ve haberleşmeyi deforme etme girişimlerine karşı koymak için yeterince titiz olduğu

yönünde oldukça iyimser bir görüşe sahiptirler. Daha özelde ise, makro müzakereci demokratlar, kamusal alanda toplumsal hareketler gibi karşı bilgiyi uyarmak ve eleştirel sorular sormak için “yerli aktörlere” güvenirlir (Dryzek, 2000a, 4; 4, Habermas, 1996a; 1996b). Ancak söylemsel potansiyelin marjinalleştiği ve zayıfladığı durumlarda, makro müzakereler, müzakereci demokratların reddettiği türden muhalif çıkar grubu politikalarınca kolaylıkla çöktürülebilir (e.g. Bessette, 1994: 56–63; Rawls, 1971: 360–361).

Buna karşın bazı makro müzakereci teorisyenler, kamusal alandaki olası iletişimsel bozuklukların varlığını kabul ederler. Örneğin “Between Facts and Norms” isimli eserinde Habermas, “Anarşik yapısından ötürü, genel kamusal alan, meclis organlarının kurumsallaştırılmış kamusal alanlarına kıyasla, eşitsiz olarak dağıtılmış toplumsal gücün, yapısal şiddetin ve sistematik olarak ayrıştırılmış iletişimin baskıcı ve dışlayıcı etkilerine karşı daha savunmasız” olduğunu iddia eder (Habermas, 1996a, ss. 307–8). Bu çarpıklıkları düzeltmek için, Habermas öncelikle bir dizi yasal ve anayasal güvenceler önermektedir (Chambers, 2002). İkincisi, iletişimin bozulmadığından emin olmak için sivil toplumdaki belirli özgürleştirici aktörleri çağırır. Bu aktörler, bir yandan siyasal sistemi etkilemeye çalışırlar, diğer yandan ise sivil toplumun harekete geçme kapasitesini güçlendirmeye ve genişletmeye çalışırlar⁶(Habermas, 1996a, s. 370).

Bununla birlikte Habermas’ın kamusal alandaki iletişim sorunlarına yönelik açıklaması sorunlu gibidir, çünkü sivil toplumdan kaynaklanan sorunları kabul etmiyor gibi görünmektedir (Chambers, 2002: 100-105). Bu nedenle kamusal alanın kendini düzeltme kapasitesini fazlasıyla abartmaktadır (Hendriks, 2006: 495). Hendriks’e göre sosyal hareketlere daha eleştirel bir bakış, Habermas’ın ifade ettiğinin aksine, her zaman demokrasi potansiyeli sağlayamadıklarını ortaya çıkarabilir. Ayrıca

⁶ Habermas’ın önerisini eleştirenler, Habermas’ın kamusal alanda var olan eşitsizlikleri ve bundan kaynaklanan olası iletişim bozulmalarını kabul etmek için yeterince ileri gitmediğini savunurlar. Bknz: Geoff Eley, “Nations, Publics and Political Cultures: Placing Habermas in the Nineteenth Century” içinde Habermas and the Public Sphere, (MIT Press, 1992). Örneğin, Nancy Fraser (1992), geniş bir kamusal alan düşünmekten ziyade, modern geç kapitalist toplumların siyasete katılmak için farklı şekilde donatılmış çeşitli kamusal alanları içerdiğini kabul eder. Sosyal ve ekonomik eşitsizlikler çoğu zaman kamusal alanı domine eden daha ayrıcalıklı aktörlerin var olduğu anlamına gelir. Bknz: Nancy Fraser ve Craig Calhoun, “Habermas and Public Sphere”, (MIT Press, 1992).

Habermas'ın açıklaması sivil toplumdaki aktörlerin iletişim bozukluklarını nasıl engelledikleri konusunda da muğlaktır.

Ayrıca Hendriks (2006), hem mikro hem de makro müzakerelerin politikayı etkileme potansiyeline sahip olduğunu ancak, söz konusu etkinin belirsiz olduğunu vurgulamaktadır. Mikro müzakereler, karar verme süreçlerine resmi olarak bağlı olsalar bile, daha geniş makro söylemsel alan, müzakere süreçlerinden elde edilen sonuçların ortaya çıkmasına karşı faaliyet gösterdiğinde, mikro müzakere zarar görebilir. Makro müzakerede etki sorunu, politika oluşturma ile ilgili olmaktan ziyade daha çok kamuoyunda gündem belirleme, görüş oluşturma ve kamuoyu tartışmasının dolaylı etkileri ile ilgilidir. Bu tür etkiler, daha az tahmin edilebilir olma eğilimindedir, ancak belirli politika kararları üzerindeki somut etkiden potansiyel olarak daha güçlü ve uzun ömürlüdür.

Sonuç olarak makro müzakereci yaklaşımın kendisine temel aldığı geniş kamusal alandaki çeşitli aktörler ve aktiviteler her ne kadar müzakere kalitesine ve başarısına dair olumlu anlamda katkı sunsalar da, yapısal eşitsizlikler ve güç asimetrilerinin olduğu bölünmüş bir toplumda kolaylıkla müzakereci demokratların kabullenmeyeceği türden çıkar siyasetine yönelebilir ve müzakereyi deforme edebilirler. Bu bağlamda bazı müzakereci teorisyenler mikro ve makro müzakereci yaklaşımların iyi yönlerini birleştiren daha bütünleşik bir yaklaşım önermeye çalışmışlardır. Aşağıda bu yaklaşımlar ayrıntısıyla tartışılacaktır.

2.2. Mikro ve Makro Müzakere Modelleri Arasındaki Bölünmeyi Çözme Girişimleri

Yukarıda ayrıntısıyla tartışıldığı üzere müzakereci demokrasiyi tamamen mikro veya makro bir girişim olarak tartışmanın bazı demokratik sakıncaları vardır. Hendriks'in ifadeleri ile “bütün müzakereci yumurtalarımızı mikro sepete koyarsak, bu müzakerenin aktörlerini katı ya da gruplara bağlı tercihlerle dışlamak olurdu. Alternatif olarak, bütün müzakereci yumurtalarımızı makro sepete koyacak olsaydık, bu, sivil toplumdaki aktörleri, kamusal alanda fikirlerini ifade etme, organize etme ve harekete geçirme kaynakları ile ayrıcalıklı kılardı” (Hendriks, 2006: 496). Bu bağlamda çeşitli teorisyenler, tamamen mikro bir müzakere sisteminin (potansiyel olarak elitist ve dışlayıcı olması) ya da salt makro müzakere sisteminin (potansiyel

olarak popülist olması) sınırlamaları göz önüne alındığında, makro ve mikro müzakereleri birleştiren daha bütüncül yaklaşımlar geliştirmeye çalışmıştır (ör., Cohen ve Rogers 1995; Habermas 1996; Mansbridge 1999). Entegre bir müzakere sisteminin nasıl olması gerektiği hakkında görüş bildiren 2 temel yaklaşım aşağıda tartışılmaktadır. Bu bağlamda öncelikle erken kavramsallaştırılması Mansbridge (1999) tarafından ortaya konan “müzakereci sistem yaklaşımı” üzerinde durulacak daha sonra ise, Hendriks (2006) tarafından ortaya konulan “bütünleşik müzakere” (integrated deliberation) yaklaşımı açıklanmaya çalışılacaktır.

2.2.1. Müzakereci Sistem Yaklaşımı

İki farklı müzakere biçimini birbirine bağlamaya çalışan yaklaşımlardan ilki Jane Mansbridge ve arkadaşları tarafından öne sürülen ve birçok mekanda oluşan bir müzakere sürecini ele aldıkları “müzakereci sistem” yaklaşımıdır. Müzakereci sistem yaklaşımı, kamusal müzakerenin, mikro ya da makro mekânlarla sınırlı bir faaliyet olmadığını, sosyal yaşamda her türlü kurum, alan ve mekanda gerçekleşen bir şey olduğunu kabul eder. Nitekim, farklı kurumlar bu sistemik mimaride farklı roller oynayacaklar ve bireyler bu mekanlarda bir dizi iletişimsel çeşitlilik aracılığıyla argümanlara ve nedenlere katkıda bulunabileceklerdir. Bu şekilde, müzakere literatüründeki “ölçekleme” problemini ele alarak devletler gibi büyük ölçekli toplumsal varlıklara uyarlanması problemini çözmüş gibi görünmektedirler. Bu bağlamda sistemik görüş, müzakerenin mikro unsurunu, politik geniş yapıların makro unsuruyla birleştirmeyi çalışmaktadır.

İlk kez müzakere sistemi⁷ kavramının açıkça kullanılması olarak Jane

⁷ Müzakereye yönelik sistemik yaklaşımın gelişmesi literatürde müzakereci demokrasinin üçüncü dalgası olarak görülmektedir. “İlk nesil” müzakereci demokratlar olarak adlandırılan farklı geleneklerdeki filozoflar çağdaş demokratik kuramla ilgili bir dizi kavram ortaya koymuşlardır. Bu ilk kuşak düşünürlerin tümü, müzakereci demokrasinin normatif gerekçelerini, yorumlarını ve teorisinin gerekli bileşenlerini tartışmışlar fakat bunu yaparken modern toplumların karmaşıklığını dikkate alma konusunda başarısız olmuşlardır. Nitekim, uzlaşıya götüren rasyonel tartışmaları tek geçerli iletişim biçimi olarak görmüşlerdir. İkinci kuşak müzakereci demokratlar ise, -özellikle James Bohman (1996) ve Amy Gutmann & Denis Thompson (1996)- müzakereci demokrasinin kuramsallaşmasını göz önünde bulundurarak, modern toplumların karmaşıklığını göz önüne almışlar ve süreç içerisinde müzakereci demokrasi fikrini yeniden biçimlendirmişlerdir. İkinci kuşak müzakereci demokratlar arasında hakim görüş, tercihlerin kamuoyuna ve yeni bilgilere uyum sağlayacağı ancak bunun tek bir biçimde olmayacağıydı. Bununla birlikte mutabakata ulaşmanın zorunlu olmadığını kabul ettiler ve rasyonel argümantasyondan başka iletişim biçimlerinin de eklenmesi gerektiğini ifade ettiler. İkinci kuşak

Mansbridge'in "*Everday Talk in the Deliberative System*" (1999) başlıklı çalışması referans olarak gösterilse de, müzakereci demokrasiye sistemik bir yaklaşım, Habermas'ın müzakereci demokrasinin erken bir kavramsallaşmasını sunduğu "*Between Facts and Norms*" (1996) isimli çalışmasında zaten mevcuttur. Söz konusu çalışmasında, müzakereci demokrasinin "iki parçalı modeli" (two-track model) olarak adlandırılan modele göre Habermas, resmi olmayan kamusal alandaki fikir oluşumu (opinion formation) ile resmi temsili kurumlardaki irade oluşumu (will-formation) arasında ayırım yapmaktadır. Bu modeldeki müzakere temel olarak iki şekilde ilerlemektedir: öncelikle kamusal alanda fikirler oluşturulur, daha sonra "irade oluşumu" amacıyla mahkemelerde ve parlamentolarda daha resmi müzakerelerin yapıldığı devlete "kamusal iletişim akımları" aracılığıyla aktarılır. (Habermas, 1996a, s. 307–8). Habermas, fikir oluşumunu irade oluşumuna aktaran aktarım mekanizmalarına vurgu yaparak aslında müzakereci sistemin erken bir düşüncesini ortaya koymaktadır⁸.

Mansbridge ise müzakere sistemi terimini, farklı bir amaçla, müzakereci demokratlar tarafından dikkate alınması gereken "tartışma" türü kavramını genişletme stratejisinin bir parçası olarak benimsemiştir. Makalesinin açılış paragrafında ifade ettiği gibi, daha resmi müzakerelerin yanısıra günlük konuşmanın rolünün tanınması, söylemsel etkileşimlerin geniş bir yelpazesini kapsayan yaklaşımı benimsemeyi desteklemektedir. Ona göre "günlük konuşma" olarak adlandırılan şey "müzakere kelimesinin normal kullanımıyla örtük olan tüm kriterleri karşılamamaktadır. Bununla birlikte günlük konuşma her zaman müzakereci olmasa da, demokrasilerin, vatandaşların herhangi bir anlamda kendilerini yönetmeleri durumunda ihtiyaç duydukları tam bir müzakere sisteminin kritik bir parçasıdır. Tasarlanmış kamusal forumlardaki resmi ve gayri resmi temsilciler arasındaki konuşmalar, seçmenler ve seçilmiş temsilciler arasındaki veya politik olarak yönlendirilmiş kuruluşlardaki diğer

düşünürler, insanların kendi çıkarları doğrultusunda motive olduklarını (Gutmann ve Thompson, 1996, s. 176–7) ve bu çıkarların halk müzakeresi yoluyla geçici olarak uzlaştırılabileceğini, ancak asla çözülemeyeceğini varsaydılar (Bohman, 1996, s. 72–3). Bununla birlikte tıpkı birinci kuşak müzakereci demokratlar gibi, karmaşık toplumlarda müzakereci demokrasinin gerçekleştirilebilmesini sağlamak için gerekli kurum türleri açısından çok az şey ortaya koydular. Bu durum, uzlaşmayı pratikte gerçekleştirmek için gerekli olan kurumların doğasını ortaya koymayı amaçlayan üçüncü bir kuşağın ortaya çıkmasını sağladı.

⁸ Habermas'ın modeli, bu transfer sürecinde, özellikle ilgi grupları ve aktivistler gibi belirli sivil toplum aktörlerinin rolüne dair belirsizdir.

temsilciler arasındaki konuşmalar, medyadaki konuşmalar, siyasal aktivistler arasındaki konuşmalar ve kamuoyunun tartışmak zorunda olduğu şeylerle ilgili özel alanlardaki gündelik konuşmalar” olmak üzere bir müzakere sistemi tüm bu parçaların hepsini içinde barındırır (Mansbridge, 1999: 211).

Bu bağlamda Mansbridge’in amacı, müzakereci demokrasinin baskın anlayışını iki şekilde genişletmektir. Birincisi, müzakereci etkileşimlerin bir parçası olarak kabul edilen iletişim biçimlerini gevşetmek için, Young gibi kuramcılarla birlikte, “rasyonel argümantasyon” un çok kısıtlayıcı olduğunu ve ilgili iletişim biçimlerinin hikaye anlatımı, selamlama ve retorik de içermesi gerektiğini savunur. İkincisi, Mansbridge, demokratik müzakerecilik anlayışı içinde kamunun (toplumsal normlar dahil) tartışması gereken konuları ele alan çok çeşitli "günlük konuşma" biçimlerinin eklenmesi gerektiğini savunur. Mansbridge böylece, müzakereci demokrasinin resmi politik karar verme forumları ve süreçleri ile ilgili saplantısının ötesine geçmeye çalışır. Ona göre, “iyi bir müzakere için ölçüt, sistemdeki her etkileşimin karşılıklı saygı, tutarlılık, onaylama, açık görüş ve ahlaki iktisat (moral economy) sergilemesi değil, sistemin bu değerleri yansıtmalı olmasıdır” (Mansbridge, 1999: 224). Bununla birlikte müzakereci idealin doğası, nasıl ve nerde uygulanabileceği konusunda tartışmalar olduğu gibi, müzakere sistemi fikrinin ifade edildiği şekillerde de farklılıklar vardır.

Müzakereci sistem teorisi geliştikçe, literatürde Habermas ve Mansbridge’in erken çalışmalarının etkisi daha da görünür olmuş ve müzakereci sistemlerin demokratik meşruiyetini değerlendirmenin farklı yolları ortaya çıkmıştır⁹. Mansbridge

⁹ Müzakereci demokrasiye yönelik söz konusu sistemik görüşler, büyük ölçüde 1990’lar da ve 2000’lerde müzakereci demokrasiye karşı yöneltilen eleştirilere yanıt olarak ortaya çıkmıştır. Örneğin, bazı demokratlar, müzakereci demokrasi uzmanlarını, rasyonel gerekçelendirmeye çok fazla odaklanarak, diğer argümantasyon sunma modellerini görmezden gelmekle suçlarken (Young, 2002), Antagonistler ise, uzlaşma arayışının siyasetin doğasına aykırı olduğunu ileri sürmüşlerdir (Sanders, 1997). Bazı müzakereci araştırmacılar ise, küçük grup müzakereleri gibi izole forumlara odaklanmanın ya ilgiyi kamuoyundan uzaklaştırdığına dikkat çekmiş ya da küçük kamusal gruplardaki müzakerelerin kamu politikasını oluşturma sürecinde meşruiyeti sağlayamayacağını iddia etmişlerdir. Sistemik dönüşüm bu eleştirileri, müzakereci bir ideal olarak argüman sunmamanın farklı iletişim biçimleriyle nasıl uyumlu olabileceğini ve müzakereci olmayan ve hatta anti müzakereci bir eylem için uygun ortamın ne olabileceğine dair sorularla ele almaktadır (Fung, 2005). Bu bağlamda, Kronolojik sırayla Robert Goodin (2005), farklı kurumların müzakereci ideali yerine getirmek için farklı roller üstlendiği dağıtılmış bir müzakere modeli (distributed deliberation) önermiştir. Goodin için, müzakereyle ilişkili erdemler farklı kurumlar arasında dağıtılabilir. Yaklaşımını, müzakereci demokratlar arasında tartışmaya hakim olan “üniter müzakere” modeline alternatif olarak kurar. Onun

ve meslektaşları tarafından yazılan 2012 Manifestosu ise müzakere sisteminin bu değişken açıklamalarını sentezlemek için açık bir girişimdir. Temel taahhütleri etik, epistemik ve demokratik değerlerin ortaya çıkmasını sağlayan bir sistem tasarlamaktır. Mansbridge ve arkadaşları tarafından müzakere sistemi, “fonksiyon ve görevlerin ayrımı ile, bir dereceye kadar bir dizi farklılaştırmaya, ayırmaştırmaya ve bağımsızlaştırmaya dayanan ancak karmaşık bir bütün oluşturacak şekilde dağıtılmış işlevler ve iş bölümü ile birbirine bağlanmış yapılar” olarak tanımlamaktadırlar (Mansbridge & Parkinson, 2012: 4). Müzakereci bir sistem, “tartışma, kanıtlama, ifade etme ve ikna etme yoluyla, politik çatışmaya ve problem çözmeye yönelik konuşma temelli bir yaklaşımı kapsayan bir sistemdir. İyi bir müzakere sisteminde ikna, baskı

“dağıtılmış müzakere” (distributed deliberation) modelinde, “müzakereci değerin bileşenleri üniter bir müzakere edici aktör söz konusu olduğunda sürekli ve eşzamanlı olarak mevcut olmak yerine, çeşitli bileşen parçalarını içeren aşamalı müzakere süreci boyunca ardışık olarak sergilenmektedir” (Goodin, 2008: 186). “Parti odası, meclis tartışması, seçim kampanyası, seçim sonrası pazarlık” gibi temsili demokrasi kurumlarının yalnızca birinin tek başına müzakere standartlarını yerine getirememesine rağmen, bir sistem olarak müzakere niteliğini ifade ederler. Goodin için anahtar, bu niteliklerin veya erdemlerin, sistemin bir noktasında, doğru düzende veya kombinasyonda ve sekansın parçaları arasındaki olumlu etkileşimlerle gerçekleştirilmesidir (2008: 201). André Bächtiger ve meslektaşları ise, müzakereci sisteme yönelik, “sıralı” (sequential) fakat yönlendirilmiş bir yaklaşım olarak adlandırdıkları bir açıklama geliştirmişlerdir. Onlara göre müzakereci bir sistem, “alternatif iletişim biçimlerinin, güç eşitsizliklerini gidermek ve daha fazla ‘müzakere etme kapasitesini artırmak için’ iletişimsel süreçlerin daha erken aşamalarında ortaya çıkabileceği bir sistemdir. Bu tür girdiler, daha sonraki sıralarda, sistematik bir karşı tedbirler ve teklifler ve belirli perspektiflerin daha genelleştirilebilir çıkarlara bağlanmasıyla ilgili kanonik argüman biçimlerine entegre edilecektir” (Bächtiger ve arkadaşları 2010: 59). Müzakereci sistem yaklaşımına yönelik başka bir açıklama ise John Parkinson’a aittir. Parkinson’da Bächtiger ve meslektaşları gibi müzakereci sisteme yönelik “sıralı” fakat farklı bir açıklama geliştirmişlerdir. Parkinson’a göre farklı karar aşamalarına son derece stilize bir yaklaşım olarak tanımladığı şeyi kullanarak yeniden bir dizi kurumlar bütünü sunar: tanımlama tartışma, karar verme ve uygulama. Farklı aktörlerin - aktivist ağların, uzmanların, bürokrasinin, mikro-tekniklerin, medyanın, seçilmiş meclisin, doğrudan tekniklerin - bu aşamalarda farklı roller oynadığını iddia etmektedir (Parkinson 2006: 166-73): ‘Böyle bir sistemde her öge kendi başına mükemmel bir şekilde müzakereci ya da demokratik olmasa da, bir bütün olarak sistemde yararlı bir işlev görebilir (ibid: 7). Parkinson için, Goodin’de olduğu gibi, kurumların “zamanlaması ve sıralaması”, müzakere sistemi için kritiktir (Parkinson 2006: 165). Ulusötesi demokratikleşmeye ilgi duyan John Dryzek ise, Habermas’ın iki parçalı müzakere sistemi modelini ulus devletin sınırlarının ötesine taşımaktadır. Dryzek, “kamusal alan” (public space), “güçlendirilmiş alan” (empowered space) ve iletim (transmission) kavramlarının tamamen devlet ortamından soyutlandığı bir müzakere sisteminin unsurlarının şematizasyonunu sunar. Ayrıca müzakereci sistemin unsurları olarak “hesap verebilirlik” (accountability) ve meta- müzakereyi (meta- deliberation) (müzakereci olmayan uygulamaların müzakereci gerekçelendirilmesi) de eklemektedir (Dryzek 2010: 11-12; 2011: 225-26). Dryzek için, bir sistem yaklaşımı, kamusal alan içinde bulunan söylemlerin çeşitliliğine ve yetkilendirilmiş alan içinde kabul edilip edilmeme derecesine dikkat etmeyi gerektirir. “Müzakereci bir sistemin bu temel şablonu, her türlü politik ortama uygulanabilir: farklı devlet türlerine (yalnızca liberal demokratik olmayanlara), bir devletten yoksun geleneksel toplumlara, ulusal sınırlar içinde veya bu ülkelerden yönetim ağlarına, bölgesel derneklere, ulus ötesi sendikalara ve çeşitli küresel organlara ve süreçlere” (Dryzek 2011: 227).

ve zorun yerini almalıdır. Normatif olarak, sistemik bir yaklaşım, sistemin bağımsız olarak değerlendirilen parçalarına ek olarak bir bütün olarak da değerlendirilmesi gerektiğini ifade eder (Mansbridge ve arkadaşları, 2012: 4-5).

Manifesto'nun yazarları, sistem yaklaşımının, kurumlar bütünü veya sorun alanları olarak anlaşılan her türlü sisteme uygulanabileceğini iddia ederler. Onlara göre müzakereci sistemler temel olarak dört ana alana sahiptir: devletin almış olduğu bağlayıcı kararlar (hem hukukun kendisi hem de uygulanması), bu kararlara hazırlık ile doğrudan ilgili faaliyetler, bağlayıcı kararlarla ilgili gayri resmi konuşma ve devlet tarafından bağlayıcı kararların verilmesine yönelik olmayan ortak meselelerle ilgili kararlarla ilgili resmi veya gayri resmi konuşma alanları (Mansbridge vd., 2012: 9).

Manifesto'nun amaçlarını özetleyen John Parkinson, sadece sayıların ya da çıkarların gücünü ele alan bir demokrasi anlayışı yerine, bir sistem olarak sorunlara yanıt veren daha güçlü bir meşruiyete sahip bir demokrasi oluşturmak için manifestonun yazarlarının “daha büyük bir müzakere hedefinden” bahsettiklerini ifade etmiştir. Hiçbir kurumsal inovasyonun tek başına bu hedefe ulaşamayacağı için sistem yaklaşımının benimsendiğini ifade etmiştir (Parkinson, 2012: 170).

Her ne kadar müzakere sistemi pratikte kamusal müzakerenin nasıl ilerlediğini ele alıyor gibi görünse de, iki sınırlamadan dolayı zarar görmektedir (Hendriks, 2006: 498). Birincisi, Mansbridge (1999) tarafından önerilen sistem, müzakere spektrumu boyunca her türlü müzakerenin karşılıklı olarak destekleyici olmayacağını göz ardı ediyor gibi görünmektedir. Mansbridge (1999, s. 213), “müzakere sisteminin farklı bölümlerinin birbirini nasıl etkilediğini açıklar. Özellikle, Özellikle, medya ve toplumsal hareketlerin politik tartışmalarla nasıl şekillendiğini ve tartışmaları nasıl şekillendirdiğini ve aktivistlerin politik konuşmalarının, aktivist olmayanların günlük konuşmalarından nasıl etkilendiğini ve etkilendiğini belirtmektedir. Mansbridge'in önerisi, daha gayri resmi halk görüşmelerinin, yapılandırılmış forumlarda mikro müzakereyle uyum içinde ve birlikte takviye olarak çalışacağını ima etmektedir. Ancak bu varsayımı yaparken, o, müzakere pratiğinin karşı karşıya kaldığı büyük bir soruna dikkat çeker: yapılandırılmış müzakere edici foralar, daha geniş söylemsel bağlamlarıyla her zaman uyumlu değildir (bkz. Hendriks, 2002; 2004; Sagoff, 1999; Thomas, 2003).

Mansbridge'in ön gördüğü müzakere sisteminin ikinci bir sınırlaması, Mansbridge'in, kamuoyu görüşmelerinin, resmi ve gayri resmi müzakerelerin ayrık ve bağlantısız bölgelerinde meydana gelen bir şey olduğu yönündeki görüşünden kaynaklanmaktadır. Ancak, daha önce tartışıldığı gibi, müzakere pratiği bize farklı türden tartışmaların ayrılmaz bir biçimde bağlantılı olduğunu hatırlatır (Hendriks, 2005). Hendriks'e göre, aslında tüm mikro forumlar makro müzakereci ortamlarda çalışırlar. İdeal bir senaryoda makro ve mikro müzakereler arasında bir diyalektik kurulur: "kamusal söylemler mikro forumlardaki müzakereleri bilgi sağlar, mikro forumlardaki müzakereler ise kamusal tartışmalara bilgi sağlarlar"¹⁰ Müzakereci sürecin baskın sesler tarafından baltalandığı ve gölgede bırakıldığı durumlarda ise müzakereci sürecin kamusal söylem üzerinde çok az etkisi olur. Almanya'da 2001 yılında genetik tanılama konusunda düzenlenen konferans örnek olarak gösterilebilir. Konferans, gen teknolojisinin tıbbi ve sigorta amaçlı uygulanması konusundaki tartışmalı konu etrafında çok sayıda siyasi ve kamusal tartışmanın olduğu bir zamanda gerçekleşti. İlgili politika aktörleri, çeşitli alanlarda, örneğin danışma komiteleri, konferanslar ve kamuya açık oturumlar gibi genetik teşhislerin faydalarını ve maliyetlerini bir araya getirip tartıştı. Resmi yapılandırılmış forumlara ek olarak, farklı grupların tartışmalara görüşlerini enjekte edebildikleri kilise seminerleri ve medya gibi bir dizi biçimsel söylemsel alan da vardı (Hendriks, 2004, ch. 7). Pek çok açıdan vatandaş konferansı tüm karmaşık ve aktif makro müzakereleriyle iyi işleyen bir kamusal alanın zeminine karşı faaliyet gösterdi. Bununla birlikte, bu neredeyse hiperaktif söylemsel düzene karşı, vatandaşların konferansı siyasi ve kamusal alanda herhangi bir ilgi çekmek için çabaladı. Ayrıca konferans, önde gelen uzman danışma komiteleri ile birlikte çalışmak ya da üzerinde etkili olmak için iyi bir yer değildi. Bu durum, Kamuoyu söylemi için pek çok fırsat olduğunda, bir defaya mahsus bir müzakere forumunun, politika tartışmasını doğrudan ya da dolaylı olarak, kamusal tartışmayı teşvik ederek dolaylı olarak bir politika tartışmasını etkilemesinin zor olduğunu göstermektedir. Nitekim, bir mikro forum, kendi makro söylemsel ortamına

¹⁰ Ancak çok sayıda çalışma, bu idealin pratikte gerçekleşemediğini ortaya koymaktadır. Nitekim bazı durumlarda, yapılandırılmış müzakereci forumlar, daha geniş bir kamusal tartışmadan ziyade, antagonizm ve kutuplaşmayı alevlendirmiştir (Hendriks, 2002; Sagoff, 1999; van den Daele et al., 1997).

yakın bir şekilde bağlanmadığı sürece, diğer kamu konuşmalarında bir denizde boğulma riski taşır (Hendriks, 2006: 498-499).

2.2.2. Entegre Bir Kamusal Müzakere (Integrated Deliberation)

Yukarıda ele alınan modellerin sınırlamaları karşısında Carolyn Hendriks (2006) daha entegre bir müzakere sistemi önerir. Hendriks'e göre entegre bir müzakere sistemi müzakere mekanlarının çokluğuna ve bu mekanlar arasındaki bağların güçlülüğüne dayanır. Ona göre bir müzakere sistemi, eleştirel kamusal düşünmeyi teşvik eden iletişimsel uygulamaların gerçekleştiği bir dizi arenayı kapsamaktadır. Müzakere alanı söylemsel bir alandır. Söylemsel alan ise, kamusal söylemin farklı bakış açılarının açıklanması ve tartışılmasıyla gerçekleştiği bir yerdir. Bunlar arasında örneğin parlamentolar, komite toplantıları, parti odaları, paydaş yuvarlak masaları, uzman komiteleri, topluluk forumları, halk seminerleri, kilise etkinlikleri gibi faaliyetler bulunabilir (Hendriks, 2006: 499).

Tüm bunlarla birlikte, Hendriks gibi, kamusal müzakerelerin çeşitli mekanlarda gerçekleşmesi gerektiğini savunan bir takım teorisyenler vardır. Örneğin Warren (1995: 193), çok sayıda kamusal alandan bahseder, Bohman (1996:59-65), “diyalojik mekanizmalar”dan bahseder ve Mansbridge (1996: 57) müzakere için farklı alanlardan bahseder.

Hendriks'e göre sağlıklı bir müzakereci sistem, bazıları resmi, bazıları gayri resmi çok sayıda söylemsel alanı içerir. Çoğu alanın, örneğin bilimsel soru, tartışma, görüşme, fikir birliği veya müzakere gibi baskın bir iletişim biçimi vardır. Bazı alanlar diğerlerinden daha yapılandırılmış, bazıları daha kamusal ve kapsayıcı, bazıları devlet tarafından başlatılmış ve diğerleri sivil toplumdan ortaya çıkmıştır. Çoğu aktör kendilerini bir birincil söylemsel alanda bulsalar da, hiçbir şekilde karşılıklı olarak dışlayıcı değildirler. Bazı aktörler, farklı iletişim biçimlerini kullanmak ve farklı aktörlerle meşgul olmak için çeşitli alanlarda çalışmayı tercih ederler (2006: 500). Tersine, “başarısız” bir müzakere sistemi, örneğin, görüşlerinde daha uç noktalarda olan ve zaman içinde daha az hoşgörülü davranan benzer düşüncelere sahip aktörlerin enklavlarını teşvik ederek müzakereleri baltalayan koşulları teşvik edecektir (Sunstein, 2000).

Makro söylemsel alanlar

(resmi)

Gayri resmi

uzman toplantıları,
Örneğin: aktivizm, protestolar
Boykotlar

toplantıları
Aktörler: toplumsal hareketler, aktivistler, çıkar grupları,
NGO'lar, medya, kanaat önderleri

Mikro söylemsel alanlar

Örneğin:

konferanslar,

Araştırma

parlamentolar,

Karma söylemsel alanlar

(resmi ve gayri resmi)

Örneğin. Müzakereci tasarımlar, kolaylaştırılmış şehir toplantıları, halk seminerleri

Tipik aktörler = bireysel vatandaşlar, çıkar grupları temsilcileri, aktivistler, uzmanlar, medya, hükümet yetkilileri, parlamenterler

Tablo 2. 1Entegre Müzakereci Sistem¹¹

Müzakereci sistemi bir dizi söylemsel alan olarak kavramsallaştırmak, şekil 1’de de görüldüğü gibi, “mikro ve karma müzakere alanlarının daha geniş, enformel (makro) ve söylemsel bir bağlamda nasıl yerleştirildiğini betimlemeye yardımcı olur. Kesik çizgiler, kürelerin alternatif veya marjinalize edilmiş ilgi alanlarına göre gözenekliliğini gösterir” (Hendriks, 2006: 500)¹². Kesik çizgili alanlar, resmi ve gayri resmi müzakere biçimlerini birleştiren “karma söylemsel alanlar”dır. Karma küreler ayrıca mikro ve makro müzakereci dünyaları birbirine bağlamaya hizmet eder. Çoğu söylemsel alanın kendi baskın iletişim biçimleri vardır - ör. sorgulama, istişare,

¹¹ Hendriks’in çalışmasından alınmıştır: bakınız: Hendriks, C. M. (2006). Integrated deliberation: Reconciling civil society’s dual role in deliberative democracy. *Political studies*, 54(3), 486-508.

¹² Tablo 2.1’de gösterilen makro ve karma söylemsel alanların küreleri, mikro (resmi) alanların kürelerinden daha açık renklidir (gözenekli).

görüşme, görüş birliği veya müzakere. Genellikle makro alanlarda (örneğin, aktivistler, çıkar grupları, şirketler) ve mikro alanlarda (örneğin, parlamenterler, uzmanlar, akademisyenler, devlet memurları) yer alan aktörleri, her ikisinde de (örneğin bireysel vatandaşlar) genellikle az temsil edilen aktörlerle temas kurmaya teşvik ederler. Daha da önemlisi, “karma” yerler, farklı aktörler arasında fikirlerin çapraz bir şekilde yayılmasını teşvik etmekte, daha geniş bir halk söylemini siyasi seçkinlerin sohbetleri ve kararlarına bağlamaktadır. Karma söylemsel alanlar, sadece uzmanları, bürokratları ve çıkar gruplarını değil, aynı zamanda konuyla ilgilenen bireysel vatandaşları bir araya getiren açık kamusal toplantılar ve belediye toplantılarını da içermektedir. Böyle bir bütünleşik model, bir bütün olarak müzakere sistemine (bkz., Örneğin, Mansbridge 1999) dikkat çeker ve çeşitli sivil toplum gruplarının müzakereye katılması için farklı eğilimleri ve yetenekleri açıklar.

Sonuç olarak, karma söylemsel alanların temel özelliği, onların elitist ve popülist çöküşleri olmadan mikro ve makro müzakerenin faydalarını yakalamalarıdır. Bir düzeyde, günlük vatandaşların eşit olarak etkileşim içinde bulunabileceği, bir konu hakkında bilgi sahibi olabileceği, temel varsayımları ve önermeleri sorgulayabileceği ve en önemlisi, karar alıcılar için ortak bir dizi öneriye yönelik olarak birlikte çalışabileceği mikro müzakere alanları yaratırlar. Ancak, başka bir düzeyde, bu karma müzakereci tasarımlar, aktivistlerin, STK'ların, lobi gruplarının yanı sıra uzmanlar ve devlet memurları gibi makro müzakerelere daha fazla katılan aktörlerin katkılarını da memnuniyetle karşılar. Bu bağlamda, müzakereyi bütünleşik bir sistem olarak düşünmek bölünmüş toplumlar bağlamında müzakereyi anlamamız açısından önemli bir bakış açısı sunmaktadır. Nitekim bütünleşik bir müzakere sistemi, daha önce marjinalleşmiş azınlıkların politik karar verme sürecine eşit üyeler olarak katılmalarına ve kimliklerinin hayatta kalmasını güvence altına almalarına izin vermektedir.

Bu tez çalışmasında, bu teorik tartışmalardan hareketle, müzakerenin temelleri ve müzakere sistemleri hakkındaki en son tartışmalardan yola çıkarak, müzakere öncesi ve sonrası siyasi süreçlerin bölünmüş toplumlarda müzakerenin sonucunu anlamak için önemli olduğu ileri sürülmektedir. Burada amaç bölünmüş toplumlar için bir müzakere teorisi geliştirmek değil, bölünmüş toplumda geçen bir müzakere sürecini analiz etmektir. Bu bağlamda bütünleşik bir müzakere sistemini

incelememize olanak sağlayacak analitik bir araç olarak Dembinska ve Montambeault (2015) tarafından geliştirilen ve müzakereyi “üç an” a ayırarak inceleyen yaklaşım benimsenmektedir.

2.3. Uzlaşi için Müzakerenin Üç Anı

Dembinska ve Montambeault (2015) müzakereye geniş bir perspektiften bakarak müzakereyi bir süreç olarak kabul etmektedir. Ve bu süreç içerisinde müzakerenin yönünü belirleyen sadece müzakere masası olmadığını, müzakere öncesi ve sonrası süreçlerin de müzakere çıktısı üzerinde önemli olduğunu ileri sürmektedirler. Bu nedenle Tablo 1’de de görüldüğü üzere, müzakere sürecini “üç an” olarak değerlendirmişlerdir. Birinci an müzakere için zemin oluşturma aşamasını oluşturmaktadır. Buna göre grupları bir araya getiren ve müzakere masasına oturtan teşvikler nelerdir? Müzakereyi kolaylaştırmak için ne gibi hazırlıklar yapılır? Sorularına cevap verecek olan bir aşamadır. İkinci aşama ise, diyalogu mekanizmaları ve dönüştürücü anları ile ortaya koyma aşamasıdır (Jaramillo ve Steiner, 2014). Üçüncü aşama ise, dönüştürücü süreci daha geniş çapta yayma aşamasıdır. Toplumsal düzeyde gruplar arasında yeni tutumlar nasıl iletilir ve yayılır? Bu üç an ardışık bir şekilde sunulsa da, bu dizinin dinamik olduğunu belirtmek önemlidir: “anlar” da dahil olmak üzere farklı bileşenler arasında ve müzakere masasının kendisi ile halk arasında sürekli bir etkileşim vardır. Bu nedenle bu sıralı dizilim, bir reçete ya da bir görüşme modeli olarak değil, analitik bir araç olarak anlaşılmalıdır.

1. An Müzakere Öncesi	2. An Müzakere	3. An Müzakere sonrası
Kişisel çıkarları çerçeveleme	Müzakere Masası	Uzlaşma, toplumsal uyum
- Kurumsal tasarım - teşvikleri - Başlatıcılar, organizatörler - Önerilen konu ve müzakere seviyesi - Ön müzakere toplantıları	- Kurallar ve söylemin kalitesi - Rasyonel ve ilişkisel anlar - Açık ya da sonuca yönelik müzakere - Kamusalılık, gizlilik	- Liderlik - Alenilik - Kartopu etkisi: Müzakere alanlarının düzeyleri ve zincirleri

--	--

Tablo 2-2Müzakerenin Üç Anı ve Bileşenleri

2.3.1. An 1: Çatışmadan Diyaloga: Müzakere İçin Zemin Hazırlamak

Bölünmüş bir toplumda diyalog ve en nihayetinde müzakere nasıl teşvik edilebilir? Literatürden elde edilen bulgular, bireylerin ortak kaygılar taşıdıklarını hissettiklerinde birbirleriyle konuşmaya karar verdiklerini göstermektedir (Ryfe, 2002: 364-365). Bununla birlikte söz konusu düşman gruplar ya da etnik gruplar arası diyalogsu bu sorunlu bir nitelik taşıyabilir (Gagnon, 2002). Çatışan gruplar, karşılıklı saygı ve eşitlik için ideal bir durumda olmaktan uzaktır; çoğu zaman grup güvenliğinin öteki tarafından tehdit edildiği algılanır. Nitekim, çerçeveler (frames) ve çerçeveleme etkileri (framing effects) derin bölünme bağlamlarında her bir grubun kişisel çıkar tanımının önemli bir parçasıdır. Müzakereci mini-kamusallıklar önceden var olan ve çoğu zaman zıtlık yaratan önyargıların etkisini azaltmak için doğru bir şekilde tasarlandıkları düşünülürse, genellikle kendi başlarına dönüştürücü olarak kabul edilirler (Calvert ve Warren, 2014). Bununla birlikte, önceden var olan çerçevelerin, derinlemesine bölünmüş toplumlarda üstesinden gelmek zor olabilir ve birbirlerinin kendi çıkarlarına ve konumlarına ilişkin bu tür ön yargılar, ilk başta müzakere edilme olasılığını bile engelleyebilir. Bu gibi kabul edilemez bağlamlarda, müzakerenin gerçekleşmesi için teşvikler nelerdir? Bu soruya cevap verebilmek için Dembinska ve Montembault çatışan grupların başlangıçta birbirine zıt çıkarlarını yeniden çerçevelemek ve bölünmüş toplumlarda uzlaşma için müzakere lehine çalışan mekanizmalara yeni bir ışık tutan üç çok boyutlu unsur belirlemişlerdir: başlatıcıların karşılıklı çıkar, teşvik ve yaptırımların çerçevesini çizmesi; müzakere öncesi fikri eşitsizliklerin üstesinden gelmek ve kapsayıcılık sağlamak; ve söz konusu sorunların müzakere içeriği aracılığıyla yeniden çerçeveledirilebilmesi (Dembinska & Montambeault, 2015: 15).

İlk olarak, her ne kadar literatürün önemli bir kısmı doğru müzakere kurumlarını bulmakla ilgileniyor olsa da araştırmacılar arasında hala hangi güç paylaşım kurumlarının müzakereye daha yatkın olacağı konusunda bir fikir birliği yoktur (Chambers, 2005; Mansbridge, 1999; O'Flynn, 2007; Steiner vd., 2004). Her ne kadar

kurumlar müzakere için bazı yönlerden önemli olsalar da, bir çatışmayı çözmenin yeni ve meşru yollarını bulma konusunda katılımcıların ortak çıkarlarını yeniden çerçeveleyen, birbirine düşman grupların süreç içerisine girmeyi ve birbirleriyle diyalog kurmalarını sağlayan aktörlerin rolü de oldukça önemlidir. Dembinska ve Montambeault masanın kökenindeki aktörlerin yani müzakere başlatıcılarının derin bölünme bağlamlarında görüşmelerin müzakereye dönüşmesine yol açan üç önemli işlevi olduğunu ileri sürmektedir. Birincisi, müzakere sürecinin başlatıcıları, çeşitli kurumsal teşvikler / ya da yaptırımlar dizisi oluşturarak her bir tarafın çatışmaya olan ilgisini yeniden çerçevelemeye ve nihayetinde ortak bir iyiyi inşa etmelerine katkıda bulunur. İkincisi, Sosyal organizasyonların ve grup liderlerinin sürecin ilk aşamalarında yer alması azınlıkların ve marjinalleşmiş grupların güçlendirilmesine katkıda bulunabilir ve müzakere de ki eşitsizlik sorununu çözebilir. Üçüncü olarak, başlatıcı ve / veya organizatörlere duydukları güven düzeyine ve müzakere masasının kurallar ve prosedürleri konusundaki ön tartışmalara katılma seviyelerine bağlı olarak, çatışmalı gruplar diyalogun kurallarını kabul etmede daha fazla ya da daha az istekli olabilirler (Dembinska & Montambeault, 2015: 15).

İkinci olarak, müzakereye zemin hazırlayan ikinci bir boyut, müzakereadaki eşitlik ve katılım sorunu ile ilgilidir. David Ryfe'nin belirttiği gibi, müzakereci model “sadece çelişkili seçkin grupların çıkarları ve endişeleri için değil, aynı zamanda toplumdaki görüş çeşitliliğinin tümü için de alan sağlayan bir hükümet biçimini gerektirir” (2002, s. 364 365). Bu iki aşamalı bir süreçle başarılabilir: katılımcıları karşıt görüşleri duymaya hazırlamak ve grupların içerisinde geniş bir görüş yelpazesi oluşturabilmek. Müzakere öncesi ön toplantılar katılımcıları müzakerelere hazırlarken, müzakere esnasında karşılaşılabilecek kendini gruptan dışlama sorununun önüne geçebilmektedir¹³. Dolayısıyla, ön görüşme, gruplar arasında kaynaklara ve bilgiye eşit olmayan erişim sorununu aşma çabalarına katkıda bulunabilir.

¹³ Müzakereleri organize eden toplumsal grupları inceleyen Ryfe, bu toplantıların çoğunun katılımcıların “gruplararası görüşmeden önce karşıt görüşlerle yüzleşmelerini ve... kuruluşların gerçek tartışmalar için bir oyun planı geliştirmelerine izin vermelerini” sağlamak için ön toplantılar yaptıklarını gözlemlemiştir. Bknz: David Michael Ryfe, “The Practice of Deliberative Democracy: A Study of 16 Deliberative Organizations”, (Political Communication, 19(3), 2002: 359-377).

Üçüncü olarak, müzakere konusundaki deneysel literatürden elde edilen sonuçlara göre, kaliteli bir müzakere, çatışmalı grupların çatışmanın özündeki meseleler üzerine müzakere etmediklerinde ortaya çıkmaktadır. Dembinska ve Montambeault'a göre ilk başlarda çatışmanın kökenindeki sorunlara doğrudan değinmekten ziyade teknik sorunlar üzerinde konuşulması müzakereleri kolaylaştırabilir. Müzakerelerde “sıcak konulardan” kaçınma fikri, diğerini daha iyi tanıma, sonuçta kimlikle ilgili meseleleri ele alan müzakerelere yol açan işbirliği alışkanlığını uygulama ve geliştirmeye katkıda bulunabilir (2015: 16-17).

2.3.2. An 2: Müzakere Masası: Müzakerenin Niteliği

Ampirik müzakere literatürünün vurguladığı gibi, bir müzakere alanı var olsa bile kaliteli müzakerelerin ve çatışan tarafların karşılıklı bir anlayışa ulaşmalarının garantisi yoktur. Müzakere masasında ne olduğuna bakarken literatür diyalogun “müzakereci” olması için gerekli bazı unsurlara işaret eder. İlk olarak, literatür müzakerenin dönüştürücü sonuçlarını anlamak için müzakere kurallarını ve prosedürlerini öne çıkarmaktadır. Mini-kamusallıklarda müzakere her zaman kurallara göre düzenlenir ve yapılandırılır. Bu bakımdan müzakerenin başlatıcıları müzakere edilecek konuyu seçer, katılımcıları seçer ve müzakere için bir zaman çizelgesi hazırlar. Tipik olarak, müdahale burada bitmez. Çoğu durumda müzakere profesyonel bir ara bulucu, moderatör veya kolaylaştırıcı tarafından yapılır. Bir moderatörün atanmadığı durumlarda, katılımcılara kendi aralarından bir başkan seçme tavsiye edilebilir, hatta katılımcılar bunu kendi inisiyatifleriyle de yapabilirler (Landwehr, 2014).

Müzakere masasındaki süreci değerlendirebilmek için ikinci tip gösterge masadaki diyalogun içeriğidir. Çoğu müzakereci demokrat müzakerelerin rasyonel olması gerektiğini ve kararların, sayıların gücünden ziyade Habermas'ın (1984), “daha iyi argümanın gücü” olarak adlandırdığı şey ile alınması gerektiğini vurgulamaktadır (O'Flynn, 2010). Bununla birlikte, etnik kimliği oluşturan değerler üzerindeki çatışmalar bazı duygusal düşünceleri içinde barındırır. Bu nedenle bazı yazarlar, katılımcıların kendi deneyimleri ve hayat hikayelerine yer verdikleri müzakere biçimine olan ihtiyacı vurgulamaktadırlar (Ryfe, 2002; Steiner, 2012). Her ne kadar çoğu teorisyen müzakereci siyasetin daha iyi sonuçlara yol açtığına inanıyor olsa da

bu konuda tam bir uzlaşa bulunmamaktadır. Nitekim bazıları, müzakere ile adil sonuçlar arasında otomatik bir bağlantı olamayacağını ileri sürmektedirler (Sanders, 1997; Gabardi, 2001; Hauptmann, 2001; Young; 2001; Gutmann ve Thompson, 2002). Bununla birlikte müzakere ve siyasi sonuçlar arasındaki bağlantının önyargısız olması gerektiğine inanan bazı müzakereci demokratlar, bu önyargılar yerine müzakerenin ampirik olarak araştırılabileceğini ortaya koymuşlardır.

Müzakerelerin içeriğini ve kalitesini ölçebilmek için Steenbergen ve arkadaşları (2003), “söylem kalitesi indeksi” (*discourse quality index*)’ni geliştirmişlerdir. İndeksin teorik temelleri genel olarak Habermas (1981, 1990, 1991, 1992, 1995, 1996)’ın çalışmalarına dayanmaktadır. Buna göre indeks Habermas’ın rasyonel tartışma ölçütlerini büyük oranda içinde barındıran yedi kategoriyi içermektedir. İndeksin yedi kategorisi ise katılım, gerekçelendirme derecesi, gerekçelendirmenin bağlamı, saygı, diğer kişilerin taleplerine yönelik saygı, karşı argümana yönelik saygı ve yapıcı siyaset olarak belirlenmiştir. Bu bağlamda söylem nitelik indeksi, müzakere çalışmalarına ampirik bir alan açarak, siyaset teorisi ile etkileşime girmesine yol sağlamıştır.

2.3.3. An 3: Müzakere’den Uzlaşya: Etnik Kimliklerin Dönüşümü

Daha önce de tartışıldığı gibi müzakerenin temel amacı, tutumları toplumsal düzeyde dönüştürmektir. O’Flynn’a göre müzakereci demokrasi “bölünmüş toplumlarda vatandaşlara politika ile olan ilişkilerini şekillendirmeleri açısından daha fazla alan sağlar. [...] Bununla birlikte, müzakereci demokrasi her ne kadar siyasal seçkinlerin egemen olduğu bir demokrasi modelinden uzak olsa da katılımcı demokrasiden farklıdır ve müzakere çok fazla katılımcı arasında yapılamayacağından özünde temsili demokrasiyi barındırmaya devam etmektedir (2007:733). Bu bağlamda müzakereden beklenen şey, müzakerelerin sadece bireysel tercihleri ve algıları nasıl şekillendirdiği değil, aynı zamanda daha önce çatışmalı topluluklar arasındaki politika ilişkisini nasıl etkilediğidir. Müzakere sürecinin amacı, müzakere masasının ötesine geçmek ve daha geniş bir topluma ulaşmak olduğu göz önüne alındığında, bunun nasıl sağlanacağı önem kazanmaktadır.

Bu bağlamda müzakerenin halka yansıtılması konusunda vatandaş temsilcileri önem kazanmaktadır. Bununla birlikte bu temsili işlevin en iyi şekilde gerçekleştirilebilmesi için katılımcıların toplum tarafından meşru görülmesi gerekir (Dembinska & Montambeault, 2015: 22). Ryfe’a göre bu temsilcilerin bir seçim bölgesini temsil eden seçilmiş liderler olmasına gerek yoktur. Grupların sözlerini dinlediği ve onların gözünde meşru olan toplumsal kanaat önderleri de olabilir (2002: 369). Ulus oluşturma mekanizmalarından bahseden George Schöpflin, yazarlar, entellektüeller, tarihçiler, din adamları, politikacılar gazeteciler gibi bu karizmatik fikir liderlerini tanımlamak için “mit kontrolcüler” terimini kullanmaktadır. Bu katılımcılar, kendi gruplarının üyelerinin tutum ve inançlarını etkilemek ve dönüştürmek için maddi ve maddi olmayan kaynaklara sahiptir.

Müzakereleri toplumsal alana taşımada önemli olan bir diğer unsur ise, Chambers (2005)’in belirttiği gibi “alenilik/açıklık” sorunudur. Alenilik/açıklık, müzakere anının kendisi için de önemli bir sorundur. Bununla birlikte uzlaşma içinde gereklidir. Nitekim müzakere sürecinin geniş bir topluma ulaşması ancak alenilik sayesinde gerçekleşir. Müzakere masasına oturanlar belirli bir anlaşmaya vardıklarında eğer ki müzakere gizli yürütülüyorsa topluma yayılma süreci de başlar. Bu tür bir yayılmanın müzakere edici bir ruh içinde gerçekleşmesi için, sonuçların adaletli olduğuna dair ikna edilmesi gerekir. Medya müzakere masasındaki tüm grupların bakış açılarını yansıtabildi mi? “Diğer” grup medya tarafından nasıl tanımlandı? Grupların bilgiye eşit erişimi var mı? Basında, farklı dillerde benzer bilgiler ve kesişen tartışmalar gözlemlendi mi? Tüm bu sorular diğerine saygı duyulmasını, karşılıklı anlayışı ve ortaya çıkan uzlaşmayı ya da sonucu anlayabilmek için önemli sorulardır (Dembinska & Montambeault, 2015: 22).

Dolayısıyla liderler ve haber medyası yoluyla halka ulaşmak müzakerenin halka yayılması aşamasının merkezinde yer almaktadır. Ancak bu göstergeler bir uzlaşma sürecinin tek önemli parçaları değildir. Uzlaşma sadece yukarıdan düzenlenemeyeceği için vatandaşların da sürece dahil edilmesi gerekmektedir. Bu nedenle tablonun başarısının en iyi ölçüsü bir kartopu etkisiyle daha sonraki müzakere girişimlerine bakmak olacaktır (Dembinska & Montambeault, 2015: 23).

Bu çalışmanın sonraki iki bölümünde bu müzakereci üç an Türkiye’de gerçekleşen “demokratik açılım” süreci çerçevesinde ayrıntısıyla tartışılacaktır.

BÖLÜM 3

ÇATIŞMANIN EVRİMİ VE 2009 DEMOKRATİK AÇILIM SÜRECİ'NDEN ÖNCEKİ ÇÖZÜM GİRİŞİMLERİ

Kriz tam olarak eskinin ölmesi ve yeninin doğamamasıdır. Bu fetret döneminde çok çeşitli hastalıklı semptomlar görülür.

Antonio Gramsci

Hapishane Defterlerinden Seçmeler

Açık kaynaklara göre yaklaşık olarak 50 bin kişinin hayatına¹⁴, sayısı milyonlarla ifade edilen yurttaşın doğal yaşamlarından kopartılarak zorunlu göçe maruz bırakılmasına¹⁵ ve 240 milyar dolara mal olan çatışmanın ardından¹⁶ Türkiye, kısa bir süre önce Kürdistan İşçi Partisi (Partiya Karkeren Kurdistan, PKK) ile olan yaklaşık 33 yıllık çatışmasını müzakere yoluyla çözmeye çalıştı. Bu yakın tarihli yeni strateji, Türkiye'nin Kürt sorununa karşı katı bir duruş sergilediği tarihsel politikası karşısında önemli bir kırılma noktasını temsil ediyordu. Büyük ölçüde konsolide olamayan demokratik yapı, güçsüz demokratik kurumlar üzerindeki ağır askeri vesayet ve ulus-devlet temalı politikalardan kaynaklanan devletin Kürt sorununa

¹⁴ PKK ile mücadelede verilen kayıplar konusunda farklı rivayetler bulunmaktadır. Örneğin Emniyet kaynaklarına göre bu dönemde hayatını kaybeden vatandaşların toplamı 4.720, Genelkurmay kaynaklarına göre 5669'dur. Genelkurmay Başkanlığı'ndan bilgi edinme kanunu çerçevesinde Ağustos 1984 ile Nisan 2009 tarihleri arasında güvenlik görevlilerinin toplam can kaybına yönelik rakam talep eden Özdağ, resmi belgelere dayanarak toplam can kaybını 11.735 olarak açıklamaktadır (Ümit Özdağ, Pusu ve Katliamların Kronolojisi, (Kripto Yayınları, Ankara, 2008, s.13-16).

¹⁵ Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde güvenlik nedeniyle boşaltılan köy ve mezra sayısı 3428'dir. CHP'nin 2001 yılında yaptırdığı Demokratikleşme Raporuna göre zorunlu olarak göç eden yaklaşık 70 bin aile bulunmaktadır (CHP, Demokratikleşme Raporu, 2001, s. 20). Hacettepe Nüfus Etütleri Enstitüsü'nün Türkiye, Göç ve Yerinden Olmuş Nüfus Araştırması (2006)'na göre bu rakam 950 bin ila 1 milyon 200 bin arasında iken, İnsan Hakları İzleme Örgütü (2002) bu sayının 2 milyon olduğunu ifade etmiştir (Ayrıntılı bilgi için bkz: Dilek Kurban vd., Zorunlu Göç ile Yüzleşmek, (TESEV Yayınları, 2006).

¹⁶ <https://www.sabah.com.tr/gundem/2018/06/05/pkknin-20-yilda-turkiye-ye-zarari-240-milyar-dolar> , (Erişim Tarihi: 26.04.2019). Terörle mücadelenin finansmanına ayrılan kaynak miktarı da tartışmalı konulardan biridir. En yaygın tahmin bu rakamı 300 milyar ABD doları olarak hesaplamaktadır. Başka bir deyişle, Türkiye, terörle mücadeleye her yıl 15 milyar dolar aktarmaktadır. Adalet ve Kalkınma Partisi'nin yaptığı hesaplamalara göre bu parayla şu yatırımlar yapılabilirdi: 15 bin adet 24 derslikli okul, 900 adet 400 yataklı tam teşekküllü eğitim ve araştırma hastanesi, 150 adet Boğaz Köprüsü, 120 adet Atatürk Barajı, 450 bin kilometre duble yol (AK parti, Demokratik Açılım Kitabı, 2010). Bununla birlikte Kürt sorunu yalnızca sosyal ve ekonomik problemler yaratmakla kalmamış aynı zamanda, ülkenin siyasi ve adli sistemlerinde de sorunlar oluşturmuştur. Nitekim aynı ülkede bir arada bulunan iki ayrı yasal ve siyasal sistemin ortaya çıkmasına yol açmıştır. 1925'te örfi idare'nin yürürlüğe girmesinin ardından, 1978-1987 yılları arasında sıkı yönetim ilan edilmiş ve 1987-2002 yılları arasında ise bölge olağanüstü hal ile yönetilmiştir. Bknz: Yılmaz Ensaroğlu, "Turkey's Kurdish Question and the Peace Process", (Insight Turkey, 15(2), 2013: 9-10).

yönelik bu resmi politikası, temelde güvenlikleştirmeden ibaretti. Bu durum ise soruna yönelik askeri çözüm seçeneğini güçlendirmekteydi.

2002 yılında Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti, AKP) iktidara geldiğinde Kürt sorununa yönelik devlet politikası kademeli olarak terörle mücadeleden PKK meselesinin siyasi, sosyal ve ekonomik yönlerinin daha derin olarak ele alındığı bir uzlaşma yöntemine doğru sürüklendi. Reformların çoğu, Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne (AB) tam üye olma çabalarından kaynaklanmış olsa da, PKK'nın ve Kürtlerin ontolojik şikayetlerinin çoğu demokrasinin kalitesiyle doğrudan ilişkili olduğundan, bu politikalar Kürt meselesiyle büyük ölçüde ilişkiliydi. Ancak devletin, PKK çatışmasına yönelik uzlaşma arama tavrı yeni bir durum değildi. Çatışmaların sonlanması ve sorunun barışçıl ve demokratik yol ve yöntemlerle çözümü için arayışlar 1980'lerin sonları ile 1990'ların ilk yıllarında başladı. Bu bağlamda çatışmanın daha ilk 10 yılında siyasi çözüm için arayışlar başlasa da bugüne kadar çatışmanın ve ölümlerin önüne geçilemediği görülmektedir. Bununla beraber ilk ateşkesin 1993 yılında gerçekleşmesine bakıldığında, Türkiye'de diyalog ve siyasi çözüm arayışlarının neredeyse 25 yılı geride bıraktığı görülmektedir. Bununla birlikte, 25 yıllık bir arayışa rağmen, çatışmaların hala sürüyor olması bundan sonraki çözüm ve uzlaşma arayışları için geçmişin muhasebesini yapmayı önemli kılmaktadır.

Bu bağlamda, çalışmanın bu bölümü temel olarak üç ana kısımdan oluşmaktadır. Birinci kısımda kısa bir tarihçe çizilerek, genellikle çatışmanın evrimi üzerinde doğrudan veya dolaylı bir etkisi olan yeni siyasi düzenlemelerin kurumsallaşmasını içeren, geniş toplumsal değişim dönemlerini ifade eden kritik dönüm noktaları yansıtılmaya çalışılacaktır. İkinci kısımda ise çatışmayı daha erken dönemde çözmeye açısından kaçırılan çözüm fırsatları üzerinde durularak, önceki çözüm çabalarının neden başarısız olduğu üzerinde bir tartışma yürütülecektir. Üçüncü kısımda ise AK Parti'nin 2002 yılında iktidara gelmesinden 2009 yılında Demokratik Açılım başlatmasına kadar olan ki Kürt sorununa yönelik yaklaşımı tartışılacaktır.

3.1. Türkiye'nin Kürtlere Yönelik Tarihsel Politikası

Türkiye örneğinde Kürt sorunu, Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemine ve modern Türkiye'nin kuruluşuna kadar uzanmaktadır (Kirişçi & Winrow, 1997). Osmanlı imparatorluğu döneminde Kürtler, diğer Müslüman topluluklar ile birlikte,

çok ırklı bir imparatorluk içinde geniş bir Sünni Müslüman çekirdeğin parçasıydı. İmparatorluk azınlıkları temelde etnik değil, dini bağlarla tanımlıyordu. Bu bağlamda etnik kimlik, politik bir önem arz etmiyordu¹⁷. Kürtler, Osmanlı İmparatorluğu'nda Sünni Müslüman toplumun bir parçası sayılmakla birlikte aynı zamanda, bir dizi bağımsız emirlik (ağalık) olarak ayrı bir statüye de sahipti. Sultan tarafından sınırların düzenini sürdürmek için kullanılan bu emirlikler, kendi içlerinde özerktiler ve bu özerklikleri karşılığında sultana vergi ve asker sağlıyorlardı. Sultan ile Kürt aşiret ağaları arasındaki bu sistem sorunsuz olmamakla birlikte, 19.yy a kadar ayakta kaldı (Karpas, 2000).

19.yy ile birlikte yeni koşullar Kürtler ve Osmanlı yönetimi arasındaki ilişkiler açısından politik değişime sebep oldu. Merkezileşme çabaları sonucunda İmparatorluğun, söz konusu özerk Kürt bölgesine müdahalesi arttı. Bu durum ise Kürtler tarafından hoşnutsuzlukla karşılandı. Bununla birlikte bu huzursuzluklar karakter olarak milliyetçi değildi. Daha çok Kürt aşiret liderlerinin kendi ihtişamlı yaşamlarını sürdürmeye devam etmek istemelerinin bir sonucuydu¹⁸. Nitekim “zor”un tekelleşmesi açısından bu merkezileştirme politikaları ilk etapta “ağa” ya da “seyid”in çıkarlarını tehdit etti (Yavuz, 2001). 19.yy’ın sonlarında Kürtlerin yaşadığı bölgelerde milliyetçi Ermeni ayaklanmalarının da başlaması Kürtlerin hoşnutsuzluğunu artırdı. II. Abdülhamit tahta çıktığında İmparatorluğun İslami karakterini vurgulayarak Osmanlı İmparatorluğunun tabanını sağlamlaştırmaya çalıştı. Bu durum Kürt liderleri tarafından benimsenirken aynı zamanda farklılıkların tohumunu da attı¹⁹. Nitekim, Doğu vilayetlerinde düzeni sürdürmek için Hamidiye Alaylarını oluşturdu. Hamidiye Alayları ise, Kürt milliyetçiliğinin oluşmasında önemli roller oynadı. Sultan Abdülhamit bu siyaseti sayesinde Kürtlerin güvenini kazanmış ve kendisine “Kürtlerin Babası” anlamına gelen “Bave Kürdan” ismi verilmiştir (Akyol, 2006: 39-40).

¹⁷ Hristiyan ve Yahudi azınlıkların varlığının kabul edilmesine karşılık, Müslüman etnik gruplar kültürel ve dilsel açıdan farklı olsalar bile azınlık statüsüne sahip değillerdi.

¹⁸ Genel olarak, bölgedeki geleneksel Kürt lordları ve ağaları kendilerini İslam İmparatorluğu’nun sünni Müslüman özneleri olarak algıladılar ve milliyetçi bağlamda bir Kürt varlığı ile ilgilenmediler.

¹⁹ Hamidiye Alayları, silahlı örgütlü taburlar oluştururken, silahlardan yararlanmayan Kürtleri baskılayan devlet destekli bir bölünmenin kaynağı oldu. Tıpkı bir asır sonraki koruculuk sistemi gibi Hamidiye alayları, Kürtler arasındaki aşiret bağlantılarını daha da güçlendirdi.

Osmanlı İmparatorluğu'nun son yıllarında, geleneksel Kürt seçkinleri, Kürtleri ayrı bir halk olarak tanımlamaya çalışsa da bu dönemdeki Kürt milliyetçiliği temelde kültürel bir milliyetçilikti ve "Osmanlı" özelliğini henüz kaybetmemişti. 20.yy'ın başındaki *Kürdistan* (1898-1902) veya *Türk Terakki ve Teavun Gazetesi* (1908-1909) gibi Kürt basını, "Kürtlüğü, egemenlik ve bağımsızlık taleplerinde bulunmadan, yenilenmiş bir Osmanlı sözleşmesi fikri çerçevesinde anladılar" (Bozarslan 2017: 94). Nitekim Kürt elitinin çoğunluğu kendilerini Müslüman ve bundan dolayı Osmanlı olarak görüyorlardı.

Bununla birlikte, 1908 de ki Jön Türk devrimi ile birlikte iki karşıt eğilim ortaya çıktı. Bir taraftan İslamcılık üzerine olan vurgu, sekülerizm ve anayasacılık ile yer değiştirdi. İmparatorlukta yaşanan liberalizm atmosferinde milliyetçi isyanlarda umut gören pek çok Kürt aydını, Osmanlı liberal hareketlerini ve anayasal reformu daha fazla ulusal hak elde etmenin en iyi yolu olarak gördüğü zaman, Kürt ulusal faaliyetleri arttı. Diğer taraftan anayasacılığa dönüş Kürt elitleri için yeni modern araçlar üretti, bu durum ise şeyhler ve dini liderler arasında rejim karşıtı reaksiyonlara yol açtı. Özellikle Makedonya'da yaşanan olaylar karşısında endişeye kapılan İTF ciddi bir siyaset değişikliğine giderek, diğer etnik gruplar gibi Kürtlerin de Türkleştirilmesini temel alan yeni bir siyaset geliştirdi (Yayman, 2016: 38)²⁰. Sonunda, Jön Türkler imparatorluğu birinci dünya savaşına sürüklediler ve Kürtler, Osmanlı ordularının yanında savaştılar (Barkey, 2000).

Savaşın sonunda 1920 de imzalanan Sevr anlaşması Kürtlere bir dönüm noktası sundu. Nitekim, Kürt bölgeleri için geçici bir özerklik öngörüyordu. Ancak bu hiçbir zaman gerçekleşemedi. Çünkü Mustafa Kemal önderliğindeki Türk ulusal hareketi, sultana ve işgalci batı güçlerine karşı koydu. Bu isyan sürecinde Atatürk, Kürtlerin desteğini kazanmayı başardı. Bağımsızlık savaşının başlangıcında Atatürk Kürtlerin

²⁰ İttihat ve Terakki Fırkası'nın çıkarttığı Tehcir Kanunu'nun uygulanmasına dönük yönetmeliğin 12.maddesinde "Kürtler ufak ufak kabilelere ayrılıp silahlarından arındırılarak değişik bölgelere gönderilecek ve orada genel nüfusun yüzde beşini geçmeyecektir. Kürt mülteciler eski yerlerine geri gönderilmeyecektir. Yozgat ve Ankara'ya Kürt reisleriyle, molla ve nüfuz sahibi kişiler, ilkin diğer kişilerle sevk olunacak ve orada diğer kişilerle ilişkide bulunmayacak şekilde ayrılacak ve hükümet gözetimi altında bulundurulacaktır" ibaresi yer almıştır. İttihat ve Terakki'nin bu iskan siyaseti Cumhuriyet döneminde de önemli ölçüde devam ettirilmiş, hatta yeni rejime rol model olmuştur (Kutlay (2009)'dan aktaran Hüseyin Yayman, Türkiye'nin Kürt Sorunu Hafızası, Doğan Kitap, 2016 (4. Baskı), s. 38).

ve Türklerin eşitliğini sıklıkla vurguladı ve iki halkın kardeşliğinden bahsetti. “Bir ilçenin nüfusunun [liva] Kürt olduğu her yerde, otonom olarak kendini yönetecektir” sözünü verdi (Mango 2002, 15). “Türkler ve Kürtlerin vatanı olan Osmanlı ülkesi”, Atatürk'ün vurguladığı bir noktaydı ve ayrıca, Kurtuluş Savaşı öncesinde ve sırasında “Kürtlerin Osmanlı milletinden ayrılmazlığı” nı da vurguladı (Zeydanlıoğlu, 2008: 5)²¹.

Mustafa Kemal'in bu tarihi nutukları yanında Büyük Millet Meclisi'ndeki Kürt milletvekilleri de benzer bir toplumsal ve kültürel birlik çerçevesinde konuşma yapmışlardır. Tarihe not düşen o konuşmalardan birini yapan Erzurum Milletvekili Süleyman Necati Bey şunları ifade etmiştir:

“Tarihin pek derin ve karanlık noktalarına kadar bakışlarımızı uzatırsak göreceksiniz ki, Kürtlerin tarihi daima Türklerle beraberdir. Ve bugün de Kürt topluluğunun kalbine girecek olursanız görürsünüz ki, onların kalplerinde bu milletin tarihinden ve isteklerinden başka hiçbir şeyin yeri yoktur.

Kürt topluluğu yüzyıllardan beri İslamiyet'ten sonra gelen Türklerle o kadar karışmışlardır ki, bugün ikiye ayrılan millet yine tek vücuttur. Bugün öyle bir Türk yoktur ki, dayısı, damadı veyahut yeğeni Kürt olmasın. Ve öyle bir Kürt yoktur ki, onun damadı, yeğeni veyahut dayısı Türk olmasın. Dolayısıyla benim annem Kürt. Beni annemden nasıl ayırırsınız...” (Yayman, 2016: 42).

Bununla birlikte devletin Kürtlerle yapılan görüşmeler sonucunda varılan mutabakat hızlı bir şekilde bozulacaktı. 1923'te Lozan Antlaşmasının imzalanması ile birlikte, laik, Batılılaşmış bir Türkiye kurma amacı ile Mustafa Kemal Atatürk, kültürel birlik, rasyonalizm, laiklik ve liberal ekonomi kavramlarına dayanan yeni bir rejim oluşturmak istediği modernizasyon politikasını uygulamaya başladı. İlk zamanlarda İslamı birleştirici bir tutkal olarak görmesine rağmen, kısa sürede, Fransız-tipi laikliği destekleyerek, devleti geri kalmışlık, yoksulluk ve “Filistinliliği” temsil eden dini değerlerden arındırmak istedi (Efegil, 2011). Nihayetinde tebaa yerine

²¹ Hüseyin Yayman Kürt sorunu karşısında iki farklı Mustafa Kemal değerlendirmesinde bulunur. “Birinci Mustafa Kemal, Müdafai Hukuk Cemiyeti'nin kuruluşunda, Erzurum ve Sivas Kongrelerinde, Amasya Görüşmesi protokolünde Kürtlerin varlığını kabul eden ve Kurtuluş mücadelesini Kürtlerle birlikte yürüten bir aktördür... İkinci Mustafa Kemal ise, 1925 sonrası dönemde Şark Islahat Planı'yla başlayıp, 1938 Dersim Islahat Planı'yla devam eden 'inkarcı ve asimilasyoncu' siyasete izin veren bir aktördür... Cumhuriyet'in Kürt siyaseti ve resmi görüşü İkinci Mustafa'nın fikirleri doğrultusunda oluşmuştur” (Yayman, a.g.e., s. 41.).

vatandaşlar yaratmayı hedefledi ve bu temelde yeni rejimde Batılı değerleri kurumsallaştırmak için Halifeliği ve Saltanatı kaldırdı (Öğün, 1998).

Bir başka deyişle, erken dönem Cumhuriyet yönetimi “kültürel birlik politikası”nı destekleyerek bir Türk kimliği yaratmaya çalıştı. Mustafa Kemal’in kültürel birlik politikası, etnik unsurların ortadan kaldırılmasına dayandığından, Kürtler gibi herhangi bir etnik grubun yerel kültürel gelenekleri sürdürmesini talep ettiği durumlarda, merkezi hükümet bu talepleri toprak bütünlüğü ve siyasi birliğe tehdit olarak algılamıştır (Kılıçbay, 2000). Nitekim İnönü’nün 1925 yılındaki bir konuşması devletin resmi kimliğinin niteliğini açıkça ortaya koymaktadır: “Biz açıkça milliyetçiyiz... ve milliyetçilik bizim tek uyum faktörümüzdür. Türk çoğunluğu karşısında diğer unsurların hiçbir etkisi yoktur. Toprağımızın sakinlerini ne pahasına olursa olsun Türkleştirmek zorundayız, ve Türklüğe karşı çıkanları yok edeceğiz” (Şimşir, 1991: 58). Bu bağlamda, devlet ve ulus inşası döneminde temel prensip, Türk milliyetçiliğinin Türk dili ve “Türklük” e dayanması oldu. Hiçbir ırk ya da dine ilişkin ayırım yapılmaksızın herkes Türk olarak kabul edildi. Mustafa Kemal en meşhur konuşmalarından birinde Türk milliyetçiliğini şöyle ifade etti: “Ne mutlu Türküm diyene!”. Dönemin Adalet Bakanı Mahmut Esat Bozkurt 1930 yılında verdiği bir demeçte “*Benim fikrim ve kanaatim şudur ki, memleketin kendisi Türk’tür. Öz Türk olmayanların Türk vatanında bir hakkı vardır, o da hizmetçi olmaktır, köle olmaktır*” (Tunçay, 1992: 301). Türk etnik kimliği üzerindeki bu vurgu ile Kemalist ideoloji, Kürtlerin kimliklerini reddetmelerini bekliyordu ancak söz konusu olan Kemalist baskı, Kürtler arasında kendi etnik kökenlerine karşı artan bir farkındalık yarattı (Taşpınar 2004: 65–6). Böylelikle 1925’ten beri Kürt azınlıklar Atatürk’ün modernleşme politikalarına karşı isyan etmeye başladılar²². Ankara bu isyanları etnik

²² 1924 ve 1938 arasında bir düzineden fazla isyan meydana geldi. Bunlardan İlki hem dini hem de milliyetçi bir karaktere sahip olan Şeyh Said Ayaklanmasıydı. Söz konusu isyan sonuçları açısından önemliydi. Liderleri “istiklal Mahkemeleri” adı verilen yeni oluşturulan özel mahkemeler tarafından yargılandı ve idam edildi. Bu yıllarca bölgedeki baskının temel araçlarından biri olacaktı. Şeyh Said İsyanı hakkında daha fazla bilgi için bakınız: “Robert Olson, *The Emergence of Kurdish Nationalism and The Sheikh Said Rebellion, 1880-1925* (Austin University Of Texas Press, 1989). Mete Tunçay Şeyh Said İsyanı’nın bastırılması sırasında verilen kayıpların Kurtuluş Savaşı süresince verilen kayıplardan daha fazla olduğunu şu ifadelerle açıklamaktadır: “Türkiye yakın tarihinin 1920’li ve 1930’lu yıllarıyla ilgili çok önemli bir konu, sürekli Kürt ayaklanmalarının yarattığı iç savaş benzeri durumdur. Özellikle iç politika yansımaları bakımından, bu ayaklanmalar, denebilir ki, Kurtuluş Savaşı kadar etkili olmuşlardır. Büyük askeri harcamalara ve yüksek kayıplara yol açmış pek çok toplumsal

ayrılıkçı hareket ve kamu güvenliği sorunu olarak tanımlamış ve bu sorunu askeri önlemler ile çözmeyi amaçlamıştır. Şeyh Said İsyanı'nın ardından, Kürtler, Türk siyasi sözlüğünde bir "yokluk" olarak kaldılar. 1927'de Türkiye dışişleri bakanı Tevfik Ruşti'nin İngiliz büyükelçisine etnik azınlıkların azalmasının nedenleri hakkında yaptığı açıklamada, Kürtlerin "kaçınılmaz bir şekilde geri kalmışlığa mahkum olduklarını", kültürel durum ve zihniyetlerinin geriliği nedeniyle Türk beden politikası içerisinde asimile edilemeyeceğini savunmuştur (Şimşir, 1991: 98).

Bu politikaya paralel olarak 1935 yılında Başbakan İsmet İnönü meşhur Kürt Raporunu hazırlamıştır²³. Devletin Doğu siyasetinin kurucusu ve yürütücüsü olarak bilinen İnönü'nün raporu Kürt sorununa yönelik önemli bir adımı teşkil etmektedir. Nitekim, İnönü'nün sorunun çözümüne dair tezleri sadece bu dönemle sınırlı kalmamış, daha sonraki dönemleri de etkilemiştir. "İnönü'nün tezleri Şark Islahat Planı, Umum Müfettişliklerin kurulması, İskan Kanunu, CHP Azınlıklar Raporu gibi rapor ve kanunlarla doğrudan uygulamaya dönüştürülürken, mevzuatın neredeyse

acılar doğurmuşlardır" (Mete Tunçay, Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931), Cem Yayınevi, İstanbul, s. 127). Sonuçları bakımından ikinci önemli ayaklanma bir grup Kürt aşiret lideri ve aydınının oluşturduğu Kürt ulusal Liginin önderlerinin gerçekleştirdiği Ararat Dağı isyanıdır. Türk ordusu, isyancıların dışarıdan aldığı daha iyi silahlar nedeniyle isyanı erken aşamalarında zorlukla bastırmıştır. İsyanın bastırılması sonrasında Bölgede yasa ve düzen kurmak için çıkarılan 1934 tarihli yasa ile bazı Kürt kabile şefleri Türkiye'nin batısına sürgün edilmiştir. Asimilasyonist politikalar ve dış müdahaleler, 1937-38 yıllarında "Zaza"lar olarak bilinen Alevi Kürtlerinin yaşadığı Dersim dağlık bölgelerinde ve çevresinde yeni bir isyan başlatmıştır. Birkaç önemli askeri cepheye saldıran ve yüzlerce askeri ölmesine sebep olan isyanı bastırdıktan sonra, Türk devleti Dersim'i haritadan silip ismini Tunceli olarak değiştirmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz: Barkey, H. J. (2000). *Turkey's Kurdish question*. Rowman & Littlefield Publishers.

²³ Kürt sorunu hakkında rapor yazma geleneği İmparatorluk döneminde başlamış, Cumhuriyet Dönemi'nde de devam etmiştir. Bu çalışmalar çoğunlukla birbirinden bağımsız eserler olarak hazırlanırken, raporlarda dile getirilen önerilerin ne kadarının uygulamaya geçirilip geçirilmediği, bir kamu politikasına dönüştürülüp dönüştürülmediği bilinmemektedir. Bununla birlikte tüm raporların temel amacı bölgedeki isyan ateşini söndürmek ve ülkede asayiş tesis etmektir. Bu kapsamda dönemin başbakanları, genel kurmay başkanı, askerler ve idareciler raporlar hazırlamışlar ve problemin çözümü konusunda ciddi mesai harcamışlardır. Tüm bu raporlar Kürt sorununa yönelik temelde iki farklı siyaset ya da yaklaşım ortaya koymuşlardır. Birinci yaklaşım "İnönü'cü ekol" olarak bilinen, Fevzi Çakmak, İsmet İnönü, Umum Müfettiş İbrahim Tali Öngören, Mülkiye Müfettişi Hamdi Bey, Umum Müfettiş Abidin Özmen, Dahiliye Vekili Şükrü Kaya gibi isimlerce izlenen ve Kürt sorununu askeri tedbirler, zorunlu iskan, asimilasyon ve Türkleştirme siyaseti ile çözebileceğini ileri süren yaklaşımdır. "Bayar'cı ekol" olarak anılan ve Kazım Karabekir, Celal Bayar, Vali Cemal Bardakçı ve Korgeneral Ömer Halis Bıyıktaş gibi isimler tarafından temsil edilen ikinci yaklaşım taraftarları ise, daha mutedil tedbirlerin alınmasını isterken, aynı zamanda devlet ile vatandaşlar arasındaki engellerin kaldırılmasını savunmuşlardır. Kürt sorununa yönelik bu iki tarz-ı siyaset arasında ciddi anlamda bir mücadele olmuş, etkileri bugün de devam etmektedir. Nitekim, bu günde hala sorunun askeri tedbirlerle çözülmesi gerektiğini öne süren görüş ile sorunun demokrasi ve özgürlükler yoluyla çözülmesi gerektiğini vurgulayan görüş arasında ciddi bir mücadele alanı bulunmaktadır (Yayman, age., 69-72).

tamamen İnönü'nün tezlerinden oluştuğu görülmektedir"²⁴ (Yayman, 2016: 141). Bu raporda, bir taraftan asimilasyon politikasını savunurken, öte yandan eş zamanlı olarak Türkiye'nin doğusunda yaşayan Kürtlerin Batı'ya, Karadeniz Bölgesi'nde yaşayan Türklerin ise Doğu Bölgesine göç ettirilmesini önerdi. Bu arada, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da daha fazla yatırım ve daha iyi eğitim tesislerinin Kürtleri Türk kimliğine aşina olmaları ve devlete sadık olmaları için teşvik edeceğini varsaydı²⁵. Tüm bunların yanında kötü yönetimin ve iyi yetişmemiş memurların bölgeyi geri bıraktığını savunmuştur. Ayrıca Devletin Doğu'daki en büyük problemlerinden biri olarak ağalık sistemini ve devletin bölge siyasetinde istikrar sağlayamaması ve yönetimde devamlılığı gerçekleştirememesi olarak ifade etmiştir.

Sonuçta ortaya çıkan Türk milliyetçiliği fikri, hem sivil hem de etno-kültürel. Bir taraftan sivil karakteri Kürtleri asimile etmeye elverişli iken, diğer taraftan etno-kültürel yönü üst Türk kimliğini kabul etmeyen Kürtler üzerinde bir baskı ve zor oluşturdu. Taha Parla'nın da ifade ettiği gibi, Atatürk'ün milliyetçilik anlayışı aşamalı olarak önemli ölçüde değişime uğradı. Özünde anti-emperyalist ve barışçıl oldu ancak zamanla önce kültürel sonrasında ise etnik bir boyut kazandı (Parla, 1992: 182-183).

Atatürk'ün 1938 yılında vefatıyla birlikte Kemalist rejim bu konuda daha da statik bir karaktere bürünmüştür. Devletin Kürtlere yönelik yaklaşımı değişmemekle birlikte gerek yerel isyanların başarısızlığı gerekse de devletin asimilasyonist politikalarının bir aracı olarak sunulan eğitim nedeniyle sakin bir siyasi faaliyet dönemine girilmiştir. Kürt kimliğinin yeniden doğuşu ancak 1950'lerin başında çok partili yönetime geçişle mümkün olmuştur²⁶. 1950 seçimleri ile 1971 darbesi arasında, köyden kente göç, geleneksel bağların zayıflaması, okul ve yüksek öğrenim için artan fırsatlar gibi demografik ve sosyal değişiklikler, yeni bir Kürt entelijensiya sınıfının

²⁴ Örneğin, "1935 Doğu seyahati sonucunda yazdığı rapora dayanılarak Dördüncü Umum Müfettişlik ve Tunceli vilayeti kurulmuştur" (Yayman, a.g.e., s. 141).

²⁵ <http://www.bitlisname.com/2017/12/09/ismet-inonun-kurt-raporu/> (erişim tarihi: 28.04.2019).

²⁶ 1950'de gerçekleştirilen seçimler sonucunda Demokrat Parti'nin başarısıyla birlikte, çok partili siyasetin Türkiye'ye gelmesi, Kürtlerin yaşadıkları baskıyı bir miktar azaltmıştır. Nitekim seçim kampanyaları dönemince kültürel haklar üzerindeki baskıyı azaltacaklarına dair söz vermişlerdir. Ayrıca, bölgedeki sürgün edilmiş önde gelen aile liderlerine de parti listelerinde yer vermişlerdir. Bknz: Fuat Uçar, "Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş Süreci Demokratikleşme Çabalarının Kürt Sorununa Etkisi (1945-1950), (Electronic Turkish Studies, 13(16), 2018).

oluşmasına yol açmıştır. Bu bağlamda Demokrat Parti'nin iktidara gelmesi ile birlikte Kürt sorununa bakış da değişmeye başlamıştır. Bunun en somut göstergesi, 1952 yılında Umumi Müfettişliklerin kaldırılması ve DP'nin Doğu'da parti teşkilatlarını açmasıyla yaşanmıştır. Demokrat Parti döneminin Kürtlere yönelik temel politikası “Tek Parti Döneminin küstürdüğü, sürgüne gönderdiği kimi aşiretlerin önde gelen ağlarından birtakım insanları aday göstererek meclise sokmaktan ibaretti” ve tek parti döneminde olduğu gibi isyanların da olmaması güçlü askeri operasyonların da olmamasını sağlamış, görece sakin bir döneme girilmişti (Yazar Mülakatı, Görüşmecisi 17, 25.07.2019). Demokrat Parti'nin sonunu getiren 1960 askeri rejimi ise, Kürt meselesine uzlaşmaz bir tavır almış: Kürt vilayetlerinin isimlerini değiştirmekle kalmamış aynı zamanda darbe lideri Cemal Gürsel, “Ordu, huzursuzluk durumunda kasabaları ve köyleri bombalamaktan çekinmeyecektir” (McDowell, 2003: 404) uyarısında da bulunmuştur. Bu bağlamda 1950'lerde çok partili hayata geçişle birlikte hararetini kaybeden toplumsal muhalefet bu dönemde özellikle Cemal Gürsel'in “Türkçe Konuş” ve “Herkes Türk'tür” yaklaşımıyla üretilen politikalar çerçevesinde yeniden alevlenmiştir. 27 Mayıs 1960 sonrası hazırlanan “Devletin Doğu ve Güneydoğu'da Uygulayacağı Kalkınma Programı Esasları” başlıklı raporda sadece Kürt sorunu yok sayılmakla kalmamış, aynı zamanda Kürtler de yok sayılmıştır (Yayman, 2016: 48). Devlet Planlama Teşkilatı'nın hazırladığı rapor, tespit ve önerileriyle yer yer tek parti döneminde hazırlanan raporlara benzerken, bazı açılardan o dönemde hazırlanan çalışmalardan dahi geri planda kaldığı görülmektedir. Raporda, “Kürt” sözcüğü yasaklanırken, “Kürt” ve “Kürtler” ifadeleri yerine “kendini Kürt sananlar” ifadeleri kullanılmıştır. Böyle bir yaklaşım ise, Kürt sorununu çözmek yerine “Pandora'nın Kutusu'nun açılmasına” yol açmıştır (Yayman, 2016: 187).

Tüm bunlarla birlikte, 1960 darbecileri sendikaların ve öğrenci organizasyonlarının oluşmasına yol açan liberal bir anayasa da oluşturmuşlardır. Bu kurumlar, 1960'ların politik olarak yüklenen atmosferinde, Kürt grupları için önemli siyasi örgütlenme havzaları haline geldiler. Bunlardan ilki Türkiye İşçi Partisi (TİP)'ydi. Parti açıkça Türkiye'nin etnik bir problemi olduğunu söyledi ve sorunu

sınıfsal sol terminoloji ile açıkladı²⁷ (Kirişçi & Winrow, 1997: 108). Akil İnsanlar Heyeti'nden bir yetkili bu durumu şöyle özetlemektedir: “O dönemde Türk Milliyetçiliği artık sağ da konumlandığı için, Kürt Milliyetçiliğine de sol da konumlanmak düşüyor. Dolayısıyla sol örgütlenme ile Kürt milliyetçiliği biraz iç içe geliyor. Ama bu bir süre sonra yerini Türk solu- Kürt solu ayrışmasına terk ediyor” (Yazar Mülakatı, Görüşmecisi 17, 25.07.2019).

Kürtlerin sol gruplarla eklemlenişi 1950'lerde başlayan ekonomik liberalizasyon sonucu olmuş ve Kürtlerin yaşadığı bölgeler ile ülkenin geri kalanı arasında belirginleşen ekonomik entegrasyon eksikliği devleti, piyasa ilişkilerini Kürt nüfus yoğunluklu bölgelere yaymak için harekete geçirmiştir. Bu bağlamda devletin soruna yönelik algısı, bölgesel az gelişmişlik ile çerçevelenmeye başladı. Böylece, Türk devletinin tepkisi, 1950'lerde ve 1960'larda bir hükümet programları dalgası şeklinde geldi. Daha çok Kürtlerin yaşadığı bölgeler olan doğu ve güneydoğu Anadolu'da muazzam azgelişmişliğe işaret eden 1965 hükümeti, coğrafi bölgeler arasındaki ekonomik eşitsizliği hafifletme sözü verdi (TBMM 1988: 104). Aynı şekilde, 1969 hükümeti “Doğu [Kürt] bölgesinin kalkınması” konusunu vurguladı ve “geri kalmışlığın yoğun ve keskin olduğu bölgelerde” özel önlemler almanın gerekli olduğunu ekledi. Bu özel önlemlerin amacının, imtiyazlı bölgeler oluşturmak değil, entegrasyonu teşvik etmek 'olduğu vurgulandı (TBMM 1988: 155).

Sol kanat Kürt grupları arasında en önemlisi olan Doğu Devrimci Kültürel Ocakları (DDKO), 1969 yılında kuruldu. Bu yapılanma sonraki yıllarda içlerinde PKK'nın da olduğu, çok sayıda başka devrimci Kürt gruba da eleman sağlayacaktı. 1970'lerde, solcu gruplar ve kimlikler Ankara'daki 'merkezi politik otoriteye' meydan okumak için kullanıldı. Merkezin eleştirisi, sol hareketin başlıca birleştirici gücü idi. 1970'lerde, Kürt milliyetçileri Kemalist görüşe meydan okumaya başladılar. 1979'da

²⁷ 1967 yılında Doğu Mitinglerine öncülük eden TİP, Üçüncü Kongresinde Kürt sorunu hakkında şu vurguları yaptı: “TİP, anayasamızın vatandaşlar arasında dil, ırk, siyasi düşünce, felsefi inanç, din ve mezhep ayrımı gözetilemeyeceğini ve kanun önünde eşit bulunduğunu belirten ilkesine karşın, Kürtçe ve Arapça konuşan vatandaşlarımızın bundan dolayı horlanmalarını, ezilmelerini, ikinci sınıf vatandaş görülmelelerini kınar. Doğu ve Güneydoğu sorununun çözümünde ekonomik köklü dönüşümlerle beraber psikososyolojik faktörlerin de göz önüne alınması gerektiğini ve ancak bu açıdan bakılmasıyla gerçekçi bir çözüme ulaşılabileceğini bilir” (Yayman, a.g.e., s.185).

bir kabine bakanı olan Şerafettin Elçi, açıkça kendisinin bir Kürt olduğunu söyleyerek, bir skandala neden oldu. 1980 darbesinden sonra devlet, Kürt milliyetçiliğini radikal İslam ve Sol'la birlikte, ayrılıkçı bir güç olarak tanımladı ve her türlü kültürel ifadeyi yasakladı. 1980'li yıllara kadar daha çok mahalli bir sorun olarak varlığını sürdüren mesele 12 Eylül 1980 askeri darbesi ile yeni bir aşamaya girmiştir.

Resmi söylemde General Kenan Evren'in 12 Eylül 1980'de millete yaptığı konuşmada belirttiği gibi, demokrasi, Türkiye'de ancak dikkatlice belirlenmiş sınırlar dahilinde ayakta kalabilecek bir şey haline geldi: “Yapılan operasyonun amacı, devletin otoritesini ve varlığını yeniden tesis etmek ve demokratik düzenin işleyişini engelleyen sebepleri ortadan kaldırmaktır” (Birand, 1984: 288). 1982 Anayasası, ulusal birliğin tehdit altında olduğunun algılanması durumunda devlete demokratik ifadeyi sınırlandırma yetkisi veriyordu.

1980 darbesinin temel hedeflerinden biri Kürt hareketi ve dinci hareketler gibi merkezkaç güçlerin kontrol altına alınması oldu. Darbe liderleri bu güçleri tanımlamak için ‘gizli ve kamuya açık olmayan’ küçük bir kitapçık yayınladılar ve bunu üst düzey yetkililere dağıttılar. Belirledikleri ilk “ayrılıkçı ve yıkıcı güç”, “Türkiye'nin çok fazla kar yağdığı dağlarda yaşayanlar” olarak tanımlanan Kürtlerdi. “Bu kar üzerinde yürüyen insanlar farklı bir gürültü yaratırlar ve bu sesler Kürtler olarak bilinir”²⁸. Darbe, baskıcı önlemler kullandı ve Türkiye içindeki Kürt ağlarının örgütsel gücünü yok etti.

Bu bağlamda 1980'ler Kürt sorunu açısından kritik bir dönüm noktasını temsil etti. Nitekim bu 10 yıl, Kürt milliyetçiliğinin beklenmedik bir güç ve ciddiyetle yeniden ortaya çıkmasına tanıklık etti. Bu yeniden canlanmaya 3 faktör katkıda bulundu. İlk olarak 1980'de iktidarı ele geçiren askeri rejim, dil kısıtlamalarının genişletilmesi de dahil olmak üzere Kürtlere yönelik en gerici ve baskıcı politikaları uygulamaya başladı. 29 Ekim 1983'te çıkarılan 2932 sayılı kanun, yetkililere, özel alanda bile Kürt kültürel faaliyetlerini engelleme hakkı verdi (Resmi Gazete,

²⁸ Kara Kuvvetleri Komutanlığı, *Türkiye'de Bolucu ve Yıkıcı Akımlar*, (Ankara: Kara Kuvvetleri Komutanlığı Basımevi, 1982, p. 43).

22.10.1983: Sayı:18199). Kanun, “Türk Devleti tarafından tanınmış bulunan devletlerin birinci resmi dilleri dışındaki herhangi bir dille düşüncelerin açıklanması, yayılması ve yayınlanmasını” yasaklamaktadır (Madde 2). Türkçeyi tüm Türk vatandaşlarının 'ana dili' olarak ilan etti ve diğer dillerin anadili olarak kullanılmasını ve yayılmasını yasakladı (Madde 3). İkinci olarak PKK, şiddet kullanan iyi organize olmuş bir güç olarak ortaya çıktı. Yukarıda da ifade edildiği gibi darbe öncesi dönemde Kürt sorununu ele alan DDKO ve benzerleri gibi bir dizi irili ufaklı örgüt fraksiyonları oluşmuştu. “PKK, tüm bu örgütler içerisinde ilk kez ciddi ve kalıcı bir yapıya sahip bir örgüt olarak beliriyor ve bütün sağ sol İslamcı politik örgütlenmelerin gençlik örgütlenmelerinin mesleki örgütlenmelerin üzerinden silindir gibi geçip hepsini tuz buz eden 12 Eylül yönetimi döneminde ortaya çıkmıştır” (Yazar Mülakatı, Görüşmeci 17, 25.07.2019). PKK etnik Kürt milliyetçiliğini temel alan bir örgüt olarak ortaya çıktığını iddia etse de temelde sol söylemli bir örgüt imajı çiziyor. Görüşmecilerden biri bu durumu, “*PKK ideolojik olarak Kürt tabanına yabancı bir örgüttür. Kürtlerin sosyal yapısı geleneksel muhafazakar bir yapıdır. Bu nedenle de PKK başarılı olamamıştır*” şeklinde özetlemektedir (Yazar Mülakatı, Görüşmeci 15, 19.07.2019). Bir başka görüşmeci ise,

“O dönem PKK’nın söylemine baktığınız zaman sol bir örgüt mü, Kürt örgütü mü karıştırırsınız. Ama zamanla PKK solculukla Kürt halkına inemeyeceğini, Kürt halkıyla bütünleşemeyeceğini kavrayıp görünce ideolojik kimliğini biraz daha geriye iten, ama asla terk etmeyen, onların ifadeleri ile “ulusalcı bir özgürlük hareketi” kimliğini ön plana çıkarmaya çalışıyor. Ve dolayısıyla ben artık Kürtlerin ulusal kurtuluş mücadelesini vermeye çalışan bir örgütüm, lider de artık Kürt bir lider imajı çiziyor. Öcalan’da Kürt ulusunu yeniden yarattığını söyleyip yazıp çizmeye başlıyor” şeklinde değerlendirmiştir (Yazar Mülakatı, Görüşmeci 17, 25.07.2019).

PKK 1984’te ilk eylemini yaptığı zaman devletin genel tepkisi “üç beş çapulcu, üç beş eşkıya şeklinde oldu. Ancak bu daha sonra yerini terör örgütüne terk etti ve bu süreç içerisinde devletin Kürt sorununa yönelik politikası artık değişmedi. Görüşmecilerden birinin ifade ettiği gibi, “*önümüzde artık nur topu gibi bir güvenlik, bir terör sorununuz vardı ve devlet akli bu soruna tamamen güvenlik penceresinden ve terör sorunu zaviyesinden baktı*” (Yazar Mülakatı, Görüşmeci 17, 25.07.2019).

Devlet, PKK faaliyetlerini bastırmak için bir dizi politika izledi. Bunların başında “OHAL” politikası gelmektedir. PKK'ya karşı yapılan mücadele, OHAL'ın 1987'de yürürlüğe girmesiyle sıkıyönetim altında gerçekleştirildi. Bingöl, Diyarbakır, Elazığ, Hakkari, Mardin, Siirt, Tunceli ve Van'ı kapsadı ve daha sonra Adıyaman,

Bitlis ve Muş'a kadar genişledi. OHAL bölgesi, ülkenin geri kalanından farklı bir yasal ve idari kurala tabi tutulmuştur. Bu farklı yasal ve idari kural, Kürt milliyetçiliğini daha da sağlamlaştırdı. Görüşmecilerden biri bu dönemde gerek devlet gerekse de PKK tarafından gerçekleştirilen uygulamaları anlatırken şu ifadeleri kullanmaktadır:

“Bir taraftan örgüt kendisi sadece güvenlik birimlerine kurumlarına değil, sair sivil kamu kurumlarına da okul hastane gibi, zenginlere iş adamlarına sivil insanlara yönelik saldırıları ile toplumu terörize eden eylemlerini sürdürüyor ama buna karşılık devlet de keyfi gözaltılar, faili meçhul cinayetler, köy boşaltıp yakmalar, insanları zorunlu göçe sürüklemeler gibi insan hakları ihlalleri ile devlet de aslında literatürde “yukarıdan terör” olarak tanımlanan işleri yapıyor” (Yazar Mülakatı, Görüşmeci 17, 25.07.2019).

Son olarak, İran- Irak Savaşı, Kuzey Irak'ta büyük bir Kürt isyanı yarattı. ABD'nin de yardımıyla yarı özerk bir Kürt yerleşim bölgesi oluşturuldu. Bu ise Türkiye'yi kendi Kürt vatandaşlarının da Iraktaki yapıyı model alması konusunda endişelendirdi. Bu bağlamda 1990'ların başında, işler değişmeye başlamıştı. Hem devletin, Kürt meselesini algısı hem de meseleyi ele alma yöntemleri önemli değişimler geçirmiştir. Kürt kitlelerinin artan hoşnutsuzluğu ve Kürdistan İşçi Partisi (PKK) militanları ile hükümet güçleri arasında artan sayıda silahlı çatışma, devletin Kürt sorununa yönelik geleneksel tutumunu sürdürmesini zorlaştırmıştır. 1991 seçimleri, Kürt memnuniyetsizliğinin kritik bir noktaya ulaştığını kanıtladı. Sadece bir yıl önce kurulan Kürt yanlısı Halkın Emek Partisi (HEP) Meclis'te 22 sandalye kazandı. Seçim sonuçları Kürt kitlelerinin artık inkılap, baskı ve asimilasyonu haklı göstermek için kullanılan eski argümanlarla ikna edilemediğini ortaya koydu. Bu durum devlet ile PKK çatışmasının çözümü açısından bir fırsat olarak erken dönemde bir müzakere fırsatı açtı.

3.2. İlk Çözüm Girişimleri

1990'ların başı, Kürt sorununun algılanmasında inkardan tanınmaya büyük bir kaymaya tanık oldu. Tanıma askeri operasyonların, yerinden edilmenin ve siyasi baskıların maliyeti ile karşılandı. Bununla birlikte, on yılın sonuna doğru akıntı tersine döndü. Çekingen bir tanıma politikası, iki önemli gelişme sonrasında baskı ve ayrımcılık politikalarının yerini almaya başladı. İlk olarak, PKK lideri Abdullah Öcalan Şubat 1999'da Kenya'da yakalandı. Aynı yılın Aralık ayında Türkiye, Helsinki Zirvesi'nde Avrupa Birliği üyeliği için aday olarak kabul edildi. Öcalan'ın yakalanıp

hapsedilmesinin ardından PKK ateşkes ilan etti ve militanlarını Irak'tan geri çekti. Örgüt, artık Türkiye topraklarında bağımsız bir Kürdistan kurulması fikrinin mümkün olmadığını, Kürt kültürel haklarının tanınacağı demokratik bir Türkiye Cumhuriyeti fikrini savunmaya başladı. 2002 yılında Meclis, Abdullah Öcalan'ın ölüm cezasını ortadan kaldırdı. Aynı yıl, Kürt nüfusunun yoğun olarak yaşadığı bölgelerde yaklaşık olarak 20 yıldır sürmekte olan olağanüstü hali (OHAL) kaldırdı. Daha sonra parlamento, Kürt dilinin kullanım yasağını etkili bir şekilde kaldıran reformlar başlattı. İlk olarak, özel kuruluşlara Kürtçe öğretme izni verildi. Ardından TRT televizyon kanalı, haftada 30 dakika Kürtçe yayın yapmaya başladı. Son olarak, özel televizyon ve radyo kanallarına, haftada yalnızca birkaç saatliğine de olsa, Kürtçe yayın yapma izni verildi. Kısaca, Öcalan'ın yakalanması ve Türkiye'nin 1999'da AB üyeliğine aday gösterilmesi, devletin Kürt kimliğini tanıma yolunda gönülsüzce attığı adımlarla ilgili, Kürt meselesinde bir barış döneminin başlangıcına işaret ediyordu. Çalışmanın bu kısmından itibaren erken dönemde beliren ilk çözüm fırsatları üzerinde durulacaktır.

3.2.1. 1991 Seçimleri

Aslında hem Kürt sorununu yaratan hükümet politikalarının tarihi hem de sorunu çözüme girişimleri, Cumhuriyet'in ilk yıllarına ve tek partili döneme kadar uzanmaktadır. Bununla birlikte bu dönemdeki hükümetler olayları raporlama çabalarına odaklanmışlardır. Raporların önemli bir kısmı Kürt sorununu güvenlik ve düzen meselesi olarak görmekte ve Kürtlerin askeri tedbirlerle disiplin altına alınmasını, inkar, tehcir ve zorla göç politikalarıyla asimile edilmesini tavsiye etmektedir. Her ne kadar Türkiye'nin çok partili bir demokrasiye geçişi ve Demokrat Parti (DP)'nin iktidara gelişiyle birlikte belirli bir ılımlılık ortamı oluşsa da Hükümet Kürt sorununa yönelik derinlemesine bir yaklaşım geliştirememiştir. Bunun yerine, hükümet Kürt aileleri ve dini emirler gibi yerel isimleri parlamentodaki gruplarına dahil ederek Kürtlerle ilişkiler geliştirmeye çalışmıştır. Bunun için 1990'lı yılları beklemek gerekecektir.

Bu bağlamda 1990'larda Devlet ile PKK arasındaki çatışmada, çözüm sürecinden önce olası bir müzakere aşamasını başlatacak temelde 3 gelişme olmuştur: Türkiye'de ki 1991 yılında yapılan genel seçimler, PKK'nın 1993 yılında tek taraflı ateşkes ilanı ve son olarak 1999 yılında Öcalan'ın yakalanması. Her üç durumda da olası bir çözüm için oldukça ılımlı bir iklim oluşmasına rağmen, çatışmayı durdurma

ve uygulanabilir çözümler bulma fırsatları kaçırılmıştır. Bu bölümde bunun temel nedenleri çatışmanın çeşitli evreleri üzerinden açıklanmaya çalışılacaktır.

Türkiye için 1991 yılı pek çok yönüyle Kürt Sorunu'nda yeni bir sayfa niteliğindeydi. O yıl gerçekleşen seçimlere Sosyal Demokrat Halkçı Parti (SHP) listelerinden giren Halkın Emek Partisi (HEP) adaylarından Leyla Zana, Hatip Dicle, Ahmet Türk, Mahmut Alınak, Orhan Doğan, Sırrı Sakık, Selim Sadak ve Sedat Yurttaş gibi isimler milletvekili seçilerek mecliste Kürt kimliğinin temsilcisi oldular. Aynı yıl Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın Iraklı Kürt lider Celal Talabani'yle Ankara'da yaptığı görüşme devletin dolaylı yoldan PKK ile ilk temasının habercisiydi.

Kürt Sorunu'na ilişkin sivil çözüm önerilerinin daha çok konuşulduğu bir dönem yaşanıyordu. Özal 1989 yılında Türkiye'de Kürt azınlığın varlığına yönelik bir soruya ilişkin yaptığı bir konuşmada, *“Cumhuriyet'in ilk yıllarında, tek parti döneminde, devlet bu konuda hatalar yaptıysa bunları kabul etmek gerekir”* değerlendirmesinde bulundu. Buna bağlı olarak, Nisan 1990'da Türk Sanayicileri ve İş adamları Derneği (TÜSİAD) toplantısında yeni bir Kürt politikasının ipuçlarını verdi: *“Hükümetin, Kürt sorununu askeri önlemlerin ötesine geçecek bir şekilde çözme konusunda ciddi bir model arayışı içinde olduğunu”* bildirdi. Özal'ın konuşmalarına hitaben Abdullah Öcalan ise iki gazeteciye yaptığı açıklama da şunları söyledi: *“Ateşkes ilan edelim ve müzakere masasına oturalım. Türkiye bölgedeki baskıcı politikasını terk ederse, o zaman şiddetten kaçınacağız. . .] Aslında bölgeyi hemen Türkiye'den ayırmak söz konusu değil. Halkımızın Türkiye'ye ihtiyacı var ve en azından 40 yıl boyunca ayıramayız”* (Gunter, 2010: 88).

Tüm bu gelişmeler yaşanırken Özal, Anavatan Partisi (ANAP) milletvekili Adnan Kahveci'yi yeni bir Kürt Raporu hazırlaması için görevlendirdi. Kahveci'nin, “Kürt Sorunu Nasıl Çözülmez” başlıklı raporunda şu satırlar dikkat çekiciydi:

“Askeri çözümle hiçbir ülke çözüme ulaşamamıştır. Bugün Kürt sorunu siyasal bir kriz halini almıştır. Çözüm için cesur siyasal adımlara ihtiyaç vardır. Bu nedenle Kürt realitesi, Kürt kimliği ve dili hızla kabul edilerek, Kürtlerin siyasal hakları verilmelidir. Bu durum Türkiye'de demokrasiye ufuklar açmakla kalmayıp, PKK gibi terör örgütlerine olan halk desteğini de ortadan kaldıracaktır”²⁹. Bu bağlamda, 1990'larda inkar etme tutumu geride bırakılmıştı.

²⁹ <http://www.haber7.com/guncel/haber/374302-hersey-ozalin-kurt-raporu-ile-basladi> Erişim Tarihi: (23.05.2019).

Ayrıca 1991 yılındaki Körfez Savaşı'nın sonuçları, Özal'ın Kürt sorununa yönelik yeni düşüncesinin oluşumunda katkıda bulundu. Körfez Savaşı ile birlikte Türkiye'nin güneydoğu sınırında ortaya çıkan bir Kürt varlığı, dikkat istedi. 8 Mart 1991'de Türkiye, Büyükelçi Tugay Özçeri'nin Ankara'da Irak Kürdistan Yurtseverler Birliği (KYB) lideri Celal Talabani ve Kürdistan Demokratik Partisi (KDP) lideri Mesut Barzani'nin temsilcisi Muhsin Dizai ile görüşmesi üzerine Kürt gruplara yönelik uzun süredir devam eden politikasını bozdu. Özçeri ile Dizai arasında ikinci bir toplantı 22 Mart 1991 de gerçekleşti. Talabani bu durumu, *"Türkiye ile Irak'ın Kürtleri arasında yeni bir sayfanın açılması"* olarak yorumladı. Bir diğer konuşmasında ise Talabani, Türk yetkililere Kürtlerin Kuzey Irak'ta bağımsız bir Kürt Devleti kurmak istemediklerine yönelik güvence verdi. Türkiye'nin Iraklı Kürt mültecilere yardım konusunda uluslararası koalisyonu harekete geçirmek için gösterdiği diplomatik girişimler sonucunda, Celal Talabani, *"Türkiye, Kürtlere dost bir ülke olarak görülmeli"* ifadesini kullandı (Gunter, 2010: 110-112).

Böyle bir ortamda, yetkililer ilk olarak devletin, Türkiye topraklarında Kürt olmadığı ve Kürt sorununun etnik bir boyutta olmadığı iddiasını "düzeltmeye" hazır olduğunu açıkladı. Bu amaçla, 1991 yılında Türkiye Büyük Millet Meclisi, 1983'te çıkarılan 2932 sayılı Dil Kanunu'nda bahsi geçen Kürtçe konuşma yasağını kaldıran bir yasa çıkardı.

Aynı yıl başbakan Süleyman Demirel, Diyarbakır'da, Türkiye'nin " Kürt realitesini " tanıdığını ilan ettiği tarihi bir konuşma yaptı. Demirel, Kürt realitesinden kastını, *"Bu ülkede bazı insanlar kendilerine Kürt demektedirler. Bu insanlar Kürt kökeninden gelmektedirler. Onlar vatandaşlardır, bu ülkenin sahibidirler, azınlık değildirler, Türk vatandaşlarıdır"* olarak tanımlamıştır³⁰. Demirel, 1992 yılında Türkiye'nin anayasal vatandaşlık kabul ettiğini ileri sürdü. Bu Cumhuriyet tarihinde bir dönüm noktasıydı. Daha öncesinde her türlü Kürt milliyetçiliğine düşmanlıkla bakan Demirel'den böyle bir açıklama gelmesi, Kürtler arasında büyük beklentilere yol açtı. Barkey ve Fuller'e göre, Demirel'in bu ifadesinin altında temel olarak

³⁰ https://www.sabah.com.tr/gundem/2009/08/09/kurt_realitesini_taniyorum Erişim Tarihi: 23.05.2019

Demirel'in Doğru Yol Partisi (DYP)'nin Sosyal Demokrat (SHP)'larla bir koalisyon hükümeti kurmak için imzaladığı ittifak yatmaktaydı³¹. Demirel'in ilk kez Kürt çıkarlarını temsil eden Sosyal Demokrat Halkçı Parti (SHP) ile birleşmesi, Hükümete, Kürt şikayetlerinin bazılarını ele almaya başlaması için siyasi güvenceler sağladı. Özellikle koalisyon liderleri Süleyman Demirel ile Erdal İnönü'nün koalisyonun ilk günlerinde Güneydoğu'ya yaptıkları gezi ve orada verilen mesajlar çözüm için yeni bir umut doğurdu ve Türkiye, büyük bir beklenti içine girdi. Gezi boyunca koalisyon liderlerinin yaptıkları konuşmaları “*Dileyin bizden, ne dilerseniz*” şeklinde özetleyen Fikret Bila, koalisyon liderlerinin halkla diyaloglarını şu şekilde ifade etmektedir: “*Ne istiyorsunuz? Baraj mı? Yapalım. Yol mu? Yapalım. Üniversite mi? Kuralım. Elektrik mi? Getirelim. Su mu? Getirelim. Fabrika mı? Kuralım... Yeter ki üniter yapı dışında bir şey istemeyin*” (Bila 1991'den aktaran Yayman, 2016: 210). Koalisyon hükümeti liderlerinin bu konuşmalarına bakıldığında hükümetin Kürt sorunu karşısında yeni bir politika izlediği ve 1990'larla birlikte soruna yönelik güvenlikçi siyasetten adım adım uzaklaşıldığı görülmektedir.

Kürt temsilcileri olarak seçilen HEP üyeleri, Kürtlerin taleplerini dile getirmek için PKK'ya alternatif kanallar kullanmıştır. Bu Özal'ın reformist cumhurbaşkanlığı tarafından daha da güçlendirildi. PKK ise, Ankara'daki değişimlere karşı olumlu yanıt verme baskısı altında kalmıştır. Kürdistan Yurtseverler Birliği (KYB) başkanı olan Iraklı Kürt lider Celal Talabani PKK'yı ateşkes ilan etmeye zorlamıştır. Öcalan, bu öneriye uymak istemese de, PKK'nın askeri faaliyetlerini kısıtlamak o dönem için elverişli görünmüştür (İmset, 1993: 301).

Bununla birlikte, devletin en üst seviyelerinde, Kürt sorununu ele alma niyeti gibi görünen şey aslında somut eylemlere dönüşmemiştir. Philip Robins, bu durumu ordunun siyaset üzerindeki rolü ve HEP üyelerinin PKK ile arasına sınır çizememesine dayandırmaktadır. Bir taraftan, Güneydoğu'daki Kürt nüfusun üzerindeki kontrollerin gevşemesine rağmen ordunun sorunun çözüm şekline yönelik muhalefeti devam

³¹ SHP, 1991 seçimleri öncesi, Kürt kökenli bir parti olan Halkın Emek Partisi (HEP) ile genişleyen bir Kürt odaklı parti anlaşması imzalamıştı. O dönem hem SHP hem de HEP bir koalisyon oluşturmak için güçlü teşviklere sahipti. HEP'in seçimlerde aday listesini sunması yasaklanmıştı. SHP açısından ise, Kürt temsilcilerinin kusurları, partinin Doğu ve Güneydoğu'daki etkisini ciddi şekilde aşındırmıştı. SHP-HEP ittifakı, 22 HEP'li temsilcinin SHP çatısı altında parlamentoya girmesine yardımcı oldu.

etmektedir. Ordu, PKK'nın ateşkesini, PKK'nın zayıflaması ve yenilginin eşğinde olması olarak okumuştur. Diğer taraftan, HEP'li vekillerin parlamentoda metinleri hem Türkçe hem de Kürtçe okumaları ve bir zafer dalgasına bürünen davranışları, Türk toplumunda, Kürt kimliği ve milliyetçiliğinin açık ifadelerini görmeye alışkın olmayan pek çok kişiyi rahatsız etmiştir (Robins, 1993).

Tabii ki, bu tür hareketler Cumhuriyet'i tarihi boyunca rahatsız eden bir sorunu kolayca çözemezdi. Kürt toplumunun lider kadrosunu hedef alan faili meçhul cinayetler Demirel'in iktidara gelmesinden sonra artmaya başladı. Mart 1992'deki Nevruz'da, güvenlik güçleri kutlamalara katılan 90 dan fazla sivilin ölmesine sebep oldu³². Nevruz cinayetleri sonucunda HEP üyeleri, cinayetleri protesto etmek için istifa etti. Bu durum siyasi uzlaşma umudunu azalttı. PKK ise, İstanbul'un Bakırköy ilçesindeki bir mağazaya bomba yerleştirerek 11 kişinin ölmesine sebep olarak çatışmayı daha da yükseltti³³. Tüm bu olaylar sonucunda hem PKK'nın ateşkes ilan etmeyi reddetmesi, hem de HEP üyelerinin giderek PKK şiddetinin sorumluluğunu paylaşmaya başlaması, Demirel'in gerek kendi açılımını sürdürme konusundaki isteksizliği ve güvenlik aparatını dizginlemedeki isteksizliği ile birleşince çatışmaya yönelik çözüm fırsatının kaçırılmasına neden oldu.

3.2.2. 1993 Ateşkesi

Çözüme yönelik ikinci fırsat 1993'de PKK'nın ateşkes ilan etmesiyle oldu. PKK'nın 1993'deki tek taraflı ateşkes ilanı, Kürt ve Türk liberalleri tarafından kaybedilen en önemli fırsat olarak görülmektedir. 1993 yılında, Türk Hükümeti'nin ilk diyalog sürecini kurma girişimi, Cumhurbaşkanı Turgut Özal tarafından ölümünden hemen önce ortaya atılmıştır. Özal aslında 1991 yılında Kürt meselesini, vatandaşlarına son hizmeti olarak çözeceğini belirtmişti. Nitekim 1993'te Celal Talabani ile yaptığı basın açıklamasında, “9 yıl süren savaştan sonra siyasi araçların zamanı geldi” ifadesini kullanmıştır. Bunun üzerine Talabani, Özal'ın girişimlerini ve bunlara nasıl tepki göstereceklerini tartışmak üzere Suriye'de Abdullah Öcalan ile bir

³² <http://www.milliyet.com.tr/yazarlar/mehmet-tezkan/kanli-nevruz-dan-bu-nevruz-a-1683030/> Erişim Tarihi (03.06.2019).

³³ <https://www.takvim.com.tr/galeri/turkiye/iste-pkknin-il-il-yil-yil-yaptigi-katliamlar/11> Erişim Tarihi (03.06.2019).

araya geldi. Bu toplantının ardından Talabani, 8 Mart 1993 tarihinde Özal'a Öcalan'ın ateşkes önerisini sundu: *“Silahlı mücadeleden vazgeçiyorum. Gelecekte siyasi bir mücadele yürüteceğim. . .] Türk yetkililer, Millet Meclisi'nde Kürt milletvekilleriyle görüşmelerde bulunabilir. Bunu yapabilmemiz için gerekli demokratik koşullar yaratılmışsa, Türkiye'nin mevcut sınırları dahilinde yaşamayı kabul ediyoruz”* (Hürriyet, 1993: 43). 17 Mart 1993'te Öcalan, Bekaa Vadisi'nde düzenlenen basın toplantısında “tek taraflı ve koşulsuz” resmi bir ateşkes ilan etti³⁴. Basın toplantısında 20 Mart ile 15 Nisan tarihleri arasında ateşkes ilan ettiklerini ifade eden Öcalan, siyasi çözüme hazır olduklarını belirtiyordu (Çandar, 2014: 15-32). Öcalan'ın yakalandıktan sonra verdiği mahkeme savunmasında PKK'nın 20 Mart 1993'te ilk tek taraflı ateşkes kararını Cumhurbaşkanı Özal'ın girişimine olumlu bir cevap vermesi olarak belirtti (Ünal, 2015: 98).

Bununla birlikte geçen bir ay içerisinde devlet sürece yönelik herhangi bir adım atmadığı gibi resmi makamlardan yapılan açıklamalarda genelde olumsuz bir tavır yansıtıyordu. Dönemin Başbakanı Süleyman Demirel yaptığı değerlendirmede *“Devlet kan dökenle pazarlığa oturmaz. Kan döken devlet değildir. Bunlar yol yakinken gelip teslim olsunlar, diyorum. Hukuka, adalete teslim olun”* çağrısı yapıyordu (Irmak, 2015: 118). Öte yandan, ordu içindeki hakim eğilim Kürt meselesini ve PKK sorununu siyasi alana çekecek ateşkes girişimine karşıydı (Çandar, 2014: 21-22). Dönemin Asayiş Kolordu Komutanı Necat Özgen, sonraki yıllarda sürece yönelik yaptığı konuşmada ateşkese yönelik tavrını şu sözlerle ifade edecekti: *“PKK terör örgütü ateşkes ilan etmiş, bize göre ateşkes diye bir şey yok. Kimse bana ateşkes emri vermedi, bende kimseye ateşkes emri vermedim”* (Öztürk'ten aktaran Çiçek, 2018: 149). Bununla birlikte Özal'ın girişimleri ve Talabani'nin arabuluculuğu ile, 17 Nisan 1993 tarihinde Lübnan'da yapılan ikinci basın toplantısında PKK, ateşkese süresiz ve şartsız olarak uzattıklarını açıkladı (Çandar, 2014: 15-32). Ateşkesin uzatıldığının ertesi günü Cumhurbaşkanı Turgut Özal hayatını kaybetti.

Özal'ın soruna yönelik zihnindeki temel çözüm yöntemi, eylemlere katılmamış militanların siyasi hayata doğrudan katılacağı, yöneticilerin ise suç işlemedikleri takdirde beş yıl sonra aynı haklara sahip olacağı bir af düzenlemesiydi (Çandar, 2014:

³⁴ <http://www.aljazeera.com.tr/dosya/devletin-pkk-ile-ilk-temasi> Erişim Tarihi (03.06.2019).

150). Bu düzenleme, Özal'ın yaşamını yitirdikten 40 gün sonra toplanan Milli Güvenlik Kurulu'nda (MGK) karara bağlanmıştı:

MGK bu toplantısında, “Güneydoğu Anadolu’da ve ülkemizin diğer köşelerinde huzur ve güvenin önemli şekilde korunduğunu tespit etmiştir. Alınmış olan güvenlik tedbirlerine ilaveten, Güneydoğu Anadolu’da iç barış ve istikrarın sürekliliği için, toplumsal hoşgörüye uygun olarak, özellikle olağanüstü hal bölgesinde terör örgütüne katılmış olup da kan dökülmesi eylemlerine girmemiş kişilerin gelip teslim olmaları halinde, haklarında kovuşturma yapılmamasını ve diğer terör örgütü mensuplarının durumlarını da bu anlayış içinde ele alınarak gerekli düzenlemelerin yapılmasını Hükümete bildirmeye karar vermiştir”³⁵.

Gerçekten tarihi bir fırsat olan ateşkes, iki temel nedenden ötürü başarısız oldu.

Birincisi, Türk makamlarının Öcalan'ın hareketini bir zayıflık işareti olarak yorumlamasıydı. Anlaşılan, Türk makamları PKK'nın, Kuzey Irak'taki Kürtlerle ortak operasyonları sırasında güçlerinin kırıldığını düşündüler. 1994 yılında Kürtçe Süreli Yayın Dergisi Serxwebûn'e yaptığı açıklamada, söz konusu hatlara göre, PKK'nın hedeflerine ulaşmak için en az 50.000 gerillaya ihtiyaç duyacağını, asıl PKK kuvvetinin 11.000 ile 13.000 arasında olduğunu söyledi³⁶. Bu ise Türk yetkililer tarafından zayıflık olarak algılandı. Bapat'a göre, İsyanlıların ilk askeri yenilgileri, devletlerin müzakere masasına daha güçlü bir konumda girmeleri için önemli bir fırsat teşkil etmektedir (Bapat, 2005). Bu bağlamda, PKK'nın Cumhurbaşkanı Özal'ın tamamlanmamış inisiyatifiyle örtüşen askeri yenilgisi, önemli bir kilometre taşı ve çatışma tarihinde kaçırılmış bir fırsat olarak görülmelidir. Tek taraflı bir kazanım peşinde koşarken, Türk devleti, Areguin-Toft'un kavramsallaştırdığı gibi, PKK'nın algılanan gücü ve yenilgiye uğrayacağı yanılgısı nedeniyle müzakere masasına oturma eğiliminde değildi (Toft, 2001).

İkincisi ise Özal'ın ölümüydü. Özal'ın ölümü ile birlikte olası bir barış için çözüm umutları zayıfladı. Nitekim, Bakanlar Kurulu, 25 Mayıs 1993'te PKK'ya yönelik genel af gündemiyle toplanacaktı. Ancak bundan bir gün önce 24 Mayıs 1993'te Türkiye, Elazığ-Bingöl karayolunda iki otobüste bulunan 33 askerin PKK tarafından kurşuna dizilmesi haberiyle sarsıldı. Askerlerin silahsız ve korumasız olması, PKK'nın önceden istihbarat aldığı yönünde akıllarda soru işaretleri bıraktı. Af

³⁵ <https://t24.com.tr/yazarlar/dogan-akin/mit-33-asker-katliamini-hic-incelemedi-mi,1360> Erişim Tarihi (05.06.2019).

³⁶ Öcalan'ın açıklamaları için, SERXWEBÛN başlıklı süreli yayının 1994 yılındaki baskısına bakınız.

tasarısı da böylece rafa kalkmış oldu. Bu iklimde, PKK'nın 1994'teki askeri yenilgisinden Öcalan'ın 1999'daki yakalanmasına kadar geçen süre içerisinde Türk devleti, bir şiddet döngüsünde sonuçlanan tek taraflı bir kazanım ve ağır bir askeri eylem izlemiştir. Devlet artık Kürt sorununun etnik yönünü kabul etse de, sorunu ayrılıkçılık isyanı olarak ele alıp, çözümü askeri araçlarda gördü.

Bu bağlamda, şiddet kendi kendini güçlendiren bir sarmal oldu, sadece kimliği güçlendiren kutuplaşma ve yabancılaşmayı teşvik etmekle kalmadı, aynı zamanda herhangi bir uzlaştırıcı yaklaşıma yönelik karşı tepkiyi de pekiştirdi. Siyasi açıdan güçlü ordu da dahil olmak üzere, devlet elitleri bütün meseleyi devletin bölünmezliğine ve birliğine indirgeyerek çatışmanın devam etmesinden yararlanmışlardır. Bu seçkinler ötekinden gelen bütün şikayetleri bir kenara bırakıp, onları vatanın ve milletin bölünmez bütünlüğü açısından çok riskli olarak değerlendirmişlerdir. Bu bağlamda, PKK, salt zora dayalı askeri bir örgütten dolayı / stratejik şiddeti tamamlayıcı şekilde kullanan bir siyasi-askeri örgüte evrilirken, devlet ironik bir şekilde askeri yollarla tek taraflı çözümler izlemiştir. Böyle bir atmosferde, şikayetleri ortadan kaldırmak için herhangi bir rasyonel kamu politikası izleyememiştir. Ancak, Öcalan'ın yakalanmasından önce PKK ile diyalog başlatmak için bazı ek girişimlerde de bulunulmuştur. Milli Görüş Hareketi ve Refah Partisi (RP)'nin siyasi lideri Necmettin Erbakan, partisinin sloganını “*Refah gelecek, zulüm bitecek*” olarak belirlerken, Kürt sorunu karşısında devletin resmi tezlerini radikal biçimde reddederek soruna yönelik yeni bir bakış açısı ortaya koymuştur. 1994 yerel seçimleri öncesinde Bingöl'de yaptığı konuşmasında şunları söylemektedir:

“Ülkenin evlatları asırlar boyu mektebe başlarken, besmeleyle başladığı halde siz geldiniz bu besmeleyi kaldırdınız. Ne koydunuz yerine? ‘Türküm, doğrudum, çalışkanım’. Sen bunu söyleyince öbür taraftan da Kürt kökenli bir Müslüman evladı ‘Ya öyle mi? Bende Kürdüm. Daha doğrudum, daha çalışkanım’ deme hakkını kazandı. O meclis yarın inananların eline geçecek. Bütün bu haklar kan dökülmeden verilecek”³⁷.

RP, gerek bölgeye ve soruna yönelik raporlar yazdırarak, gerekse de milletvekillerinden oluşan komisyonlar kurarak Kürt sorununun çözümüne yönelik

³⁷ Diyarbakır 1 nolu DGM, söz konusu eylemleri nedeniyle Refah Partisi'nin kapatılmasına, 22 Şubat 2003 tarihine kadar Necmettin Erbakan'ın siyasi yasaklı olmasına, Erbakan'ın 1 yıl ağır hapis cezasına ve 220 bin lira para cezasına mahkum etti. (Hürriyet Gazetesi, “Hoca'yı Yakan Sözler, 11.03.2000).

olumlu adımlar atmıştır. 1996 yılında 20 Kürt milletvekilinden oluşan Terör Komisyonu’nun raporu özellikle dikkate değerdir. Raporda:

“OHAL uygulamasının terör örgütünü çökertmek bir yana, devlet ve millet kaynaşmasına yaptığı menfi etkiler daha derin yaraların açılmasına neden olmuştur. Terör örgütüne karşı geniş halk kitlelerinin desteğini almak birinci derece de öncelikli öneme haizdir. Hal böyle iken ciddiyeti olmayan ihbarlar sonucu kitleler halinde insanlar göz altına alınmış, keyfi uygulamalar yapılmış, gereksiz otorite gösterilerine kalkışılmış, istihbarat toplamak veya bir sanığı ele geçirmek uğruna zaman zaman bir köy halkının tamamı sorgudan geçirilmiş, tedirgin edilmiş, köyler boşaltılmış, yıkılmış ve yakılmıştır. Bu da bölge halkında devlet görevlilerine karşı güven duygusunun zedelenmesine, umutsuzluğun yaygınlaşmasına ve yabancılaştırmanın artmasına neden olmuştur.” ifadelerine yer verilirken, OHAL’in kaldırılması temel görüş olarak sunulmaktadır (Yayman, 2016: 431-432).

Bununla birlikte RP, Kürt sorununa yaklaşım açısından ikircikli bir tavır da geliştirmiştir. Zaten “İslamcı” sıfatıyla yaftalanan parti, Kürt sorunu hakkında büyük sözler sarf ettiğinde bu defa da “Kürtçü” sıfatı ile yaftalanacağı korkusuyla daha itidalli bir dil geliştirmeye çalışmıştır. Bu bağlamda, Kürt sorunuyla ilgili remi ve kamusal alanda daha kontrollü bir dil kullanırken, kapalı toplantılarda çok daha radikal bir söylem geliştirmiştir. Altan Tan bu durumu, “*Milli Görüş geleneğinin ve onun lideri Erbakan’ın Kürtler tarafından yıllardır cansiperane biçimde desteklenmelerine rağmen bu hareketin etnik sorunu görmezden geldiğini, Kürt kimliği, dili ve kültürüyle ilgili en ufak bir kanun teklifinde bulunmadığı*” gerekçesiyle eleştirmektedir (Tan, 2009:469).

Soruna yönelik bir diğer önemli girişim ise, 1999’da Başbakan Mesut Yılmaz’ın, Türkiye’nin AB’ye tam üyeliği konusunda ilerleme kaydedilmesi için PKK sorununu ele almasının gerekli olduğunu belirttiği konuşması ile olmuştur. Diyarbakır ziyaretinde “*geçmişe artık sadece yanlışlarımızdan ders almak için bakmalıyız ve aynı yanlışları tekrarlamamalıyız*” diyerek, “*Avrupa Birliği’ne üyeliğimize giden yolun Diyarbakır’dan geçtiğine inanıyorum*” ifadelerini kullanmıştır. Bununla birlikte, “*Demokrasinin Türk’ün de Kürt’ün de hakkı*”³⁸ olduğunu belirten Yılmaz’ın sözleri bir retorikten ileri gidememiştir. Nitekim, bu niyetler büyük ölçüde devlet elitlerinin

³⁸ https://www.sabah.com.tr/siyaset/2009/08/10/ab_yolu_diyarbakirdan_gecer (04.06.2019).

Erişim Tarihi

ve parlamentodaki siyasi partilerin toplu rızası, ana akım Türk toplumunun hazırlıksız psikolojisi ve PKK'daki şövenist gruplar nedeniyle eyleme geçemedi. Bu yıllarda söz konusu hükümetlerin Kürt nüfusuna ulaşma girişimleri, seçimlerdeki siyasi kazanımlar için Kürt yerel seçkinleri ile siyasi ilişkilerini geliştirmek için onları meclis gruplarına dahil etmenin ötesine geçemedi.

3.2.3. Öcalan'ın 1999 Yılında Yakalanması

Bir taraftan AB'ye aday ülke statüsünün verilmesi diğer taraftan Öcalan'ın yakalanması ile, PKK'nın en uzun ateşkes ilan etmesi çatışma sürecinde üçüncü önemli fırsat penceresini oluşturdu. İlk olarak, 10-11 Aralık 1999 tarihlerinde düzenlenen AB Helsinki zirvesi, Türkiye 'nin, diğer aday devletlere uygulanan aynı kriterlere dayanarak Birliğe üye olmaya aday olan bir ülke olduğunu ilan etti. Avrupa Kopenhag siyasi kriterleri demokrasinin, insan haklarının, hukukun üstünlüğünün ve azınlıkların korunmasının tam olarak uygulanmasını gerektirmekteydi. Kopenhag kriterlerine dayanarak AB, Ankara'dan yasal sistemini ıslah etmesini ve Güneydoğu sorununu barışçıl yollarla çözmesini istedi. Nitekim Konsey, 8 Mart 2001'de Türkiye'nin başlatması gereken reformları öngören katılım ortaklığına ilişkin belgeyi kabul etti³⁹. 19 Mart 2001 tarihinde, TBMM, üyelik şartlarını yerine getirmek için gereken reformları belirten bir Ulusal Program kabul etti. Daha sonra, Ulusal Programın özelliklerine göre 32 anayasa maddesi değiştirildi. Bunlardan en önemli değişiklik, ifade özgürlüğünü düzenleyen 26. maddede sunulan değişiklik olmuştur. *“Düşüncenin ifadesinde ve yayılmasında yasalarca yasaklanmış bir dil kullanılmayacak”* ifadesi kaldırılmıştır (Özbudun, 2002). Bu Kürtçe yayın yapma yasağını pratik olarak iptal etti. Sonuç olarak, Kürtçe öğrenmeyi, öğretmeyi ve yayınlamayı sağlayan yasal değişiklikler Ağustos 2002'de yürürlüğe girmiştir. Ayrıca, 2002 yılında yapılan önemli bir değişiklik de idam cezasının kaldırılması oldu. Böylece, 1999'da ölüm cezası verilen Öcalan'ın idam cezası ortadan kalkmış oldu. Yeğen'e göre idam cezasının kaldırılması Kürt sorunu için özellikle önemliydi.

³⁹ Katılım ortaklığı için, Türkiye Cumhuriyeti ile Katılım Ortaklığı'nda yer alan ilkeler, öncelikler, ara hedefler ve koşullar hakkındaki Konsey Kararına bakınız, 8 Mart 2001, https://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/Kob/Turkiye_Kat_Ort_Belg_2001.pdf

Öcalan'ın Türkiye'deki Kürtler arasında önemli bir desteği olduğu için, onun idam edilmesi Kürtler arasında toplumsal bir huzursuzluğa yol açabilirdi (Yeğen, 2015: 4).

Öcalan'ın yakalanması ise çözüm için ikinci bir fırsattı. Öcalan, tutuklanmasının ardından gazetecilere “*Türkiye’yi seviyorum hem de çok. Türk Halkını da seviyorum. Onlar için iyi hizmet edeceğimden eminim*”⁴⁰ ifadelerini kullandı. Öcalan'ın yargılanması 31 Mayıs-29 Haziran tarihleri arasında gerçekleşti. Yargılanması esnasında Öcalan, “Demokratik Cumhuriyet” tezi ekseninde, Kürt meselesinin Türkiye'nin sınırları dahilinde siyasi çözümü için devlete, PKK'ya ve kamuoyuna çağrı yaptı. Ayrılığın ne mümkün ne de gerekli olduğunu belirten Öcalan, Atatürk'ün laik ve Avrupalı bir devlet kurma teşebbüsüne övgüde bulundu ve 1925'teki Şeyh Said ayaklanması ve ağa ve seydileri destekleyen geleneksel kabile sistemini eleştirdi⁴¹. Ayrıca Öcalan, siyasi çözüme şans vermek için PKK'yı silahlı militanlarını sınır dışına çekmeye çağırdı.

Öcalan'ın silah bırakma çağrısına yanıt olarak, Avrupa'daki eski PKK sözcüsü Ali Sapan'ın önderliğinde sekiz PKK üyesi, kendilerini 1 Ekim 1999 tarihinde Türk polisine teslim etti. İkinci teslim dalgası 29 Ekim 1999'da gerçekleşti. Daha fazla PKK aktivisti Avusturya'dan Viyana'ya uçuştu ve İstanbul'da teslim oldu. PKK'nın o zamanki endişelerinden biri Öcalan'ın hayatta kalmasını güvenceye almaktı. PKK'daki rolünü göstermek ve kurumsallaştırmak için Öcalan, PKK liderliğine silahlı mücadeleye son verilmesi çağrısında bulunan ve gelecekteki mücadelelerinin 1 Eylül 1999'dan itibaren demokratik, şiddet içermeyen yollarla olacağını ileri süren bir mektup gönderdi. Bir çözümleme sürecine girme fırsatı bulmak yerine, ilgili hükümetler bir kez daha bir zafer olarak algıladılar ve çekilmeden faydalanmaya çalıştılar. Çekilme sırasında 300 ila 500 PKK militanı öldürüldü. Aslında, PKK'nın silahlı mücadelenin sona ermesinde samimi olduğu varsayılırsa, PKK'nın o zamanki kollektif yargıları göz önüne alındığında iyimser olacağı belirtilmelidir. Aksine Öcalan'ın hayatta kalmasını sağlamak için daha pratik bir hamle yapıldı. Ancak, PKK'nın Öcalan'ın hayatta kalması için algılanan zayıf yönleri ve kaygılarını ve ülkeye hizmet etmeye hazır

⁴⁰ <https://www.star.com.tr/yazar/abd-apoyu-neden-verdi-turkiyeye-yazi-1105711/> Erişim Tarihi (04.06.2019)

⁴¹ <https://www.izlesene.com/video/abdullah-ocalanin-durusmasi/9023389> Erişim Tarihi (04.06.2019).

olduğunu vurguladığı unutulmaz ilk sözleriyle ima ettiği huzuru sağlamaya istekli olduğunu göz önünde bulundurarak çözüm için bir başka yanlış yönlendirilmiş fırsattı (Ünal, 2015).

Öcalan'ın çağrısına paralel olarak PKK, 2000'de düzenlenen 7. Kongresi'nde en uzun süren tek taraflı ateşkes olayını yineleyerek kendisini dönüştürdü. PKK iki kez kaldırıldı ve sırasıyla 2002'de düzenlenen 8. Kongresi'nde KADEK'i (Kürdistan Özgürlük ve Demokrasi Kongresi) kurdu ve 2003'te KONGRA-GEL'i (Kürdistan Halk Kongresi) yeniden adlandırdı ve resmen şiddet içermeyen araçları ve Kürtlerin anayasal açıdan tanınması gibi revize edilmiş hedefleri benimsemiş oldu. Türkiye'de Kürtlerin. 2000-2004 yılları arasında, PKK, Türkiye'deki kitlesel gösterilerle desteklenerek Avrupa'daki ön faaliyetlerini hızlandırarak uluslararası arenadaki Kürtler için meşru ve resmi bir temsilci organı olarak siyasi tanınmaya odaklandı. Bunu yaparken, PKK Türkiye'yi uluslararası baskı yoluyla siyasi bir uzlaşmaya zorlamayı amaçladı. Ancak, 2002'de başlayan ve Türkiye'nin diplomatik çabalarının bir sonucu olarak, PKK çok sayıda Avrupa ülkesi, ABD, Kanada, Avustralya ve AB tarafından terör örgütü olarak kabul edildi. PKK'nın bu dönemdeki hayal kırıklığı, 2003'ten itibaren şiddete başvurusu da dahil olmak üzere eski uygulamaların tekrarlanmasına neden oldu.

3.3. AK Parti'nin Kürt Sorununa Yaklaşımı

Yukarıda da ayrıntısıyla tartışıldığı üzere, Türkiye'nin Kürt sorununa yönelik geleneksel politikasının değişiminin en kayda değer etkileri -Kürtçe'nin kamusal alanda kullanım yasağının kaldırılmasından, PKK'yı ateşkese ikna etmek için Barzani ve Talabani'nin Ankara'ya davet edilmesi ve hatta Türk siyasal ve askeri seçkinleri tarafından aforoz edilen bir fikir olarak özerklik ve federasyon fikrinin tartışılmasına kadar- Turgut Özal'ın cumhurbaşkanlığı döneminde meydana gelmiştir (McDowall, 1996: 430). Bununla birlikte Özal'ın 1993'teki ani ölümü ve Özal'ın arkasında Kürt sorununa yönelik böyle radikal adımlar atabilecek bir siyasal varisinin olmaması, bu revizyonist görüşlerin uygulanma şansını ortadan kaldırmıştır. 1990'lar boyunca diğer bazı hükümet liderleri de Kürt sorununa yönelik devletin resmi politikasında bir

değişikliğin gündeme gelebileceği konusunda açıklamalar⁴² yaptılarsa da somut bir adım atılamamıştır. Seçim kaygılarının ötesinde (özellikle milliyetçi seçmenlerin yabancılaşmasına ilişkin kaygılar), resmi politikadaki herhangi bir değişiklik, kendilerini, devletin üniter yapısının ve Türk kimliğinin meşru koruyucuları olarak gören orduya meydan okumak anlamına gelmiştir⁴³.

Şubat 1999'da PKK lideri Abdullah Öcalan, yakalanmasından sonra PKK'ya silah bırakma ve Türkiye'den çekilme çağrısı yapması ve AB'nin Türkiye'ye 1999 Helsinki Zirvesi'nde aday ülke statüsü vermesi, Türkiye'nin Kürt sorununu ele almasında yeni bir dinamik oluşturacağının sinyallerini ortaya koymuştur. Yukarıda da belirtildiği gibi, Kürt sorununa yönelik resmi politikanın dışındaki her türlü tutum siyasal alanda şüphe ve düşmanlıkla karşılanmıştır. Ancak 2002'de İslami kökleri olan yeni bir partinin – Adalet ve Kalkınma Partisi/ AK Parti- AB'ye şartlı aday üyeliğinin baskı ve umutlarının siyasi manzarayı değiştirdiği bir ortamda iktidara gelmesiyle bu durum değişmiştir. Nitekim devletin söz konusu uygulamalarından kendisi de zarar görmüş, kendisi de hak ihlaline uğramış bir kadroyu içinde barındıran AK Parti iktidara gelir gelmez tüm bu yanlışları düzeltebileceklerini iddia etmişlerdir. Görüşmecilerden birinin de ifade ettiği gibi,

“...hak ihlaline uğraya uğraya kendi partileri de kapatılmış, daha sonra başbakan olan partinin lideri yaptığı bir konuşmadan, okuduğu bir şiirden ötürü hapis cezası almış, siyasetten yasaklanmış, selefi olan parti kapatılmış, neredeyse baş örtüsü başta olmak üzere İslami kesime, daha doğrusu Müslümanların din özgürlüklerine yönelik yaygın insan hakları ihlallerinin olduğu bir dönemi yaşamışlar. Dolayısıyla yedikleri dayanın yaşadıkları insan hakları ihlallerinin daha acıları, sızıları üzerlerinde iken iktidar olmuşlardır. Dolayısıyla da ilk yaptıkları şeyler hemen daha ilk birkaç gün içinde olağanüstü hali kaldırmak olmuştur. Cezaevlerinde ziyaretçilerle tutuklu hükümlülerin Kürtçe konuşması yasası kaldırılmış, Kürtçe yayımla ilgili yasaklar yavaş yavaş kaldırılmaya başlanmış, gözaltı süreleri kısaltılmış, DGM'lerle ilgili düzenlemeler yapılmıştır. Aslında bir kısmı genel demokratikleşme anlamında bütün ülkeyi ilgilendiren ama çoğunlukla Kürtlerin muhatatap olduğu, yaşadığı alanlarda büyük iyileştirmeler olmuştur” (Yazar Mülakatı, Görüşmeci 17, 25.07.2019).

⁴² Hatırlanacağı üzere, Süleyman Demirel 1991'de başbakan olduğunda verdiği bir demeçte “Kürt realitesini” tanıdığını ifade etmişti. Benzer şekilde, 1993 yılında İspanyol meslektaşları ile yaptığı görüşmeyi takiben Başbakan Tansu Çiller, Kürt bölgesi için “Bask modeli”ni andıran bir özerklik olasılığından bahsetmiştir. Aynı şekilde, Türkiye'nin AB üyeliğine hevesli bir destekçi olan Başbakan Mesut Yılmaz, Aralık 1995'te AB'ye giden yolun Diyarbakır'dan geçtiğini ”ilan ettiğinde Kürt haklarının iyileştirilmesi gereğini kabul etmiştir.

⁴³ Örneğin Kinzer (1999)'ın belirttiğine göre, “Bask modeli” konusundaki açıklamasından sonra Başbakan Çiller askeri komutanlar tarafından öyle azarlanmış ki yalnızca önerisini geri çekmekle kalmamış aynı zamanda böyle bir öneride bulunduğunu da inkar etmiştir.

Çalışmanın bu kısmında AK Parti'nin Kürt sorununu nasıl tanımladığı, hem iç hem de dış politikada karşılaştığı siyasi zorlukları nasıl ele aldığı ve bir reform programı ile nasıl cevap verdiği tartışılmaktadır.

3.3.1. AK Parti'nin Doğuşu ve Kürt Sorununa Yaklaşımı

“Kin ve düşmanlığı tahrik etmekten” hapse atılmış ve bu nedenle Kasım 2002 seçimlerinde Meclis’e girmesi engellenmiş bir lider ve yasaklanmış bir siyasi partinin (Refah/Fazilet Partisi) içerisinde ayrılan siyasi aktörler tarafından kurulan AK Parti, 2002 seçimlerinde büyük ve beklenmedik bir başarı ile ülke genelindeki oyların %34’ünü ve Meclis’teki 550 sandalyenin 363’ünü alarak tek başına iktidara geldi (Dağı, 2010: 122). Böylelikle AK Parti, Cumhuriyet tarihinde ilk defa laikliğe aykırı davranışı yüzünden yargılanmış ve mahkum olmuş bir siyasetçinin liderliğinde iktidara gelen parti oluyordu⁴⁴ (Timur, 2014: 19). Kurulduğu 2001 yılından bu yana laik kesimin büyük bölümü tarafından “bir yabancı, davetsiz misafir ve hatta bir anomali olarak görüldü” (Dağı, 2010: 121). Bununla birlikte, yeni parti önceki İslamcı partilerden farklıydı. AK Parti’nin İslamcı köklerini törpülemeye çalışan Erdoğan ve Gül, partiyi merkez sağda, ılımlı, reformist ve sermaye odaklı bir parti olarak konumlandırıdılar (Tepe, 2005; Çayır, 2008). Şerif Mardin’in gündeme getirdiği “merkez- çevre” tanımlaması içerisinde, Türkiye’de “merkez” tanımlaması genellikle resmi ideolojiye, kurucu felsefeye ve bu anlayışı taşıyan siyasal elite atıf yaparak kullanılmaktadır. “Çevre” kavramının kullanımı ise genellikle, sistemle sorunu olan ve taleplerini muhalefet pozisyonunda dile getiren kesimlere yöneliktir. Akdoğan’ın da ifade ettiği gibi, “merkez”in hassasiyetleri önemli ölçüde “devletin” hassasiyetleri olarak kullanılmaktadır. “Yani merkezde siyaset yapmak, merkezin kırmızı çizgilerine riayet etmeyi beraberinde getirmektedir. Bu çizgiler ülkenin bölünmez bütünlüğü ve sistemin laik karakteridir” (Akdoğan, 2010: 77). Bu bağlamda AK Parti, etnik, dinsel ve bölgesel milliyetçiliğe karşı olduğunu belirterek, “merkez”in “ülkenin birliği ve vatanın bölünmez bütünlüğü” şeklinde ortaya koyduğu kırmızı çizgisine uygun

⁴⁴ Recep Tayyip Erdoğan, İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı iken, Siirt’teki bir mitingde Ziya Gökalp tarafından yazıldığını iddia ettiği, “Minareler süngü, Kubbeler miğfer, camiler kışlamız, müminler asker” mısralarıyla başlayan bir şiir okumuş 1998 yılında TCK’nın 312/2 maddesine göre “Halkı din ve ırk farkı gözeterek kin ve düşmanlığa açıkça tahrik etmekle” yargılanarak mahkum olmuştur (<https://www.takvim.com.tr/guncel/2019/03/07/baskan-recep-tayyip-erdogan-hapse-girmesine-neden-olan-ziya-gokalpin-asker-duasi-siirini-yeniden-okudu> Erişim Tarihi: 27.09.2019).

hareket edeceğini vaat eden bir “merkez parti” iddiasında oldu. Parti’nin önemli isimlerinden Bülent Arınç’ın da belirttiği gibi, “toplumun marjinal sınırlarından uzak, herkesin güvenebileceği bir parti” olarak tasarlanmıştır (Bahcheli & Noel, 2011).

AK Parti’nin ortaya çıktığı konjonktür de partinin kendisini tanımlamasında etkili olmuştur. Bir taraftan koalisyon ortaklıklarıyla yıpranan siyaset kurumu, yolsuzluklarla ve kötü yönetimle ortaya çıkan ekonomik darboğaz, ekonomik çöküntünün beraberinde getirdiği sosyal kriz, diğer taraftan uluslararası alanda giderek gerileyen ülke imajı ve tepkileri giderek yükselen sosyal sınıflar... Böyle bir ortamda temiz siyaset, dürüst politikacı, çalışkan ve samimi yönetici, halkı düşünen ve temsil eden lider arayışı, tepkiselliğin ve yüksek beklentilerin de yönlendirmesiyle kuruluşundan sadece 15 ay gibi kısa bir süre içerisinde 3 Kasım 2002’de yapılan parlamento seçimlerinde oyların büyük çoğunluğuna sahip oldu ve tek başına iktidara geldi (Akdoğan, 2010: 63).

Örgütlenme, politika belirleme, finansman yöntemleri, reklam ve kampanya taktikleri ve stratejileri açısından AKP, Angelo Panebianco'nun “profesyonel seçim partisi” dediği parti modelini benimsedi (Bahcheli & Noel, 2011: 104). Bu tür partilerin ayırt edici özelliklerinden biri, parti liderliği tarafından bir araya getirilen ve birlikte çalışan küçük bir teknokratik parti yöneticileri ekibine dayanmalarıdır. Bunlar arasında modern pazarlama tekniklerini içeren seçim kampanyaları tasarlama, bilgisayarlı veritabanları kullanarak fon yaratma, lider ve parti imaj yönetimi ve kampanya mesajlarının ve çekiciliğini en üst düzeye çıkarma stratejilerinin iyileştirilmesi dahil uzmanlar bulunmaktadır (Panebianco 1988: 264).

Parti programı, seçmenlerin geniş bir kesimine ulaşmak için evrensel demokrasi ve adalet temaları etrafında tasarlandı. Bununla birlikte özel bir politika teklifi içermedi⁴⁵. Aynı şekilde 2002 seçimlerinin yaklaşması ile birlikte seçim sloganı olarak “her şey Türkiye için” sloganını belirleyerek, temelde ton olarak vatansever ancak diğer taraftan seçmenlerin içini doldurmak isteyecekleri şeylere açık olan bir kampanya yürüttüler (AK Parti seçim manifestosu, 2002). Kampanya başladığında, AK Parti böylece belirli politika taahhütleri ile serbest kaldı ve hükümet değişikliği

⁴⁵ Ayrıntılı bilgi için bakınız: AK Parti Program, no: 2001.

isteyen çeşitli siyasi eğilimlerin seçmenlerine hitap edecek şekilde konumlandı⁴⁶. Bu nedenle, AK Parti kuruluşu ile 2002 seçimleri arasındaki süre boyunca kendisini çok da fazla bir tanımla ortaya koymadan, diğer partilere karşı temiz, verimli ve “muhafazakar demokrat” bir parti olarak tanımladı. Bu bağlamda, muhafazakar kelimesini kullanırken, bir taraftan islami değerlere bağlı bir parti olduğunu ifade ederken, diğer taraftan programında iktidara geldiğinde nasıl bir islami program izleyeceği konusunda bir şey belirtmedi. Yalçın Akdoğan “muhafazakar demokrat” siyasal kimliğin temel parametrelerini: “Bu anlayışa göre siyaset alanı uzlaşılı kültürüne dayanır; toplumsal alandaki farklılıkların siyasal alanda dile gelmesi ancak siyasal alanın uzlaşılı temelinde kurulması ile mümkündür. Toplumsal ve kültürel çeşitlilikler demokratik çoğulculuğun üreteceği hoşgörü zemininde bir renklilik olarak siyasete katılmalıdır. Katılımcı demokrasi de kendini bu farklılıklara temsil olanağı sağlayarak ve siyasal sürece katarak geliştirir” şeklinde özetlemektedir (Akdoğan, 2010: 61). Aynı şekilde, Kürt sorunu çerçevesinde “demokratik hukuk devleti çerçevesi içindeki kültürel çeşitliliklerin sürmesi gerektiğini” vurgularken, bunu gerçekleştirebilmek için herhangi bir somut teklif önermemektedir (AK Parti Programı, 2001: 29-32). Bununla birlikte muhalefette olduğu kısa zaman içerisinde herhangi bir somut tanım ortaya koyamasa da 2002 yılında iktidara gelmesi partinin acilen Türkiye’nin temel sorunlarına yönelik somut tanımlar ve çözüm önerileri getirmesini gerekli kıldı. Bu sorunların en başında ise Kürt sorunu vardı.

Her ne kadar parti programında meseleden “Kürt Sorunu” başlığı ile bahsedilmeyip, “Doğu ve Güneydoğu” başlığı altında ele alınsa da, ilk defa bir sağ parti programında Kürt sorununu ele almış ve resmi tezlerin dışında görüşler öne sürmüştür. AK Parti’nin Kürt sorununa yönelik yaklaşımı ilk olarak 2001 yılında parti

⁴⁶ Radikal Gazetesine verdiği bir demeçte AK Parti’nin kurucularından olan Dengir Mir Fırat bu durumu şöyle özetlemektedir: “İlk etapta önemli olan Kürt sorunu değil, herkeste. Çünkü Türkiye’de yaşayan herkesin özgürlüğü daraltılmıştı. Kürtler, Aleviler, Müslümanlar, Çingeneler ve daha birçok grubun bir araya gelmesiyle iktidara gelmiş bir parti AK Parti. Ve süreçte onların merkeze taşınması meselesi vardı. Biz de paketler halinde Anayasa değişikliği yaptık ve bundan sadece herkes istifade etti. Hedef, asgari standartları Kopenhag kriterlerine vardırmaktır. Varıldığı zaman da toplum bir rahatlama hissetti ve ekonomi daha çok büyümeye başladı. Ardından öncelikle Müslümanların ötekileştirilmesine neden olan yasaklar peyderpey ortadan kaldırıldı. Sonrasında da Kürtlere ve diğer azınlıklara ilişkin süreç başladı”. <http://www.radikal.com.tr/politika/dengir-mir-mehmet-firat-basbakanin-kurt-yorumu-istifa-surecimi-baslatti-1204994/> Erişim Tarihi: (14.07.2019).

programına girdi. Genel demokratikleşme perspektifi içinde sorunun çözümünü vaat eden parti, sorunun tam olarak çözümü için aynı anda ilerleyen üçlü bir çerçeve önermektedir: Kalkınmacı tezler ile ekonomi faktörü, demokratikleşme ve bu iki unsurun tamamlayıcısı olarak güvenlik önlemlerinin alınmasıdır. Parti, sorunun çözümünü geçmiş yıllarda olduğu gibi asayiş yaklaşımında ve güvenlik tedbirlerinin artırılmasında görmediğini söyleyip, demokrasinin tek çare olduğunu ifade etmektedir. AK Parti Kürt meselesini “ne sadece bir iş ve aş meselesi” ne de “salt bir kimlik meselesi” olarak görmemektedir. Parti programında Kürt sorununun tanımı şu şekilde yapılmaktadır:

“Kimimizin Güneydoğu, kimimizin Kürt, kimimizin terör sorunu dediğimiz olay, maalesef Türkiye’nin bir gerçeğidir. Partimiz bu sorunun toplum hayatımızda neden olduğu olumsuzlukların bilinciyle, bölge halkının mutluluğunu, refahını, hak ve özgürlüklerini gözeten, Türkiye’nin bütünlüğü ve üniter devlet yapısıyla birlikte bölgeyi tehdit eden terörün önlenmesinde zaaf yaratmayacak bir şekilde, kalıcı, tüm toplumun duyarlılıklarına saygılı, etkili ve sorunları kökünden çözmeye yönelik bir politika izleyecektir” (AK Parti Programı, 2002: 28).

Parti, çözümü güvenlikçi perspektifte görmediğini söyleyip, demokrasinin tek çare olduğunu ileri sürerken Türk vatandaşlarının kültürel farklılıklarının tanınmasını da önermektedir. Bunu yaparken HEP geleneğinin “kimlik” vurgusuna karşı, “demokrasi+iş+kimlik” formülünü öne çıkarmakta (Yayman, 2016: 447-448) ve bu durumu parti programında şu şekilde ifade etmektedir:

“Yoğun terör sonrası dönemde Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerimizde, bölgeler arası kalkınmışlık farkını yok edecek, en azından asgariye indirecek önemli adımlar atılmamıştır. Partimiz yöreye yönelik istihdamı artırıcı ciddi ekonomik projeler gerçekleştirecek, terör ortamından şu veya bu şekilde zarar gören vatandaşlarımızın mağduriyetini giderici uygulamaları devreye sokarak ihtiyaç duyulan rehabilitasyonu sağlayacaktır” (AK Parti Programı, 2002: 28).

“Bürokratik otoriter devlet anlayışına yaslanan çözümler, sadece asayiş mantığına dayandığı için uzun vadede sorunları daha da derinleştirmektedir. Buna karşılık demokratik devlet anlayışı çerçevesindeki yaklaşımlar, ilk anda endişe ile karşılansa da uzun vadede milletimizin birlik ve bütünlüğünü pekiştiren sonuçlar doğurmaktadır” (AK Parti Programı, 2002: 30).

“Bu bölgemizde kültürel farklılıklar partimiz tarafından zenginlik kabul edilmektedir. Resmi dil ve eğitim dili Türkçe olmak şartıyla, Türkçe dışındaki dillerde yayın dahil kültürel faaliyetlerin yapılabilmesini, partimiz, ülkemizdeki birlik ve bütünlüğü zedeleyen değil, güçlendiren pekiştiren bir zenginlik olarak görmektedir. Bölgenin geri kalmışlığından kaynaklanan kimi olumsuzlukların giderilmesini, bölgeye dönük özel düzenlemeler yoluyla değil, genel demokratikleşme projesi bağlamında düşünmektedir” (AK Parti Programı, 2002: 30).

Görüldüğü üzere, parti programı incelendiğinde sorunun çözümüne yönelik önemli saptamalar olduğu ve geçmişte devletin bölgeye yönelik resmi politikasına dönüşen güvenlikçi perspektifin açıkça reddedildiği, yerine bölgede soruna yönelik demokratik adımların atılacağı vaat edilmiştir. Bu bağlamda AK Parti devletin geçmişte yaptığı hataları kabulle işe başlamıştır. Partinin üst düzeylerinde de görev yapan, 26. dönem milletvekillerinden birinin,

“...Bunlar terörist biz de onların peşinden gideriz dağlarda kovalarız, bulduğumuz yerde öldürürüz gibi yaklaşım... çoğu zaman bu hakim olmuş. Ama çözebilmiş mi? Çözememiş. Çünkü sosyal perspektiften tarihi perspektiften kültürel perspektiften siyasi perspektiften komple bütüncül perspektiften değil de sadece güvenlik perspektifinden ele alınca bu sorunun çözülmesi çok zor” (Yazar Mülakatı: Görüşmeci 2, 29 Mart 2018)

İfadeleri AK Parti’nin o dönemki Kürt sorununa yönelik tanım ve algısını göstermesi açısından önemlidir. Ayrıca program vatandaşlığı ulusal kimliğin temel referans noktası olarak görmeyi önermektedir. Yeğen’e göre, bu büyük bir öneme sahiptir. Çünkü, bütün ana partilerin ve Cumhuriyet’in üç anayasasının hepsinde Türk kimliği temel alınmıştır (Yeğen, 2015: 4).

Bununla birlikte, AK Parti programında her ne kadar, Kürt sorununun geçmiş politikalar ile çözülemeyeceğini kabul etmiş olsa da, ne 58 ne de 59’uncu hükümet programlarında Kürt sorunundan bahsedilmemiştir⁴⁷. Dahası Erdoğan, Aralık 2002’deki Moskova ziyaretinde “Türkiye’deki Kürt sorununun halledilmesi gerektiğini” söyleyen Kürt kökenli bir işçiye, “Türkiye’de Kürt sorunu yok” diye karşılık vermiştir⁴⁸. Bununla birlikte AK Parti iktidara geldikten sonraki ilk yıllarda birkaç önemli reform başlatmıştır.

Reformlar AB’ye üyelik çerçevesinde aslında önceki üçlü koalisyon hükümeti tarafından başlatılmıştır. Örneğin, Ekim 2001’de DSP, MHP ve ANAP’tan oluşan üçlü koalisyon hükümeti, Türkçe dışındaki dillerin kullanımına ilişkin yasal yasakları kaldıran anayasa değişikliklerini kabul etmiştir. Bu değişiklikler, AK Parti’ye genel

⁴⁷58 ve 59’uncu hükümet programları için bakınız: <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2002/11/20021129.htm>, <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2003/03/20030324.htm> Erişim tarihi: (14.07.2019).

⁴⁸ <http://www.habervitrini.com/erdogan-ile-kurt-kokenli-isci-arasinda-ilginc-diialog/50353> Erişim Tarihi: (14.07.2019).

olarak ifade özgürlüğü ve örgütlenme özgürlüğü kapsamını genişletecek, Kürtleri mağdur eden pek çok kısıtlayıcı uygulamayı ortadan kaldıracak ve temel insan haklarını genişletecek bir dizi kapsamlı “demokratikleşme paketi” hazırlama olanağı sunmuştur. Nitekim Gül bir demecinde “Avrupalıları şok edeceğiz”⁴⁹ ifadesini kullanmıştır.

Selefinin ardından, hükümet, çoğunlukla kırsal alanlardaki güvenlik güçleri ve isyancılar arasındaki zaman zaman görülen çatışmalar dışında, neredeyse tamamen siyasi şiddetten vazgeçilmesine karşılık olarak, Kürt bölgesinde olağanüstü durumun (OHAL) kaldırılmasını tamamladı (Kirişçi, 2011). Ayrıca sınırlı bir Kürtçe televizyon yayıncılığına ve Kürtçe kursların özel okullar tarafından sunulmasına izin verdi. En fazla kitlesel acı çekilmesine neden olan OHAL önlemleri arasında, PKK militanlarına yardım ya da sığınmaktan şüphelenilen, üç milyondan fazla Kürt'ü evsiz bırakan ve onları Türkiye'nin batısındaki şehirlere sığınmaya zorlayan binlerce Kürt köyünün zorla boşaltılması vardı (McDowall 1996: 440). AK Parti'nin yanıtı, önceki hükümetin başlattığı, ülke içinde yerinden olmuş Kürtlere, eski evlerine ve mülklerine geri dönmelerine yardım etme projesini sürdürmektir.

AK Parti'nin 2002'den 2004'e kadar “altın reform çağı” olarak adlandırılan dönemde demokratikleşme adına gerçekleştirdiği bu düzenlemeler Kürt halkı tarafından devletin hataları ile yüzleşmesi olarak görüldü ve memnuniyetle karşılandı. Bununla birlikte Kürt entelektüel ve milliyetçilerinin bakış açılarına göre, AK Parti'nin reform ajandası yeterli değildi nitekim, kültürel tanıma ve bölgesel özyönetim taleplerini karşılamıyordu. Her ne kadar AK Parti, sınırlı Kürtçe yayın ve özel Kürtçe ders gibi bazı kültürel açıdan özgürlükler sunsa da devlet tarafından finanse edilen Kürtçe eğitim taleplerini reddetmişti. Siyasi açıdan daha hassas ve karşılanması zor olan Kürt bölgesi için özerklik talebi oldu. “Ancak AK Parti liderlerinin iyi bildiği gibi, ademi merkezîyetçiliği deneyecek olsalar bile Türkiye'nin üniter devlet yapısını değiştirmek konusunda hissedilen herhangi bir kaygı şiddetli bir ulusal tartışmayı serbest bırakma riskini doğuracak ve Türk milliyetçileri ve Kemalist

⁴⁹ <http://www.milliyet.com.tr/yazarlar/hasan-cemal/turkiye-abye-daha-yakin-314272> Erişim Tarihi: (15.07.2019).

kuruluşla çatışmaya sokacaktı. Bu almak istedikleri bir risk değildi” (Bahcheli & Noel, 2011: 106-107).

Bu bağlamda AK Parti’nin demokratik reform paketleri sadece Kürt sorununa yönelik meselelerin çözümü ile kısıtlı kalmadı aynı zamanda içerde kendisinin siyasi eylem kapasitesini önemli ölçüde kısıtlayan Kemalist bir kuruluş olan ordu ile de mücadele edecek, kendisini iktidarda tutmaya yarayacak bir dizi önlem ortaya koydu. AK Parti iktidarda kalmak için ülkedeki demokratik özgürlükleri genişleterek Batı Dünyasından kendi ordusuna karşı dış destek almaya çalıştı (Aydın ve Emrence, 2016: 6). Nitekim daha iktidara gelmeden önce bile AK Parti ordunun üst kademelerinin kendilerinin İslami kimliklerinden endişe duyduklarını ve laik devlet yapısına uyum sağlayamayacakları konusunda şüphelendiklerini biliyorlardı. Bu durumu görüşmecilerden biri,

“AK Partililer şunu görüyorlardı: tamam biz çoğunluğu sağladık, hükümeti kurduk ama. Türkiye’de hükümeti kurmak iktidar olmak demek değildir. Hükümet başka bir şey, devlet başka bir şey. Devlet olduğu gibi yerinde duruyor, askeriyle yargısıyla polisiyle. Dolayısıyla bizim bu kurumu zorlayacak, insan hakları açısından insan hak ve özgürlüklerinin önündeki duvarları genişletecek işleri yapabilmemiz için bir özgürlük alanına bir iktidar alanına ihtiyacımız var. Onu da bize en iyi sağlayacak olan aslında AB’dir” (Yazar Mülakatı, Görüşmeci 17, 25.07.2019) şeklinde özetlemektedir.

Bu nedenle parti ilk etapta, geleneksel olarak İslami köktencililiği ve Kürt ayrılıkçılığını Türkiye’nin karşı karşıya olduğu en büyük tehlikelerden ikisi olarak tanımlayan ordu ya karşı ihtiyatlı davrandı. Dönemin Genelkurmay Başkanı Hilmi Özkök’ün de halkın demokratik iradesine saygı duyması ve AB’nin sağlayacağı faydalara inanması nedeniyle –en azından diğer genelkurmay üyelerine karşı daha ılımlı bir kişiliğinin olması- 2005’te Özkök’ün emekli oluncaya kadar geçen zaman içerisinde hükümetle iyi bir iş birliği göstermesini sağladı. Ancak daha sonra ortaya çıkacağı üzere, 2003 ve 2004’te, bazı üst düzey üyelerin AK Parti’yi görevden almak için gizli bir takım darbe girişimlerinde bulunduğu ortaya çıkacaktı. Nitekim, 2007-2010 yılları, ordunun içinde AK Parti’yi devirmek için hazırlandığı iddia edilen “Ergenekon ve Balyoz” darbe planları ile sallandı. Darbe liderlerinin asıl kaygısı AK Parti hükümetinin şüpheli İslamcı gündem olmasına rağmen, Kürt milliyetçiliğini de ciddi bir tehdit olarak görüyorlardı ve dolayısıyla Kürt haklarını genişletmeye karşı çıkıyorlardı. Ergenekon soruşturmalarının patlak vermesinin ardından önemli Kürt siyasi figürlerinden biri ve dönemin Demokratik Toplum Partisi Genel Başkanı olan

Ahmet Türk “*Bu güne kadar 170 arkadaşım faili meçhul cinayetlere kurban gitti*” diyerek, “*Ergenekon soruşturması Fırat’ın doğusuna geçmezse Kürt sorunu çözülemez*” noktasına gelecekti (Hürriyet Gazetesi, 2008). Özkök’ün emekliliğini ve Büyükanıt’ın genelkurmay başkanlığına atanmasını takiben hükümet ile üst düzey ordu arasındaki ilişkiler kötüye gitmeye başladı. Selefinin aksine, Büyükanıt, AK Parti’yi eleştiren kamuoyuna açıklamalarda bulunmaktan çekinmedi. Örneğin, Genelkurmay Başkanlığı, Nisan 2007’de Gül’ün cumhurbaşkanlığı seçimlerine karşı kesin bir uyarı verdi. İstanbul Harp Akademisi’ndeki bir konuşmasında, “*üniter, ulusal, laik devletin ülkemizin ve rejimin temeli olduğu ve bu özelliklerin ordunun geleceği*” olduğunu hatırlattı. Bir başka konuşmasında ise Demokratik Toplum Partisi (DTP)’nin kapatılmasını isteyerek siyasete doğrudan müdahalede bulundu. Bu durum demokratların gözünde AK Parti’nin durumunu yükseltti ve ordunun siyaset üzerindeki etkilerini azaltmak için bir dizi girişim başlattı (Başaran, 2017). Milli Güvenlik Konseyi (MGK)’nin sivil yapısını güçlendirmiş, sekreterlikteki sivil üyelerin sayısı 1’den 5’e çıkarılmış, MGK’nın kararları tavsiye niteliğine çekilmiş ve Devlet Güvenlik Mahkemeleri kaldırılmıştır (Heper, 2005: 215-216). Ayrıca PKK militanlarının bazılarını topluma entegre etmeyi amaçlayan kısmi bir af yasası hazırlamış ve eve geri dönüşü kolaylaştırmak için “Köye Dönüş ve Rehabilitasyon Projesi”⁵⁰ hazırlamıştır. Ayrıca, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’nin kararına paralel olarak, Kürt siyasetçi Leyla Zana 2004’te hapisneden serbest bırakılmıştır.

Tüm bu olumlu iklim içerisinde 2005 yılında 151 imzalı bir bildiri yayımlayan farklı görüşlerden bir grup aydın, kendilerini “Türk aydınları” diye tanımlayarak, PKK’ya koşulsuz olarak silah bırakma çağrısı yapmış; hükümetten de Güneydoğu Anadolu Bölgesi ve Kürtler’e yönelik demokratik ve ekonomik açılımlar talep etmişlerdir. “Aydınlar Bildirisi” olarak anılan bu bildiriye Erdoğan olumlulukla karşıladi ve bildiride imzası bulunan bir grup aydınla sorunun çözümü konusunda Başbakanlık Binası’nda görüştü. Bu görüşme basında büyük bir yankı uyandırdı. Toplantıya katılan aydınlardan biri olan Gencay Gürsoy, toplantıyı değerlendirirken, bir taraftan “Başbakan Kürt sorununun demokrasiden taviz verilmeden çözüleceği

⁵⁰Ayrıntılı bilgi için bakınız: <https://www.icisleri.gov.tr/illeridaresi/k-ye-d-n-s-ve-rehabilitasyon-projesi-kdrp-> Erişim Tarihi: (02.10.2019).

konusunda teminat verdi” derken Erdoğan’ın Kürt sorununun sadece bir asayiş problemi olmadığını kabul ettiğini belirtti. Diğer taraftan da, Erdoğan’ın “demokratik açılımlar” ya da ekonomik ve sosyal alanlarda somut, ölçülebilir adımlar vaat etmediğini” ileri sürdü. Dolayısıyla o dönemde Kürt sorununa yönelik atılan olumlu adımlara rağmen tıpkı geçmişte olduğu gibi devamının gelmemesi konusunda bir endişe vardı (BBC Turkish, 10.08.2005). Bununla birlikte aydınlar toplantısından bir hafta sonra Erdoğan Diyarbakır’da tarihi bir konuşma gerçekleştirdi. Devletlerin geçmişte yaptıkları hatalarla yüzleşmeleri gerektiğini vurgulayan Erdoğan, sorunun adını açıkça “Kürt sorunu” olarak zikrederek şunları söyledi:

“İlla her soruna bir ad koymak da gerekmez. Çünkü sorunlar hepimizindir. Ama illa 'Ad koyalım' diyorsanız Kürt sorunu bu milletin bir parçasının değil, hepsinin sorudur. Benim de sorunumdur. Sorunların parça parça adresi olmaz. Bütün sorunlar Türk olsun, Kürt olsun, Çerkez olsun, Abaza olsun, Laz olsun bütün Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarının ortak sorunudur” ifadelerini kullandı ve sorunu daha fazla demokrasi, daha fazla özgürlük, daha fazla vatandaşlık hukuku ve daha çok refahla çözmeye vaadinde bulundu (Sabah Gazetesi, 17.12.2009).

Tüm bu anlatılanlar çerçevesinde, AK Parti Hükümeti’nin demokratikleşme paketleri ve diğer reformist inisiyatifleri ile öne geçtiği dönemde, üç önemli faktör partinin Kürtlere yönelik reformist tavrını sürdürmesinde yardımcı olmuştur. Birincisi, PKK’nın 1999’dan beridir ateşkesini sürdürmesiydi. İkincisi, reformların önünde en büyük engel olarak görülen askeri kuruluşun genel olarak kısıtlanmasıydı, üçüncüsü ise, Avrupa Birliği’nin, üye olma yolundaki Türkiye’de gerçekleşen bu reformları destekle karşılaşmasıydı. Bununla birlikte, 2005 itibariyle, tüm bu faktörler tersine döndü ve negatif hale geldi. Bu ise reformların uygulanmasını zorlaştırdı ve AK Parti Kürt sorununa yönelik reformist tavrından geri adım atmaya başladı.

İlk olarak 1 Haziran 2004’te, Hükümetin Kürtlere tam kültürel ve siyasal haklar vermeyeceğine ikna olan PKK, ateşkesi bitirdi. PKK’nın yeniden savaşıma başlaması Türkler arasında milliyetçi duyguların artmasına sebep olurken, böyle bir ortamda AK Parti’nin Kürt sorununa yönelik reformist politikalar izlemesini zorlaştırıyordu. PKK saldırılarının genellikle Kuzey Irak’taki üslerden gelmesi durumu daha da zora soktu. ABD’nin 2003’te Irak’a saldırması ve kendi kendini yöneten bir Kürt varlığının (“Irak Kürdistanı”) ortaya çıkması, PKK militanlarının güvenli şehirlerden çalışmasını ve çok sayıda silah ve patlayıcıdan bir pay almasını

kolaylaştırdı. Aynı zamanda durumun politik sonuçları da vardı. Türk hükümeti, Kürt fiili bir devletin meşruiyetini artırabilecek herhangi bir şey yapma konusundaki hassasiyeti konusunda, PKK ya da başka herhangi bir konuda Kürdistan Bölgesel Yönetimi (KBY) ile herhangi bir resmi temastan kaçındığını belirtti. İlk başta Erdoğan Barzani'yi suçlayarak, PKK militanlarını sadece tolere etmekle kalmadığını aynı zamanda onlara lojistik sağladığını söyleyerek yetindi. Ancak gelen şehit sayılarının artması ve kamuoyundan yükselen tepki nedeniyle sınır ötesi hareketler söz konusu oldu (Bahcheli & Noel, 2011: 108-109).

İçeride bu olumsuz gelişmeler yaşanırken, aslında demokratik reformların tetikleyicisi olan AB'nin Türkiye'ye yönelik bakışında da önemli değişimler başladı. Kriz ilk olarak Kıbrıs meselesiyle ortaya çıktı. Mayıs 2004'te Kıbrıs Rum Kesimi'nin üyeliğe kabul edilip, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin dışlanması Türkiye'nin hızla AB reformlarına devam etmesine karşılık üyeliğini zorlaştırdı ve Hükümet üzerinde AB'ye yönelik bir kırgınlığa ve yorgunluğa yol açtı. Aynı zamanda, Fransa ve Almanya da dahil olmak üzere birçok büyük AB ülkesinde yapılan kamuoyu yoklamaları, Türkiye'nin üyeliğine verilen kayda değer ve büyüyen bir destekte düşüş olduğunu gösterdi. AB'nin yeni liderlerinden üçü - Almanya Şansölyesi Angela Merkel, Fransa Cumhurbaşkanı Nicholas Sarkozy ve Avusturya Şansölyesi Wolfgang Schüssel - Türkiye'nin üyeliğine karşı çıktılar. Bunun yerine, Türkiye ile AB arasında "ayrıcılık bir ortaklık" gibi, Ankara'nın açıkça reddettiği bir seçenek savundular. *"Tahmin edilebileceği gibi, giderek artan sayıda Türk, AB şartlarını yerine getirme çabalarından bağımsız olarak, Avrupa'nın ülkelerini kabul etmeyeceğini hissetmeye başladı"* (Bahcheli & Noel, 2011: 110-111). Bununla birlikte, Tocci'ye göre, AB'nin bu tavrının Kürt sorununun çözümü üzerinde doğrudan bir etkisi olmamıştır (Tocci, 2006: 135). Nitekim, AB Komisyonu, Kürtler ve diğer azınlık grupları için ortak haklardan ziyade bireysel hak ve özgürlüklerin gelişmesi konusunda teşvikler ileri sürmüştür. Bununla birlikte ilerleyen zamanlarda AB'nin Türkiye'nin Kürt sorununa yönelik politikasında da önemli değişiklikler olacaktır. Nitekim Avrupa Komisyonu başkanı Jose Manuel Barroso, Ankara'yı "Kürt halkı için hem kültürel hemde siyasi

haklar sağlamaya”⁵¹ çağıracaktı. Ruhtaki bu değişimin ilk sonucu “tanınma” politikasının durması oldu. Nitekim, AB’nin Türkiye’deki azınlık haklarının iyileştirilmesine yönelik itirazını eleştiren ordu, 2008 de kültürel hakların daha fazla tanınmasına muhalefetini açıkça açıkladı. Dönemin Genel Kurmay Başkanı İlker Başbuğ verdiği yanıtta, “*Kimsenin Türkiye’den belirli bir etnik gruba, bireysel alanı açacak ve ulus devlet ile üniter devlet yapısını tehlikeye sokacak haklar tanımamasını bekleyemeyeceğini*” söyledi (Milliyet Gazetesi, 12.04.2008).

Tüm bunlarla birlikte, demokratik reform paketlerinin içeriğine bakıldığında⁵² esasında bir defada yapılabilecek olan bir düzenlemenin çeşitli reform paketleri içerisinde parça parça yeniden düzenlendiği görülmektedir. Örneğin Türk Ceza Kanunu’nun 159 ve 312.maddeleri çeşitli uyum paketlerinde birçok defa gündeme gelmiştir. Görüşmecilerden biri bu durumu, “*Aynı 159/1 1.pakette gelmiş, 3 te gelmiş, 6 da gelmiş filan. Hatta dahası rakamları doğru olarak hatırlayamıyor olabilirim galiba üçüncü paket mi ne olacak 6. Uyum paketinde komple yeniden uyuma sokuluyor. Yani gerçekten bir değişiklik yapmak yerine değişiklik yapıyorlarmış gibi görünüyorlardı...*” şeklinde ifade ederek aslında AK Parti’nin kendisinde bir demokratikleşme perspektifi olmadığını ileri sürmektedir (Yazar Mülakatı: Görüşmeci 17, 25.07.2019). Bu nedenle 12 Nisan 2006 tarihine kadar toplamda 9 reform paketi çıkarılmış ancak ciddi anlamda köklü bir demokratik reform yapılamamıştır.

Tüm bunlara rağmen, ülkenin büyüyen ekonomik performansı, siyasi istikrar ve muhalefet partilerinin zayıflığı, ülke içerisinde AK Parti’nin popülerliğine katkıda bulundu. Nitekim 2007 seçimleri arifesinde her ankette AK Parti açık ara farkla birinci parti olarak ortaya çıkıyordu. Dönemin en önemli konusu Ahmet Necdet Sezer’den boşalan Cumhurbaşkanlığı makamına kimin geçeceğiydi. AK Parti cenahından birinin aday olma ihtimaline karşılık Cumhuriyet Gazetesi’nin “*Tehlikenin Farkında mısınız?*” başlığı ile “*Cumhuriyet Mitingleri*” başlatıldı. Dönemin CHP Genel Başkanı Deniz Baykal ise, Erdoğan’a “*Sakin ha aday olma*”⁵³ uyarısında bulunacaktı. Tüm bunlara rağmen Erdoğan, 2007’de Abdullah Gül’ü partisinin cumhurbaşkanı adayı

⁵¹ <https://www.ab.gov.tr/p.php?e=41663> Erişim Tarihi: (29.09.2019).

⁵² Her bir reform paketinin ayrıntılı içeriğine ulaşabilmek için bakınız: https://www.ab.gov.tr/files/rehber/04_rehber.pdf Erişim Tarihi: (02.10.2019).

⁵³ <https://www.haberler.com/sakin-ha-cumhurbaskani-adayi-olma-haberi/> Erişim Tarihi: (29.09.2019).

olarak açıkladı. Abdullah Gül'ün adaylığı açıklandıktan sonra dönemin Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı Sabih Kanadoğlu “367 kuralını” ortaya attı. Buna göre, ilk turda 367 milletvekili genel kurulda hazır bulunmazsa ilk tur gerçekleşmemiş sayılacaktı. AK Parti'nin milletvekili sayısı 367'yi bulamadığı için seçim Anayasa Mahkemesi'nce oy çokluğu ile iptal edildi. Aynı günün akşamı Genelkurmay Başkanlığı'nın resmi sitesinde bir e-memorandum yayınlanacaktı⁵⁴. Bununla birlikte, bunların hiçbirisi, AKP'nin genel popülaritesi veya seçmenlerin niyetleri üzerinde herhangi bir olumsuz etkiye sahip olamadı. Cumhurbaşkanı adayını parlamento boykotu karşısında seçemeyen AK Parti, krizi avantaja çevirdi ve erken seçim kararı aldı. 22 Temmuz 2007 tarihinde yapılan seçimlerde “AK Parti %46.58 oy oranı ile 341 milletvekili, CHP %20.88 oy oranı ile 112 milletvekili çıkardı. Güneydoğu oyları ile bağımsız olarak seçime giren DTP ise 20 vekil ile Meclis'e girdi”⁵⁵. AK Parti'nin Kürtlerin yoğun olarak yaşadığı illerdeki performansı özellikle etkileyiciydi. Kürt oylarının yüzde 50'sinden fazlasını aldı. Diyarbakır'da AKP, oyların yüzde 41'ini kazandı ve 2002 seçimlerinde oy oranını neredeyse üçe katladı. Kazandığı 341 sandalyenin 75'i Kürt vekillere aitti.

DTP'nin de bölgede Kürtlerin yoğun olarak yaşadığı büyük iller üzerindeki performansı büyüktü. Parti bölgede oyların %33'ünü kazandı. Ancak bu, 2002'deki seçimlerde DEHAP'ın kazandığı %40 oy oranına göre bir düşüşü gösteriyordu. Beklenildiği üzere AK Parti'nin Kürtlere yönelik reform programına şiddetle karşı çıkan Deniz Baykal Başkanlığı'ndaki CHP ve aşırı milliyetçi bir parti olan MHP bölge oylarını almada başarılı olamadılar ve bölgeden bir vekil dahi çıkaramadılar.

2002 BAĞ.	AKP	DEHAP	2007	AKP	DTP-
Doğu Anadolu	32.2	21.4	Doğu An.	54.6	19.4
Güneydoğu Anadolu	27.7	26.7	Güneydoğu An.	53.1	24.4

Tablo 3.3-1Kürt nüfusun yoğun yaşadığı yerlerdeki 2002 ve 2007 yılı seçimlerinin partilerinin oy yüzdeleri (%)

⁵⁴ <https://www.yeniasir.com.tr/politika/2014/07/25/abdullah-gul-tum-engelleri-asarak-cumhurbaskani-oluyor> Erişim Tarihi: (29.09.2019).

⁵⁵ <https://www.yenisafak.com/secim-2007> Erişim Tarihi: (29.09.2019).

Yukarıda da bahsedildiği üzere 2007 seçimlerinden büyük bir başarıyla çıkan AK Parti'nin Kürt sorununa yönelik reform politikası bir ileri bir geri adım şeklinde devam etti⁵⁶. 2005 Nevruz gösterileri, reform ruhundan kopuşun ilk göstergesi olmuştur. Gösterilere Öcalan ve Kürt bayraklarının afişlerini taşıyan yüzbinlerce Kürt katılmış ve Mersin'deki bir gösteride Türk Bayrağı'nı çiğnemek ve yakmak isteyen iki provokatör yakalanmıştır. Bu olaylar üzerine Genel Kurmay Başkanlığı, 2005 Nevruz gösterilerine katılanları "sözde vatandaşlar" olarak tanımlamıştır. Genelkurmay Başkanlığı 'Büyük Türk Milleti'ne yönelik bir konuşma yaparak,

"Büyük Türk Milleti, hiçbir değerden nasip almamış bir grup tarafından, insanlığın ortak değeri olan baharın gelişini kutlama adına düzenlenen masum etkinlikler, yüce Türk Ulusunun sembolü, her zerresi şehit kanıyla bezenmiş şanlı Türk Bayrağına saldırı densizliğinde bulunulacak kadar ileri götürülmüştür. Türk Milleti engin tarihinde iyi ve kötü günler görmüş, sayısız zaferler yanında ihanetler de yaşamıştır. Ancak hiçbir zaman kendi vatanında kendi sözde vatandaşları tarafından yapılan böyle bir alçaklıkla karşılaşmamıştır" ifadelerini kullanmıştır (Vatan Gazetesi, 22.03.2005).

O dönem Türk Bayrağı'na yönelik yapılan bu saygısızlığa karşı birçok kamu kurumundan benzer tepki ve kınamalar geldi⁵⁷. Ayrıca Ordu Valisi'nin 2003-2008 yılları arasında Kürt mevsimlik işçilerinin fındık toplama mevsimi boyunca bölgeye girebilmeleri için yetki belgeleri almaları gerektiğine dair bir uygulama başlattığı iddia

⁵⁶ Yeğen (2010)'e göre devlet bu dönemde de geçmişteki gibi asimilasyon siyasetine başlamıştır ancak öncekilerden farklı olarak milli eğitim, yeni teknikler ve yeni aktörler olarak modern asimilasyon araçları kullanmıştır. Bu politikaların başında "Baba Beni Okula Gönder" ve "Haydi Kızlar Okula" gibi sivil toplumun da desteğini içeren kampanyalar gelmektedir. Öncelikle Kürtlerin yoğun olarak yaşadığı Doğu ve Güneydoğu bölgeleri ve yine Kürtlerin yoğun olarak yaşadığı Batı illerinde uygulanmakta olan bu kampanyalar kızlar arasında okula devam etme oranını artırma girişimi olmuştur. Bu kampanyalar arasında en popüler olanı Milliyet Gazetesi tarafından Ağrı, Diyarbakır, Hakkari, İstanbul, İzmir, Kars, Mardin, Muş, Siirt, Şanlıurfa, Şırnak, Van, Tekirdağ, Tokat ve Osmaniye illerinde başlatılmıştır. "Haydi Kızlar Okula" kampanyası ise, Milli Eğitim Bakanlığı ve UNICEF tarafından çeşitli kamu kurumları, STK'lar ve yerel yönetimlerle işbirliği içinde düzenlenmiştir. Kampanya 2003 yılında Ağrı, Batman, Bitlis, Diyarbakır, Hakkari, Muş, Siirt, Şanlıurfa, Şırnak ve Van gibi Kürtlerin yoğun yaşadığı 10 ilde başlatılmıştır. Yeğen'e göre tüm bu uygulamalar, devletin sivil toplumun da desteğiyle yeni asimilasyon çabalarıdır. Bknz: Mesut Yeğen, "The Kurdish Question in Turkey :Denial to Recognition", (Routledge, 2010: 78-79).

⁵⁷ Yeğen'in anlatısına göre Genelkurmay "sözde vatandaş" terimini kullanan tek kamu kurumu değildi. Genelkurmay'ın ifadesini yayınlamasından birkaç gün sonra, Ankara üniversitesi Senatosu aynı olaylara benzer tepki göstererek bir grup sözde vatandaşın bayrağa yönelik saygısızlığını kınadı. Bir başka örnekte ise, İzmir'in Aliğa İlçesi'ndeki bir öğrencinin, bölge valisi tarafından okula dönüş töreninde adının Rojda olması nedeniyle şiir okumasının yasaklandığını iddia etmektedir (Yeğen, a.g.e., s.77).

edildi⁵⁸. Başbakan Erdoğan ise, 2 Kasım 2008’de Hakkari’ye yaptığı bir gezide etnik ayrımcılığa karşıyız dedikten sonra şöyle konuşmuştur:

*“Benim Kürt kökenli vatandaşım Kürt’üm diyebilir Kürtlüğüyle övünebilir. Türk aynı şekilde, Laz aynı şekilde... Ama kimse bir başka etnik topluluğa 'Ben senden daha üstünüm' diyemez. Ortak kimliğimiz Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlığıdır. Tek millet, tek bayrak, tek vatan, tek devlet. Bunu başardığımız sürece kimse bizi bölemez. Hazımsızlık buradan geliyor. Hizmetlerden geliyor. Buralara hizmet gelmesin istiyorlar. Yatırımlar yapılmasın istiyorlar”*⁵⁹ ifadelerini kullandı ve tüm bunlara karşı olanların ülkeyi terk etmeleri gerektiğini söyledi.

Görüldüğü gibi, 2006-2008 dönemi AK Parti’nin önceki yıllarda gerçekleştirdiği reformlardan geri adım attığı bir dönemi teşkil etmiştir. Nitekim bu dönemde “Terörle Mücadele” ve “Polis Vazife ve Salahiyetleri Kanun”larında değişiklik ön gören ve reformları geriye götüren birçok güvenlikçi yaklaşım geri gelmiştir. Bu yıllara damga vuran diğer bir önemli gelişme, Erdoğan ile Diyarbakır belediye başkanı Osman Baydemir arasındaki seçim sonrası süreçte yaşanan gerilim oldu. 22 Temmuz seçimlerinde bölgede elde ettiği başarıya bağlı olarak Erdoğan, DTP ve Kürt siyasetçilerinin PKK’yı terör örgütü olarak ilan etmesini istedi. Baydemir ise, Erdoğan’a verdiği cevapta:

“Başbakan ve bakanlar Diyarbakır için negatif ayrımcılık yapıyor hem de ileri-geri konuşuyorlar. Diyarbakır’a karşı açıkça savaş ilan ediyorlarsa ‘hodri meydan’ diyorum. Biz burdayız. Savaştan kaçmayız. Başbakan en sevdiği ve en güvendiği adayını burada Belediye başkanı olarak gösterebilir. Diyarbakır bir kaledir. Bugüne kadar birçok kişi düşürmek istedi ama düşmeyecektir” ifadelerini kullanmıştır (Hürriyet, 05.09.2007). Erdoğan – Baydemir kavgasını yakından takip eden gazeteci yazar Cengiz Çandar, “Erdoğan’ın savcılara Baydemir’e bir başka dava daha açılması için yeşil ışık yaktığını” iddia etti (Olson, 2008: 29).

Bununla birlikte 2008 yılı AK Parti içinde kolay bir yıl olmadı. Parti hakkında, türban sorununa yaklaşımı açısından laikliğe aykırı fiillerin odağı haline geldiği iddiası ile kapatma davası açıldı. Parti kapatılmadı, ama hazine yardımının yarısının

⁵⁸ Sol haber kaynağının iddialarına göre, “Ordu Valisi Ali Kaban, Şanlıurfa Valiliği’ne yazı göndererek, kente mevsimlik işçi olarak geleceklerin önceden belirlenerek yetki belgesi almalarını istedi. Bu belgeyle girebilenlerin de bir arada tutulmayacağı iddia edildi. Ayrıntılı bilgi için bakınız: <https://haber.sol.org.tr/kent-gundemleri/ordu-valisi-kurt-iscilere-vize-uyguluyor-haberi-6165> Erişim Tarihi: 30.09.2019).

⁵⁹ <https://m.bianet.org/bianet/siyaset/110602-erdogan-hakkari-de-acilista-protestocular-sokaktaydi> Erişim Tarihi: (30.09.2019)

kesilmesine karar verildi. İkinci zorluk 2008 nevruzu oldu. Van ve Hakkari’de DTP’lilerin izinsiz Nevruz kutlaması yapmaları ve polisin bu kutlamalara engel olmak istemesi olayların büyümesine neden olmuş ve gösterilerde polisin karşısına çocukların çıkarılması ile sonuçlanmıştır. Söz konusu eylemler tutuklanan çocukların “polise taş attığı” gerekçesiyle ağır hapis cezalarına mahkum olmaları ve tıpkı yetişkinler gibi yargılanmaları” “taş atan çocuklar” konusunu uzun bir süre gündemde tutmuş ve hükümetin üzerine gidilen konulardan biri haline gelmiştir (Hürriyet, 29.03.2010).

Tüm bunlara ek olarak aynı yıl, Agos Gazetesi Genel Yayın Yönetmeni Hrant Dink uğradığı silahlı saldırı sonucu öldürülmüş, üniversitelerde türban tartışması alevlenmiş, Ergenekon ve Deniz Feneri Davaları gündemin önemli konularını oluşturmuş ve hükümeti zorlayan meseleler olmuştur. Tüm bunların yanında PKK’nın Aktütün Karakolu’na saldırısı sonucu 17 askerin şehit olması ülkede Kürt sorununun konuşulmasını daha da zor hale getirmiştir. Özellikle DTP Diyarbakır Milletvekili Aysel Tuğluk’un saldırı sonrası açıklamaları ilgi çekicidir. *“Türkiye’de sorunlara çözüm bulması gereken siyasi iradenin ortaya çıkmadığını ileri süren Tuğluk, Türkiye’de temel meselenin siyasetin gerginlik ve çatışma üzerinden götürülmesinden kaynaklandığını”* belirtmiştir. Aktütün Karakolu’na PKK’lılarca yapılan saldırı için ise, *“İnisiyatif tamamen militarist yapılara, orduya devredilmiş durumda. Mantalitede bir değişim yaşanmıyor Türkiye’de hala sorunun bir askeri yaklaşım, operasyonel sorun olduğuna dair mantık devam ettiriliyor. Bu yaşananların altında bunlar var. Sorumluluğu elbette bu sorunu bu mantalite ile devam ettirenlerdedir”* (Milliyet, 06.10.2008) diyerek, devleti suçlamıştır.

Öcalan’ın avukatları aracılığıyla yaptığı ve kendisine fiziksel şiddet uygulandığına dair açıklamalarının ardından DTP’nin de içinde bulunduğu bazı grupların gerçekleştirdiği eylemler ortamı daha da olumsuz bir hale getirmiştir (Hürriyet, 21.10.2008). Bununla birlikte tüm bu olumsuzluklara rağmen Erdoğan Dicle Üniversitesi’nin 2008-2009 yılı akademik açılış konuşmasında, kendisinin şehre gelmesiyle birlikte kepenk indirenleri eleştirdikten sonra, *“Teröre inat demokratikleşme sürecindeki reformlarımıza devam edeceğiz. Kararlılığımızı heyecanımızı muhafaza edeceğiz. Tüm bunlarla birlikte ülkemizin birliği konusundaki hassasiyetimizi de koruyacağız. Türkiye’nin aşamayacağı hiçbir engel yok”* (Hürriyet,

20.10.2008) ifadelerini kullanmıştır. Ve Türkiye 2009 yılına TRT Şeş'in açılışı ile girdi. Dönemin TRT Genel Müdürü İbrahim Şahin, TRT'nin Kürtçe yayına başlaması ile ilgili olarak, *"Bazılarının söylediği gibi seçime yönelik olmayacak. Türkiye'de yaşayan tüm insanlara katkı sağlayacağını ifade ediyoruz"* dedi. Tören de konuşan Kültür ve Turizm Bakanı Ertuğrul Günay ise, *"Türk Milleti'nin farklı inanç, kültür ve dil özelliklerini taşıdığını"* belirterek, *"Bu özellikler bizi zenginleştirerek güçlendiriyor. Ancak geçmiş yıllarda bu zenginlikleri yok etmek isteyen akıl dışı anlayışlar ülkeyi yönetti ve bunun acı sonuçlarını gördük"* değerlendirmesinde bulunurken, devlet televizyonunun Kürtçe yayın yapmasına yönelik *"Bu girişim aslında çoğulcu demokrasi açısından uzun süredir ihtiyacımız olan temel bir hakkın yerine getirilmesidir"* ifadelerini kullanmıştır. Günay ile benzer biçimde Devlet Bakanı Mehmet Şimşek, *"Ülkenin birlik ve bütünlüğü için önemli bir açılım olması umudunu taşıdığını"* belirterek *"Türkiye güçlü, zengin bir ülke. Bunları ortaya çıkaralım, paylaşalım, büyütelim"* (Hürriyet, 01.01.2009) ifadelerini kullanmıştır. Bu olumlu değerlendirmelere karşın CHP lideri Deniz Baykal ise, TRT'nin Kürtçe yayına başlaması konusunda kendisine yöneltilen soru karşısında *"Devletin etnik kör"* olması gerektiğini ifade ederek⁶⁰ Kürtçe kanala yönelik muhalefetini ortaya koymuştur (Radikal, 03.01.2009). Demokratik açılım ise böyle bir zeminde gündeme gelmiştir. Nitekim Cumhurbaşkanı Abdullah Gül, Tahran'a giderken uçakta verdiği demeçte, *"Kürt sorunu ile ilgili önümüzdeki günlerde çok iyi şeyler olacağını"* ifade ederek, sorunu sadece sınır dışına yüklemenin yanlış olacağını belirtti (NTV, 10.03.2009).

⁶⁰ Oral Çalışlar'ın haberine göre Deniz Baykal TRT'nin Kürtçe yayın yapmasına yönelik muhalefetini *"TRT'nin Kürtçe yayına başlamasını yanlış buluyorum. Devletin, bir etnik çabaya destek olması temel anlayışımıza terstir. Herkes kendi anadilinde yayın yapabilir. Devletin ise buna para harcamaması gerekir. Bunun için personel yetiştireceksin. Devletin kaynaklarının, 70 milyonun parasının sadece bir kesim vatandaşımızın etnik talepleri doğrultusunda harcanması doğru değildir. Bizim anlayışımıza göre devlet etnik kör olmalıdır. Karşısındakinin etnik kimliğini, dini inancını, mezhebini görmemelidir. Bu giderek devleti her türlü etnik kimliğin talebine karşı güç bir duruma sokar"* ifadeleri ile dile getirmiştir (<http://www.radikal.com.tr/yazarlar/oral-calislal/deniz-baykal-ve-kurtce-televizyon-915326/> Erişim Tarihi: (11.10.2019)).

BÖLÜM 4

TÜRKİYE’DE DEMOKRATİK MÜZAKERE: DEMOKRATİK AÇILIMDAN ÇÖZÜM SÜRECİNE (2009-2015)

AK Parti’nin iktidara gelmesinden sonra tek partili yönetimin başlaması ile sergilenen istikrarlı yönetim ve 2005 yılının sonunda AB ile başlayan katılım görüşmeleri Türkiye’de Kürt halkına yönelik benzersiz bir reform sürecini tetikledi. Tüm bu reform sürecinin sonuna gelindiğinde, AK Parti Hükümeti, Kürt sorununun çözümüne yönelik müzakere yaklaşımını seçti ve 2007 yılında PKK lideri Abdullah Öcalan ile gizli bir diyalog başlattı. 2009’da “Demokratik Açılım”ın başlamasıyla birlikte reformlar genişletildi. Ancak sürecin yeterince ustaca yönetilememesinden kaynaklı olarak başarısızlığa uğradı ve yerini tekrar silahlı mücadeleye bıraktı. 2012 yılı sonuna kadar süren silahlı mücadeleden sonra devlet, PKK’ya yönelik müzakere süreci çerçevesinde yeni bir duruş sergiledi ve PKK’nın tutuklu lideri Abdullah Öcalan üzerinden PKK ile görüşmeye başladı. Bu müzakereler 21 Mart 2013 tarihinde Diyarbakır’daki Nevruz kutlamaları sırasında Öcalan’ın hapisshaneden yazdığı bir mektup aracılığı ile kamuya duyuruldu. Şiddet gayrı resmi bir ateşkes ile durdu ve yeni bir müzakere dönemi “Çözüm Süreci” başladı. Bazı araştırmacılar tarafından “Kürt Baharı” olarak da adlandırılan bu nispeten barışçıl atmosfer içerisinde, Kürt hareketi kültürel milliyetçiliği ve ulus inşasını teşvik eden çeşitli faaliyetler başlattı (Gunter, 2013; Philips, 2017; Casier vd., 2013; Bengio, 2011). Ancak “Kürt Baharı” uzun sürmedi.

Nitekim, çözüm umutları, 7 Haziran 2015 seçimleri sonrasında Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan’ın “çözüm sürecinin bittiğini” açıklaması ile son buldu. PKK ile devletin güvenlik güçleri arasındaki çatışmalar kısa süre içerisinde yeniden başladı ve hatta kırsal kesimde süren çatışmalar kent savaşlarına (hendek mücadelesi) dönüştü. Nitekim, birkaç ay içerisinde barış umutları hızlı bir şekilde yok oldu. Türk savaş uçakları tekrar Kandil’deki PKK’nın sığınaklarını ve eğitim kamplarını vurmaya başlarken, Güneydoğu’da yükselen isyanlara karşı tıpkı 1990’larda olduğu gibi sokağa çıkma yasakları uygulanmaya başlandı. Bu arada, PKK’ya bağlı radikalleşmiş gençler

(yani, Yurtsever Devrimci Gençlik Hareketi, YDGH), Cizre'de ve ülkenin güneydoğusundaki diğer birçok Kürtlerin yoğun olarak yaşadığı kentlerde özerklik iddiasında bulundular.

Bu bağlamda çalışmanın bu bölümünde temel olarak 2009 yılında AK Parti tarafından başlatılan, çeşitli platformlar aracılığı ile müzakereye açılan ve “Kürt Açılımı, Demokratik Açılım, Milli Birlik ve Kardeşlik Projesi ve nihayetinde de Çözüm Süreci” gibi süreç içerisinde çeşitli adlar alan müzakere süreci bölünmüş toplumlarda müzakerenin işleyişini açıklamak amacıyla geniş çaplı müzakere perspektifinden incelenecektir. Bu süreç incelemesi yapılırken Türkiye’de ki müzakere süreci, “an 1: müzakere öncesi süreç”, “an 2: müzakere masası” ve “an 3: müzakere masası ötesi süreç” olmak üzere “üç an”a ayrılarak incelenecektir. Bu bağlamda müzakere öncesi ve müzakere sonrası süreçleri anlayabilmek için çalışmada öncelikle müzakere masasında neler olduğu anlatılmaya çalışılacak ve açılım sürecinin kısa bir tarihçesi verilecektir. İkinci olarak ise, özgür katılım, ortak saygı, rasyonel argümantasyon gibi müzakereci demokrasinin ideallerinin gerçekleştiği bir ortamda, çatışan tarafların gerçek anlamda bir müzakere gerçekleştirip gerçekleştiremeyeceklerini görebilmek için parlamento da gerçekleşen ve süreci yasal bir zemine oturtan “Terörün Sona Erdirilmesi ve Toplumsal Bütünleşmenin Sağlanması Hakkındaki Kanun” tasarısı görüşmelerine söylem niteliği indeksi uygulanacaktır. Sonrasında ise, müzakere masası öncesi ve sonrası süreç üzerinde durulacak ve elde edilen bulgular sonuç bölümünde bölünmüş toplumlar açısından tartışılacaktır.

4.1. Açılım Sürecinin Tarihsel Evrimi ve Müzakerenin Niteliği

Türkiye’nin PKK ile 40 yılı aşkın çatışma süreci içerisinde devlet, soruna yönelik klasik refleksi çerçevesinde sorunu bir milli güvenlik ve birlik meselesi olarak anlamış ve çoğunlukla askeri yöntemlerle çözüm bulmaya çalışmıştır. Bununla birlikte, söz konusu güvenlikçi yaklaşım sorunu çözemediği, bir nebze de olsa azaltmadığı ölçüde devlet, söz konusu yaklaşımın soruna çözüm üretemeyeceğini fark etmiş ve bir “yönetememe hali” ile karşı karşıya kalmıştır. Sonuç olarak AK Parti, sorunun çözümüne yönelik yaklaşımda bir değişim ve dönüşüme yol açmıştır (Yazar Mülakatı, Görüşmecisi 10, 11.05.2018).

Bu bağlamda, devlet yetkililerinin PKK ile temasa geçtiği ve Eylül 2008'den bu yana Avrupa'da bir dizi toplantının (Oslo görüşmeleri / toplantıları) olduğu ortaya çıkmıştır⁶¹. Kısa zamanda, AK Parti hükümeti sürece yönelik somut adımlar atmaya başlamıştır⁶². Cumhurbaşkanı Abdullah Gül, Mart 2009'da verdiği röportajda, Kürt sorununun Türkiye siyasetinde en önemli sorun olduğunu ve yakın zamanda iyi şeyler olacağını belirtmiştir⁶³. Ayrıca, Başbakan Tayyip Erdoğan, İçişleri Bakanı Beşir Atalay ve AK Parti sözcüsü Hüseyin Çelik de dahil olmak üzere birçok siyasi yetkili Kürt açılımına yönelik olumlu söylemler geliştirilirken, Abdullah Gül, 9 Mayıs 2009'da yaptığı bir konuşmada *“İster terör, ister Güneydoğu, ister Kürt meselesi deyin. Bu Türkiye'nin birincil sorunudur. Halledilmesi lazımdır”* diyerek, açılımın startını vermiştir (CNN TÜRK, 09.05.2009). Bununla birlikte açılımın etkileri sadece ülke ile sınırlı kalmamış, dünyanın en saygın dergilerinden biri olan *The Economist* dergisinin de dikkatini çekmiştir. Derginin, *“Barış zamanı mı”* başlıklı yazısındaki ifadeleri ilgi çekicidir:

“Atatürk 1920'de yaptığı bir konuşmada Kerkük'ün kuzeyinde Türkler olduğu kadar Kürtler' de yaşıyor. Onlara hiçbir zaman ayrımcılık yapmadık demişti. Önceki hükümetler Kürt sorununun çözümü konusunda mırıldanmış olsalar da şahin generaller tarafından durdurulmuşlardı. Ancak şimdiki şartlar, siyasi kariyerini bu konuya bağlayan Tayyip Erdoğan'ın liderliği altında kalıcı bir çözüm bulunması için umutları artırıyor” ifadelerine yer vererek, hükümetin Kürt sorununu çözmek için ciddi bir hazırlık içerisinde olduğunu belirtmiştir. Ayrıca, *“Kürt Açılımı'nın en hassas yönünü, kendi adamları ve milyonlarca sıradan Kürt üzerinde etkisini koruyan Abdullah Öcalan ile müzakere yapmadan PKK'nın savaşmayı durdurmasını sağlamaktır. Muhalefet partileri, şimdiden Erdoğan'a ihanet iddiası ile saldırıyor. En açık yöntem ise İngiltere'nin IRA sorununu çözmek için Sinn Féin'i kullandığı gibi DTP'yi kullanmaktır. Buradaki sorun benmerkezci olduğu bilinen Öcalan'ın sahne dışında olmaya tahammül edememesidir. Son kamuoyu yoklamaları Türklerin yüzde 45'inin, Kürt açılımını desteklediğini gösterse de PKK ile açık bir pazarlığın ardından sağlanan*

⁶¹ PKK ile devlet yetkilileri arasında en az beş toplantı yapıldığı iddia edilmektedir. Bkz. “AKP Çözüm Geliştirmeli”, Özgür Gündem, 25 Nisan 2013, <http://www.ozgur-gundem.com/haber/71299/akpcozum-gelistirmeli>. PKK'nın Kongra-Gel (Halklar Kongresi) başkanı Zübeyir Aydar, PKK ile devlet memurları arasında 16 ya da 17 toplantı yapıldığını belirtmektedir. Bkz. Cengiz Çandar, “Oslo'dan Bugüne ‘Perde Arkası’(1)”, Radikal'de, 28 Nisan 2013, http://www.radikal.com.tr/yazarlar/cengiz_candar/_1-1131383.

⁶² 2009 yılı başında, 24 saat Kürtçe yayın yapan TRT 6'yı başlattı. Ayrıca, Yükseköğretim Kurulu (YÖK) üniversitelerde Kürt Dili Edebiyatı bölümleri kurmaya karar verdi.

⁶³ “Tahran'a; Obama'nın elini havada bırakma”, Hürriyet'te, 11 Mart 2009, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/11181483.asp>. Gül, Tahran'a giderken Türk gazetecilere yaptığı değerlendirmelerde, Türkiye'nin Kürt sorununa ilişkin yeni ABD yönetimiyle ortak düşünceye sahip olduklarını söyledi. Ayrıca “meseleyi, sadece sınır dışına yüklemek yanlış olur” dedi.

bir anlaşmayı iç kamuoyuna satmak hiç de kolay olmayacaktır” tespitinde bulunarak sürecin hükümet açısından zorluklarına dikkat çekmiştir (Vatan, 28.08.2009).

Bu gelişmelere karşılık PKK da konumunu yenilemiş ve ateşkes ilan etmiştir. Mayıs 2009'da yapılan röportajda, Kürdistan Toplulukları Birliği (KCK) başkanı Murat Karayılan, PKK'nın silahsızlanma hedefiyle diyaloga girmeye hazır olduğunu belirtmiştir⁶⁴. Ayrıca açılımın başına getirilen Beşir Atalay, STK temsilcileri, akademisyenler, gazeteciler gibi birçok kesimle toplantı düzenleyerek⁶⁵ süreçten kamuoyunu haberdar etmeye, süreci kamuoyuna açmaya başlamıştır⁶⁶. Atalay, *“sorunun çözülmesi gerektiği konusunda toplumda çok net ve güçlü bir mutabakatın var olduğunu”* iddia ederek *“Herkes bir defa terörün bitmesini istiyor. Herkes, ülkemizde demokratik standartların yükseltilmesini istiyor. Bunlara karşı koyan hiç kimse yok”* ifadelerini kullanmıştır. (NTV, 31.08.2009). Bu olumlu gelişmelere karşılık PKK'nın tutuklu lideri Öcalan, bir “yol haritası” önererek karşılık vermiştir. Öcalan'ın yol haritası üç aşamadan oluşmaktadır: PKK'nın sürekli bir şekilde ateşkes ilan etmesi, hukuki engelleri ortadan kaldırmak ve PKK'nın silahlı kuvvetlerini geri çekmesi için Çözüm Komisyonu'nun kurulması (Hakikat ve Uzlaş Komisyonu) ve nihayetinde demokratik bir anayasanın hazırlanması. Ancak bu öneriler Hükümetin

⁶⁴ Hasan Cemal, “Karayılan: Barış umudumuz var- Kuzey Irak Notları”, Milliyet'te, 5 Mayıs 2009, <http://www.milliyet.com.tr/d/t.aspx?J=1.090.963> Erişim Tarihi: (11.10.2019).

⁶⁵ Bir aylık sürede, “değişik siyasi parti temsilcileri, 22 sivil toplum kuruluşu, 11 meslek örgütü, şehit ailelerini temsil eden 24 dernekten gelenlerin yanısıra bireysel görüşmeler gerçekleştirdiğini” ifade eden Atalay, bu bir aylık süre zarfında yaptığı toplantı ve görüşmelerin olumlu geçtiğini, bu sürecin geniş çaplı bir müzakere, mutabakat arayışı çerçevesinde gerçekleştirileceğini belirtmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz: <https://www.ntv.com.tr/turkiye/besir-atalay-kurt-acilimini-anlatt,2wBLWE-XAkefQ2uRDbxbdg> Erişim Tarihi: (11.10.2019).

⁶⁶ Örneğin, 1 Ağustos 2009 tarihinde 15 gazeteci, Polis Akademisinde İçişleri Bakanı Beşir Atalay ile bir araya gelerek “Kürt Meselesinin Çözümü: Türkiye Modeline Doğru” başlıklı çalıştay gerçekleştirmişlerdir. Gerek çalıştayın yeri gerekse de çalışmaya sadece liberal gazetecilerin davet edilmesi çalışmaya yöneltilen eleştirilerin başında yer almıştır. Kısaca “Kürt Çalıştay” olarak adlandırılan çalışmaya yönelik MHP lideri Devlet Bahçeli, “AKP Hükümeti'nin Türkiye'nin yıllarını heba ettiğini” söyleyerek toplantıya katılanları “12 kötü adam” olarak nitelendirmiştir (<http://www.hurriyet.com.tr/gundem/devlet-bahceli-nin-12-kotu-adami-12200273> Erişim Tarihi: 11.10.2019). 5 Ağustos tarihinde ise, AK Parti Genel Başkanı ve TBMM Grup Başkanı sıfatları ile Erdoğan, DTP Genel Başkanı Ahmet Türk ile görüşerek “Milletimiz birlik istiyor, beraberlik istiyor, dayanışma istiyor. Anneler gözyaşları dinsin istiyor. Kan ölüm olmasın istiyor” ifadelerine yer verirken, Ahmet Türk ise Erdoğan'la yaptığı görüşmeyi, “Bugün önemli bir gün. Diyalog ortamının sağlanmasından dolayı mutluyuz, umutluyuz” ifadeleri ile değerlendirdi (https://www.bbc.com/turkce/haberler/2009/08/090805_erdogan_turk Erişim Tarihi: (11.10.2019).

düşüncelerinden oldukça farklıydı. Hükümet, çözüm için silah bırakmanın ilk şart olduğunu belirtti ve “yol haritasını” dikkate almadı (Efegil, 2011: 35).

Kürt açılımının sorunlu niteliği Ekim 2009' da, 34 PKK militanının ve aile üyelerinin Kuzey Irak'taki Makhmur Mülteci Kampı'ndan ve Kandil Dağları'ndan gelip Habur sınır kapısından Türkiye'ye girmesi ve Türk makamlarına teslim olmasıyla ortaya çıkmıştır. Hükümet, bu olayı, PKK militanlarının geri kalanının da Türkiye'ye geri döneceği, PKK'nın silahsızlandırılması sürecinin başlangıcı olarak tasavvur etmiştir. Ancak, Habur olayı İçişleri Bakanı Atalay'ın sözleriyle “yol kazasına” dönüşmüştür. Ekim 2009'da PKK militanları Türkiye'ye gerilla kıyafetleriyle girmişler ve önceki eylemleri için pişmanlık duymadıklarını söylemişlerdir. PKK ve Öcalan'a desteklerini dile getiren neşeli Kürt kalabalığı, PKK militanlarını Türkiye'ye davet etmişlerdir. Bu sahne güçlü bir milliyetçi tepki yaratmış ve hükümetin Kürt açılımını ele alması konusunda çok fazla eleştiriye yol açmıştır⁶⁷. Bu durumun hem hükümet çevrelerinde hem de Türk toplumunda yarattığı hayal kırıklığının bir sonucu olarak, AK Parti hükümeti Kürt açılımı konusundaki coşkusunu yitirmiştir⁶⁸. Bunun yerine, sert milliyetçi söylem bir kez daha hükümetin politikalarına hükmetmeye başlamıştır (Pusane, 2014: 86-87).

⁶⁷ Örneğin, CHP Hatay Milletvekili Gökhan Durgun, İçişleri Bakanı Beşir Atalay'ın “yol kazası” sözlerini bir itiraf olarak nitelendirirken, şunları ifade etmiştir: “Adına demokratik açılım dedikleri girişim zaten başından beri yanlış. CHP olarak uyardık, dinlemediler. Bugün geline noktada yol kazası deniyorsa bu, yanlışın bir itirafı olarak görülür. Habur'da Türk Hukuk sitemine uymayan işlemler yapıldı. Seyyar mahkemeler kuruldu. Tüm bunlar olurken, “doğru yaptık” diyorlardı. Şimdi hangi anlayışla buna yol kazası diyorlar? Bunun sorgulanması gerekir” (<https://www.yenicaggazetesi.com.tr/yol-kazasi-aciklamasina-tepki-yagdi-37391h.htm>) Erişim tarihi: 13.10.2019.

⁶⁸ Habur olayı sonrasında PKK militanlarının ülkeye girişi durdurulurken, Beşir Atalay bu durumu şöyle açıklamaktadır: “...Gelişleri biz durdurduk... Böyle gelişi biz yürütemeyiz. Bende yürütmek istemem bu gelişi. Bu gelişin özü şudur: insanlar gelsin, örgütten ayrıldığını ifade etsin, normal hayatını yaşasın. Nitekim, o gelişlerin sürece katkısı olmadı, sürece zararı oldu”. Ayrıca Atalay, bu tarzda olayların önüne geçebilmek için, 2 gün önce Ahmet Türk ile görüştiklerini ve ondan bu konuda teminat aldıklarını da belirtmiştir. Atalay konuşmasında, Öcalan'dan gelen yol haritasını da eleştirerek, kendilerinin her ne kadar meclisi muhatap olarak görmelerine karşın, DTP'nin bu muhataplığı üstlenmediğini şu ifadelerle belirtmektedir: “Yol haritası diye bir şey konuşulup duruyor. Ama bana gelmedi. Biz istedik ki bu işler Meclis çatısı altında olsun. Muhatap da oydu. Bildiğimiz sebeplerle, o parti kendisi bir muhatap gibi algılanmak istemedi. Bize esas muhatapı gösterir gibi bazı konuşmalar oldu. O zaman sağlıklı bir görüşme yapamazsınız” (<https://www.cnnturk.com/2010/turkiye/07/12/atalay.habur.yol.kazasi/582961.0/index.html>) Erişim Tarihi: (13.10.2019).

PKK'nın Aralık 2009'da yedi Türk askerini şehit eden Tokat Reşadiye'deki saldırısından sonra süreç daha da zora girdi. Terörist saldırı, ülkenin dört bir yanındaki kitleler tarafından geniş çapta protesto edildi ve neredeyse Türkler ve Kürtler arasında tehlikeli bir topluluk içi şiddet seviyesine yol açtı. Başbakan Erdoğan, meclisteki bütçe görüşmelerinde neredeyse konuşmasının tamamını demokratik açılım konusuna ayırarak söz konusu saldırıya yönelik, “*İnadına demokrasi, inadına açılım*” sözleriyle nokta koymuştur. DTP'ye de “*Her türlü sorunun tartışılma, çözülme yeri Meclis'tir, demokrasidir, siyasettir*” çağrısında bulunurken, Reşadiye saldırısını sürece yönelik bir provokasyon olarak değerlendirmiştir (Sabah, 15.12.2009). Buna karşın, sürecin PKK'nın sabotajı nedeniyle çökmesinden kısa bir süre sonra, Anayasa Mahkemesi, PKK ile bağlantısı olduğu iddiası nedeniyle Demokratik Toplum Partisi (DTP)'ni kapatma kararı aldı⁶⁹. Bunu KCK tutuklamalarının izlemesi ile birlikte, PKK ateşkese son verdi ve Haziran 2010'da “Demokratik Halk Savaşı” nı başlattı. Böylelikle açılım sürecinin ilk turu (2009-2010) sona erdi. Ancak, bu gelişmeler süreci sonlandırmadı. Bunun yerine Öcalan, Ağustos 2010'da başka bir ateşkes çağrısı yaptı ve PKK, demokratik halk savaşını durdurarak kırk gün boyunca ateşkes ilan etti ve daha sonra bu süre Haziran 2011'deki seçimlere kadar uzatıldı (Yeğen, 2015:7).

PKK'nın 2010'daki ateşkesini, devlet ile PKK ve Öcalan arasında yeni bir dizi görüşme izledi. Bu yeni toplantılar sırasında Öcalan, üç protokol içeren bir başka yol haritası hazırladı ve devlete sundu: “Türkiye'deki Temel Sosyal Sorunların Demokratik Çözümüne İlişkin İlkeler Taslağı”, “Devlet ve Toplum Arasındaki İlişkilerde Adil Bir Barış Taslağı”, ve “Kürt Sorununun Demokratik ve Adil Çözümüne Yönelik Eylem Planı Taslağı”. Uygulamada, her iki taraftan bireylerden oluşan üç komisyon kurulmasını önerdi: Anayasa Komisyonu, Barış Komisyonu ve Adalet ve Hakikat Komisyonu. Öcalan protokollerinin Oslo Müzakereleri sırasında müzakere edildiği⁷⁰ ve hem PKK hem de devlet yetkililerinin protokolleri onayladığı

⁶⁹ DTP'nin Anayasa Mahkemesi'nce verilen kapatma kararına yönelik DTP'liler, Başbakan Yardımcısı Cemil Çiçek'in “Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin (AİHM) İspanya'nın kapattığı Batasuna partisine ilişkin kararını DTP'lilerin iyi okuması gerektiği” konusundaki ifadeleri nedeniyle yargıya müdahalede bulunduğunu iddia etmişlerdir (<http://www.milliyet.com.tr/yazarlar/fikret-bila/cicek-batasuna-dedigi-icin-mi-dtp-kapatildi-1173938>) Erişim Tarihi: (13.10.2019).

⁷⁰ Bknz: Cengiz Çandar, “Oslo'dan bugüne‘ perde arkası ’(1)”, cit.

ve 12 Haziran 2011 seçimlerinden sonra gerekli adımları atmaya söz verdiği iddia edildi⁷¹.

Bununla birlikte Haziran 2011'deki ulusal seçim, Kürt meselesine ilişkin gelişmelerin seyrini değiştirmede. AK Parti seçime ülkedeki farklı etnik ve dini gruplara daha duyarlı yeni bir sivil anayasaya sözü vererek girdi ve seçimlerde yüzde 50 oy alarak bunun için çok büyük bir fırsat yakaladı. Ancak, artan PKK şiddeti bu sonucu gölgede bıraktı. Toplam 21 askerin öldüğü Silvan ve Çukurca'da olanlar, Siirt'te dört kadının ölümüne yol açan roket saldırısı ve Tunceli'de futbol oynayan bir grup polise saldırı dahil olmak üzere Temmuz ve Eylül ayları arasında birçok PKK saldırısı barış olasılığını önemli ölçüde azalttı. Misilleme olarak, hükümet PKK hedeflerine karşı askeri operasyonları artırdı. 28 Aralık 2011'de Türk hava kuvvetleri, Irak'tan Türkiye'ye mal kaçakçılığı yapmaya çalışan 35 Kürt vatandaşın yanlış istihbarat nedeniyle ölmesine sebep oldu. "Uludere Olayı" olarak bilinen bu olay, AK Parti hükümetinin kasıtlı ve ayırım gözetmeden sivil vatandaşları öldürdüğüne inandıkları için bazı Kürtler ve hükümetin muhalifleri arasında öfkeye yol açtı. Bu şiddet sarmalında, PKK ve KCK mahkumları 69 günlük bir açlık grevine başladılar. Bu çatışmalar ve ölümler barış sürecine bir başka engel teşkil etti ve Kürt sorununun çözümünde hala çok ciddi engeller olduğunu gösterdi (Pusane, 2014). Sonuç olarak 2012, 1999'dan beri PKK ile Türk ordusu arasındaki mücadelede en şiddetli yıl oldu (Tezcür, 2013). Ancak, şiddetli çatışmaları takip eden aylar ne PKK'nın ne de hükümetin hedeflerine ulaşamadığını kanıtladı. Nitekim bölgesel dinamikler çatışma koşullarını daha da karmaşıklaştırdı ve çözüm için bir aciliyet oluşturdu.

Arap Baharı da dahil olmak üzere, Ortadoğu'daki gelişmeler bölgedeki aktörler için güç dengesini altüst etmişti. Bunlar arasında, yaklaşmakta olan bir uçurum olarak, Suriye'deki kontrol edilemeyen iç savaş PKK meselesini karmaşıklaştırma potansiyeline sahipti. PKK ile uyumlu Suriye Kürt Demokrat Birliği Partisi (PYD), Suriye'nin kuzeyindeki fiili özerkliği kazandı. PYD'nin bir bölgeyi kontrol etmesine

⁷¹ "CHP 9 maddelik 'Oslo mutabakatını' açıkladı", T24, 18 Eylül 2012, <http://t24.com.tr/haber/iste-pkk-akp-mutabakatmetni/213334>. Bu protokoller resmi devlet görevlileri tarafından açıklanmamış aksine başına sızdırılmıştır. Bugün, AK Parti hükümeti için işleri zorlaştırmak amacıyla protokollerin Gülen topluluğu ile uyumlu polis memurları tarafından sızdırıldığına inanılıyor.

ve yönetmesine izin vermek Türkiye tarafından riskli bir durum olarak kabul edildi. Irak ve Suriye’de İslam Devleti’nin yükselişi, (ISIS) ve Irak’ta siyasi istikrarsızlığın artması, PKK dahil bölgesel aktörler için daha yüksek bir tehdit seviyesi ve yeni rol potansiyeli yarattı. Türkiye, Kürdistan Demokrat Partisi (KDP) tarafından yönetilen Kuzey Irak’taki Kürdistan Bölgesel Hükümeti ile ilişkiler de dahil olmak üzere bölgedeki Kürt meselesine ilişkin hem iç hem de diplomatik duruşunu yeniden değerlendirdi (Ünal, 2016: 107).

Bu bağlamda PKK ile devlet arasındaki müzakereler 2013 yılının başında yeniden başladı. İmralı’da bulunan Abdullah Öcalan ile MİT Müsteşarı Hakan Fidan arasında gerçekleşen görüşmelerle başlayan süreç, Başbakan Erdoğan’ın 28 Aralık 2012 yılında TRT Özel yayınında “*Her zaman İmralı ile görüştüklerini ve görüşmeye devam edeceklerini*” söylemesi ile netlik kazandı (HaberTürk, 28.12.2012). Erdoğan’ın görüşmelerin sürdüğüne dair sözlerinin ardından, BDP Batman Milletvekili Ayla Akat Ata ile Mardin Bağımsız Milletvekili ve DTK eş başkanı Ahmet Türk’ten oluşan üç kişilik heyet ilk İmralı ziyaretini gerçekleştirdiler (BBC, 03.01.2013). Bu gelişmelere rağmen BDP’lilerin sürece yönelik şüphelerinin devam ettiği görüldü. Nitekim, Ertuğrul Kürkçü görüşme ile ilgili olarak,

“Bize intikal eden, bizimle görüşülerek ortaya çıkarılmış bir şey şu ana kadar yok. Öcalan’la varıldığı söylenen anlaşmalarla ilgili ya da anlaşma konusunda verilen bilgilerle ilgili bir şey bilmiyorum. Bunu da şu ana kadar çeşitli gazetelerde birbirinden farklı ve birbiriyle çelişen bilgiler içerisinden ben de seçmeye çalışıyorum. Bir gelişme olduğu besbelli ama bu bize doğrudan bir bilgi olarak yansımış değil. Bazı bilgiler de bana çok inandırıcı gelmiyor” ifadelerini kullanarak, gerek medyanın gerekse de hükümet kanalının Öcalan’ın ağzından verdikleri bilgileri şüpheyile karşıladıklarını bildirdi (BBC, 03.01.2013).

Yeni turun başlamasından sadece bir hafta sonra çok ciddi bir kriz yaşandı. Sakine Cansız, Fidan Doğan ve Leyla Şaylemez, PKK çevrelerinde tanınmış üç kadın, 10 Ocak 2013 tarihinde Paris’te Türk vatandaşı Ömer Güney tarafından öldürüldü. PKK ve BDP bu cinayetleri üçüncü bir tarafça işlenen bir provokasyon olarak değerlendirirken, AK Parti Genel Başkan Yardımcısı Hüseyin Çelik, “*PKK’nın kendi içinde infazlar yaptığı bilinen bir şey... PKK bir tane midir bundan emin değilim. PKK içinde farklı güçlere taşeronluk yapan gruplar olduğunu PKK’yı yakından tanıyan isimler de kabul ediyor. Bu süreci provoke etmek isteyenler olabilir*” ifadelerini

kullanarak saldırıyı bir örgüt içi hesaplaşma olarak değerlendirmiştir⁷² (Hürriyet, 10.01.2013). Bu olumsuzluğa rağmen, aşağıdaki gelişmeler, her iki tarafın da yeni bir tur açma adımlarını atmaya kararlı olduğunu kanıtladı. Parlamentodaki AKP grubu, uzun süredir kriz kaynağı olmuş mahkemelerde anadilinde savunma yapılmasını sağlayan bir yasa çıkararak krizin sona ermesini sağladı. Nitekim, KCK sanıkları savunmalarını Kürtçe yapmak istedikleri için duruşmalarda iki yıldır bir ilerleme kaydedilemiyordu (Aljazeera Turk, 24.01.2013). 12 Şubat 2013 tarihinde Erdoğan Kayseri’de sivil toplum örgütleri ve kanaat önderleri ile yaptığı toplantıda “*Terörün bitmesi için zehir içeceksin deseler içerim. Siyasi hayatımın biteceğini de bilsem, öleceğimi de bilsem bu zehri içerim. Yeter ki terör bitsin*” ifadelerini kullanarak, PKK’nın silah bırakması için başlatılan çözüm sürecindeki iradesini ortaya koydu (Milliyet, 12.02.2013).

23 Şubat tarihinde BDP Heyeti 2. İmralı ziyaretini gerçekleştirdi. Öcalan, heyete; Kandil’e, PKK’nın Avrupa koluna ve BDP’ye olmak üzere 3 mektup verdi. Heyet İmralı dönüşünde basına, Öcalan’ın “*Bu görüşme tarihi bir adımdır. Tarihi bir süreç yaşıyoruz. Bütün taraflar bu süreçte çok dikkatli ve duyarlı olmalıdır*” mesajını okudu. Ayrıca Öcalan, sürece yönelik iyi niyetin göstergesi olarak PKK’ya elinde tuttuğu tutukluları bırakma çağrısında bulundu (SETAV, 2014: 55). Bununla birlikte heyetin Öcalan ile görüşmede tuttuğu notların 28 Şubat tarihinde Milliyet Gazetesi’nde yayımlanması⁷³, BDP tarafının süreçteki samimiyeti konusunun tartışmaya açılmasına yol açtı. Nitekim, Başbakan Baş Danışmanı Yalçın Akdoğan, bu durumu “*Öcalan’ın mesajının çok düşük olduğunu düşünen BDP’lilerin çıtayı yüksek göstermek için bir hamlesi olabileceği*” konusuna dikkat çekerken, “*Kandil*

⁷² Gazete başlıklarının çoğunda suikastı kimin düzenlemiş olabileceği konusunda temkinli bir yaklaşım görülürken, bazı gazetelerde önemli iddialar dile getirilmiştir. Örneğin, Türkiye Gazetesi’nde “İnfaz Kararı Kandil’den” başlığı ile “Cansız’ın kasım ayında dağa bilgi vermeden devlet görevlileri ile görüştüğü ve bu nedenle öldürüldüğü” (Türkiye Gazetesi, 11.01.2013) iddia edilirken, Sözcü Gazetesi’nden Mehmet Türker ise, “Tayyip’in PKK ile Dansı” başlığını atarak, “PKK’lı Zübeyr Aydar’ın “Cinayet profesyonelce işlenmiş... Bu derin devletin işi” ifadelerinden yola çıkarak, PKK’nın kendini olaydan soyutladığını ve suçu derin devlete yüklemeye çalıştığını iddia etmiştir (<https://www.sozcu.com.tr/2013/yazarlar/mehmet-turker/tayyipin-pkk-ile-dansi-183776/>) Erişim Tarihi: (13.10.2019).

⁷³ Milliyet’in yayınladığı habere göre, Öcalan’ın BDP Heyeti’ne “Ben sorumluluk üstlenmem. Süreç başarısız olursa ‘Apo’ öldü diyeceksiniz. Ben yokum. BDP ve PKK’nın beni kullanmasına izin vermem” dediği belirtildi (<http://www.milliyet.com.tr/siyaset/iste-imrali-daki-gorusmenin-tutanaklari-basarisizlikta-ben-yokum-1674358>) Erişim Tarihi: (15.10.2019).

böyle bir zamanda çözüme ulaşılmasını peşinde koştuğu hayallere aykırı görüyor. 2014'ten itibaren yaşanacak üç seçimin silahların gölgesinde geçmesini isteyen ve Suriye'de bir oldu-bitti yapmaya çalışan PKK, makul bir zeminde sorunun aşılmasından rahatsızlık duyuyor” değerlendirmesinde bulunmuştur (NTV, 01.03.2013). Buna karşılık BDP, her ne kadar sızıntının kendilerinden kaynaklanmadığını iddia etseler de, Hükümetin “*açıklasınlar, yoksa biz açıklarız*” uyarısına karşılık, sızıntının partiden üç kişi tarafından gerçekleştirildiğinin tespit edildiğini ve bu üç kişinin partiden ihraç edildiğini duyurmuştur (NTV, 07.03.2013).

Tüm bu provokasyonlar içerisinde yeni tur görüşmeler kamuoyuna Diyarbakır'da 2013 Nevruz kutlamalarında BDP üyeleri tarafından Öcalan'ın mesajı şeklinde duyuruldu. Nevruz mesajında Öcalan, silahlı mücadele döneminin bittiğini ve siyasi mücadele aşamasının başladığını duyurdu. Öcalan ayrıca ateşkes ve PKK militanlarının Irak Kürdistan'ına çekilmesi çağrısında da bulundu. PKK, Öcalan'ın yeni önerilerini kabul etti ve 23 Mart 2013 de tek taraflı ateşkes ilan etti (BBC, 23.03.2003). Bu arada, anlaşmanın şartları da açık hale geldi. Adalet Bakanı ve barış sürecinin üçüncü turunda merkezi bir kişi olan Sadullah Ergin, sürecin üç aşamadan oluşacağını belirtti: ateşkes ve PKK'nın geri çekilmesi, demokratikleşme, silahsızlanma ve normalleşme (Sabah, 29.03.2013). Bu durum yeni tur görüşmelerin 2009 yılında Öcalan'ın öngördüğü şekilde ilerleyeceğini gösteriyordu. Bununla birlikte Öcalan'ın mesajında sınırları sorunsallaştırmaması, misak-ı milli, İslam kardeşliği vurgusu, hem hükümet hem de toplum bazında bir uzlaşma zemininin oluşmasını sağlamıştır⁷⁴. Öcalan'ın bu çağrısına PKK yöneticilerinden Murat Karayılan, “*Öcalan'ın kararı bizim kararımızdır*” diyerek sahip çıkmıştır (SETAV, 2014:57).

Bu gelişmelere bağlı olarak, PKK 8 Mayıs 2013'te silahlı kuvvetlerini geri çekeceğini açıkladı. Böylelikle, üç aşamalı sürecin ilk aşaması gerçekleşmiş oluyordu. İkinci aşama, Hükümete aitti ve gerekli demokratikleşme reform adımlarının atılmasını içeriyordu. Hükümet bu adımları attı ve önce “Akil İnsanlar Heyeti”ni oluşturdu. Erdoğan 4 Nisan 2013 tarihinde Akil İnsanlar Heyeti ile yaptığı ilk

⁷⁴ Öcalan'ın 2013 Nevruz mektubunun tam metni için bakınız: <http://www.aljazeera.com.tr/haber/ocalanin-mektubunun-tam-metni> Erişim Tarihi: (15.10.2019).

toplantıda, heyetin görevinin toplumu ikna etmek değil, süreci topluma anlatmak olduğunu belirtti ve heyetin çalışma süresini 2 ay ile sınırladı (Cumhuriyet, 04.04.2013). Sonrasında ise Nisan 2013'ün başında çözüm sürecini görüşmek üzere mecliste bir araştırma komisyonu kurdu. CHP ve MHP komisyona üye vermezken, AK Parti ve BDP'den oluşan 17 kişiden oluşan komisyonun 2 Aralık tarihinde raporunu sunmasıyla birlikte görevi sona erdi (Habertürk, 03.12.2013). Sürecin 2.aşamasını teşkil eden demokratikleşme faaliyetleri çerçevesinde 11 Nisan 2013 tarihinde kamuoyunda “4. Yargı Paketi” olarak bilinen, İnsan Hakları ve İfade Özgürlüğü Bağlamında Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun Tasarısı yasalaştı. Pakete göre “terör örgütüne üye olmadan örgüt adına suç işleyen kişinin, ayrıca örgüte üye olmak suçundan da cezalandırılmasına ilişkin hükmün, sadece silahlı örgütler hakkında uygulanacağı yönünde değişiklikler yapıldı. Ayrıca, bildiri basmak ve yaymak, örgütün propagandasını yapmak ile “Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu'na” muhalefet suçlarını işleyenler ise sadece işledikleri suçtan ceza alacaklar, üyesi olmadıkları örgütten dolayı ise ceza almayacaklar” şeklinde düzenleme getirildi. (Sabah, 11.04.2013). Bu düzenleme ana dilde savunma hakkından sonra demokratikleşme adına atılan adımlardan en önemli olanıydı (Setav, 2014: 57). Tüm bunlara ek olarak, çekilme sırasında, Türk ordusu rutin askeri operasyonlarını PKK militanlarına karşı askıya aldı.

Geri çekilme 2013 baharında başladı, ancak Temmuz ayında yönetim kademesinde değişikliğe giden PKK⁷⁵, Eylül 2013'te, ikinci bir duyuru yaptı ve geri çekilmenin durdurulduğunu, çünkü hükümetin söz verdiği adımları atmadığını ve PKK'nın çekildiği yerlerin içine ve çevresine yeni askeri tesisler kurduğunu belirtti. Geri çekilme konusundaki duraklamaya rağmen, PKK ateşkesine sadık kaldı ve yeni

⁷⁵ PKK'yı da bünyesinde barındıran KCK'da değişikliğe gidilirken, örgütün silahlı kanadını güçlendirme kararı alındı ve yürütme konseyinde eş başkanlık sistemine geçilerek Murat Karayılan'ın yerine Cemil Bayık ve Beşe Hozat getirilmiştir. Bu değişimi yorumlayan Kürt yazar Ümit Fırat, “Karayılan'ın genel olarak oturmuş, biraz daha meşru, diyaloga açık bir görüntüsü olduğunu” ifade ederken, Kürt siyasetçi İbrahim Güçlü ise, Karayılan'ın yerine getirilen Cemil Bayık ve Beşe Hozat'ın “silahlı mücadeleden ve bölge devletlerinden yana olanların” yönetime getirilmesi olarak yorumladı. Nitekim, “Barış sürecine rağmen savaş konseptinin hakim olduğu Kongra-Gel'in 9. Genel Kurulu'nda, silahlı güçlerin daha fazla artırılması ve her türlü saldırıya cevap verecek eğitim ve teknik donanımın kavuşturulması benimsendi” (<https://www.haberler.com/karayilan-bayik-degisikligi-ne-anlama-geliyor-4820909-haberi/>) Erişim Tarihi: (14.10.2019).

barajlar ve istasyonların inşasının durdurulması, KCK üyeliği bayrağı altında hapsedilenlerin serbest bırakılması konusunda ısrar etti. Geri çekilmenin durdurulmasından sonra Başbakan Erdoğan, 30 Eylül 2013 tarihinde “Demokratikleşme Paketini” açıkladı. Başbakan daha paketi açıklamadan, Kışanak, Siirt’te yaptığı bir konuşmada, Hükümeti barış süreci konusunda üzerine düşenleri yapmadığı konusunda halka şikayet ederek, açıklanacak olan Demokratikleşme Paketi’ne değinerek, “İçinden kabak çıkacak” değerlendirmesinde bulunarak, paketi kamuoyunun nezdinde küçümsemiştir (Hürriyet, 28.09.2013). Bununla birlikte paket, “mevcut seçim sisteminin yanında %5 baraj ve daraltılmış bölge ile barajı tamamen kaldırma, dar bölge seçim sistemi; siyasi partilerin devlet yardımından faydalanması için mevcut durumda %7 olan barajı %3’e indirme; siyasal partilerde eş genel başkanlığın önünü açma; farklı dil ve lehçelerde siyasi propagandaya izin verme” gibi siyasal katılım açısından önemli düzenlemeler içermektedir (Yenişafak, 30.09.2013). Bununla birlikte Demokratikleşme paketi çözüm sürecine beklenen ivmeyi kazandıramadı. Türkiye, 2014 yılına 2013 yılından kalan Gezi Eylemleri ve 17-25 Aralık yolsuzluk operasyonu gibi kırılmaların yarattığı olumsuz bir hava ile girdi. Bu gelişmelere bir de Rojova’da yükselen gerilim eklenince, çözüm sürecinin yolu 2014 yılında daha da belirsiz bir hal aldı.

2014’te çözüm sürecine yönelik uzun süren sessizlik, KCK’nın, hükümeti adım atmama konusunda eleştirmesi ile bozuldu. “Artık AKP Hükümeti, yaptığımız çağrıların muhatabı değildir” açıklaması, KCK’nın, Öcalan’ın 9 Mart 2014 yılı BDP/HDP heyetiyle yapmış olduğu görüşmede “Devlet heyetiyle son görüşmem olumlu geçti” mesajının ardından, Nevruz öncesinde Öcalan’ın Nevruz mesajı üzerinde tahakküm kurma çabası olarak değerlendirildi (Aljazeera Türk, 15.03.2014). Bununla birlikte Öcalan’ın 2014 Nevruz’unda okunan mektubu bu gergin havayı bir nebze de olsa yumuşattı. Öcalan mektubunda her iki tarafında sürece yönelik samimiyetini vurgularken,

“Bütün ara yollar ve geçici biçimler miadını doldurmuştur. Şu ana kadar yürütülen bir diyalog süreciydi ve önemliydi. Bu süreçte iki taraf da birbirlerinin iyi niyetini, gerçekçiliğini, yeterliliğini test etmiştir. Diyalog süreçleri bağlayıcılık içermezler. Bundan dolayı da kalıcı bir barış için yeterli güvence oluşturamazlar. Gelineen noktada müzakere sistemi için yasal çerçeve kaçınılmaz olmuştur” ifadelerini kullanarak, artık diyalog sürecinden çözüm sürecine geçilmesi gerektiğini vurgulamıştır (Hürriyet, 22.03.2014).

2014 yerel seçimlerinden hemen sonra AK Parti, Milli İstihbarat Teşkilatı (MIT) kanununu değiştirdi ve MIT'e "terör örgütleri" ve tutuklu olanlarla görüşme ve müzakere etme yetkisi verdi (Hürriyet, 18.04.2014). Aynı şekilde, KCK hükümlüleri de aynı anda serbest bırakılmaya başladı ve neredeyse tamamı 2014 yılının sonunda serbest bırakıldı. Bunu daha radikal bir adım takip etti: AKP, Haziran 2014'te müzakere süreci için bir "çerçeve yasa" çıkardı. Terörün Sona Erdirilmesi ve Toplumsal Bütünleşmenin Güçlendirilmesi Yasası", çerçeve hukuku hükümeti ve bürokrasiyi, atılması gereken adımları belirlemeye ve terörizmi sona erdirmek ve sosyal bütünleşmeyi sağlamak için gereken düzenlemeleri hazırlamak için yetki verdi (Sabah, 26.06.2014). Kanun, "sürecin hukuki, sosyo-ekonomik, psikolojik, kültürel, insan hakları, güvenlik ve silahsızlandırma gibi konularda atılması gereken adımların belirlenmesini ve gerekli mevzuat çalışmalarının yapılmasını düzenlemek, Bakanlar Kurulu'nu sürece ilişkin kararları almakla yetkili kılmak, terörün sona erdirilmesi ve toplumsal bütünleşmenin güçlendirilmesine yönelik konularda atılacak adımları belirleyenlerin; temas, diyalog, görüşme ve benzeri çalışmaları gerçekleştirecek kişi, kurum ya da kuruluşlarla, silah bırakan örgüt mensuplarının eve dönüşleriyle ilgili görev alanların hukuki, idari ve cezai sorumluluğunun olmayacağını garanti etmek" gibi önemli düzenlemeler içeriyordu. Böylelikle süreç ilk defa yasal zemine oturmuş oldu. Nitekim Hükümet, bu yasaya dayanarak, "Çözüm Süreci Kurulu ile Kurumlar arası İzleme ve Koordinasyon Komisyonları" kurmayı kararlaştırdı (Aljezeera Türk, 01.10.2014).

Bir kez daha, çözüm süreci sadece birkaç ay sonra ciddi bir kriz yaşadı. 6-8 Ekim'de, Kürt halkı IŞİD'in Suriye'deki bir hafta süren Kobani kuşatmasını protesto etmek için sokaklara döküldü ve hükümetin Kobani'nin kuşatması ve muhtemel düşüşüne karşı "ilgisizliği" ve hatta "memnuniyetini" ileri sürdüler. Kobani olayları, çoğu HDP destekçisi olan kırktan fazla sivilin ölümüyle sonuçlandı. Kobani krizi aslında adım adım gelmişti. Kobani'nin iki ay süren kuşatmasının ardından DAESH'in ellerine düşmek üzere olduğu ortaya çıktığında, PKK ve HDP, Kürt halkını Türkiye devletinin tutumunu protesto etmeye çağırdı. Aynı gün, halihazırda Türk devletinin DAESH'i desteklediğine dair söylentiler ve gelişmeler tarafından öfkelenen binlerce Kürt, protesto etmek için sokaklara döküldü (Setav, 2014: 72). Çatışmalar üç gün içinde büyüdü ve ancak Öcalan'ın cezaevinden protestoların durmasını isteyen bir

mesaj göndermesiyle sona erdi. Kobani olaylarından sadece birkaç hafta sonra, her iki taraf da barış sürecinin yenilenmesi gerektiğini açıkladı. Nitekim, Aralık 2014'ün başında HDP Milletvekillerinin Öcalan ile görüşmesi (İmralı Görüşmeleri) sürecin sürdüğünü gösterdi. HDP heyeti, oluşturulan çözüm kurulu ile yapılan görüşmelerin ardından Çözüm Sürecinde kalınan noktadan devam edilmesi konusunda hükümet üyeleri ile ortak karar alındığını açıkladı (AlJazeera Turk, 20.11.2014). Öcalan ile yapılan görüşmelerde, “müzakere heyetine kimlerin katılacağı, heyetin kaç kişi olacağı, heyetin ne zaman İmralı'ya gideceği, müzakerelerin nasıl bir sekreteryaya ile işletileceği, görüşmelerin yasal meşruiyeti ve bağlayıcılığı” gibi konular tartışıldı. Tüm bu tartışma ve görüşmeler sonucunda, devletin ve İmralı'nın bakış açılarını yansıtan ilk somut taslaklar ortaya çıktı. Pervin Buldan Öcalan tarafından 4 madde halinde tasarlanan “Demokratik Çözüm ve Müzakere Taslağının” Kandil tarafından da kabul edildiğini bildirdi (CNN, 11.12.2014). Bununla birlikte hükümet, süreç içerisinde yaşanan tüm bu provokasyon ve gerilimlerden sonra, kamu düzenin sağlanması ve sürece bölgedeki tüm aktörlerin dahil olması temelinde bir yol izleyeceğini ortaya koydu. Nitekim, Başbakan Yardımcı Bülent Arınç, HAK PAR ve HÜDA PAR'ı ziyaret etti. Ziyareti sonrasında 6-8 Ekim olaylarını, “*Bir kısım eşkıya insanlarımızı katlettiler. Ellerine geçirdikleri ile ev ve iş yerleri talan edildi. Yasin Börü ve arkadaşları vahşice katledildiler*” şeklinde değerlendirirken, Hür Dava Partisi hakkında, çözüm sürecine yönelik “*Özellikle dindar Kürt arkadaşlarımızın siyaset yaptığı ve yapmak istediği Hür Dava Partisi'nin programı fevkalade önemlidir. Böyle bir partinin hem Türkiye'nin sorunları konusunda, hem çözüm meselesinde hem de Kürt sorunu bütüncül olarak ele alındığında söyleyecek pek çok sözü vardır*” ifadelerini kullanarak, bundan sonra sürecin bölgedeki tüm aktörleri kapsayacak şekilde devam edeceğinin sinyallerini vermiştir (Yeni Şafak, 19.12.2014).

Bu bağlamda PKK 2015 yılına, Hükümetin gerek kamu güvenliği vurgusu gerekse de bölgedeki aktör seçeneğini genişletmesi sonucunda bir hegemonya kaybı ile girdi⁷⁶. Buna bağlı olarak Öcalan, Kandil'e eylem yöntemi üzerine bir mesaj gönderdi. Öcalan mesajında, “*kitlesel eylemlerde yüz kapatma, kitlenin içerisinde*

⁷⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz: <https://www.youtube.com/watch?v=H6frVDpQUfA> Erişim Tarihi: (16.10.2019).

provokasyon girişiminde bulunma, halkın malına ve canına zarar verme, halk otobüslerini yakma, her eylemde kepenk kapattırma vb. eylem tarzlarını reddettiğini; eylem kırılcılığı olarak değerlendirdiğini... Bu tür girişimlerde bulunanların sömürgeci güçlerin ajanları olarak değerlendirileceği...” ifadelerine yer vererek hükümetin kamu güvenliği vurgusunu önemsediğini gösterdi (AlJazeera, 01.01.2015). Bununla birlikte Öcalan’ın kararının duyurulmasından hemen sonra Cizre’de yaşanan olaylar “örgütün tabanını çözüme adapte edemediğini ve ortada aktörler arası bir güç mücadelesi olduğunu gösterdi” (Seta, 2015: 75). 2015 yılının Ocak ayı boyunca süren çatışmalarda toplam 20 sivil ve güvenlik görevlisi hayatını kaybetti. Dönemin başbakanı Ahmet Davutoğlu olayları provokasyon olarak değerlendirirken “*Türkiye her türlü provokatörlere karşı önlemi almıştır. Çözüm Süreci ne zaman bir yola girse bu işi kullanan unsurlar oldu. Bu provokasyonlar Çözüm Sürecini etkilemeyecektir. Cizre’deki farklı görüşlerinden dolayı kimse baskı altında tutulamaz. İç güvenlik reform paketi bu yüzden önemlidir. Öyle maskeler takarak, ortalığı ateşe verenlere izin vermeyeceğiz*” ifadelerini kullandı. Hükümetin olayları her türlü şiddete rağmen provokasyon olarak değerlendirip sürece devam etme istekliliğine karşın KCK, olayları bir başkaldırı gibi yönetmeye çalışmıştır. Nitekim, 15 Ocak’ta yaptığı açıklamada KCK, “*Halkımız her türlü saldırılara karşı öz savunma hakkını geliştirerek karşılık vermelidir*” ifadesini kullanarak olayları yatıştırmaktan ziyade daha da alevlendirmeye çalışmıştır. Çözüm süreci açısından tüm bunların temel anlamı, sürecin siyasi alanda devam etmesine karşın saha da etkili olamaması olmuştur (Star, 15.12.2014).

Tüm bunlar yaşanırken, hükümetin PKK ile devlet arasındaki müzakerelerin başlamasından önce silahsızlanma kararını almasını istediği belli oldu. Öcalan bu çağrı için kadın haklarından, çevre sorunlarına kadar her konuda adımlar atılmasını isteyen bir metin yazdı. Kandil bu adımların silah bırakmanın ön şartı olmasında ısrarcı oldu. Hükümet genel bir demokratikleşme programını içeren bu 10 maddenin ön şart olmasını PKK’nın silah bırakmamaya bahane olarak kullandığını düşünerek karşı çıktı. Tüm bunlar yaşanırken Meclis’in gündemine “İç Güvenlik Paketi” geldi ancak görüşülmesi ertelendi.

Sorun aşılmaz gibi görünse de, orta yol bulundu ve Öcalan’ın silahsızlanma çağrısı ve 10 maddelik müzakere taslağı, hükümet ve HDP’nin 28 Şubat 2015’te

katıldığı bir toplantıda kamuoyuna duyuruldu. Ancak 10 madde silah bırakmak için bir ön şart olarak kabul edilmedi. Bu maddelerin hayata geçirileceğinin garantisi olarak da hükümetin olduğu bir toplantıda okunmasına karar verildi. Aynı gün içerisinde HDP lideri Demirtaş iç güvenlik paketini ileri sürerek açıklamalara tepki gösterdi. Dolmabahçe üzerine IMC TV’de Banu Güven’e Kandil’de konuşan KCK eş başkanları Cemil Bayık ve Bese Hozat ise: *“PKK silah bırakacak açıklamaları seçim propagandasıdır. Silahların bırakılması, ancak Öcalan’ın bizzat katılacağı bir kongrede karara bağlanabilir. Yani PKK bu kararı Öcalan serbest kalmadan açıklamayacak. Bu adımlar atılmadan hareketimize, halka, Türkiye demokrasi güçlerine güven vermeden kongrenin toplanması, kongrenin onların belirttiği gibi kararlar alması düşünülemez.”* İfadelerini kullandı. Diyarbakır Newroz’unda mektubu okunan Öcalan ise, PKK’ya silahsızlanma kongresi çağrısı yaptı ama yeni bir ön şart öne sürerek: Hakikat ve Yüzleşme Komisyonu. Ukrayna dönüşü uçağa konuşan Cumhurbaşkanı Erdoğan Dolmabahçe açıklamasını doğru bulmadığını söyledi: *“Bir metin okunmadı, iki metin okundu. Onların okuduğu metinle Yalçın Bey’in okuduğu metin birbirinden tamamen ayrı. Aynı metin değildi dikkat ederseniz. Ben oradaki toplantıyı da doğru bulmuyorum”* dedi. Bu, Mart 2015’in sonundaki tablo idi. Başka bir deyişle, anlaşmazlıklar olsa da, süreç sürekli ilerliyordu.

7 Haziran seçimleri ile birlikte süreç farklı bir boyuta girdi. Genel seçimlerde HDP %13 oy oranıyla seçim barajını aştı ve meclise 80 vekille girmeyi başardı. Başkanlık sistemi üzerinden seçim propagandası yapan AK Parti ise %41 oy oranında kalarak 13 yıldan sonra ilk kez tek başına hükümet kurmaya yetecek çoğunluğu elde edemedi ve ara bir süreç başladı. Bu süreç içerisinde Demirtaş, “Öcalan’ın çağrısıyla PKK’nın silah bırakabileceğini” açıkladı. KCK, Demirtaş’ın bu açıklamasına karşı çıkarak, *“Şunu açıkça vurgulamalıyız ki, PKK’nın Türkiye’ye karşı silahlı mücadeleyi bırakma konusu ve bunun iradesi tamamen bize aittir”* ifadelerini kullandı.

Ülke içerisinde bu gelişmeler yaşanırken, Suriye’de devam etmekte olan iç savaşta YPG Tel Abyad’ı ele geçirerek Kobani ile Cizre kantonlarını birleştirdi. Bu gelişmeler üzerine Cumhurbaşkanı Erdoğan, *“Tüm dünyaya sesleniyorum. Bedeli ne olursa olsun, Suriye’nin kuzeyinde Türkiye’nin güneyinde bir devlet kurulmasına asla müsaade etmeyeceğiz”* ifadelerini kullandı. KCK liderlerinden Karayılan ise Türkiye’nin Suriye politikasını çözüm sürecine bağlayarak: *“A açıkça söyleyeyim, eğer*

onlar Rojava'ya müdahale ederlerse biz de onlara müdahale ederiz; o zaman Türkiye'nin tümü bir savaş sahasına dönüşür" dedi. KCK Eşbaşkanı Bese Hozat ise, Özgür Gündem gazetesine "Yeni Süreç: Devrimci Halk Savaşıdır" başlıklı bir yazı yazdı. Hozat "devrimci halk savaşı ve serhıldan" çağrısı yaptı. 24 Temmuz günü, Türkiye, F-16 uçakları ile Irak'taki PKK kamplarına hava harekatını başlatması ile çözüm süreci sona erdi. Temmuz 2015'te yeniden başlayan çatışmalar, geçmişle kıyaslanamayacak ölçüde kayıplara neden oldu. Geçmiş çatışmalardan farklı olarak kentsel alanlarda yoğunlaşan çatışmalar sonucunda resmi rakamlara göre, 7078 PKK üyesi öldürülürken, 483 güvenlik gücü 24 Temmuz 2015 ile 23 Mayıs 2016 tarihleri arasında yaşamını yitirmiştir.

4.2. An 1: Türkiye'de Çatışmadan Müzakereye: Konu ve Çıkarların Çerçevenmesi

Türkiye Devleti ile PKK arasında yaklaşık olarak 35 yıldır devam etmekte olan çatışmada söz konusu sorunları çerçevelemenin tarihsel yolu 2009'da değişmiş, AK Parti Hükümeti, Cumhuriyet'in kuruluşundan beri, "irticayla, aşiretlerin ve eşkıyaların modern ve merkezi devlet iktidarına direnciyle, başka devletlerin kışkırtmasıyla ya da bölgesel geri kalmışlıkla ilgili bir toplumsal sorun" (Yeğen, 1999) olarak görülen Kürt sorununa yönelik köklü bir paradigma dönüşümünü içeren, sorunu etno-politik bir okuma çerçevesinde yeniden çerçevelediren ve soruna yönelik siyasi çözüm çerçevesinde sonuç arayan bir müzakere süreci başlatmıştır⁷⁷. Bu hareketin kamuoyunda yarattığı ilk tepki ise, "neden şimdi" sorusu olmuştur. İktidarının 7.yılında AK Parti neden Kürt sorununa yönelik bir açılım süreci başlatıp müzakere masası kurdu? PKK'yı o dönem müzakere masasına oturtan saikler nelerdi?

⁷⁷ Esasında müzakere sürecine yönelik ilk umutlar, PKK'ya silahsızlanma çağrısı, hükümete de "açılım" çağrısında bulunan "Türk Aydınları'nın Erdoğan ile görüşmesinin bir gün sonrasında gerçekleşen, Erdoğan'ın 2005 yılındaki Diyarbakır konuşması ile ortaya çıkmıştır. Bu çağrı PKK'nın 2004-2005'teki artan şiddet aktivizmine bir cevap olarak gelmiştir ve Kürt meselesine siyasi açıdan değinmek gerektiğine işaret etmiştir. Nitekim Erdoğan bu konuşmasında Kürt sorununun kendi sorunu olduğunu ve bu sorunu daha fazla insan hakları daha fazla demokrasi ile çözeceğini ifade etmiştir. Böylelikle çatışmanın tarihinde ilk kez, bir başbakan Kürt sorununu tanımış ve sorunu uzun süredir tanımlandığı şekliyle bir "PKK sorunu" olarak değil "Kürt sorunu" olarak tanımlayan resmi ve açık bir söylemde bulunmuştur. Erdoğan'ın 2005 yılında aydınlarla görüşmesi Kürt sorununa yönelik askeri çözümden ziyade demokratik yollarla bir çözüm bulmanın adımı olarak değerlendirilmektedir.

Çatışma çözümleme literatüründe “olgunlaşma teorisi” (ripeness theory), çatışmanın taraflarının ‘neden’ ve ‘ne zaman’ çatışmayı müzakere yoluyla çözmeye çalıştıklarını anlamaya çalışır. Olgunlaşma teorisi temelde iki ana bileşene dayanmaktadır. Birincisi “karşılıklı olarak zarar veren çıkmaz” (mutually hurting stalemate /MHS), ikincisi ise, müzakere edilen çözümü ifade eden tarafların “çıkış yolu” ile ilgili algısı. “Olgun an” kavramı tarafların karşılıklı acı veren bir çıkmaz (MHS) algısı üzerine odaklanır ve bu da yaklaşmakta olan, geçmiş veya yakın zamanda kaçınılmış bir felaketle ilişkilendirilir. Zartman’a göre, kavramın arkasındaki temel fikir şudur: “taraflar zafer kazanamayacakları bir çatışmada kilitli kaldıklarında, bu kilitlenme her ikisi için de acı vericidir ve (her ne kadar eşit derece de ve aynı nedenlerle olmasa da) bir çıkış yolu ararlar” (2000: 228).

Türkiye’de ki açılım süreci bağlamında, 26 yıllık bir mücadelenin ardından ordu da dahil olmak üzere Türkiye Devleti, çatışmanın politik, ekonomik, sosyal ve diplomatik alanda yarattığı maliyet karşısında, klasik güvenlik önlemlerinin sınırları olduğunu ve etnik kökenden kaynaklanan çatışmaların çözümünde etkili olmadığını fark etmiştir (Yazar Mülakatı, Görüşmecisi 2, 29 Mart 2018). Nitekim, 1984-2013 arasında 22.000’den fazla şiddet olayı meydana gelmiş, ölüm oranı aynı dönemde 39.476’ya ulaşmış, bu rakamın 5478’ini siviller, 6764’ü geçici köy korucuları (GKK) dahil olmak üzere güvenlik personeli oluşturmuştur (Ünal, 2015:104). Ayrıca, PKK’nın 2007 yılında yeni bir yapılanmaya gitmesiyle birlikte şiddet artmıştır. 2007 yılında PKK, fiili özerkliğin kurulmasına hazırlanırken ekonomik, sosyal, politik / ideolojik ve kendini savunma alanlarında yarı devlet otoritesi olarak hareket etmek üzere bir şemsiye örgüt olarak tasarladığı Kürdistan Toplulukları Birliği’ni (KCK) kurmuştur. KCK ile birlikte PKK, fiili özerkliği tesis etmek için aşağıdan yukarıya bir yaklaşım başlatmıştır. Kampanyasını desteklemek için askeri üslere yapılan saldırılarının yanısıra çoğunlukla sivilleri hedef alma, iş adamlarının, devlet personelinin, öğretmenlerin vb. kaçırılması gibi hükümet otoritesini sarsan tipik kentleşmiş terörist saldırılara başvurmuştur. Bu nedenle Türkiye için, askeri araçların tek başına bir çözüm olmadığı, yalnızca kendi kendini güçlendiren bir şiddet döngüsü olduğu ve Türkiye’nin de şiddeti sona erdirmek için bir çözüme yönelik siyasi araçlar kullanması gerektiği açıkça ortaya çıkmıştır (Ünal, 2015: 103). Çatışmanın ekonomik olarak ülkeye maliyeti ise 300-450 milyar dolar olarak tahmin edilmektedir.

Türkiye'nin yıllık bütçesinin yarısı, ekonomik kalkınmayı engelleyen savunma harcamalarına ayrılmaktadır (Ünal, 2015: 104). Bu bağlamda AK Parti çatışmanın maliyetini fark etmiş ve bunu askeri yöntemler ile daha fazla yürütemeyeceğini anlamıştır.

Benzer şekilde PKK'da mevcut çatışma süreci içerisinde devletin güvenlik güçlerini yenemeyeceğini anlamıştır⁷⁸. Nitekim, çatışma boyunca devletin güvenlik güçlerince gerçekleştirilen operasyonlarda toplam 26.774 PKK militanı öldürülmüş, 922 PKK militanı yaralanmış, 6727'si yakalanmış, 4781'i ise teslim olmuştur (Ünal, 2015: 104). Bu nedenle ordu ve PKK arasında gerçekleşen çatışmalarda bir çıkmaza girildiği ve bir bıkkınlık ve tükenmişlik oluşturduğu açıktır. Bu kilitlenme çözüm sürecinin yolunu açan motivasyonlardan biri olmuştur (Aktoprak, 2012: 657).

Bazı araştırmacılar ise, o dönem AK Parti'nin Kürt sorununa askeri yöntemler dışında müzakere yolu ile çözüm arama nedenini sivil-asker ilişkileri üzerinden okumaktadır. Türkiye'deki tüm hükümetler, ordunun politik gücü ve siyasette kurduğu güç dengesi karşısında demokratikleşme stratejilerini gerçekleştirme konusunda zor duruma düşmüşlerdir. Orduyla yapılacak olan bir hesaplaşmanın risklerinden çekinen hükümetler, ordunun siyasete yön veren ve müdahale eden rolüyle yüzleşmekten geri durmuşlardır. Tıpkı kendisinden önceki tüm hükümetler gibi ve hatta iktidara geldiği ilk günden itibaren laik devlet için bir tehdit olarak algılandığı için çok daha fazla bir şekilde AK Parti'de hükümette kalma güvenliği ve demokrasi arasında bir tercih zorluğu yaşamıştır. Selefi hükümetler gibi, AK Parti de iktidarda olmanın “kodunun” ordunun yönlendirdiği güçlü laik blokla çatışmaktan kaçınmak olduğunu açıkça kabul etmiştir (Cizre, 2009: 1-2). Bununla birlikte AK Parti'nin üst üste kazandığı seçim

⁷⁸ Karayılan, Ertuğrul Mavioglu'na verdiği bir mülakatta, “Uluslararası güçler üzerimize bu kadar sefer yaptı, tasfiye edilemedik. İstenirse şiddet yolu devam ettirilir, bu durumda inanın PKK daha güçlenir. O zaman belki kendi çözümünü de kendisi geliştirir, ilan eder... Ama teslim olması ya da şiddet yoluyla tasfiye edilmesi mümkün değil. Ama şu var: biz de devleti yenemeyiz. Yenişememe durumu söz konusu. Çözüm bu temelde kendini dayatan bir gerçekliktir. Uzarsa karşılıklı kayıplar daha fazla olur” ifadelerini kullanmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz: <https://sendika63.org/2010/10/murat-karayilan-roportajlari-ertugrul-mavioglu-radikal-47420/> (30.10.2010). Benzer şekilde, Abdullah Öcalan'ın kardeşi Osman Öcalan'da bir konuşmasında, PKK'lıların artık şiddet kullanarak amaçlarına ulaşamayacaklarını vurgularken, “İki tarafta bu savaşı kazanmaz, bu imkansız... PKK'lılar darbe alsa bile geride onların yerini doldurmak isteyen daha fazla insan bulunuyor. PKK kendini her zaman yenileyebilir” ifadelerini kullanarak hem PKK'nın müzakereye hazır olduğunu hemde sorunu barışçıl yollarla çözmek istediğini vurgulamıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz: <https://www.haberler.com/pkk-silah-birakmaya-hazir-haberi/> (14.03.2010)

zaferleri karşısında ordu, ideolojik ve duygusal yüklü olarak, Parti'nin laik devlet rejimini tehlikeye düşüren davranışlarını gösterme konusunda çabalarını hızlandırmıştır. Seçim sonuçlarından aldığı cesaretle AK Parti ise orduyu siyasetten uzaklaştırıp meşru sınırlarına çekme konusunda ordu ile mücadeleye girişmiş ve bu bağlamda “AK Parti ordu ile mücadelesinde sadece aktörün kendisiyle mücadele etmenin yeterli olmayacağını, aynı zamanda ordunun kontrol ettiği siyasal alanı da kontrol etmek gerektiğini anlamıştır” (Yazar Mülakatı, Görüşmeci 6, 16.04.2018). Bunu ise Kürt sorununun çözümü üzerinden gerçekleştirmeye çalışmıştır. Nitekim, sorunu sadece güvenlik boyutuna indirgemek ve sadece askeri yollarla karşılık vermek, ülkede o dönem AK Parti'yi bir anomali olarak gören orduyu, meşru sınırlarının dışına taşmasına yol açan bir noktaya getirmiştir. Görüşmecilerden birinin de belirttiği gibi:

“AKP elitleri Kürt meselesi üzerinden Türkiye’de bir yandan militarizmin yükseldiğini, körüklendiğini ve meşrulaştırıldığını, öte yandan da militer güçlerin, ordunun Kürt meselesi üzerinden toplumda kendi alanının dışında bir meşruiyet kazandığı, meşruiyetinin ve nüfuzunun kendi alanı dışına taşıdığını görüyordu. Meşruiyeti güçlenen genişleyen ve meşru faaliyet alanı ordu faaliyetlerinin dışına taşan ve nerdeyse politik nüfuza dönüşen ordu, aynı zamanda AKP’ye son derece mesafeliydi, onu önemli ölçüde anti sekülerist, ve İslamcı bir tehdit olarak görüyordu. Bu militer sürecin de biraz yumuşamasını Kürt meselesi ile de ilişkilendirdi. Yani Türkiye’nin demokratikleştirilmesi, ordunun depolitize edilmesi ve kışlaya çekilmesi sürecinde Kürt meselesinin de çözülmesi gerekiyordu” (Yazar Mülakatı: Görüşmeci 20, 31.10.2019).

Çandar (2009: 16)’a göre, “Ergenekon Davası”⁷⁹ ile AK Parti, derin devletin müdahalesi olmadan Kürt sorununa yönelik önemli adımlar atma cesareti yakaladı. Ona göre göre askerin depolitize edilmesinin ve açılımın önünü açan önemli bir gelişme Ergenekon davasının başlaması ile oldu. Nitekim, Askeri güvenlik cihazı ve sivil bürokrasinin içinde bazı kilit pozisyonları işgal eden bu kadar güçlü bir Kürt aleyhtarı ağı ile, herhangi bir Kürt açılımı başından beri başarısızlığa mahkum olacaktı ya da caydırılacaktı. Ergenekon soruşturması yoluyla bu unsurların devlet

⁷⁹ Ergenekon Davası, askeri darbe yoluyla AK Parti’yi devirecek olayların planlamasını ve kışkırtmasını yaptığına inanılan illegal bir yapılanma hakkındadır. Söz konusu dava çerçevesinde generaller, gazeteciler ve yazarlar da dahil olmak üzere pek çok kişi tutuklanmıştır. Kemalistler bu davayı AK Parti hükümeti tarafından kendilerine yapılan bir saldırı olarak algılayarak, hatalı arama emirleri, telefon dinleme kayıtlarına aşırı güvenme ve genel suçlamalara karşı uzun süre göz altı süreleri diğer siyasi partiler de dahil olmak üzere AB’nin de soruşturmanın niyetleri hakkında şüpheye düşmesine neden olmuştur.

kurumundaki gücünü azaltmak, Kürt meselesine askeri olmayan yollarla müdahale etme ihtimalini kolaylaştırmıştır. Bu bağlamda Hükümet, bir taraftan Kürt sorununu askeri gücün nüfuzunu kırmada bir araç olarak görürken, aynı zamanda askeri gücün nüfuzunun kırılması Kürt sorunu üzerinde barışçıl bir çözümü de güçlendirmiştir.

AK Partiyi açılım başlatma konusunda motive eden bir başka gelişme ise Mart 2009 yerel seçimleri neticesinde oluşmuştur. Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde DTP ile rakip konumda olan AK Parti, kendi konumunu bölgede güçlendirmek için de böyle bir politikaya başvurmuştur. Nitekim, o zamana kadar gerçekleştirilen reformlar⁸⁰ Güneydoğu'da siyasi durumun normalleşmesini sağlasa da, AK Parti seçimlerde bölgede beklediği siyasi desteğe ulaşamamıştır. Nitekim, 29 Mart 2009 yılında yapılan yerel seçimlerde Kürt siyasi hareketinin önemli aktörlerinden Demokratik Toplum Partisi'nin (DTP) bölgede oy oranının önemli ölçüde artmasına karşılık, AK Parti ise önceden elinde tuttuğu belediyelerin bazılarını kaybetmiştir. Dolayısıyla hükümet, çözüm sürecini bölgedeki siyasi desteği yeniden elde etmenin bir yolu olarak görmüştür (Çandar, 2009; Ulusoy, 2010; Cizre, 2009). Nitekim, Kürt Açılımı AK Parti'nin Güneydoğu'daki yerel seçim yenilgisinden sadece 4 ay sonra açıklanmıştır.

Tüm bunlarla birlikte bazı araştırmacılar, Açılım politikasını her şeyden önce iktidarda olan AK Parti'nin demokratik, çoğulcu ve katılımcı bir kimlik üzerinden siyaset yapmayı hedeflemesinin bir sonucu olarak değerlendirmektedirler. AK Parti'nin sahip olduğu bu kimlik ve “bünyesinde, milliyetçi, muhafazakar, eski İslamcı, pragmatist, liberal ve Kürt” (Köse, 2012: 104) gibi birbirinden farklı üyeleri içerisinde barındıran geniş tabanı, Kürt sorununa yönelik siyasal bir çözüm arayışını kolaylaştırmış, bu ise AK Parti Hükümetini o döneme kadar Kürt sorunu ile mücadele eden bütün siyasal iktidarlardan farklılaştırmıştır (Yazar Mülakatı: 31.10.2019). Buna ek olarak, partinin Kürtler arasındaki desteğinin ortalamanın üzerinde olması AK Parti'nin o döneme kadar büyük ölçüde Kürt siyasal hareketine oy veren bölgede ciddi bir varlığının oluştuğunu gösterirken⁸¹, diğer taraftan parti içerisinde önemli ölçüde

⁸⁰ Hükümet, Mart ayında yapılacak yerel seçimlerden hemen önce TRT 6'yı Ocak 2009'da açmıştır.

⁸¹ 2007 seçimlerinde AK Parti Doğu ve Güney Doğu Anadolu Bölgelerinde toplam oyların %53,2'sini alırken, BDP ise %23,8'ini almıştır. 2011 seçimlerinde de sonuç çok fazla değişmemiş, AK Parti %50,6'sını alırken, BDP %31,6'sını almıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz: “1999'dan bu yana Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Oylar Nasıl Dağıldı?”, <https://t24.com.tr/haber/1999dan-bu-yana-dogu-ve-guneydogu-anadoluda-oylar-nasil-dagildi.255658> 10.04.2014. Erişim Tarihi: (12.11.2019).

Kürt aktör nüfuzu oluşturmuştur (Karavelli, 2010). Bu ise AK Parti'nin kendisini Kürtlerin temsilcisi bir parti olarak algılamasını sağlamıştır. AK Parti muhafazakar-İslamcı kesimler ile Kürtlerin gördüğü baskının aynı Kemalist zihniyetten kaynaklandığını ifade ederken, bir taraftan Kürtler ile kendi parti tabanı arasında bağ kurarken diğer taraftan da hegemonyasını güçlendirmektedir (Cesur, 2011; Saraçoğlu, 2012). Görüşmecilerden biri bu durumu şu şekilde ifade etmektedir:

“Türkiye geneline baktığımızda 2009 civarında AKP Kürt kimliğini taşıyan insanların neredeyse %55-60'ının oyunu alan bir parti. Yani Kürt meselesini çözmeye siyasal yöntemlerle talip olan AK Parti, kendini aynı zamanda Kürtlerin temsilcisi olarak gören bir partiydi. BDP'nin ne kadar Kürt kimliğini temsil etme iddiası varsa, AKP'nin de o zamanlar en azından o kadar temsil ettiği iddiası vardı” (Yazar Mülakatı, Görüşmeci 20, 31.10.2019).

Nitekim, gerek Türkiye'deki İslamcı hareketin içerisindeki Kürt varlığı gerekse de parti içerisinde önemli derecede Kürt nüfuzunun oluşması ve bunların Erdoğan üzerindeki etkisi de AK Parti'nin o dönem Kürt kimliğini temsil ettiği yönündeki algısını güçlendirmiştir.

“Türkiye'deki İslamcı hareket aynı zamanda bir Kürt harekettir. Çok önemli İslamcı figürler Kürt kökenlidir. Türk milliyetçiliğinin karşısında Kürt kimlikli entellektüeller okuyanlar yazarlar siyasetçiler, Kürt milliyetçiliği yapmak yerine İslamcılık gibi daha evrensel bir dil geliştiren Kürt grupları vardır. Yani, Türkiye de İslamcı dergilere yazarlara entellektüellere baktığımızda bunların önemli bir kısmının Malatya, Mardin, Diyarbakır, yani Doğu'dan, Kürt kesiminden geldiklerini ve Kürt kimliğinden olduklarını görebilirsiniz. Ümmetçilik fikri AKP'nin Kürt meselesini siyasal bir zeminde çözmesini de kolaylaştıran bir işti” (Yazar Mülakatı, Görüşmeci 20, 31.10.2019).

Yani Türk milliyetçiliği perspektifinden Kürt meselesini tanımak Kürtlerin siyasal aktörleri ile girişimde bulunmak onlarla müzakereler yapmak zorken, İslamcı bir noktadan başlayıp, ümmet fikri üzerinden, Türkiye'nin İslamcı dönüşü üzerinden, Türkiye de Kemalist rejimin baskılarına karşı ortak bir direniş noktası olarak İslamcılık fikri⁸² AK Partinin çekirdek kadrosunun Kürt sorununu siyasal yöntemlerle çözmesini kolaylaştıran unsurlardan bir başkası olmuştur (Aktoprak, 2010: 651-652).

AK Parti'yi müzakere için motive eden yukarıda sayılan iç dinamikler olduğu gibi bölgesel dinamiklerde söz konusu motivasyon üzerinde etkili olmuştur. Bölgesel

⁸² AK Parti iktidara gelmeden önce, Kürtlerin yoğun olarak yaşadığı bölgelerde ordu tarafından sembolize edilen devlet ideolojisine karşı olduğunu açıkça vurgulamıştır. Ak Parti taktik olarak hem İslamcılarının hem de Kürtlerin Kemalist yönetim altında zarar gördüklerini vurgulamış, ve kendisini Kürt sorununa duyarlı bir parti olarak ifade etmiştir.

bağlam üç farklı dinamik üzerinden açıklanabilir. Dikkate alınması gereken ilk dinamik AB'ye üyelik süreci ve üyeliğin gerçekleşmesi yürütülmeye çalışılan demokratikleşme hareketleridir. Bu çabalar, Kürt dilinin meşrulaştırılması da dahil olmak üzere Kürt mağduriyetlerini de kapsayan bazı sivil hak iyileştirmelerini (örneğin Devlet Güvenlik Mahkemelerinin kaldırılması ve Olağanüstü Halin kaldırılması) içermektedir. Hükümet, bu dönemde şikayetlerin kaldırılmasıyla birlikte bölgedeki gerginliği azaltmayı ve ardından PKK'ya olan desteği azaltmayı ummuştur. Tüm bu düzenlemeler bir taraftan küresel arenada ve içerde AK Parti'nin duruşunu güçlendirirken, aynı zamanda uluslararası liberal, ilerici kesimlerin AK Parti'yi Kürt meselesi üzerinden demokratik bir kimlikle görmesini sağlamıştır. Nitekim, “Türkiye’de gezi olaylarından sonra bile AK Parti’nin uluslararası çevrelerde demokratik kimliğini gösteren neredeyse tek unsur Kürt meselesinde hala yarım yamalak da olsa devam eden Kürt açılımı meselesidir” (Yazar Mülakatı, Görüşmeci 20, 31.10.2019).

İkinci olarak, sürecin başlamasında etkili olan bir diğer bölgesel dinamik Türkiye’nin Orta Doğu’daki yeni aktif politikası ile ilgilidir. ABD’nin 2003 savaşından sonraki Irak’taki varlığı, Türkiye’nin “sıcak takip” olarak adlandırdığı Irak topraklarındaki sınır-ötesi hareketleri yapması açısından sorun teşkil ediyordu. 2008’den sonra sınır ötesi hareketlere devam etmeye başlasa da Devlet, askeri araçların tek başına PKK’yı Irak Kürdistan topraklarındaki kalelerinden uzaklaştırmak için yeterli olmayacağını anladı. Dahası, söz konusu çatışma Türkiye’nin “bir enerji merkezi ve boru hatları için kavşak noktası” olma konusundaki hedeflerini de baltalıyordu (Çandar, 2009: 15, Yeğen, 2015: 11). Bu bağlamda AK Parti, PKK ile olan çatışmanın sona ermesinin ve bölge Kürtleriyle ilişkilerin geliştirilmesinin bu amaca ulaşmaya katkıda bulunacağını biliyordu. Ayrıca ABD’nin 2011 yılında Irak topraklarından çekileceğini duyurması, Irak’ın gelecekteki durumu hakkında yeni politikalar geliştirebilme açısından Türkiye’yi acilen yeni ve göreceli olarak daha gerçekçi bir Irak politikası geliştirmeye zorlamıştır. Bu amaç doğrultusunda, AK Parti adım adım Kürt Bölgesel Yönetimi (KBY) ile ekonomik ve güvenlik ilişkilerini güçlendirmeye başladı. Nitekim, Iraklı Kürtlerle ilişkilerin normalleşmesi, Dışişleri Bakanı Davutoğlu’nun “komşularla sıfır sorun” olarak oluşturduğu yeni Türk bölgesel politikasına tamamen uyuyordu. Bütün bu hedeflere ulaşmak için, PKK’nın

silahsızlandırılması yoluyla Kürt meselesine bir çözüm bulunması artık aciliyet kazanmıştı. Nitekim “*Irak’taki, Suriye’deki Kürtlerle konuşmak için Türkiye’deki Kürtlerle konuşmak gerekiyordu*” (Yazar Mülakatı, Görüşmecî 12, 26.06.2019).

Erken safhalarında olmasa da sürecin son dönemlerinde ortaya çıkan üçüncü bir bölgesel dinamik ise, “Arap Baharı” da dahil olmak üzere Orta Doğu’daki gelişmelerin bölgedeki güç dengesini alt üst etmesidir. Bunlar arasında, yaklaşmakta olan bir uçurum olarak, Suriye’deki kontrol edilemeyen iç savaş PKK meselesini karmaşıklştırma potansiyeline sahipti. PKK ile uyumlu Suriye Kürt Demokrat Birliği Partisi (PYD), Suriye’nin kuzeyindeki fiili özerkliği kazandı. PYD’nin bir bölgeyi kontrol etmesine ve yönetmesine izin vermek Türkiye tarafından riskli bir durum olarak kabul edildi. Irak ve Suriye’de İslam Devleti’nin yükselişi, (ISIS) ve Irak’ta siyasi istikrarsızlığın artması, PKK dahil bölgesel aktörler için daha yüksek bir tehdit seviyesi ve yeni rol potansiyeli yarattı. Türkiye, Kürdistan Demokrat Partisi (KDP) tarafından yönetilen kuzey Irak’taki Kürdistan Bölgesel Hükümeti ile ilişkiler de dahil olmak üzere bölgedeki Kürt meselesine ilişkin hem iç hem de diplomatik duruşunu yeniden değerlendirmiştir (Ünal, 2016: 107).

Öte yandan, gerek içerde yaşanan gelişmeler gerekse de bölgesel gelişmeler, PKK için de çözüm sürecini ve ateşkes sürekliliğini makul kılmıştır. 1999 yılında Öcalan yakalandığı zaman, PKK tek taraflı bir ateşkes ilan edip, militanlarını çekmek zorunda kalmıştı. Zaman içerisinde PKK kadrolarında önemli ölçüde azalmalar yaşandı. Bununla birlikte PKK, Türkiye’deki Kürt davasını temsil ettiğini iddia edebilecek tek taraf olmaya devam etti. Kilitlenme aşamasından çıkmak ve organlarını yeniden inşa etmek büyük bir mücadelenin ön saflarındaydı. Bu bağlamda gücünü yeniden toplamak için zamana ihtiyacı vardı ve çatışmanın durması ona bu zamanı sağlayacaktı (Tezcür, 2013: 73; Yeğen, 2015: 11-12). Nitekim, Suriye iç savaşı patlak verdiğinde PKK’nın bu hedefi daha da açığa çıkacaktı. PKK, Türkiye’deki Kürt sorununu tekrar gündeme getirerek PYD aracılığıyla kuzey Suriye’deki kazancını tehlikeye atmak istemedi. Nitekim çatışmaya geri dönüş PKK için iki cephede birden savaşmak demek olacaktı. Görümcülerden biri aslında PKK’nın Suriye’deki kantonlaşmaya dayalı yapıyı Türkiye’de 2011-2012 yılları arasında denemeye çalıştığını ancak başarısız olduğunu şu şekilde ifade etmektedir:

“2011 ve 2012’ye baktığımız zaman, Ortadoğu’daki gelişmelere benzer bir kalkışma denemesi, özerklik ilan etmeye çalışma gibi şiddete dayalı bir yöntem tercih ettikleri açık bir şekilde görülmektedir. Türkiye’de devletin, Ortadoğu’daki devletlere kıyasla askeri anlamda güçlü bir alan kontrolünün olması PKK’ya şiddete dayalı bir yöntem kapısının kapalı olduğunu ve bunu başaramayacağını fark ettirdi ve bu da onları çözüm sürecine yöneltti” (Yazar Mülakatı: Görüşmeci 13, 27.06.2019).

Ayrıca devletin PKK ile müzakerelere başlaması, PKK’yı muhatap alması, PKK tarafından meşruiyetini sağlama olarak değerlendirildi. Özpek’e göre, “Öcalan için müzakerelere başlanıyor olması bile önemli bir meşruluk temeliydi ve bunun toplumun gözünün önünde olması yeteri kadar tatmin ediciydi” (Yazar Mülakatı, Görüşmeci 12, 26.06.2019). Böylece, her iki taraf da çözüm sürecinin başlatılmasını “olgun an” olarak değerlendirmişlerdir.

Bu bağlamda açılım olarak adlandırılan müzakere süreci, gerek iç dinamiklerin gerekse de bölgesel dinamiklerin birleşmesi ile 2009 yazında Hükümet tarafından başlatılmıştır. Bununla birlikte müzakere sürecinin zamanlaması siyasi aktörler arasında bir tartışma konusu haline gelmiştir⁸³. Bu tartışma AK Parti Hükümetinin Kürt açılımını 2009 Temmuz’unda bir hükümet merkezli politika olarak başlatmasından kaynaklanmakta ve muhalefet partilerinin milliyetçi tepkilerle süreci eleştirme yaklaşımını içermektedir. Nitekim 2009 Ağustos’unda yapılan Kürt açılımının resmi ilanını, hükümet aktörleri tarafından Kürt meselesini siyasi açıdan ele almanın zamanının “olgunlaştığını” belirten bir dizi açıklama takip etmiştir. Cumhurbaşkanı Abdullah Gül sürecin başlamasını “Kürt sorunu açısından tarihi bir fırsat” olarak nitelendirmiştir⁸⁴. Muhalefet partileri ise, Gül’ün son iki ay içinde yaptığı “Kürt sorunu sınır dışından çözülemeyecek”, “İçerde ve dışarıda çok iyi şeyler olacak” ve “Türkiye’nin bu en önemli sorununun çözümü için 2009 yılı fırsat yılı” şeklindeki açıklamalarının izaha muhtaç olduğunu belirtmişler ve “tarihi fırsat olarak” ifade edilen şeyin tam olarak neyi karşılayacağını belirtmesini talep etmişlerdir⁸⁵. Gül ise

⁸³ Esasında demokratik açılım ile başlayan müzakere süreci en başından itibaren büyük tartışmaları beraberinde getirmiştir. Öncelikli olarak ilk tartışmalar sürecin ismi üzerine gelişmiştir. Hükümet söz konusu sürece etnik milliyetçi çağrışımlar yapacağı ve muhalefet partilerinin tepkisine yol açacağı gerekçesi ile “Kürt Açılımı” deme konusunda çekingen davranmış ve bunun yerine “Demokratik Açılım” gibi genel bir isim seçmiştir. Ancak bu isimlendirme bile tepkilerin önünü alamamış bu nedenle Başbakan Erdoğan, sürece “Milli Birlik ve kardeşlik Projesi” ismini vermiştir.

⁸⁴ <http://www.gazetevatan.com/rusen-cakir-249206-yazar-yazisi-kurt-sorununun-cozumunde-tarihi-firsatta-ilk-start-verilmek-uzere/> Erişim Tarihi: (15.11.2019).

⁸⁵ CHP Lideri Deniz Baykal, Cumhurbaşkanının “tarihi fırsat” olarak bahsettiği şeyin anayasayı değiştirmek mi yoksa af çıkarmak mı olduğunu sorarken, Bahçeli ise, “tarihi fırsat” denilerek “Hangi

cevaben konuşmalarında, Kürt sorununu siyaseten ele almanın gerekliliği olarak iç ve dış koşullara gönderme yapmıştır⁸⁶.

Sürecin zamanlamasının uygunluğuna yönelik hükümet kanadından yapılan tüm açıklamalara rağmen, sürecin ilk duyurusunun aniliği, hazırlıksızlığı ve ön müzakere eksikliği nedeniyle açılım, parlamentodaki muhalefet partilerinin tepkisiyle karşılaştığında netliğini kaybetmiştir. Öyleki, ana muhalefet partisi başkanı Deniz Baykal bir konuşmasında açılımın ne olduğuna dair muğlaklığı vurgularken,

“Kürt açılımı, çözümün oluşturulmakta olduğu izlenimi Cumhurbaşkanı ile açıldı. Ama ne yapılmak istendiğine dair somut açıklama yapılmadı. Kafalarında bir şey var, ama telaffuz etmeye cesaret edemiyorlar, sorumluluk almak istemiyorlar. Birileri bir şey yapın demişse, bunu birilerinden destek alarak ortaya koymaya gayret ediyorlar. Kendilerinin dahi kuşkusu olan bir çözümü Türkiye’ye kabul ettirme gayreti içindeler” (Milliyet, 05.08.2009). İfadelerini kullanırken, iktidarın açılım planının Türkiye’yi çözüme planı olduğu noktasında eleştirmiştir⁸⁷.

Özellikle Habur sınır kapısında yaşananlardan sonra açılımı, “milletten saklanarak götürülmüş bir süreç” olarak tanımlamış ve iktidarı Öcalan ve İmralı ile iş birliği yapmakla suçlamıştır⁸⁸. MHP ise açılımı bir “ihamet” ve “yıkım” projesi olarak tanımlarken, *“içeriğini kimsenin bilmediği, adının bir türlü konulamadığı, müellifinin saklandığı bu oyunun başarılması halinde Türk milletini bir ve bütün halde tutmak mümkün olmayacaktır”* ifadelerini kullanmıştır (Birgün, 21.08.2009). Muhalefetten yükselen tüm bu tepkiler göstermiştir ki, taraflar arasında eş sesliliğin sağlanamaması, ön müzakere eksikliği muhalefetin tepkilerini artırmış, uzlaşa Meclis çatısı altında sağlanamamış ve süreç bir devlet politikası haline getirilememiştir.

Aydınlı ve Özcan (2011) sürecin zamanlama açısından hazırlıksızlığı ve aniliğine ek olarak ekonomik koşullar açısından da sürecin zamanlamasının yanlışlığına dikkat çekmektedirler. Krizin derinleştiği bir dönemde hükümet, her iki tarafın da rahat etmesine yardımcı olabilecek kaynaklardan yoksun olarak bölgenin ekonomik ve sosyal kalkınması için öngördüğü projeleri rahat bir şekilde finanse etme ve bölgedeki Kürt desteğini sağlayabilme konularında zorluk yaşamıştır. Nitekim,

rezalet, hangi ihanete katkıda bulunmamız için servis yapmamız istenmektedir” şeklinde sert değerlendirmelerde bulunmuşlardır. Ayrıntılı bilgi için bkz: <https://t24.com.tr/haber/kurt-sorununda-tarihi-firsat-tartismasi,47622> Erişim Tarihi: (15.11.2019).

⁸⁶ <https://t24.com.tr/haber/gul-tarihi-firsati-samda-acikladi,48774> Erişim Tarihi: (16.11.2019).

⁸⁷ <http://www.milliyet.com.tr/siyaset/turkiye-yi-cozmeyelim-1124944> (05.08.2009)

⁸⁸ <https://www.mynet.com/baykal-pkk-dtp-ocalan-iktidar-isbirligi-110100477152> (27.10.2009)

Aydınlı ve Özcan’a göre, “eğer o bölge için fazladan para tahsis edilmek isteniyorsa”⁸⁹, ülkenin diğer bölgelerinde, aynı zamanda zor zamanlar geçiren Türk nüfusu arasında tepkiye yol açabilecek” bir durumdan kaçınılması gerekmektedir (Aydınlı & Özcan, 2011: 443). Ancak ekonomik kriz nedeniyle hükümet bu durumu sağlama konusunda yetersiz kalmıştır. Bu nedenle sürecin zamanlaması ekonomik koşullar açısından da yanlış yönetilmiştir.

Müzakere sürecinin zamanlaması ile ilgili bir diğer önemli gelişme de 2011 yılında Oslo tutanaklarının medyaya sızdırılması ile gerçekleştirilmiştir. Tartışmalar içerisinde, çoğunlukla bu görüşmelerin 2009-2011 yılları arasında yapıldığı ileri sürülmektedir⁹⁰. Bununla birlikte, görüşmelerin ilk kez 2006 yılında başladığı ve 2011 yılına kadar devam ettiği ve kayıtların bir kısmı basına sızdırılınca kadar Brüksel ve Oslo’da dahil olmak üzere birçok yerde yapıldığı ortaya çıkmıştır⁹¹. Bu toplantılar, 2006 ve 2011 yılları arasında 2110 kişinin hayatını kaybettiği çatışmanın en yıkıcı aşamalarının birinde gerçekleştirilmiştir. Bu iletişim kanalının yüksek yoğunluklu çatışmalar sırasında açılması, hem Türk hükümeti hem de PKK’nın devam eden şiddete rağmen çatışmanın geleceğini tartışmaya istekli olduğu için bunun olgun bir an olduğu ileri sürülebilir. Sızdırılan toplantı kayıtları diyalogun, sadece ateşkes ve şiddetin azaltılmasını değil, aynı zamanda siyasi bir anlaşmaya yol açan geniş kapsamlı bir müzakere serisinin de hedeflendiğini göstermektedir (Kadıoğlu, 2019: 921).

2012 yılının sonlarında başlayan, devlet ve PKK arasındaki müzakerelerin üçüncü safhası olan “Çözüm Süreci” ise, PKK’nın Silvan saldırısı sonrası şiddetin son yılların en yüksek düzeyine çıktığı⁹², açlık grevleriyle devletin meşruiyetinin

⁸⁹ Amerikan New York Times gazetesine konuşan Başbakan Erdoğan, “önümüzdeki beş yıl içinde Güneydoğu’ya baraj, sulama kanalı ve yollar dahil 11-12 milyar dolarlık yatırım yapılacağını” belirtmiştir (<http://www.hurriyet.com.tr/dunya/erdogan-guneydogu-ya-12-milyar-yatirim-yapacagiz-8442436>) (13.03.2008).

⁹⁰ Örneğin, CHP sözcüsü Haluk Koç, bu görüşmelerin 2009 yılında başladığını ve 2011 yılına kadar sürdüğünü belirtmektedir. Bknz: <http://www.hurriyetdailynews.com/chp-reveals-documents-of-collapsed-pkk-govt-talks--90207> Erişim Tarihi: (16.11.2019).

⁹¹ PKK liderlerinden Mustafa Karasu, örgüte yakın bir sitede yayınlanan mesajında, Oslo görüşmelerinin 2006 yılından itibaren olgunlaştığını belirterek, görüşmelerin zamanlaması açısından “iki üç yıla dayanan öncesi var” ifadelerini kullanmıştır. Bknz: <https://www.aksam.com.tr/siyaset/pkk-ilk-kez-acikladiosloda-neler-oldu/haber-199057> (24.04.2013), Erişim Tarihi: (16.11.2019).

⁹² PKK liderlerinden Cemil Bayık ANF’ye verdiği mülakatta “Artık bunun dağı, şehri, metropolü kalmayacak, savaş her alana yayılacaktır. Kürt özgürlük Hareketi, devletin askeri güçlerine, polis ve

uluslararası alanda sorgulanmaya açıldığı⁹³, bölgesel ve küresel dinamiklerin sorun ve çözüm üzerindeki etkisinin en fazla tartışıldığı⁹⁴, Kürt siyasetinde aktörlük ve muhataplık tartışmalarının hızlandığı ve müzakere sürecine yönelik eleştirilerin ve kaygıların arttığı bir dönemde şekillenmiştir (SETA, 2013: 40). Tüm bu gelişmeler sonucunda yaşanan çatışma döneminden sonra hükümet bir defa daha politik gelişmelerin “olgun” bir an olarak değerlendirmiş ve müzakere sürecine dönmeye karar vermiştir. 2013 Eylül’de açıklanan demokratikleşme paketi, özel okullarda anadilde eğitime izin vererek Kürt tarafının anadilde eğitim talebini kısmen karşılamasına ve adli meselelerde Kürtçe’nin kullanımı üzerindeki kısıtlamaları kaldırmasına rağmen paket beklentileri karşılayamamıştır. Hükümet paketi tarihi bir adım olarak değerlendirirken, BDP’li Ahmet Türk, “kabak büyük ama içi boş” ifadelerini kullanarak, demokratikleşme paketinin “çözüme katkı sağlamaktan uzak olduğunu, beklentileri karşılayamadığını” savunmuştur. MHP’li Mehmet Şandır ise, paketin PKK’nın tehditleri ile hazırlandığını öne sürmüştür⁹⁵.

kontrgerilla güçlerine, bu savaşın merkezinde yer alan idari ve siyasi güçlere yönelecektir. Savaş geçmiş dönemden farklı sürecektir” (SETA, 2012 :41) ifadelerini kullanarak, şiddet eylemlerinin yaygınlaştırılacağını, yeni bir savaş modeli benimsediklerini ve çözümü siyaseten aramak yerine şiddet eylemlerine geri döndüklerini belirtmiştir. Bunun sonucu olarak 2012 yılı PKK ile mücadele de en kanlı yıl olmuş, PKK ile müzakerelerin başladığı yıl olan 2009 da çatışmalarda hayatını kaybeden devlet güvenlik güçleri sayısı toplamda 62 iken, 2012 yılında bu rakam 225’e çıkmıştır (CNN Türk, 11.12.2018).

⁹³ 12 Eylül’de toplamda ilk olarak 64 kişilik PKK,PJAK, KCK’lı tutuklular grubu ile başlayan açlık eylemleri, ilerleyen günlerde diğer cezaevlerine de sıçramış ve greve katılanların sayısı bin i aşan bir rakama ulaşmıştır. “Abdullah Öcalan’a yönelik tecridin kalkması”, “Ana dilde savunma” ve Anadilde eğitim” gibi taleplerde bulunmuştur. İlk başta açlık grevi kamuoyunda yeterli dikkati bulamamasına karşın, BDP’nin greve verdiği destekle bir anda dikkatleri üzerine çekmiştir. Greve Abdullah Öcalan’ın çağrısı ile son verilmiştir.

⁹⁴ Suriye’de bir Kürt devletinin şekillenmeye başlaması, PKK’ya yeni ilham kaynakları sağlamıştır. PKK geleneksel “vur kaç” mücadele taktiğini değiştirerek, “vur-kal” ya da “alan düşürülmesi” olarak adlandırılan, Arap Baharı’nı yaşayan ülkelerde de deneyimlendiği gibi, önce bir bölgeyi düşürüp, kurtarılmış alan oluşturarak oradan Kürt Baharı başlatmaya çalışmıştır (SETA, 2012: 44). Nitekim Selahattin Demirtaş’ın Şemdinli’de devam etmekte olan çatışmaları değerlendirirken ki kullandığı “300-400 km’lik bir alanın örgütün denetiminde olduğunu, askerin bu bölgelere karadan operasyon yapmadığı” (T24, 28.08.2012) yönündeki ifadeleri, bu durumun somut kanıtı niteliğindedir. Her ne kadar Öcalan, PKK’nın ayrılmayı amaçlamadığını söylese de, PYD’nin yarı devlet faaliyetleri pek çok milliyetçi Kürt arasında bağımsız bir Kürdistan rüyasını yeniden canlandırmıştır. Nitekim Cengiz Çandar’ın Ortadoğu’daki gelişmelerin “Türkiye’nin de dahil olduğu bir coğrafyada haritaları mutlaka değiştirceğine dair düşüncesi”nin (T24, 26.11.2012) örgütün üst düzey mensupları tarafından da paylaşıldığı söylenebilir.

⁹⁵ Ayrıntılı bilgi için bkznz: <https://www.memurlar.net/haber/410470/siyasiler-demokratiklese-paketi-icin-ne-dedi.html> (30.09.2013), Erişim Tarihi: (04.12.2019).

Şu ana kadar yapılan değerlendirmelerde müzakere öncesi süreçte tarafları ilk olarak müzakere masasına oturtan saikler tartışılmıştır. Bununla birlikte müzakere öncesi süreçte önemli olan bir diğer etken ise müzakerelere kimin katılacağı, kim ile müzakere edileceği sorusudur. “Kiminle müzakere yapılacağı” sorusu, içerisinde bir çok farklı parametreyi barındırmaktadır. Bunlar arasında içerme/dışlama, temsil edilebilirlik, meşruiyet ve radikal gruplarla nasıl başa çıkılacağı soruları bulunmaktadır.

Müzakere sürecinde kiminle konuşulacağı meselesi, içerme ve dışlama yani müzakere sürecine kimlerin dahil olacağı ve kimlerin dışarda tutulacağı ile ilgilidir. Çoğu zaman kiminle müzakere edileceği meselesi, ön müzakere aşamasında arka kanal müzakereler (back channel negotiations) sırasında belirlenmektedir. Bu durum, daha önceden çatışma süreci içerisinde isyancı grubun kamuoyu gözünde şeytanlaştırılması, teröristlerle pazarlık etmenin siyasi muhalifler tarafından bir zayıflık işareti olarak kamuoyuna sunulacağı korkusu, teröristlerle konuşmanın şantaj boyuna eğmek anlamına geleceği ve gelecekte başkalarını da amaçlarına ulaşmak için silaha sarılma konusunda teşvik edeceği ve çok sayıda terör örgütünün bulunması durumunda geçerli bir temsilcinin bulunamaması gibi çeşitli sebepleri bulunmaktadır (Powell, 2016; Guelke, 2008; Pruitt, 2006). Ayrıca, terörist grupların muhataplar olarak kabul edilip edilmeyeceği ve müzakere masasında yer alıp almayacakları sorusu meşruiyet endişeleriyle yakından ilgilidir. Terörist grupların müzakerelere dahil edilmesini reddeden temel argüman, bu grupların eylemlerini meşrulaştıracağı iddiasına dayanmaktadır. Bununla birlikte nadiren hükümetlerin ilk tercihi olmasına rağmen, ideolojik olmayan etno-milliyetçi teröristlerle müzakere etmek yaygın bir durumdur ve çoğu zaman bir çözüm oluşturur (Zartman & Alfredson, 2019). Öncelikle teröristler, talepleri daha katı ve aşırı olan ideologlara göre daha esnek talepler öne sürerler (Pruitt, 2006). Nitekim ılımlılarla konuşmak, grubun politik kesimini güçlendirebilir, grubu bölebilir ve grubu müzakere sürecine dahil ederek bir aşırıcalar (spoilers) grubunun oluşmasını engelleyebilir⁹⁶. Ayrıca hükümetler, şiddete son

⁹⁶ Stedman (2000)’a göre aşırıcalar, “müzakerelerden doğan barışın kendi güçlerini, ideolojilerini ve çıkarlarını tehdit ettiğini düşünen ve bunu başarma girişimlerini baltalamak için şiddet kullanan liderleri ve tarafları” ifade etmektedir. Ayrıntılı bilgi için bakınız : Stedman, S. J. (2000). Spoiler Problems in Peace Processes. *CONFLICT RESOLUTION*.

vermek zorunda olduklarında, karşılıklı zarar veren çıkmaz durumunda, teröristlerin amaçlarını yeniden gözden geçirdiği durumlarda teröristlerle müzakere başlatabilir (Zartman, 2008: 251-255).

Türkiye Devleti ile PKK çatışması bağlamında, hükümet ilk etapta müzakereleri geniş bir toplumsal tabana yayarak, sadece Kürtlerin dahil edilmesini değil, gerek kanaat önderlerinin gerekse de muhalefet partilerinin sürece katılmasını hedeflemiştir. Ancak muhalefet partileri “ön yargılı” davranarak ve duygusal hareket ederek en başından bu sürece karşı çıkmışlar ve sürecin dışında kalmayı tercih etmişlerdir. Nitekim MHP lideri Devlet Bahçeli 1 Ağustos’taki çalıştay “vatana ihanet” olarak değerlendirip çalışmaya katılanları ise “12 kötü adam” olarak tanımlamıştır. Benzer biçimde CHP lideri Deniz Baykal ise, terörün net bir şekilde bittiğini görmeden müzakere masasında yer almayacağını bildirmiştir. Bu durum önceki bölümlerde tartışıldığı üzere, müzakerelerin temsil krizini çözme ideali ile çelişki oluşturmuştur. AK Parti ise, bu sorunun üstesinden gelmek için çaba sarf etmemiştir. Ancak müzakereci demokrasinin “kapsayıcılık” ilkesi gereği, ne kadar çok kesim taraf haline getirilir ve masaya oturtulursa o kadar çok kalıcı çözüme ulaşma ihtimali artar. Masaya oturmak istemeyen tarafları masaya oturtmakla en çok hükümetin uğraşması gerektiğini ifade eden görüşmecilerden biri, Kuzey İrlanda örneğinde, çok küçük bir marjinal parti masayı terk ettiğinde bile Tony Blair hükümetinin onları masaya oturtmak için büyük çabalar sarf ettiğini ifade etmiştir. *“AK Parti açısından da, CHP ve MHP’yi sürece katmak AK Parti’nin işiyken”, “AK Parti’nin süreci başkalarıyla oturulup konuşulacak, müzakere edilecek bir süreç olarak tanımlamaması ve kendisini bu şekilde konumlandırmaması”* nedeniyle süreç kalıcı olamamıştır (Yazar Mülakatı: Görüşmeci 17, 25.07.2019). Ayrıca, AK Parti’nin süreçten meşru Kürt hareketini dışlaması⁹⁷, müzakereciler arasındaki eşitsizliği ve toplumsal güç ilişkilerini göstermesi açısından önemlidir (Köse, 2012: 108). Bu dışlama hareketi siyasal alanın

⁹⁷ Erdoğan 19 Aralık 2010 yılında Bitlis’te vatandaşlara seslendiği bir konuşmasında, BDP’yi ima ederek, “Son dönemde kendisini Kürt halkının temsilcisi gibi lanse edenler şimdi döndüler, Kürt halkı üzerinde baskı kurmanın gayreti içine girdiler. Konuşanlara baskı uygulanıyor, yazanlara baskı uygulanıyor, çözüm diyenlere, terör bitsin diyenlere baskı uygulanıyor” ifadelerini kullanmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz: <https://www.yenicaggazetesi.com.tr/erdogan-bdpye-catti-43571h.htm> Erişim Tarihi: (07.12.2019).

radikalleşmesine yol açarken, bazı kesimlerce “sorunsuz Kürtler- sorunlu Kürtler”⁹⁸ gibi yeni “ötekileştirme” söylemlerinin de önünü açmıştır.

Süreç devam ederken müzakerelere hangi aktörlerin dahil olacağı, kimin muhatap alınacağı konusunda ciddi anlaşmazlıklar ortaya çıkmıştır. Sürecin ilk etabında hükümet, kimseyi muhatap almaksızın süreci doğrudan siyasal inisiyatiflerle çözmek istemiştir. Bu bağlamda BDP’nin muhatap PKK ve Öcalan’dır söyleminde bulunmasına rağmen, hükümet kanadı muhatapın PKK ve Öcalan olmadığını sıklıkla vurgulamıştır. Hükümetin bu tutumunun altında, uzun yıllardır PKK ve üyelerine yönelik “on binlerce masum insanın canına kasteden bir terör örgütü” olduğuna dair siyasal söyleminde etkisi vardır. Görüşmecilerden birine göre bu durum, “*Sen sürekli terör örgütü, terörist dersen ne olur sen onlarla masada küçük bir iş yaptığında ben vatandaş olarak seni teröre taviz vermekle suçlarım. Niye? Sen beni şartlandırdın zaten. Karşıdaki teröristti. Niye onunla iş tutuyorsun?*” şeklinde bir milliyetçi tepkiye yol açacağı konusunda hükümeti endişelendirmiştir (Yazar Mülakatı: Görüşmeci 17, 25.07.2019). Nitekim, bir gazetecinin Cumhurbaşkanı Abdullah Gül’e İmralı’dan gelecek yol haritası ile ilgili bir soru sorması üzerine, Gül, “*İmralı falan onları unut, geç. Sen soruyu başka türlü sor. Onlar muhatap değil*” şeklinde cevap vermiştir (NTV, 18.08.2009). Gül’ün açıklamalarından sonra benzer şekilde AK Parti Grup Başkan Vekili Bekir Bozdağ’da:

“...bu sorunun muhatabı sadece millettir. Bu sorun, bizim sorunumuz, kendi sorunumuz. İnsanlar kendi sorununu çözerken muhatap aramazlar. Bu sorun bizim sorunumuz, birlikte çözeceğiz ve birlikte çözüme kavuşturacağız. Görüşmelerimiz, istişarelerimiz kesinlikle bir muhatap arayışı değildir. Bir kez daha altını çizerek ifade etmek istiyoruz; PKK terör örgütü ve terörist başı veya bu illegal yapılanmayla irtibatlı herhangi bir kişi veya ne ise kesinlikle bu süreçte bir muhatap değildir. Muhatap olması söz konusu da değildir. Bundan sonra da bugüne kadar da olmadı, bundan sonra da olmayacaktır” (Dünya Bülteni, 19.08.2009) ifadelerini kullanarak bu sorunun çözüm yerinin yegane adresi olarak TBMM’yi göstermiştir.

Hükümetin bu tutumuna karşı DTP eş başkanı Ahmet Türk ise, PKK’nın silah bırakma tartışmaları gündeme geldiğinde:

“Silah benim elimde değil ki: “PKK silahı bıraksın diyorlar. Gidin ikna edin, müzakere edin silah bırakması için. Silah benim elimde değil ki. Toplumsal uzlaşığı sağlamak için elinde silah olan kesimi ikna etmeden, müzakere etmeden nasıl silah bıraktırırsınız? Yani hem silah bırak diyorsunuz PKK’ye hem ‘hayır sen yoksun’. Biz

⁹⁸ <http://www.radikal.com.tr/yazarlar/oral-calislar/sorunsuz-kurtler-sorunlu-kurtler-947645/> Erişim Tarihi: (07.12.2019).

tabi ki hükümet gitsin, Başbakan gitsin Öcalan'la konuşsun demiyoruz. Ama ikna edilmeden projeler üzerinde düşünceler konuşulmadan nasıl olacak? Yok saymakla nasıl olacak? Biz siyasi partiyiz, elimizde silah yok. Otuz yıllık bir hareket varsa, o hareket bu ülkede silahı elinde tutmuşsa, ikna edilmeden silahları nasıl bıraktıracaksınız?” ifadelerini kullanmıştır (Bir Gün, 28.08.2009).

İçişleri Bakanı Beşir Atalay ise, Kürt açılımı hakkında yaptığı görüşmeler hakkında basın mensuplarına bilgi verdiği toplantıda, bir aylık süre içerisinde “22 sivil toplum kuruluşu, 11 meslek örgütü, şehit ailelerini temsil eden 24 dernekten gelenlerin yanı sıra bireysel görüşmeler” gerçekleştirdiğini vurgulayarak, “ortak bir akıl arayışı” çerçevesinde hareket edildiği ve “bu süreci geniş çaplı görüşme, müzakere ve mutabakat anlayışı çerçevesinde” yürüttüklerini belirtmiştir⁹⁹. Bu bağlamda, açılımın muhatabı tüm toplum olarak ifade edilmiştir. Atalay’ın sözleri şu şekildedir:

“Öncelikle, bölünme sendromundan artık kurtulmamız gerekiyor. Bin yıldır birlikte yaşayan ve iç içe geçmiş milletimizi bölmeye kimsenin gücü yetmez, yetmeyecektir. Çünkü milletimizin hamuru kardeşlik mayasıyla yoğrulmuştur... Buradan vatandaşlarımıza sesleniyorum, bu proje devlet ve millet olarak bütünlüğümüzü pekiştirecek milli birlik, kardeşlik ve huzur projesidir. Bu projede tek bir muhatabımız vardır, o da daha önce ifade ettiğimiz gibi milletimizdir” (NTV, 31.08.2009).

Tüm bu ifadelerden anlaşılacağı üzere, AK Parti sürecin başında gerek açılım politikasının getireceği politik risk nedeniyle gerekse de süreci kamuoyuna duyururken elinde sürecin işleyişine yönelik hazır bir çerçevesinin olmaması nedeniyle muhataplar konusunda belirsiz bir yaklaşım sergilemeye çalışmıştır. İktidarın bu yaklaşımı Kürt tarafını, sorunun “müzakeresiz ve muhatapsız siyaset yoluyla çözülmesi ile hem Öcalan, hem PKK hem de BDP’yi işlevsiz bırakma ihtimali karşısında tedirgin hale getirmiştir¹⁰⁰. Benzer şekilde AK Parti’de süreç sonucunda elde edilecek kazanımlara tek başına sahip olmak istemiştir. Görüşmeci E bu durumu:

“HDP ve PKK çizgisi biz bedel ödüyoruz. Biz Kürdüz. Bu sorunun sahibi biziz. Dolayısıyla bu sorun biz mücadele ettiğimiz için, biz direndiğimiz için, biz bedel ödediğimiz için çözülüyor. Dolayısıyla da siyasi parsayı biz toplamalıyız. AKP’de ben hükümetim, mecliste çoğunluk bende, bu ülkeyi belirli bir süredir ben yönetiyorum, dolayısıyla bu sorunu ben çözüyorum. Madem ben çözüyorum, o zaman bu parsayı da

⁹⁹ Demokratik açılımın içeriğinin belirsiz olduğu eleştirilerine de cevap veren Atalay, açılımın net bir içeriğinin açıklanmamasını da ortak akıl arayışına dayandırmıştır.

¹⁰⁰ İhsan Dağı bu durumu şu şekilde ifade etmektedir: “Sürecin sonunda Kürtler istediklerini alacaklardı belki, ama bunda Öcalan-PKK ve Bdp’nin rolü olmayacak, ‘bunları biz aldık’ diyemeyeceklerdi. AK Parti doğrudan Kürt halkı ile muhataptı ve ‘verdikleriyle’de onları kazanacaktı. Böyle bir strateji karşısında PKK-BDP’yi tasfiye korkusu sardı”. Ayrıntılı bilgi için bkz: <http://m.marmarayerelhaber.com/ihsan-DAGI/14203-Neden-tek-muhatap-Ocalan> Erişim Tarihi: (07.12.2019).

ben toplamalıyım” (Yazar Mülakatı: Görüşmecî 17, 25.07.2019) şeklinde ifade etmektedir.

Sonuç olarak, sorun sıklıkla vurgulandığı gibi gerçekten ulusal bir sorun, yani tüm milletin sorunu haline getirilememiş, aksine günlük iç politik mücadelelerin çekişmelerin bir aracına dönüştürülmüştür. AK Parti’nin doğrudan toplumu muhatap aldığını iddia etmesi ile başlayan müzakere süreci “muhatap alınmayan muhatapların” (Dağı, 05.03.2013) süreci sabote etmeleri ile sonuca ulaşamamış ve ardından hükümet başka bir strateji ile yol almaya çalışmıştır. Bu bağlamda açılım siyaseti durdurulmuş ve MİT üzerinden PKK’nın Kandil ve Avrupa kanatlarıyla bir dizi gizli görüşmeler başlatılmıştır.

Görüşmelerin gizli niteliği göz önüne alındığında, gizlilik müzakerelere katılan aktörlerin kimliğinin gizlenmesine yardımcı olurken, 2011’de toplantıların bazı bölümleri basına sızdırılmıştır¹⁰¹. Sızan kayıtlar, görüşmelere katılan aktörlerin üst düzey temsilciler olmaları nedeniyle her iki tarafında müzakereye verdikleri önemi göstermiştir. Görüşmeler Mit müsteşarı Emre Taner, Müsteşar yardımcısı Afet Güneş ile PKK’nın önde gelen üyeleri Sabri Ok, Mustafa Karasu, Adem Uzun ve Zübeyir Aydar arasında gerçekleştirilmiştir (Radikal, 10.02.2016). Ayrıca daha sonra Mit Müsteşarlığı’na atanan Hakan Fidan, “ben MİT Müsteşar Yardımcısıyım ama sayın başbakanımızın özel temsilcisiyim” ifadelerine yer vererek müzakerelerde hükümeti temsil ettiğine dikkat çekmiştir¹⁰². Dahası, Türk Hükümeti adına siyasi karar alma ve anlaşma yapma yetkisine sahip olduğunu da ifade etmiştir. Bu müzakerelerin işleyişi açısından önemlidir. Nitekim, mevcut literatür, müzakerelerde tartışmanın sonucunu siyasi bir çözüme doğru yönlendirmede üst düzey temsilcilerin başarısına dikkat çekmektedir. Üst düzey katılım müzakerelerde güvenilirliği artırmakta ve bu nedenle, zamanlama ve temsili meseleler, güven meselelerinin aşılmasında kilit rol

¹⁰¹ Tutanaklar ilk olarak Dicle Haber Ajansı’nın (DİHA) sitesinde “Görüşmelerin İç Yüzü Erdoğan’ı Yakacak” başlığı ile yayınlanmıştır. Daha sonra açıklama yapan ajans, “kaydın sitelerine yapılan sanal saldırı sonucu şifrelerin kırılması suretiyle” gerçekleştiğini duyurmuş ve haberi geri çekmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz: <https://www.ilkehaber.com/haber/pkk-mit-gizli-gorusmeleri-tam-metin-18601.htm> (14.09.2011). Yıldıray Oğur, “Bir ‘Sızıntı’ Hikayesi” başlıklı yazısında ses kaydını gizlice alanın Adem Uzun olduğunu, Belçika polisi tarafından yakalandıktan sonra ses kaydına el konulduğunu ve Belçika polisinin bunu Türkiye polisi ile paylaştığını, buradan da Fetö eliyle basına sızdırıldığını iddia etmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz: <https://www.turkiyegazetesi.com.tr/yazarlar/yildiray-ogur/584624.aspx> 02.02.2015, Erişim Tarihi: (16.11.2019).

¹⁰² <https://www.ilkehaber.com/haber/pkk-mit-gizli-gorusmeleri-tam-metin-18601.htm> 14.09.2011

oynamaktadır (Pruitt, 2008). Bu olumlu gelişmeye rağmen görüşme kayıtlarının sızması süreci bir defa daha kesintiye uğratmıştır. 2009 sonrası kimin muhatap alınacağı konusunda “uygulanan iki stratejinin de başarısız olması” ve 2012’de PKK şiddetinin artması AK Parti’yi muhatap konusunda yeni bir yola yöneltmiştir: sorunu liderle çözmek. Dağı’nın belirttiğine göre “bu hem hükümete hem de Öcalan’a mümkün” görülmüştür. Nitekim,

“2009 sonrasında AK Parti ve Erdoğan konumunu güçlendirmiş, devlet haline gelmişlerdi. Eskiden ‘kimle savaşıyorsak onunla barış yapmalıyız’ diyerek AK Parti hükümeti yerine askeri muhatap gören PKK-Öcalan ise artık AK Parti’nin devlet olduğunu ve aslında son yıllarda da onunla savaştıklarını anlamışlardı. Muhatapları ‘eski devlet’i temsil eden ordu değil, yeni devletin sahibi AK Parti ve Erdoğan’dı artık”.

“Birkaç yıl önceye kadar AK Parti Öcalan’a güvenmiyordu. Öcalan ‘derin devletin’ kontrolündeydi. Onunla diyalog halinde olan da, ona ‘AK Parti’ye boyun eğme’ diyen de derin devletin adamlarıydı. Son iki yıldır Öcalan üzerindeki denetim tamamen AK Parti hükümetine geçti. Dolayısıyla Öcalan’a ‘diren, AK Parti geçici’ telkinlerinde bulunanlar artık onunla görüşemiyorlar. Ancak yine de AK Parti’nin Öcalan’a güveni sınırlıydı. Ta ki açlık grevlerine kadar. Açlık grevlerinin sona erdirilmesi Öcalan için bir ‘test’i ve Öcalan bu testi geçti”.

Bu bağlamda müzakerelerin üçüncü aşaması olan “Çözüm Süreci”nde muhataplık konusu gerek şeffaflık açısından gerekse de meşru Kürt siyaseti ve Öcalan’ın açık bir şekilde muhatap alındığının ifade edilmesi ile önceki aşamalardan farklı bir karaktere bürünmüştür. Nitekim, 2013’ün ilk günlerinde verdiği bir röportajında Yalçın Akdoğan, sürecin muhatabının Öcalan olduğunu açıkça belirtmiştir. Akdoğan’ın konuşmalarındaki bazı önemli satır başları:

“...Öcalan hala süreçteki en önemli aktördür...Görüşmelerdeki amaç silah bıraktırmaktır... Orada Kürt meselesi bağlamında her şey konuşuluyor değildir. Kürt meselesinde muhatap Kürt kardeşlerimizdir...Bugün terör sorunu, Kürt meselesini de zehirleyen, demokratik çözümünü zorlaştıran bir faktördür ve bunu görmezden gelemeyiz. Bu sorunun devreden çıkarılması gerekiyor” (ALJazeera Türk, 02.01.2013) şeklindedir.

Görüşmecilerden biri, hükümetin muhatap seçimi karşısındaki bu dönüşümü şu şekilde açıklamaktadır:

“Hükümetin felsefesi şuydu: çözüm sürecinin sonunda meseleye Ortadoğu’lu gibi baktılar. Yani liderle otururuz, liderle konuşuruz, müzakere ederiz, anlarız ve bu iş biter. Neden çünkü, Öcalan uzun zamandır cezaevinde olan artık dışarı çıkmak isteyen, meşruiyet arayışı içinde olan bir aktördü. Müzakere yürütmek için “zayıf” aktördü. Hükümet böyle baktı. Ve meselenin çözülmesi için pkk’nin silahsızlanması, sınır dışına çıkarılması gibi konular vardı. Buna cevap verecek olan da Öcalan olarak görüldü. Kolay olan Öcalan la konuşmak ve bu meseleyi çözmek gibi görüldü.” (Yazar Mülakatı: Görüşmeci 20, 31.10.2019).

Ayrıca, o dönem hükümetin muhatap seçimi konusundaki tercihinin AK Parti'nin otoriterleşmesi üzerinden de okunabileceğini iddia eden görüşmeci 20 şunları ifade etmektedir:

“Lider odaklı noktaya geldiğinde mesele sürecin sonunda Türkiye’de AKP’nin demokratik söylemini bırakmaya başladığı bir döneme denk geldi. Bir yandan gezi olayları vs, 2010 referandumu sonrası 2011 seçiminin ardından AKP, AB’den yana, küreselleşmeye sıcak bakan, demokratikleşmeden yana, piyasa ekonomisinden yana çoğulculuktan yana pozisyonunu değiştirmeye başladı. Biraz daha kendine güven, seçimlerle her defasında ispatlanan siyasal güç, AKP’yi demokratik söylemini bırakıp, iktidar, devlet, güç, dindar nesil, muhafazakar referanslar, toplumsal yaşam biçimlerine müdahale vs. gibi farklı noktalara getirdi. Yani, çözüm sürecinin en büyük şanssızlıklarından biri bence son döneminin Türkiye’de iktidar partisinin artık anti demokratik yönelimlere eğildiği bir döneme denk gelmesi. Bir yanda anti demokratik bir yöne doğru gidiyor hükümetin genel politikası diğer yandan siz Kürt meselesini çözmeye çalışıyorsunuz demokratik bir diyalogla. Burda, hükümet mecburen o başta konuştuğumuz ilk dönemdeki toplumsal ve siyasal müzakereye dayalı toplumun iki tarafını da ikna etmeye dayalı o demokratik müzakere sürecini bırakmıştı zaten. Liderle konuşmaya başladı bu nedenlerle” (Yazar Mülakatı: Görüşmeci 20, 31.10.2019).

Tüm bu nedenlerle birlikte çözüm sürecinde muhatap olarak Öcalan’ın alınması DTP/BDP’nin izlediği stratejiden de kaynaklanmıştır (Köse, 2012: 109). 2013 yılının Mart ayında Başbakan Erdoğan’ın *“BDP ile dürüst davrandıkları sürece görüşme yapabiliriz”* (NTV, 23.03.2012) açıklamasının ardından Gülten Kışanak *“Kürt sorunu müzakereci bir yöntemle çözülmek isteniyorsa, BDP, Kandil ve İmralı buna hazırdır”* (Cumhuriyet, 27.03.2012) diyerek müzakerelerde muhatap olarak PKK ve Öcalan’ın da yer alması gerektiğine işaret etmiştir. Muhtelif zamanlarda partiden yapılan açıklamalar da sıklıkla Kürt blogundaki aktörler arasında eşitlik ve biri olmadan müzakere yapılamayacağına dair açıklamalar gelmiştir. Nitekim DTK genel başkan yardımcısı Aysel Tuğluk, BDP heyetinin İmralı’da Abdullah Öcalan ile görüşmesini değerlendirirken, *“PKK ve Kandil’in içerisinde olmayacağı bir süreç çözüm getirmeyecektir. PKK ve Kandil bu sürecin içinde olmak zorundadır”* gibi ifadeleri pek çok konuşmasında dile getirmiştir¹⁰³.

Görüşmeci 20, hükümeti süreç içerisinde Öcalan’ı muhatap alma konusunda BDP’nin iteklediğini ifade ederken bunun sebebini BDP’nin PKK adına karar almaktan çekinmesi ile açıklamaktadır:

¹⁰³ Bakınız: <https://www.internethaber.com/tugluk-pkk-ile-de-gorusulsun-dedi-491969h.htm> (06.01.2013), <http://www.milliyet.com.tr/siyaset/dtk-esbaskani-aysel-tugluktan-soke-eden-pkk-cikisi-1931078> (26.08.2014).

“Çünkü BDP’de korktu. PKK adına konuşmaktan, PKK’yı bir modele zorlamaktan endişe ettiler. Çünkü onlarda siyasal alanları büyük ölçüde PKK’nın varlığıyla, gücüyle, etkisiyle sınırlı aktörler. Tam bağımsız bir siyasal yapılanma içerisinde değiller. Onlarda topu Öcalan’a attı. Ama bu sıkıntılı bir hikaye oldu. Demokratik açılım sürecinin başındaki toplumsal dinamikleri mobilize ederek çözüm modelinden lider odaklı çözüm modeline geçtiğimizde bu çözüm süreci çok kırılğan bir hale geldi” (Yazar Mülakatı, Görüşmeci 20, 31.10.2019).

Görüldüğü üzere, başbakan da dahil olmak üzere siyasal iradenin açıkça sahip çıktığı ve Öcalan’ın birincil muhatap olarak kabul edildiği süreç içerisinde Kürt seçmenle en yakın teması kuran ve demokratik meşruiyete sahip BDP ikincil planda kalmıştır. BDP/HDP’nin bu süreçteki görevi “İmralı Grubu” adı altında Öcalan’ı ziyaret ederek onun mesajlarını Kandil’e iletmekten ibaret olmuştur. Nitekim HDP’nin süreçteki bu durumunu postacılık yapmak olarak değerlendiren Akil İnsanlar Heyeti’nden Görüşmeci 5:

“Kürt sorunu çözeceksiniz, demokratikleşmeyi sağlayacaksınız bunu PKK ile pazarlık etmenize gerek yok. PKK ile başka şeyleri konuşuyorsunuz; dağdan inmeyi, silah bırakmayı, bırakanların ne olacağını... Siyasal haklarını bunları konuşabilirsiniz ama bu demokratikleşmeyle yapacaksınız sizin muhatabınız halk ve halkın Türkiye Büyük Millet Meclisi’ndeki temsilcileriyle yapın. HDP’yi PKK’ya niye yolluyorsunuz ne için yolluyorsunuz postacıya gerek yok dedim” ifadelerini kullanmıştır (Yazar Mülakatı, Görüşmeci 5, 10.04.2018).

Kürt sivil toplumunun aktörleri ile muhatap olmak ve meseleyi parlamentoya taşımanın sadece Kürt sorununu değil Türkiye’nin tamamında bir demokratikleşme sorununu gündeme getireceğini belirten Görüşmeci 12 ise, bunun Erdoğan’ın iktidarını daha denetlenebilir, daha taarruza açık hale getireceğini ifade etmektedir. Ona göre Erdoğan tüm bu tavizleri vermeden tek bir aktörle yani Öcalan ile Kürt sorununu çözmeyi istemiştir. Ancak bunun doğal sonucu *“Kürt sorununu sadece PKK’ya ve terör sorununa bağlamak”* anlamına gelirken, diğer taraftan *“Kürt sorununun çözümünden barışçıl yollarla bahseden herkesin terörist olarak etiketlenmesi”*, *“bütün barışçıl grupları ya da alternatif grupları Öcalan’la aynı çizgiye getirmesi”* olmuştur. Görüşmeci 12’ye göre bu durum Öcalan’ın istediği bir durumdur. Nitekim, *“1978 ile 1984 yılları arası PKK 454 tane cinayet işlemiştir ve bunlar genel itibariyle Kürtlerdir. Yani Öcalan ilk mücadelesini Kürtlere karşı vermiştir ve barışçıl sol Kürt gruplardan hiçbir zaman haz etmemiştir”*. Dolayısıyla *“Öcalan istemese de Türk Devleti bütün grupları terör örgütü kabul ederek Öcalan’ın yöreğine almış ve bütün bu dağınıklığı Öcalan adına devlet çözmüştür”* (Yazar Mülakatı, Görüşmeci 12, 26.06.2019).

Süreç içerisinde muhataplar konusundaki önemli gelişmelerden biri de Mart 2013'te Akil İnsanlar Heyeti'nin kurulması olmuştur. Toplumsal desteğin müzakere sürecini güçlendireceği düşüncesiyle oluşturulan Akil İnsanlar Heyeti'nin görevi temel olarak halkı sürece ikna etmekten ziyade, halkın görüşlerini alıp raporlaştırarak hükümete sunmak olarak belirtilmiştir (Cumhuriyet, 04.04.2013). Bununla birlikte Akil İnsanlar Heyeti'nin oluşturulması muhalefet partilerinde Hükümetin PKK ile bir pazarlık içinde olduğu ve bunu topluma anlatmaktan çekindiği algısı yaratmış ve akılları bunu topluma anlatacak “pazarlamacılar” olarak ifade etmişlerdir. Nitekim ana muhalefet partisi sözcüsü Haluk Koç'un basına yansıyan ifadeleri şu şekildedir:

“Başbakan Öcalan ile gizli pazarlık yapıyor ve bu pazarlığın pazarlamasını da tamamen akil adam tanımı dışında bu heyete, pazarlamacı olarak halka anlatmasını istiyor. Bu insanların konumlarıyla bağdaşan, saygınlıklarıyla bağdaşan bir görev tanımı değil bu. Sen (Başbakan)kendi anlatman gereken pazarlıkta, kendi söylediklerini millete söyleyemiyorsun, şimdi bu insanlar aracılığı ile bir görev kapsamı içinde, bir müsteşarlığa bağlı olarak, memur olarak bu görevi yapmalarını istiyorsun” (Cumhuriyet, 03.04.2013).

O dönem Heyet içerisinde yer alan aynı zamanda AK Parti'de milletvekilliği de yapmış Akıllardan biri ise, heyetin görevini şu şekilde belirtmektedir:

“Akil İnsanlar yedi bölgede alana çıktılar. Bir defa devlet ve örgüt Akil insanlara sürecin mimarisi, ajandası, içeriğine ilişkin tek bir bilgi vermedi. Akil insanlar alanda iki görev gördü. Toplumun bir kısmının mesela Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu'nun taleplerini toplayan, diğer bölgelerin ise tepkilerini törpülemeye çalışan bir rol oynadılar. Bu bağlamda bir yönüyle bir paratoner gibi negatif enerjiyi üzerlerine çekerek toplumun bu enerjisini boşaltmaya vesile oldular. Diğer yönüyle mayın eşiği gibi önden yürüyerek riskli alanları ölçümlədiler. Sonuç olarak da dünyada eşi benzeri olmayan nevi şahsına münhasır bir tecrübe oluştu akil insanlar ile” (Yazar Mülakatı, Görüşmecisi 16, 25.07.2019).

Heyet temsiliyet açısından 51'i erkek, 12'si kadın olan, ekonomik, sosyal ve siyasal yönden Türkiye'nin özeti olabilecek şekilde toplam 63 kişiden oluşturulmuştur. Konuyla ilgili uzman akademisyenlerden biri heyetin temsiliyet açısından güçlü olduğuna ancak oluşturulması açısından geç kalınmış bir proje olduğuna dikkat çekmektedir.

“Türkiye'deki bu meseleye çözüm arayan her elitin içinde temsilcilerini bulabileceği bir heyetti. İçinde hem liberallerin, demokratların, Kürtlerin olduğu, hem de AKP'ye yakın insanların, İslamcılarının olduğu güçlü bir temsiliyete sahip bir heyetti. Fikir çok iyiydi. Ama heyetin formasyonu çok geç kalınmış bir zamanda oldu. AK Parti'nin kendisinin demokratik kimliğinin çok daha yüksek olduğu bir dönemde heyet kurulsaydı çok daha etkili olabilirdi. Türkiye demokratik raydan çıkıp otoriterleşmeye başladığında bu tür toplumsal müzakerelerin samimiyeti ve sonuç alınabilirliği konusunda insanları ikna etmek çok zordur. Heyetteki insanlar hükümeti ikna etmekte zorlandılar zaten. Ordaki fikirler ile hükümetin gitmeye çalıştığı yer arasında büyük

uçurumlar oluşmaya başlamıştı. Hükümetin ajandası ile akillerin ajandası arasında uçurumlar oluştu” (Yazar Mülakatı: Görüşmecı 20, 31.10.2019).

Bir başka akademisyen ise, Akil İnsanlar Heyeti’nin formasyonunun siyaseten güçsüz insanlardan oluşmasına dikkat çekerek tarafları uyayabilecek, onlara etki edebilecek potansiyele sahip bir komisyon olmadığını ifade etmektedir:

“Türkiye’de oluşturulan akil adamlar heyeti siyasi olarak çok güçsüz insanlar. Yani taraflara bir uyarıda bulunma ya da onların davranışlarını şekillendirme yeteneğinden yoksunlar. Dolayısıyla onlar sadece tarafların propogandasını kamuoyuna iletmek ile görevlendirilmiş gibi oldular. O zaman da bir üçüncü taraf olmuyor. Yani bir hakem heyeti olmuyor. Bir akil adamlar heyeti olmuyor” (Yazar Mülakatı, Görüşmecı 12, 26.06.2019).

Haluk Koç, yukarıda bahsi geçen 3 Nisan tarihli konuşmasında heyetin formasyonu açısından temsili nitelikler taşımadığını da ileri sürmüştür. Söz konusu heyet yerine Meclis çatısı altında faaliyet gösterecek, “gerçekten bağımsız, bir siyasetin prangaları arasına sıkışmamış insanlarla” bu işin yürütülmesi gerektiğini belirtmiştir. CHP’nin Akil İnsanlar Heyeti’ne bakışı Gürsel Tekin’in şu ifadelerinde netlik kazanmaktadır:

“Akil adamlarla makul adamları hep karıştırdık. Bu, CHP’nin seçim öncesi kamuoyuyla paylaştığı bir projedir. Bu projenin temel amacı toplumsal uzlaşma yaratmaktır. Yoksa dostları, arkadaşları, yandaşları bir araya getirelim burada toplumsal barışı sağlasın demek mümkün değil. Bizim önerdiğimiz yöntemle şu an AKP’nin yöntemi çok farklı. AKP, AKP’li akil adamlar arıyor”. (Cumhuriyet, 03.04.2013a)

Benzer şekilde BDP Eş Başkanı Gültan Kışanak, heyet içerisindeki kadın ve akademisyen sayısını yetersiz bulurken, BDP Muş Milletvekili Demir Çelik ise, listenin şeffaf ve aleni bir biçimde hazırlanmadığını, akillerin süreci nasıl yürüteceği konusunda bir yol haritası olmadığını ve heyetteki temsilcilerin objektif olma kriterini taşımadıkları eleştirisinde bulunmuştur (Cumhuriyet, 03.04.2013b). Akil İnsanların yarısının AK Parti, yarısının da PKK kontenjanından seçildiğini iddia eden MHP Grup Başkan Vekili Oktay Vural ise heyet listesini “en önemli ortak noktaları Türkün adıyla, tarihiyle, cumhuriyetle, Atatürk ile sorunlu olmaları. Bunlar, ‘böl de bölelim’, ‘kur de kuralım’, ‘vur PKK vur’, ‘Kürdistanı kur’ propogandası yapmakla görevlendirilenler” olarak değerlendirmiştir (Cumhuriyet, 03.04.2013c).

Yukarıdaki tüm değerlendirmelerden de anlaşılacağı üzere, Akil İnsanlar Heyeti hükümet tarafından toplumsal beklentileri ve süreçle ilgili endişeleri anlamak amacıyla oluşturmuş ve toplum ile devlet arasında sürecin anlatılması aşamasında bir aracılık faaliyeti yürütmüştür. Bununla birlikte, gerek heyetin oluşturulmasında

hükümetin tek başına inisiyatif alması gerekse de muhalefet partilerinin sürece ön yargıları nedeniyle heyete yönelik sert eleştirilerde bulunmuşlardır. Tüm bu eleştirilere rağmen Akil İnsanlar Heyeti, halkla, yerel medya kuruluşlarıyla, iş adamları ve yerel liderlerden temsilcilerle bir çok toplantı düzenlemişlerdir. Bu açıdan bakıldığında Akil İnsanlar Heyeti'nin süreci toplumsallaştırdığı ve muhataplar sorununa yeni bir boyut eklediği söylenebilir.

Müzakere öncesi süreç açısından bir diğer önemli unsur da müzakerelerin nasıl yapılacağı ile ilgilidir. Nasıl müzakere edileceği sorunu müzakerelerin gizlilik ve şeffaflığı ile ilgili olduğu kadar müzakerelerde üçüncü tarafların rolüyle de ilgilidir. Genellikle, ön müzakere aşamasında hem diğer tarafa meşruiyet kazandırmamak hem de halkın tepkisini çekmemek için müzakere süreçlerinin ilk evreleri “gizli görüşmeler” şeklinde yürütülmektedir (Guelke, 2008: 70). Aynı zamanda bir hükümetin pazarlık etmeye istekli olduğu ancak aynı zamanda meşruiyet sorunu yaşamaktan korktuğu durumlarda gizli görüşmeler bu ikilemi çözmeye yardımcı olmaktadır (Pruitt, 2006). Tüm bunlarla birlikte, kamusal bir müzakere sürecinin başlatılmasında maliyetlerin yüksek olduğunda, taraflar aşırı çıkarların sürece zarar vereceklerini düşündüklerinde ve tarafların diğer tarafların çıkarlarını daha iyi anlamaları açısından emin olamadıkları durumlarda da gizli görüşmelere başvurabilirler (Wanis-St. John, 2006:124-127).

Bazı araştırmacılar ise, özellikle izleyicilerin müzakereciler üzerindeki olumsuz etkilerine dikkat çekerek “izleyici etkisi”nin de hükümetleri gizli görüşmeler yapmaya iteklediğini savunmaktadır. “İzleyici etkisi” temel olarak, izleyicilerin süreçten beklediği ve istediği şeyler ile müzakerecilerinin başarmayı umduğu şeyler arasındaki boşluklar nedeniyle barış sürecini baltalama kapasitelerini ifade etmektedir (Wanis-St. John, 2006:124). Rubin ve Bert Brown (1975)'e göre, “izleyici etkisi”, “diğer tarafın müzakereciyi alenen aşağılaması ve istismar etmesi durumunda, agresif taktikler ve stratejiler kullanmak için müzakereciyi tetikleyebilir. Böyle bir agresif pazarlık durumunda, müzakereciler bir taraftan anlaşmaya varmak için taviz verilmesi gerektiğine karşılık, diğer taraftan kendi izleyicileri gözünde bunun bir sömürü ve zayıflık işareti olarak görülebileceği durumu karşısında bir ikilimde kalabilir”. Böyle bir bağlamda, müzakereci, kendisini izleyicinin etkisinden korumak için de gizli görüşmeleri tercih edebilir.

Müzakerelerin nasıl yapılacağına dair bir diğer önemli konu da müzakerelere üçüncü bir tarafın katılıp katılmayacağı ve üçüncü tarafın üstleneceği roldür. Üçüncü taraf müdahalesi, tarafların farklılıklarını yönetemedikleri durumlarda şiddet içeren çatışmalara verilen doğal bir tepki olarak ortaya çıkmıştır. Geçmişte sıklıkla devletlerarası çatışmaları çözmek için kullanılmıştır. Devlet içi çatışmalara ise üçüncü taraf müdahalesi çoğunlukla devletlerin kendi iç işlerine müdahale olarak algılandığı için memnuniyetle karşılanmamıştır. Bununla birlikte son yıllarda üçüncü taraf müdahalesi “iç savaşlar, silahlı ayaklanmalar, şiddetli ayrılıkçı hareketler” de dahil olmak üzere kapsamını genişletmektedir (Harris ve Reilly 2003: 9).

Fisher (2001:11), “uzlaştırma, danışma, saf ara buluculuk, güç arabuluculuğu, tahkim ve barışı koruma” olmak üzere, üçüncü taraf müdahalesinin 6 tipolojisini ortaya koymuştur. Bu bağlamda üçüncü tarafın müdahalesinin “uzlaşma” biçiminde üçüncü taraf, sorunları görüşmek, gerilimi azaltmak ve genellikle müzakere şeklinde doğrudan etkileşimi teşvik etmek için taraflar arasında resmi olmayan bir iletişim hattı sağlar. “İstişare” biçiminde üçüncü taraf iletişim ve analiz yoluyla yaratıcı problem çözmeyi kolaylaştırır. “Saf arabuluculuk” biçimde, üçüncü taraf, akıl yürütme, ikna etme, bilginin etkin kontrolü ve alternatiflerin önerisi aracılığıyla önemli konularda müzakere edilen bir anlaşmayı kolaylaştırır. “Güç arabuluculuğu” biçimi ise, saf arabuluculuk içerir ve söz verilen ödüller veya tehdit altındaki cezalar şeklinde kaldıraç veya zorlama kullanır. Ayrıca üçüncü tarafı anlaşmanın izleyicisi ve garantörü olarak görevlendirebilir. Üçüncü tarafın müdahil olduğu “tahkim” biçiminde ise, üçüncü taraf, “muhalif pozisyonların bireysel yararları göz önünde bulundurularak bağlayıcı bir karar verir ve daha sonra adil olduğunu düşündüğü bir uzlaştırma uygular. Son olarak “barışı koruma” biçiminde üçüncü taraf, ateşkes veya itirazda bulunanlar arasındaki bir anlaşmayı izlemek için askeri personel temin eder ve aynı zamanda normallik sağlamak için tasarlanan insani faaliyetlerde bulunabilir.

Türkiye Devleti ve PKK arasında gerçekleşen müzakereler bağlamında, müzakerelerin şeffaflığı konusu oldukça tartışmalı olmuştur. Nitekim sürecin kendisi, “Oslo Görüşmeleri” olarak medyaya sızan ve 2011 yılına kadar sürdüğü iddia edilen bir dizi gizli görüşmeleri içermektedir. Toplantıların medyaya sızdırılması, gizli görüşmelerin meşruiyetiyle ilgili tartışmayı ve devletin “teröristlerle” buluşmasıyla ilgili tartışmaları da beraberinde getirmiştir.

Ayrıca Oslo görüşmelerinde MİT ve PKK üyelerinin yanısıra sızdırılan tutanak metinlerine göre, Oslo müzakerelerine arabuluculuk eden üçüncü bir tarafın da olduğu anlaşılmaktadır. Bu aktörlerin varlığı hiçbir zaman Türk Hükümeti tarafından onaylanmamasına rağmen, Karasu, İngiliz İstihbaratı'nın arabuluculuk yaptığı, Norveç ve İsveç Hükümetleri'nin ise toplantıların yerini belirlediğini iddia etmiştir¹⁰⁴. Buna paralel olarak Taner daha sonra TBMM 15 Temmuz Darbe Girişimini Araştırma Komisyonu'nda yapmış olduğu konuşmada Oslo görüşmelerinde İngiliz İstihbaratının arabuluculuk ettiğini kabul etmiştir. Taner:

“Oslo sürecine yabancılar Kürt meselesini oyuncak yapmasın diye girdik. Ne kadar yabancı varsa PKK ile iç içe, istedikleri gibi alıp veriyorlar, Türkiye kenardan izliyor. ‘Olmaz, devreye girmeliyiz, biz baş başa kalmalıyız bu grupta’ dedim. Yabancıların niyeti başkaydı; uluslararası bir konferansa götürmek istiyorlardı konuyu... Oslo’da masa başına oturanlar böyle oturuyor. Norveç, İngiliz gizli servisi hattını bağlamış. Bizim koparıp almak isteşimizizin nedeni bu...”

İfadelerine yer vererek, MİT'in Oslo sürecinde yer almasını esasında görüşmelerde arabulucu olarak yabancı istihbarat servislerinin varlığına bağlamıştır¹⁰⁵. Bu durum Hükümet tarafının aracılara güvenmediğini, iletişim kanalını karşı grubun lehine kullanacak biçimde çarpıtacağı düşüncesine sahip olduğunu göstermektedir.

Oslo müzakereleri yapısal olarak değerlendirildiğinde, çatışma tarihinde ilk defa her iki taraf ta üçüncü bir tarafça İngiliz istihbaratının seçtiği gizli bir yerde bir araya gelmiştir. Bununla birlikte, İngiliz istihbaratının gizli görüşmeleri düzenlemesinin nedeni, birincil kaynakların yetersizliği nedeniyle bilinmemektedir. Bununla birlikte, aracılardan yoğun şiddet sırasında müzakere sürecini sürdürme arzuları göz önüne alındığında, çatışma çözme sürecinin sürdürülebilirliğine katkıda bulundukları söylenebilir. Aracıların çabaları, Türk hükümeti ve PKK üyeleri arasında güven oluşturdıkları ve onları özgür bir ortamda bir araya getirdikleri için önemliydi. Sızan toplantı kayıtlarında görüldüğü üzere, aracılardan iki tarafı bir araya getirme konusunda çaba sarf ettikleri söylenebilir. Nitekim sızan görüşme kayıtlarında arabulucu:

“İki tarafa da bir öneride bulunduk mini paket tarzında. Nevruz’a doğru iki tarafta da güvenin tekrar tesis edilmesi için bir öneriydi bu. Şunu vurgulamak istiyorum. Bu sadece

¹⁰⁴ <https://www.aksam.com.tr/siyaset/pkk-ilk-kez-acikladiosloda-neler-oldu/haber-199057> 24.04.2013, Erişim Tarihi: (16.11.2019).

¹⁰⁵ <https://140journos.com/eski-mit-müsteşarı-emre-taner-darbe-girişimini-araştırma-komisyonunda-dinlendi-3ee11baf957d> 10.11.2016, Erişim Tarihi: (16.11.2019).

bizim fikrimizdi. Ne Türk tarafından ne de Kürt tarafından olumlu yönde herhangi bir teklif aldık. İki tarafın değil, bizim sorumluluğumuz altında girilen bir insiyatifi”¹⁰⁶ ifadelerini kullanmıştır.

Kadıoğlu’na göre aracılının bu tavrı, iki taraf arasındaki boşluğu kapatmış ve müzakere etmelerini kolaylaştırmıştır. Bununla birlikte, arabulucuların kolaylaştırıcı rolü çatışmanın uzlaşa sağlanamayan yönlerine müdahale etmek gibi etkin bir role bürünememiştir. Bu bağlamda hiçbir güç ve hakem rolü olmadan, çatışan tarafların bir araya gelmesine yardımcı olmuş bu ise aracılının müzakere sürecindeki yararlarını kısıtlamıştır. Kadıoğlu’na göre, Hükümet ve PKK arasındaki güven eksikliğinden dolayı arabulucular, müzakere sürecinin belirli bir evresinin bütünleyici bir parçası olmuşlar ancak ana unsur haline gelememişlerdir. Nitekim, arabulucular, bir çerçeve sunmadıkları ve müzakerelerin yapısını veya yolunu tanımlamadıkları için müzakere üzerindeki etkileri, yalnızca çatışan tarafların birbirlerinin konumlarını anlamalarını sağlamak ve müzakere için bir ortam yaratılmasına yardımcı olmakla sınırlı kalmıştır (Kadıoğlu, 2019: 922).

Tüm bunların yanında toplantıların medyaya sızdırılması, gizli görüşmelerin meşruiyetiyle ilgili tartışmayı ve devletin “teröristlerle” buluşmasıyla ilgili tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Nitekim MHP Grup Başkanvekili Oktay Vural “Oslo’da kurulan masanın PKK’nın arzuladığı bir netice olduğunu” belirtmektedir. Vural, PKK’nın temel hedefinin devletle masaya oturmak olduğunu belirtirken, “terörle mücadeleyi kazanmıştık ama masada terör örgütüne can suyu verdiler” ifadelerini kullanmıştır (Dünya, 20.09.2012).

“Çözüm süreci” aşamasına geçildiğinde ise müzakereler medya tarafından takip edilebilen, nispeten şeffaf bir yapıda gerçekleşmiştir. Süreçle ilgili bütün detaylar kamuoyunda paylaşılsa da 2012 sonrası süreç, İmralı grup toplantılarının medya tarafından takip edilmesinden bu yana halka açık bir süreç olarak gelişmiş ve grup üyeleri ziyaretleri ve toplantılar sırasında ele alınan konular hakkında sık sık açıklama yapmışlardır.

¹⁰⁶ <https://www.ilkehaber.com/haber/pkk-mit-gizli-gorusmeleri-tam-metin-18601.htm> Erişim Tarihi: (16.11.2019)

Bununla birlikte, Çözüm sürecinin başlaması ile birlikte müzakerelerde arabuluculuk ya da izleme kapasitesine sahip üçüncü bir tarafın bulunup bulunmayacağı konusu taraflar arasındaki temel tartışma konularından birini oluşturmuştur. Nitekim, süreç boyunca hükümet tarafı, herhangi bir kapasitede üçüncü tarafların katılımını reddetmiştir. Hükümetin bu tutumunun temelinde ise Oslo’da yaşanan başarısızlık bulunmaktadır. Bu süreç başarısızlıkla sonuçlanınca hükümet uluslararası aktörleri mümkün mertebe işin dışında tutmaya ve süreci tamamen içerideki aktörlerle yürütmeye çalışmıştır (Yazar Mülakatı, 17.04.2018). Nitekim, dönemin Başbakanı Ahmet Davutoğlu bir konuşmasında Oslo’dan çıkarılacak “ana dersin” üçüncü tarafları sürecin dışında bırakma gereği ve süreci “yerli ve milli” bir süreç olarak ilerletmek olduğunu şu şekilde vurgulamıştır:

“Çözüm sürecinin 3 karakterine dikkat çekmek isterim. Çözüm süreci millidir, yerlidir, özgündür... Çözüm sürecinin muhatabı milletin ta kendisidir. Çözüm süreci bir tarafı ikna etme süreci değildir. Böyle bir ikna borcumuz da yok. Milletin dışında kimseyi ikna etmeye borcumuz yok. Süreç, dış etkenlere karşı korunmak zorundadır” (Akşam, 19.10.2014).

Hükümetin sürece üçüncü tarafları dahil etmek istememesine karşın, Kürt tarafı ise süreci izleyecek bir komisyon kurulması için ısrarcı olmuştur. Öcalan, “üçüncü göz” olarak adlandırılan “ve alınan kararların uygulanmasını takip edecek bir” “izleme heyeti” kurulmasını ve çeşitli toplumsal sorunların çözümüne ilişkin öneriler geliştirecek komisyonlar oluşturulmasını talep etmiştir (ALJazeera, 24.10.2014). Ancak Öcalan’ın basına yansıyan ifadeleri çerçevesinde bu üçüncü gözün “Hükümetin oluşturduğu Akil İnsanlar Heyeti’nden 9 ve dışarıdan bir katılımcıyla 10 kişiden oluşacak bir komisyon” şeklinde tasarladığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla Öcalan’ın formülasyonu hükümetin “milli göz” olarak adlandırdığı bileşimle uyduğu gözlemlenmektedir (T24, 24.12.2014). HDP Eş genel Başkanı Selahattin Demirtaş’ın Cumhuriyet Gazetesi’nden Mahmut Lıcalı’ya verdiği röportajda Öcalan ile benzer bir açıklama yaptığı gözlemlenmektedir. Gözlemci heyetin Akil İnsanlar gibi olmaması gerektiğini belirten Demirtaş, gerek AK Parti’den gerekse de HDP’den olduğu bilinen, parti sözcüsü gibi davranan insanların olmaması gerektiğini belirtmiştir. Demirtaş konuşmasında heyetin nasıl olması gerektiğini belirtirken:

“İzleme Heyeti özgürlük, barış ve demokrasiden yana olacak. Gördüğü hatayı, eksiği söylemek noktasında asla ikircikli olmayacak... İzleme heyeti ‘kim haklı, kim haksız, kim neyi kabul etmiyor, kim vicdansız yaklaşıyor’ çıkacak bunu kamuoyuna açıklayacak... ‘Hükümet ve Öcalan şunu diyor’, ama burada haksızlık varsa ‘Öcalan

haksız' ya da 'Hükümet bu işi diyecek' ... Böyle bir heyet siyasi kimliğe sahip kişilerden oluşursa taraflarda halk da güvenmez. İsim önerileri yapılırken genel kamu vicdanını temsil eden isimlerden oluşsun istiyoruz” (T24, 20.11.2014) ifadelerini kullanmıştır.

Buna karşın PKK, üçüncü gözün uluslararası aktör olmasını istemiştir. Nitekim

KCK Yürütme Konseyi Başkanı Cemil Bayık verdiği bir röportajda:

“Türkiye'nin sorunu çözmesi için dünyada hiç kimsenin hiçbir hareketin yapmadığını yaptık. 93'ten bu yana dokuz kez tek taraflı ateşkes ilan ettik... Dünyada hiçbir güç tek taraflı bu adımları atmaz. Mutlaka üçüncü bir gücün gözetiminde tartışır, imzalar ve öyle hayata geçirir... Üçüncü bir taraf olmadan dünyada hiçbir sorun çözümlenemez ve çözümlenmemiştir. Türkiye en çok ABD'ye güvenir” diyerek, çözüm süreci için ABD'yi üçüncü taraf olarak önermiştir (Milliyet, 19.12.2014).

PKK'nın baştan itibaren müzakere masasında uluslararası aktörlerin bulunmasını istediğini ifade eden Akil İnsanlar Heyeti'nden bir görüşmeci, PKK'nın bu tutumunu kendisine bir meşruiyet zemini oluşturacağı düşüncesi üzerinden açıklamaktadır (Yazar Mülakatı, 17.04.2018).

Tüm bu şeffaflık ve üçüncü taraf katılımı tartışmalarından anlaşılacağı üzere, tartışmalar tarafların pozisyonları ile sınırlı kalmıştır. Hükümet tarafı üçüncü tarafın gerekli olmadığı görüşünde ısrarcı olsa da, Kürt tarafı ilke olarak üçüncü bir tarafa ihtiyaç duyulduğunu gösteren çeşitli açıklamalarda bulunmuşlardır. Kürt tarafının silahlı kesimi olan PKK ise, müzakerelerde bir dış aktör olarak ABD'nin de yer almasını istemiştir.

Müzakere sürecindeki bir diğer önemli konu ise “neyin müzakere edileceği” ile ilgilidir. Tarafların çatışmanın nedenleri hakkındaki yargıları farklı olması nedeniyle barıştan beklentileri de farklılık arz eder. Bu nedenle, barış müzakereleri, çatışmanın konusu hakkında bir pazarlık da içermektedir. Müzakere sürecinin kendisi, çatışmaların sebepleri ve çözümleriyle ilgili olarak “meta pazarlık” olarak adlandırılanın bir parçasıdır (Bell, 2008, s. 213). Bu aynı zamanda Türkiye'nin Kürt meselesini çözme konusundaki barış sürecinde de geçerlidir; bu nedenle farklı tarafların barış sürecinde farklı yönlere öncelik vermesi bakımından farklı beklentileri olmuştur.

Süreç içerisinde bir taraftan farklı aktörler farklı konulara önem atfederken, diğer taraftan 2009-2015 yılları arasındaki zaman dilimi içerisinde de tarafların beklentileri ve taleplerinde değişiklikler yaşanmıştır. Örneğin, “Demokratik Açılım” (2009-2010) süresince, hükümet aktörleri hem demokratikleşme hem de silahsızlanma üzerinden süreci yürütmeye çalışırken, “Çözüm Süreci” (2012-2015) aşamasında ise,

hükümet aktörleri silahsızlanmaya açık bir öncelik vermişlerdir. Kürt aktörler ise süreç içerisinde, bir taraftan silahsızlanma sonrası süreç için güvence ararken, diğer taraftan desentralizasyon ve yerel yönetimlerin güçlendirilmesi yoluyla kurumsal güç paylaşımı ile ilgili konuların güvenceye bağlanmasına öncelik vermişlerdir.

Türkiye'nin Kürt sorunu içerisinde silahlı bir yapılanmayı da barındırdığı için, sürecin ilk aşaması olan “Demokratik Açılım” (2009-2010) sürecinde Hükümet, bir taraftan terörün sonlandırılmasını müzakerelerin başlaması için öncelikli koşul olarak belirtirken, diğer taraftan Türkiye'deki demokrasi sorununu da Kürt sorunuyla eşleştirerek demokratikleşmeyi ajandasında tutmuştur. Nitekim “Milli Birlik ve Kardeşlik Projesi”nin Meclis genel kurulunda yapılan görüşmeleri esnasında yaptığı konuşmasında İç İşleri Bakanı Beşir Atalay:

“Değerli milletvekilleri, demokratik açılım sürecinde birbirine bağlı iki somut sonucun gerçekleşmesi hedeflenmektedir: Birincisi terörün sonlandırılması ya da minimum seviyeye indirilmesi, ikincisi de demokrasimizin geliştirilerek standartının yükseltilmesidir... Benzer sorunlarla karşılaşmış olan diğer ülkelerin tecrübeleri göstermiştir ki, terörün sonlandırılmasının yolu terör örgütünün silah bırakmasından geçmektedir. Dağdan inişlerin özünde işte bu silah bırakma vardır. Eğer eli silahlı kişiler silahını bırakıp ülkeye geliyorsa bu terörle mücadelenin hedeflediği durumlardan biridir” (TBMM, 10.11.2009) ifadelerini kullanmıştır.

Demokratik açılımın ikinci hedefinin ise demokratikleşme olduğunu belirten Atalay, terörün de, etnik milliyetçiliğin de panzehrini demokratikleşme olarak açıklamış ve demokratikleşme bağlamında atılacak kısa ve orta vadeli adımları duyurmuştur¹⁰⁷. Demokratikleşme standartını yükseltecek şeyin “demokratik ve sivil bir anayasa” olduğunu ileri sürerek, Türkiye’de ki demokrasi sorunlarının temel müsebbibi olarak askerler tarafından dayatılan güvenlik paradigmasını¹⁰⁸ öne çıkarmıştır (Yazar Mülakatı: 26.06.2019).

“Çözüm Süreci”nin başlaması ile birlikte, “silah bıraktırma” konusu hükümet ve PKK arasında çok daha öncelikli bir konu haline gelmiştir. 2013’ün Nevruz’unda

¹⁰⁷ Ayrıntılı bilgi için bknz: <https://www.sabah.com.tr/siyaset/2009/11/14/iste-demokratik-acilimin-yol-haritasi> Erişim Tarihi: (14.12.2019).

¹⁰⁸ Hükümetin ilk olarak süreci demokratikleşme projesi olarak ele aldığını gösteren en önemli belgelerden biri Kamu Güvenliği Müsteşarlığı tarafından yayınlanan Sessiz Devrim kitabıdır. Kitaba oldukça liberal bir ton hakimdir. Kitapta uzun bir şekilde Türkiye’nin Kürt sorununun sebebi olarak askerlerce uygulanan katı güvenlik politikası eleştirisi yapılmaktadır. Sessiz devrim kitabı ayrıca Türkiye Devleti tarafından basılan ilk Kürtçe kitap olma niteliğini de taşımaktadır. Ancak gerek Kamu Güvenliği Müsteşarlığı, gerekse de “sessizdevrim.org” sitesi kapatıldığı için kitaba ulaşılamamıştır.

okunan mektupta Öcalan'ın "... *Artık yeni bir dönem başlıyor, silah değil siyaset öne çıkıyor. Artık silahlı unsurlarımızın sınır ötesine çekilmesi aşamasına gelinmiştir*" (Akşam, 22.03.2013) çağrısından sonra PKK Öcalan'ın bu çağrısına uymuş ve 8 Mayıs'tan itibaren militanlarını geri çekmeye başlamıştır. Ancak bu geri çekilme kısa sürmüş ve PKK, AK Parti'nin atması gereken adımları atmadığı gerekçesi ile geri çekilmeyi Ekim 2013'de durdurduğunu açıklamıştır. Hükümet ise PKK'nın hala %85'inin içerde olduğunu sadece %15'inin sınır dışına çıktığını, hala yol kesme, vergi toplama eylemlerine devam ettiklerini açıklaması (Milliyet, 27.06.2013) ve defalarca tam silah bırakma gerçekleşmediği sürece bir sonraki aşamaya geçmeyeceğini belirtmiştir. PKK liderlerinden Cemil Bayık ise, hükümetin bu eleştirilerinin doğru olmadığını, barışın birinci aşaması olarak bilinen sürecin geri çekilmenin tamamlanması değil, geri çekilmenin başlamasını içerdiğini ifade etmiş ve birinci aşamayı hükümetin silah bırakma olarak adlandırmasına karşılık, ateşkes aşaması olarak adlandırmıştır (BBC, 09.09.2013).

Geri çekilmenin nasıl olacağı ile ilgili bir diğer önemli tartışma konusu ise "yasal güvence" üzerine olmuştur. PKK'nın 1999'daki geri çekilmede yaşadıklarına referansla geri çekilmek için yasal güvence istemesine karşın Hükümet tarafı ise geri çekilmeye ilişkin yasa çıkarılması taleplerine dair:

"Bir taraf diyor ki yasa çıksın. Hayır yasa çıkmayacak. Çünkü bu Meclis'in işi değil. Ben basit olarak söyleyeyim. Bunlar ülkeye girerken hukuki bir dayanak buldular da mı girdiler? Çıkarken de onun için bizden hukuki bir dayanak mı istiyorlar? Hayır" (Evrensel, 02.04.2013) ifadelerini kullanarak süreci milli İstihbarat Teşkilatı, Başbakan ve Adalet Bakanının yürüteceğini söylemiştir.

Müzakerelerde "ateşkes", "silah bırakma" gibi başlıklar altında yürütülen tartışmalardan bir diğeri ise 7 Haziran 2015 seçimlerinden sonra Kürt tarafının "tahkim edilmiş ateşkes" çağrısı ile başlamıştır. "2013 Nevruzundan itibaren tutuklanan tüm siyasi tutuklular serbest bırakılmadan, çatışmasızlığı ve müzakereleri izleyecek bir üçüncü göz ve izleme komitesi oluşturmadan" müzakerelere geri dönmeyeceğini ifade eden örgüt *"böyle bir tahkim edilmiş ateşkese dayalı müzakere ve bu temelde çözüm süreci ortaya çıkarılmadan çatışmaları ve savaşları önlemenin"* (Hürriyet, 11.08.2015) mümkün olmadığını belirtmiştir.

Buna karşın Erdoğan, muhtarlarla yaptığı konuşmasında:

"Yeniden çatışmaları başlatan devlet değil, 11 Temmuz'da yaptığı açıklamalar ile bölücü örgüt olmuştur. Bu süreçte siyasetin imkanları ve dili ile hareket etmesi

gerekenler ise, maalesef örgütün şiddetten ve kandan yana olan tavrına teslim olmuşlardır. Silahı bırakıp betonla gömeceksin. Bak dünyada terör örgütleri hep böyle yaptı. Silahı betona gömdü... Ya teslim, ya o. Veyahut da bu ülkeyi terket. Devlet ülkenin ve milletin güvenliği için her türlü silaha sahip olma ve gerektiğinde onu kullanmaya sahip olan yegane yapıdır” (YouTube, 19.08.2015) ifadelerini kullanmıştır.

Bu açıklamalardan da anlaşılacağı üzere her iki tarafta sürecin aşamalarını farklı yorumlamakta ve süreçten beklentileri farklılaşmakta olduğu gibi, aynı zamanda sürecin aşamalarının da kesin kurallara bağlanmadığı görülmektedir. Süreç içerisinde her iki tarafta barış demektedir ancak her iki tarafında barıştan, silahsızlanmadan anladığı farklılık arz etmektedir (Yazar Mülakatı, Görüşmeci 7, 17.04.2018).

Süreç içerisinde bir diğer önemli müzakere konusu, Kürtlerin siyasi statüleri, kültürel hakları ve yerel yönetimlerin güçlendirilmesi gibi talepler ve tüm bu taleplere bağlı olarak da yeni anayasa tartışmaları olmuştur. Kürtler tarafından yeni bir statü edinme yalnızca PKK sempatisi Kürtler arasında değil, PKK’ya karşı olan Kürt çevrelerinde bile sıklıkla dile getirilen bir konu olmuştur. Bu yeni statünün elde edilmesi konusunda Kürt tarafı açısından bir fikir birliği olmasına rağmen Çandar (2011), hazırladığı TESEV raporunda bu statünün neyi içermesi gerektiği konusunda ise bir görüş birliğinin olmadığını belirtmiştir. Bu bağlamda Kürtlerin yeni bir statü ile ilgili görüşleri, demokratik özerklikten, güçlü yerel yönetimler ve desentralizasyona kadar çeşitlilik göstermektedir.

Tüm bu talepler karşısında askeri darbe ile oluşturulan 1982 Anayasası’nın kaldırılması süreç içerisinde hem hükümetin hem de Kürt tarafının önceliği olarak ifade edilmiştir. Nitekim İçişleri Bakanı Beşir Atalay, 13 Kasım 2009 tarihinde Meclis’te yaptığı konuşmasında Türkiye’nin demokratik standartlarının yükseltilmesinin asıl anahtarının demokratik ve sivil bir anayasa olduğunu şu sözlerle ifade etmiştir:

“Mevcut anayasa her açıdan toplumumuzun gerisinde kalmıştır. Bu anayasanın gelişen Türkiye’nin ihtiyaçlarını karşılayamayacağı açıktır. Milletimiz bu anayasayı hak etmemektedir. Mümkün olan en geniş katılımı çoğulcu bir anayasa hazırlanması gerekmektedir¹⁰⁹. Türkiye Cumhuriyeti’nin üniter yapısı, bayrak, milli marş ve resmi dile ilişkin anayasadaki ilk üç maddenin hiçbir şekilde değişmeyeceğini sürekli olarak vurguladık. Demokratik açılım, üniter yapımıza ve ulusal birliğimize hiçbir şekilde

¹⁰⁹ Bu bağlamda 2011 yılının Ocak ayında parlamentodaki dört siyasi partinin her birinden üç üye olmak üzere “Anayasa Uzlaşma Komisyonu” oluşturulmuştur. Komisyon 2011-2016 dönemi boyunca toplamda üç defa toplanmış ve 16 Şubat 2016’daki üçüncü toplantısından sonra feshedilmiştir.

zarar vermeyecektir. Aksine milli birliğimizi güçlendirecektir...” (YouTube, 13.11.2009).

Kürt tarafı da 2009 yılında sürecin başlamasından bu yana, yeni anayasa konsundaki talepleri üzerinde ısrarcı ve tutarlı olmuştur. Nitekim DTP lideri Demirtaş, Beşir Atalay’ın açılımı medyaya duyurduğu brifing toplantısından sonra basına verdiği bir demeçte, Atalay’a cevap olarak şu ifadeleri kullanmıştır:

“Faşist cunta anayasası ile Kürt sorununu çözeceğini düşünüyorlarsa bu bir yanılgıdır. DTP halkın beklentilerini ifade etmeyenhiç bir projenin yanında yer almayacaktır. Anayasa değişmeyecek, Kürt sözcüğü olmadan çözüm yapılacak bu olanaksız. Burada hükümette bu süreci yitirmenin siyasi sorumluluğuna katlanır. Şu anda Türkiye’deki en geniş mutabakat yeni anayasa ile ilgili mutabakattır... 12 Eylül Anayasası şurasından burasından düzeltilecek bir anayasa değildir. Türkiye’nin yeni bir anayasaya ihtiyacı vardır”¹¹⁰.

Anayasa yapım sürecinin bir parçası olarak, Ekim 2011’de Anayasa Uzlaşma Komisyonu kurulmuştur. Komisyon parlamentoda temsil edilmekte olan 4 siyasal partinin her birinden 3 temsilci olacak şekilde oluşturulmuştur. Komisyon görevde kaldığı 2011-2016 tarihi süresince sadece 3 defa toplanmış, 16 Şubat 2016’da gerçekleşen üçüncü toplantısından sonra dağılmıştır. Bunda başkanlık sistemi tartışmalarının etkisi büyük olmuştur (Hürriyet, 2016).

Yukarıdaki ifadeden de anlaşılacağı üzere, mevcut olanın yerini alacak yeni bir anayasanın oluşumu, ülkenin daha geniş demokratikleşme ihtiyaçları açısından dikkate alınmakla birlikte, anayasa yapımı Kürt meselesinin temelidir. Bu, mevcut anayasanın diğer konuların yanı sıra vatandaşlığı, azınlık haklarını ve dil konularını nasıl tanımladığı ile ilgilidir. Özellikle Türkiye Cumhuriyeti’nin temel özelliklerini tanımlayan ilk üç madde Kürt sorunu açısından anayasanın en tartışmaları maddelerini oluşturmaktadır. Anayasanın 1.maddesi, Türkiye Devleti’nin yönetim şeklini Cumhuriyet olarak belirtmektedir. 2.madde ise cumhuriyetin niteliklerini, “insan haklarına saygılı, Atatürk milliyetçiliğine bağlı, demokratik, laik ve sosyal bir hukuk devleti” olarak tanımlamaktadır. 3.madde ise, Türkiye Devleti’nin “ülkesi ve milletiyle bölünmez bir bütün olduğunu”, başkentinin Ankara, dilinin Türkçe, milli marşının “İstiklal Marşı” olduğunu ve bayrağının şeklini tanımlamaktadır. Dördüncü

110

yapilmaz,rcOiRzrZ6067Gnr1Dc_tSA

<https://www.ntv.com.tr/turkiye/dtp-kurt-demeden-kurt-acilimi>

madde ise ilk üç maddenin değiştirilemeyeceğini ifade etmektedir. Yeni anayasa görüşmeleri sırasında, ilk dört madde üzerindeki tartışmalar Anayasa Uzlaşma Komisyonu'nun çalışmalarını kilitlemiş, CHP ve MHP vatandaşlığın Türk etnik kökenine göre tanımlandığı, anadilde eğitimi imkansız kılan maddelerin değiştirilmesine karşı çıkmışlardır. Bu maddeleri CHP ve MHP “kırmızı çizgilerimiz” olarak tanımlamışlardır¹¹¹.

Müzakerelerde Kürt tarafının diğer temel talebi yerel yönetimlerin güçlendirilmesi, ademi merkeziyetçilik, yerel özerklik gibi konuları kapsayan ülkenin idari taksimatını ilgilendiren konular üzerinden olmuştur. Öcalan, BDP Heyeti ile olan toplantısında hükümet yetkilileriyle iki defa görüştüğünü ve bu toplantılarda özerklik ile ilgili talebini hükümete bildirdiğini açıklamıştır. Öcalan ile görüşmelerini basına açıklayan BDP Grup başkan vekili İdris Baluken bu durumu şu şekilde ifade etmektedir:

“Daha önce devlet heyetiyle iki toplantı yaptığını, iki gündemin de önemli olduğunu, bu nedenle dikkatli notlar almamız gerektiğini söyledi... Kürt meselesinin çözümü için önemli olan hususların mutlaka yasalaşması gerektiğini söyledi. Bunlardan bir tanesinin Yerel Yönetimler Özerklik Yasası, diğerinin de Demokratik Sivil Toplum Yasası olduğunu ifade etti. Türkiye'nin Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı'na şerhini kaldırması gerektiğini söyledi” (Ulusal Kanal, 27.04.2014).

Nitekim Dolma Bahçe görüşmelerinin 10 maddesinden biri “Demokratik çözümün ulusal ve yerel boyutlarının tanımlanması başlığı altında esasında “'Ulus Devlet' tanımının, demokratikleşme yoluyla değiştirilmesi, genelde tüm toplumun özelde Kürtlerin temel hak ve özgürlüklerinin güvence altına alınması. AB Yerel Yönetimler Özerklik Şartı'na atıfla yerelde 'Demokratik Özerklik' adı altında özyönetim modellerinin geliştirilmesi” konularını gündeme getirmektedir.

AB Yerel Yönetimler Özerklik şartı çeşitli zamanlarda birçok Kürt aktör tarafından gündeme getirilmeye devam etmiştir. Öyleki, yerel seçimler sonrasında Gültan Kışanak, “Diyarbakır'dan çıkarılan petrolden pay istiyoruz” ifadeleri ile, konuyu yeniden gündeme getirmiştir. Yerelin kaynaklarının yine yerel için kullanılması gerektiğini Kışanak:

“Petrol ekonominin ana dinamosudur ama oraya enerji gidiyor, bize kirliliği kalıyor. Elektrik gidiyor borç kalıyor; petrol gidiyor, sularımız kirleniyor. Bunu ne

¹¹¹ Ayrıntılı bilgi için bkz: <https://t24.com.tr/haber/anayasa-uzlasma-komisyonunda-kurtler-millet-mi-tartismasi,237679> Erişim Tarihi : (16.12.2019).

Allah kabul eder, ne kul kabul eder, ne demokrasi kabul eder. Kaynaklarını ver, ben götüreyim, ne kadar ağır faturası varsa kalsın, bunu kimse kabul etmez” (Hürriyet, 12.04.2014) ifadelerini kullanarak hükümetin tepkisini çekmiştir.

Yerel seçimlerden sonra benzer bir açıklama da Selahattin Demirtaş’tan gelmiştir. Demirtaş’ın yerel seçimlerden sonra demokratik özerklik inşa edeceklerini söylemesini müteakip özerklik konusundaki tartışmalar hız kazanmıştır. Demirtaş’ın Diyarbakır Belediyesi’nin hazırladığı bir toplu açılış töreninde, *“seçimden sonra sadece fuar ya da kültür merkezi inşa etmeyeceğiz. Asıl inşa edilecek şey demokratik özerkliktir. Bu halk artık kendisini yönetme aşamasına geldi”* (T24, 12.02.2014) söylemi sıklıkla üniter yapının korunacağına dair söylemde bulunan hükümeti muhalefet partileri karşısında zor duruma düşürerek çözüm sürecini çıkmaza götürmüştür (Seta, 2015).

Nihayetinde öz yönetim meselesi Dolmabahçe mutabakat metnine de yansımıştır. “Demokratik çözümün ulusal ve yerel boyutlarının tanımlanması” gibi kapalı bir başlık altında esasında öz yönetim kastedildiği iddia edilmektedir (Hürriyet, 02.03.2015). Mutabakat çok soyut ve çok ağdalı olarak yazılmıştır ve idari özerklik, federasyon ya da genişletilmiş özerklik ve bunun yanısıra anayasanın değişmesi ve Kürtlerin yoğun olarak yaşadığı bölgelerde adilane bir tutumun sergilenmesi gibi maddeler barındırmaktadır (Yazar Mülakatı: Görüşmeci 12, 26.06.2019).

Bununla birlikte tıpkı diğer konularda olduğu gibi öz yönetim meselesi açısından da Kürt aktörlerle hükümet arasında bir uzlaşma gerçekleşmemiştir. Nitekim öz yönetim hükümet tarafından ülkenin parçalanması, “devlet içerisinde devlet” olarak algılanmış ve bunu talep edenlerin anayasal suç işledikleri iddia edilmiştir¹¹².

Müzakerelerde üzerinde bir diğer önemli müzakere konusu ise, “hakikat komisyonu” olmuştur. Kürt tarafı 2009’daki açılım politikasının en erken safhalarından bu yana ülkenin Batı yakasında yaşayan halkın devletin geçmişte vatandaşlarına yönelik yaptıkları yanlışlar konusunda bilgi sahibi olması için bir hakikat komisyonu kurulması noktasında ısrarcı olmuşlardır. Nitekim Abdullah Öcalan sürecin yol haritasını üç aşama olarak belirlemiştir. Buna göre önce PKK ateşkes ilan edecek, ikinci aşamada bir “Hakikat ve Uzlaşma Komisyonu” kurulacak ve

¹¹² https://www.bbc.com/turkce/haberler/2016/01/160102_erdogan_hdp Erişim Tarihi: (16.12.2019).

son olarak da yeni sivil bir demokratik anayasa hazırlanacaktır (BBC, 03.03.2011). Hakikat komisyonu konusunun Oslo görüşmelerinde de gündeme geldiği bilinmektedir¹¹³. Kürt tarafı Çözüm süreci boyunca da hakikat komisyonu talebini devam ettirmiştir. Öcalan, 21 Mart 2015 Nevruz’unda okunan mektubunda Hakikat komisyonu talebini yinelemiştir. Öcalan mektubunda:

“...Tarih ve halklarımız bizden dönemin ruhuna uygun bir demokratik çözümü ve barışı talep etmektedir. Bu temelde tarihi Dolmabahçe Sarayı’nda hepimizce resmen ilan edilen on maddelik deklarasyon temelinde yeni bir süreci başlatma görevi ile karşı karşıyayız...PKK’nın...yeni dönemin ruhuna uygun siyasal ve toplumsal strateji ve taktiklerini belirlemek için bir kongre yapmalarını gerekli ve tarihi görmekteyim. Umarım ilkesel mutabakata en kısa sürede varıp Parlamento üyeleri ve izleme heyetinden teşkil edilen bir Hakikat ve Yüzleşme Komisyonu’ndan geçerek bu kongreyi başarıyla realize etme durumunu yaşarız. Bu kongremizle birlikte artık yeni dönem başlamaktadır” (Aljazeera, 21.03.2015) demiştir.

Öcalan’ın mektubunun ardından HDP, Öcalan’ın bahsettiği Hakikat ve Yüzleşme Komisyonu kurulmadan PKK’nın olağanüstü kongreyi toplamayacağını duyurmuştur (Dünya Bülteni, 19.05.2015). Yıldırım Oğur’a göre, PKK Hakikat ve Yüzleşme Komisyonunun kurulmamasının arkasına saklanarak, zaten bırakmak istemediği silahları bırakmadı. Nitekim bu tavrını PKK zaten önceden açık bir şekilde ortaya koymuştu. Ona göre bu tavır:

“2013 Newroz’undan beri süren barış isteksizliğinin, ayak sürme pratiklerinin, son Dolmabahçe Zirvesi’nden sonra bile "AKP’ye güvenmiyoruzlar", "seni başkan yaptırmayacağız", "İŞİD’in halifesi Erdoğanlar"ın”(Türkiye Gazetesi, 23.03.2015) bir sonucu olmuştur.

4.3. An 2: Müzakere Masası: Söylem Nitelik İndeksi (Discourse Quality Index)

Tanımlama

Türkiye Büyük Millet Meclisi İç İşleri Komisyonu, Kürt sorununun çözümü amacıyla, 2 Temmuz 2014 tarihinde “Terörün Sona Erdirilmesi ve Toplumsal Bütünleşmenin Güçlendirilmesi” başlığı altında genel bir toplantı düzenlemiştir. Tartışmanın temel amacı, kanunun gerekçesinde “Terörün sona erdirilmesi ve toplumsal bütünleşmenin güçlendirilmesi için yürütülen çözüm sürecine ilişkin usul ve esasları düzenlemek” olarak belirtilmiştir. Meclis’teki muhalefet partileri uzun bir dönemdir müzakere süreci hakkında parlamentoya herhangi bir bilgi verilmediği ve

¹¹³ Ayrıntılı bilgi için bknz: <http://www.gazetevatan.com/oslo-belgeleri-aciklandi-481714-siyaset/> Erişim Tarihi: (16.12.2019).

çözümün içeriğine dair herhangi bir bilgiye sahip olmadıkları nedeniyle hükümete yönelik önemli tepkiler dile getirmişlerdir. Bu bakımdan 2 Temmuz 2014'deki tartışma hükümetin müzakere sürecine yönelik fikirlerini tartışmaya açması ve muhalefet partilerinin de bu konu hakkında fikir ve eleştirilerini dile getirmeleri açısından ilk fırsatlardan biridir. Başbakan Yardımcı ve müzakerelerden sorumlu Beşir Atalay'ın konuşması ile açılan komisyon görüşmelerinin birinci turu yaklaşık olarak 16 saat sürmüştür¹¹⁴.

Bu tartışma sadece bir kodlayıcı tarafından değerlendirilmiştir. Kodlama iki aşamada gerçekleştirilmiştir. Öncelikli olarak ilgili tartışmanın tümü okunarak, konu ile ilgili olan yani bir talep içeren iletiler belirlenmiştir. Daha sonra bu iletiler, müzakere nitelik indeksinin kategorilerinden hangisine uyumlu olacağı konusunda değerlendirmeye tabii tutulmuştur. Gerekçelendirme ile ilgili müzakere standartları incelenirken tek bir konuşma çeşitli talepleri içerse de konuşmadaki ilk talebe odaklanılmıştır. Bununla birlikte saygı ile ilgili değerler incelenirken konuşmanın bütünü göz önünde bulundurulmuştur.

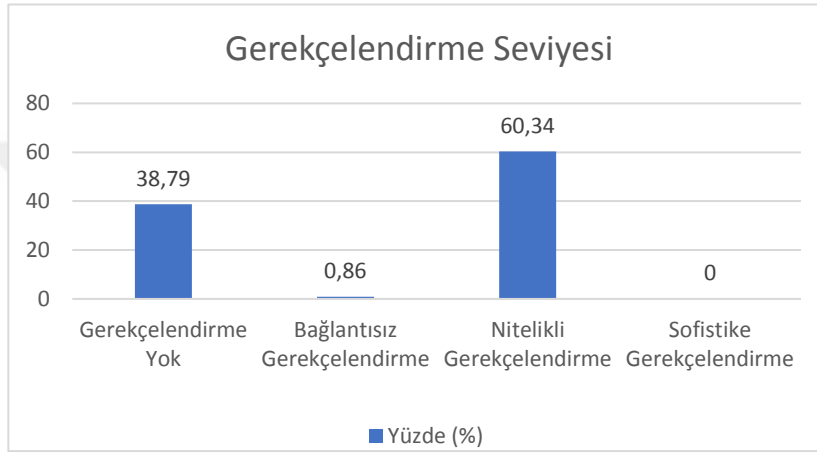
Ön analiz moderatörün (meclis başkanı) ifadelerinin prosedür niteliğinde olduğunu göstermiştir. Bu nedenle moderatörün ifadeleri analiz dışında tutulmuştur. Bu bağlamda “Terörün Sona Erdirilmesi ve Toplumsal Bütünleşmenin Güçlendirilmesi”ne yönelik TBMM İç İşleri Komisyonu’nun 12 Temmuz 2014 tarihli oturumunda gerçekleştirdiği tartışmalara yönelik 116 ilgili konuşma tespit edilmiştir.

Değerlendirme

Müzakere seviyesini değerlendirmek için kullanılan kodlama şeması Steenbergen ve arkadaşları (2003) tarafından öne sürülen ve daha sonra Steiner ve arkadaşları (2004), Bächtiger ve ark. (2009) ve Steiner (2012) tarafından öne sürülen müzakerenin tip 1 ve tip 2 yaklaşımlarının rafine edilmiş ölçümlerini içermektedir. Bu çalışmadaki Söylem Nitelik İndeksi “katılım”, “gerekçelendirme seviyesi”, “gerekçelendirme niteliği”, “karşı gruba yönelik saygı”, “karşı argümana saygı” ve “yapıcı siyaset” olmak üzere SNİ’nin 6 kategorisini içermektedir.

¹¹⁴ Komisyon görüşmeleri 1. turu saat 10:44’de başlamış ve ertesi gün sabaha karşı 02:19’da sona ermiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz: Türkiye Büyük Millet Meclisi İç İşleri Komisyonu Tutanak Dergisi: Yasama Dönemi 24, Yasama Yılı:4, 02.07.2014.

Konuşmalar analiz edildiğinde, Steenbergen ve arkadaşları (2003)’nın da belirttiği üzere tartışmalarda sadece konuşmacıların diğer konuşmacılar tarafından sözlerinin kesildiği ve bundan rahatsızlıklarını belirttikleri durumlar “müdahale” olarak değerlendirilmiştir. Buna göre 116 konuşmada sadece 9 konuşma “müdahale” şeklinde kodlanmıştır. Dolayısıyla toplam konuşma içerisinde %7,75 olup, tartışmalara normal katılım sağlandığı söylenebilir.

Grafik3. 1Komisyon görüşmelerinde talepleri gerekçelendirme seviyesi.

Tartışma, gerekçelendirme seviyesi açısından değerlendirildiğinde, konuşmaların büyük bir kısmı, alınan pozisyonların nedenlerini açıkça dile getiren en az bir veya iki gerekçe içerdiği gözlemlenmiştir. Nitekim Grafik 1’de de görüleceği üzere taleplerin yüzde 50’den fazlası nitelikli bir gerekçelendirmeye dayandırılmıştır.

Nitelikli gerekçelendirmeye yönelik Beşir Atalay’ın yasa tasarısının gerekçesini açıkladığı konuşması örnek olarak gösterilebilir:

“...Bir ayrıcalık gibi gözüken bu tür düzenlemeler gerek yakın geçmişte ülkemizde yaşanan gerekse benzeri tecrübelerin yaşandığı ülkelerde görüldüğü üzere, çözümün başarıya ulaşabilmesinin bir teminatıdır ve ihtiyaçtan kaynaklanmaktadır. Bu şekilde terörü sona erdirmek amacıyla mevzuat çerçevesinde yetkili makamlarca verilen bir görevin ifası nedeniyle yapılan faaliyetlerin terörle mücadele kapsamında soruşturulması gibi bir çelişkinin ortaya çıkması da önlenmiş olacaktır. Bunların örneklerini yaşadık biliyorsunuz, ben örnekleri burada saymıyorum. Dolayısıyla bu konuda daha açık ve net bir hukuki düzenleme yapılmaktadır. Düzenleme ile gerek güvenlik birimlerimizin gerekse çözüm sürecini yürütmek için rol alan siyasi ve idari kadroların rahat çalışmaları anlamında güvence sağlanmış olmaktadır” (TBMM Tutanak Dergisi, 02.07.2014).

Atalay konuşmasında, kanun tasarısının bu süreçte meclisin önüne gelme sebebini çözüm sürecinde yer alan kişilerin herhangi bir kaygı duymadan görevlerini ifa etmelerini sağlamak olarak gösterirken, bu argümanını geçmişte yaşanan olumsuz

örnekler üzerinden gerekçelendirmiştir. Buna karşılık CHP Milletvekili Mehmet Akif Hamzaçebi, Hükümetin bu zamana kadar süreci yönetmedeki şeffaf olmayan tavrını ve süreci tek başına sahiplenmedeki rahatsızlığını ifade ederken nitelikli gerekçelendirmeye yönelik bir başka örneği vermektedir:

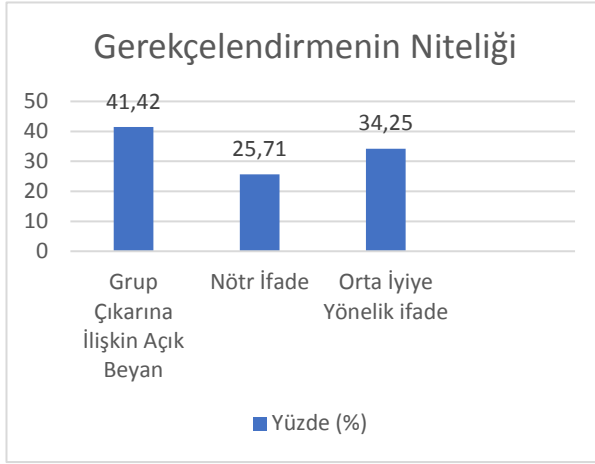
“Şimdi, bu tasarıyla Hükümet sorunu sadece kendi meselesi olarak görüyor. Elbette Türkiye’de ve herhangi bir ülkede sorunları çözmek ana olarak hükümetlerin meselesidir. Ancak, benzer sorunları yaşayan ülkelere baktığımızda, o ülkelerde sorunun çözümü konusunda hükümetlerin tüm toplumla iş birliği içerisinde olduğunu, tüm siyasi partilerle iş birliği içerisinde olduğunu, sorunun çözümü konusunda geniş bir toplumsal mutabakat sağlamaya çalıştığını görüyoruz. Bu nedenle tasarı eksiktir. Parlamento ayağı yoktur burada. Türkiye Büyük Millet Meclisi bu tasarıyla sorunun çözümü konusunda dışlanmış” (TBMM Tutanak Dergisi, 02.07.2014).

Bu nitelikli gerekçelendirmelerin yanında bazı vekiller savlarını konu ile bağlantısı olmayan argümanlar ileri sürerek gerekçelendirmeye çalışmışlardır. Buna Özcan Yeniçeri’nin konuşması örnek olarak gösterilebilir:

“Çok açık ve net bir şey var ortada. Bu yasa tasarısı suya tirit bir yasa tasarısı. Bu yasa tasarısıyla siz eğer terör örgütüne silah bıraktıracanızı düşünüyorsanız fena halde saf olduğunuzu yüksek sesle burada ifade etmek gerekiyor. Ancak bu yasa tasarısının hangi ihtiyaçtan kaynaklandığı ve hangi mekanizmanın ürünü olduğunu da burada açıklamak gerekiyor. Şimdi bu yasa tasarısı aslında bir yönü itibarıyla anayasal düzene karşı işlenen suçlardan bu suçları işleyenleri koruma yasa tasarısıdır. Bu yasa tasarısı PKK’dan daha çok AKP’yi koruma yasa tasarısıdır. AKP 17 Aralık sonrası büyük bir panik içerisinde, var gücüyle yasal değişikliklere gitti. Yapmış oldukları bütün değişikliklerin, HSYK konusunda yapmış oldukları değişikliklerin, MİT konusunda yapmış oldukları değişikliklerin, İnternet Yasası’nda yapmış oldukları değişikliklerin tamamı kendi savunma sistemlerini, AKP’nin immanuel sistemi koruma yasa tasarısıdır” (TBMM Tutanak Dergisi, 02.07.2014).

Bununla birlikte herhangi bir gerekçe ileri sürmeden sadece talepte bulunan konuşmaların oranı ise %38,79 olup müzakerenin niteliği konusunda, müzakere niteliğini düşüren bir oranı temsil etmektedir. Buna örnek olarak ise Tokat Milletvekili Reşat Doğru’nun konuşması örnek olarak gösterilebilir:

“Bu kanun tasarısı Meclisten geçerse PKK’ya artık “terör örgütü” demeyeceğiz herhalde veyahut da diyecek miyiz? Terörü, kanunsuzluğu teşvik eden kanunlarla karşı karşıya kalacağız. Yani, kanunsuzluğu terör maalesef, bu kanunlardan sonra teşvik edilmiş olacak. Yani, elinde silahla bekleyen teröristler kaba kuvvetle ülkemizi esir alacak, onların istediği kanunu çıkarmış olacağız. Bu doğru mudur? Halbuki, bölgemizde şu anda çok önemli sorunlarla karşı karşıya olduğumuz unutulmaktadır” (TBMM Tutanak Dergisi, 02.07.2014).

Grafik3. 2.Komisyon görüşmelerinde talepleri gerekçelendirmenin niteliği

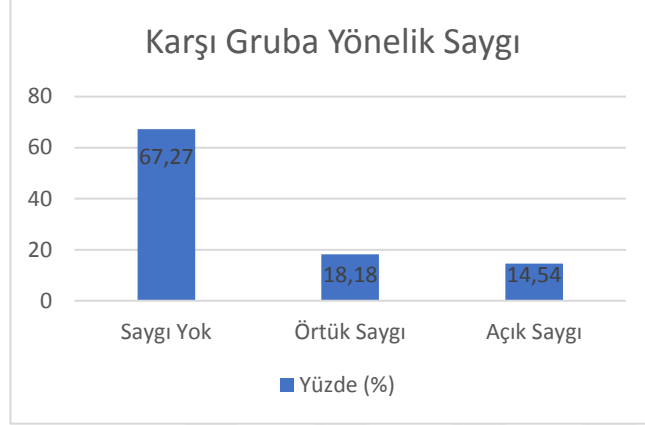
Konuşmalar, gerekçelerin bütünlüğü ve kapsayıcılığı açısından değerlendirildiğinde, Grafik 2’de de görüleceği üzere, konuşmacıların %34,25’inin taleplerini ortak çıkarlara, ortak haklara ve ortak değerlere atıfta bulunarak haklılaştırdıkları görülmektedir. Ortak iyiye vurgu yapan ifadelere örnek olarak Adıyaman Milletvekili Ahmet Aydın’ın ifadeleri verilebilir:

“...Dolayısıyla arkadaşlar, hakikaten, insanımızın hayatı hepimiz için çok değerlidir. Bir tek insanın burnunun kanamaması lazım, bir tek insanımızı yitirmememiz lazım. Bakın 40 binin üzerinde insan... Bu bizim insan kaynağımız. O kadar şehit vermişiz, acılar yaşanmış ve bu acıların bir daha yaşanmaması adına bunu yapıyoruz ve bu konuda hepimiz samimiyiz. Bu ülkenin birliği, beraberliği konusunda hepimiz, herkes kadar samimiyiz. En az sizler kadar bizler bunun sorumluluğunu yaşıyoruz” (TBMM Tutanak Dergisi, 02.07.2014).

Bununla birlikte konuşmacılar ifadelerinin %41,42’sinde açık bir şekilde ya kendi gruplarının ya da belirli bir grubun çıkarını göz önünde bulundurarak taleplerini gerekçelendirmişlerdir. Bu durum komisyon görüşmelerinde müzakere niteliğini düşüren bir etki oluşturmuştur. Buna Kayseri Milletvekili Yusuf Halaçoğlu’nun konuşmaları örnek olarak gösterilebilir:

“Ben size diyorum ki, bu yasa hukuk kurallarına aykırıdır. Siz bununla ilgili cevap vermediniz. Bana sadece diyorsunuz ki: ‘Şurada şu kadar insan öldü, şurada şu kadar’. Şimdi hiç mi ölmedi yani şu iki senedir? Ölen insanlar insan değil midir? Diyelim ki korumalar, ölen polisler, onlar insan değil midir? O kadar yolların kapatılması, ülkede asayişin var olduğunu mu gösteriyor? Gidemediğiniz, çıkamadığınız karakollardan, o zaman yine ‘Devlette asayiş var’ mı demek istiyorsunuz? Yapmayın Allah aşkına!... O kadar öldürülen insanların hiç mi değeri yok

ya? O insanlar insan değil mi, korucular veya polisler?” (TBMM Tutanak Dergisi, 02.07.2014).

Grafik3. 3Komisyon görüşmelerinde karşı gruba yönelik saygı/saygısızlık göstergeleri

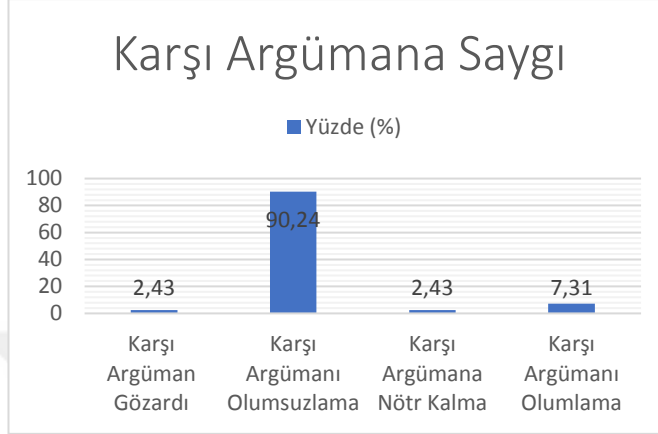
Kodlanmış konuşmaların %60'ından fazlası Grafik 3'den de görüleceği üzere diğer gruba ya da konuşmacıya yönelik saygısızlık içermektedir. Konya Milletvekili Faruk Bal'ın konuşmaları karşı gruba yönelik saygı yok kategorisinin bir örneği olarak gösterilebilir:

“...Terör örgütü orada kalekola ateş ediyor, terör örgütü yol kesiyor, terör örgütü iş makinelerini yakıyor, terör örgütü adam kaçırıyor, muhtar adaylarını kaçırıyor, 15 yaşındaki çocukları kaçırıyor, bu hukuk devletinde bir suç. Bu suça karşı devletin organları ve o çarkı döndüren Hükümetin ne yapması lazım? Bu suçu takip için, İçişleri Bakanlığı'nın ve Milli Savunma Bakanlığı'nın önleyici ve cezai takibat yapmakla görevlendirdiği unsurlarının harekete geçmesi lazım yani suç faillerinin yakalanması lazım. Ancak siz suç işlediniz. Valilere, kaymakamlara talimat verdiniz. 'Operasyona çıkmadan önce validen izin alacaksınız' diye... vali izin vermiyorum dedi. Asker, polis, jandarma her neyse aldı bunu dosyasına koydu ve siz başta olmak üzere, Başbakan başta olmak üzere bu suç faillerinin yakalanmasını engelleme suçunu işlediniz. İşte bundan kurtulmak istiyorsunuz” (TBMM Tutanak Dergisi, 02.07.2014).

Konuşmaların %18,18'inde karşı gruba ya da konuşmacıya yönelik olumlu ya da olumsuz bir değerlendirmede bulunulmazken, konuşmaların %14,54'ünde karşı gruba ya da konuşmacıya dair en az bir olumlu değerlendirmede bulunulmuştur. Buna Bingöl Milletvekili İdris Baluken'in ifadeleri örnek olarak verilebilir:

“...Doğrusu bazı gelişmeleri heyecanlanarak, takdir ederek burada takip ediyoruz, bazı tartışmaları da büyük bir talihsizlik olarak değerlendiriyoruz. Cumhuriyet Halk Partisi'nin bugün bu Komisyonunda ifade etmiş olduğu görüşlerin çözüm süreci açısından son derece önemli olduğunu, takdir edilmesi gerektiğini, sayın Genel Başkanları Kemal Kılıçdaroğlu'nun Diyarbakır'da yaptığı konuşmadan bugüne değin devam eden bir çözüm iradesinin ortaya konduğunu büyük bir memnuniyetle ifade etmek istiyoruz” (TBMM tutanak Dergisi, 02.07.2014) ifadelerini kullanarak, açıkça karşı gruba yönelik olumlu ve saygılı ifadeler kullanmıştır.

Bu oranlara bakıldığında komisyon tartışmalarındaki polarizasyon açık bir şekilde görülebilmektedir. Bu durum ise müzakerenin niteliğini olumsuz etkilemektedir.

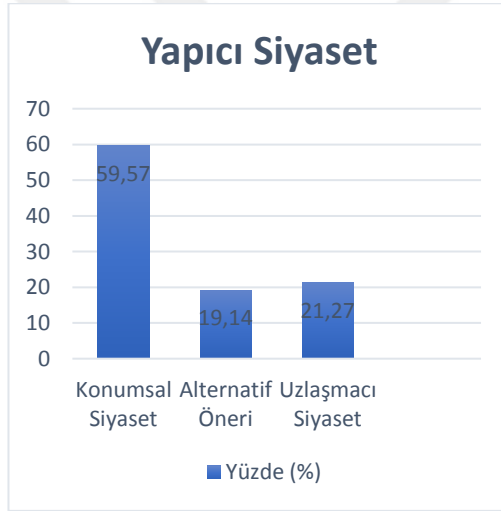
Grafik3. 4Komisyon görüşmelerinde karşı argümana yönelik saygı /saygısızlık oranları

İncelenen görüşmelerde 116 konuşmanın 43 tanesi “karşı argümana saygı” kategorisi içerisinde değerlendirilmiştir. Bu 43 konuşmanın yaklaşık olarak %90’ı karşı argümana karşı olumsuz bir karşı argüman geliştirmiştir. Grafik 4’de görüldüğü üzere, %7,31 gibi küçük bir kısmı karşı argümanı kabul etmiş ve onu olumlu cümlelerle karşılamıştır. Bu duruma Beşir Atalay’ın sözlerine karşı Mehmet Akif Hamzaçebi’nin konuşması örnek olarak verilebilir.

“Biz çözüm sürecinin toplumsal bütünleşmeye hizmet ettiğine tüm samimiyetimizle inanıyoruz. Ülkemizin güçlenmesinin ve daha müreffeh hale gelmesinin çözüm sürecinin başarısından geçtiğini milletimiz çok iyi biliyor. Çözüm sürecindeki kararlılığımızın en önemli nedeni bu konuda milletimizle aynı paralelde, aynı düşüncede oluşumuzdur. Çözüm süreci hali hazırda, Anayasa ve ilgili mevzuatta Hükümete tanınan genel yetkileriyle ilgili kurumların kendi mevzuatları çerçevesinde yürütülmektedir. Artan kamuoyu desteğiyle birlikte sürecin olgunlaştığı bir safhada bulunuyoruz ve nihai çözüme doğru kararlı bir şekilde ilerliyoruz. Bu konudaki çalışmalar olgunlaşma safhasına gelmiştir, Hükümet olarak böyle değerlendiriyoruz. Bu çerçeve yasa tasarısı tam da bu sırada ir gereklilik olarak ortaya çıkmıştır. Bu çerçeve yasa Hükümetin, devletin çözüm süreciyle ne kadar kararlı olduğunun da bir ifadesidir... Bu sorunların çözülmesi, şiddetin bitmesi, insanların silahlarını bırakarak dağdan inmesi ve rehabilitasyon sürecinin ardından normal toplumsal hayat içinde yaşamaya safhası yaklaşmıştır” (TBMM Tutanak Dergisi, 02.07.2014).

Beşir Atalay, yasa tasarısının amacı üzerine yaptığı konuşmasında, hükümetin sürece yönelik attığı adımları kararlılıkla attığını belirtmesine karşı Hamzaçebi kayıtsız kalmamış ve konuşmasında Atalay’ın argümanına bir karşı argüman ileterek onu olumsuzlamıştır. Hamzaçebi’nin ifadeleri aşağıdaki gibidir:

“2011 seçimlerine doğru giderken seçim meydanlarında Sayın Başbakan’ın yapmış olduğu açıklamaları unutmadık. “O tarihte ben olsam Abdullah Öcalan’ı 2002’den önce idam ederdim” sözünü etti ve 2011 seçimlerinden sonra da yine farklı bir çizgideyken bugün karşımıza böyle bir tasarı ile geldiler. Bir kere bugüne kadar izlenen yolun Hükümetin kararlılığı veya sorunu çözmedeki kararlılığı şeklinde değerlendirmeyi ben son derece yanlış buluyorum. Hükümet olsa olsa bugüne kadar tutarsız hareket etmiştir denilebilir. Neye karar vereceği konusunda, hangi adımı atacağı konusunda bir tereddüt yaşamıştır diyebiliriz. Bugün bu yaklaşımın, Cumhurbaşkanlığı seçiminden sonra farklı bir yaklaşıma dönüşmeyeceğinin hiçbir güvencesi yoktur. O yaklaşım ne olacaktır, onu bilme imkanı yoktur. Eğer bu tasarı yasalaşırsa yasalaşan bu tasarı çerçevesinde hükümetin hangi adımları atacağını hiç kimse bilmemektedir” (TBMM Tutanak Dergisi, 02.07.2014).

Grafik3. 5.Komisyon görüşmelerinde yapıcı siyaset kategorisinin yüzdeler dağılımı.

Bu kategori ile katılımcıların uzlaşmayı sağlayacak bir politika üretip üretmedikleri ölçülmeye çalışılmıştır. Buna göre eğer konuşmacılar uzlaşmayı inşa edecek herhangi bir politika geliştirmiyorlarsa yani sadece kendi gerçekliklerini dayatıyorlarsa burada yapıcı bir siyaset anlayışı yoktur ve ileti, “konumsal siyaset” olarak değerlendirilmiştir. Eğer konuşmacılar bir uzlaşma önerisi üretiyorlar ancak bu tartışılan konu ile bağlantılı olmuyorsa bu iletiler, “alternatif öneri” olarak değerlendirilmiştir. Eğer konuşmacı uzlaştırıcı bir öneri getirmişse ve bu öneri mevcut ajandaya uyuyor ise burada yapıcı bir siyaset vardır ve ileti, “uzlaştırıcı öneri” ile değerlendirilmiştir. Batman Milletvekili Ayla Akat Ata’nın konuşması uzlaştırıcı öneriye örnek gösterilebilir:

“...dünyanın hiçbir coğrafyasında çatışma çözümlerinde ilk başta silahsızlandırılma tartışılmadı, konuşulmadı, önce silahlar bırakılarak

değerlendirmelere, yasal düzenlemeler başlanmadı. Başta da kendisinin örnek verdiği IRA üzerinden, IRA ve Birleşik Krallık örneği üzerinden gidersek, silahlar bırakılmadan önce imzalanan... Tabii, onlar bu yasaya terör yasası ya da terörü bitirme yasası demediler, hayırlı bir iş yapıyordu o yüzden “Hayırlı Cuma” dediler ve bu imzalandıktan sonra devamında gelişen yasal düzenlemelerden çok sonra, öncelikle de iki yıl içerisinde ülkenin hiçbir cezaevinde hiçbir politik tutsak kalmaması şartı gerçekleştirildikten sonra uluslararası koordinatörler eşliğinde silahların bırakılmasını tartıştılar. Kimse silah bırakmadı, kimse silahlarını teslim etmedi, silahları gömmeyi tercih ettiler uluslararası garantörlerin huzurunda. O yüzden, konuşurken biraz daha bilgi eksenli konuşmakta yarar var diye düşünüyorum” (TBMM Tutanak Dergisi, 02.07.2014).

İncelenen tartışmada konuşmaların yaklaşık %60 gibi büyük bir kısmının herhangi bir uzlaşmaya yer vermeyecek şekilde grupların kendi konumlarını korudukları ve uzlaşmaya yönelmedikleri ortaya çıkmıştır. Bu duruma bir örnek olarak ise Özcan Yeniçeri’nin konuşması gösterilebilir:

“Siz bununla, böyle suya tirit bir yasayla ne silah bıraktırabilirsiniz ne de barış getirebilirsiniz. Bugünden ifade ediyoruz ve bunun sonucunda terör örgütünün çıtayı yukarıya kaldırarak daha da dayatma içerisine girme ihtimali çok yüksek. Çünkü, oradakiler bu işi küresel bağlamda düşünüyor. Sizin gibi, “Efendim, işte, biz gidelim, siyaset yapalım ya da sivil hayata dâhil olalım da bu meseleyi çözelim.” diye öyle kimsenin bir gayreti ve derdi yok. Adam başını bir gayeye satmış, bir davaya adanmış kendisini. Başını bir gayeye satmayı ben bilirim, o başka bir şeydir. Öyle “Şunu vereyim, bunu vereyim; oradan alayım, size şu hakları, özgürlükleri verelim.” Oraya gidin, değil. Adam tuttu... Bugün Kuzey Suriye’deki kantonları oluşturan PKK terör örgütüdür. Bugün Kuzey Irak’ta bir Kürdistan’ın kurulması an meselesidir, zaman sayılıyor, bunu herkes biliyor. Şimdi, bu ortamda Türkiye’yi veya burada ortaya koydukları iddiaları geriye aldıklarını mı zannediyorsunuz? Zannediyorsanız yanılıyorsunuz. Bunun hiçbir mantıklı ve rasyonel bir açıklaması yok. Bu örgütü ne İçişleri Bakanlığının ne de Türkiye Cumhuriyetinde bu konularla uğraşan Hükûmet yetkililerinin anlamadığını, çözmediğini kesinlikle buradan ilan ediyorum. PKK terör örgütünün İmralı’daki elebaşıyla Anayasa’ya aykırı bir şekilde yapmış oldukları görüşmelerle umudunu Öcalan’a bağlamış bir iktidar var. Onun üzerinden örgütün çözüleceğini, silah bırakacağını ve bunlara yönelik birtakım düzenlemelerle sorunun altından kalkacaklarını düşünüyorlar, kesinlikle yanılıyorlar (TBMM Tutanak Dergisi, 02.07.2014).

Bu bölümde sunulan grafikler ve rakamlar üzerinde çalışılan tartışmaların söylem kalitesi göstergelerinin her birine karşı oranını temsil etmektedir. Genel olarak değerlendirildiklerinde düşük kalitede bir müzakereye işaret etmektedirler. Müzakere nitelik indeksi ile analiz edilen görüşmede taraflar müzakereye belirli bir katı zihinsel model veya bakış açısıyla girdiklerinden dolayı beklenen amaç gerçekleşmemiştir. Müzakereciler tartışmaları yenmeye kararlı oldukları bir savaş alanı olarak görmüşlerdir. Sonuçta diğer tarafın görüşleri, iddiaları ve argümanlarını reddetme, çok sayıda eleştirel ifadelerde bulunma, kişisel saldırılarda bulunma ve duygusal patlamalar yaşama gibi tavırlar sergilemişlerdir.

İktidar partisi olan AKP'nin sorunu değerlendirilme tarzına karşı çıkan muhalefet partileri CHP ve MHP, ülkede bir Kürt sorunu olduğunu reddederek, soruna farklı açılardan yaklaşmışlardır ve bu tutumlarını tartışmanın sonuna kadar hiçbir sapma olmadan devam ettirmişlerdir. MHP 1990'larda ki tavrını devam ettirmekte ve Kürt kimliğine sadece folklorik bir element olarak bakmaktadır. Kürtlere verilecek en küçük bir hakkı milliyetçi gerekçelerle temellendirerek, vatanın bütünlüğü ve bölünmezliği söylemini sık sık siyasi söyleme taşımaktadır. MHP'ye göre Kürtlere verilecek en küçük bir hak, 'terörle pazarlık' niteliği taşımaktadır. CHP ise, Kürt sorununda MHP'den farklı bir yol izlemekte ancak AKP'ye karşı olarak demokratik açılımı kesintiye uğratmaya çalışmaktadır.

DTP ise, konuya tamamen farklı bir yönden yaklaşarak, açılımın gerçekleşmesi için, kamuoyuna sürekli olarak Öcalan'ın serbest bırakılması yönlü demeçler vermektedir. Ayrıca DTP, MHP tarafından "PKK=DTP" değerlendirilmesine tabi tutulmaktadır. Bu değerlendirme zaman zaman CHP vekilleri arasından da DTP'ye yönlendirilmektedir. Özellikle CHP'nin ulusalcı kanadı DTP'yi ayrı bir devlet kurma gizli planını yürütmekle suçlamaktadır.

Tüm bu değerlendirmeler ışığında, müzakereden beklenen temel amaç tarafların çeşitli rasyonel argümanlarını öne sürerek, başlangıçta sahip oldukları fikirleri, ortak iyilik adına esnetebilmeleridir. Ancak Komisyon tartışmaları incelendiğinde- formel alanda gerçekleşen bir müzakere kesiti olarak- etnik açıdan bölünmüş Türkiye'de ideal bir müzakere sürecinin var olmadığı ve toplumda derin çatışmalar yaratan etnik bölünmenin kolaylıkla aşılamadığı ve bu durumun da müzakere kalitesini olumsuz etkilediği görülmüştür.

4.4. An 3: Müzakere Masası Ötesindeki Süreç: Müzakerelerin Toplumsal Alana Yayılması

Uzun süreli çatışmaların yaşandığı, etnik açıdan bölünmüş toplumlarda siyasi, ekonomik, sosyal, kültürel alanlar başta olmak üzere pek çok alanda büyük yıkımlara neden olan çatışmaların sonlanması ve toplumsal uzlaşının yeniden tesis edilmesi,

yalnızca çatışan taraflar arasında gerçekleşecek olan müzakereler ile sağlanamayacak kadar zor bir durumu teşkil etmektedir. Nitekim çatışmaya taraf olan kesimlerin homojen olmadığı gibi çatışmadan farklı şekilde etkilenmiş değişik aktörleri de içlerinde barındırırlar. Bu anlamda toplumsal uzlaşının yeniden kurulması çok düzeyli ve çok aktörlü bir müzakere sürecini gerektirmektedir. Bununla birlikte etnik çatışmaların en bariz sonuçları ekonomik ve siyasi boyutlar üzerinden gözlendiğinden dolayı, müzakereler daha çok siyasal haklar, seçimler, isyancı grupların topluma yeniden eklemlenmesi, yerinden edilmiş kişilerin geri dönüşü ve çatışma sonucu bozulan sosyal ve ekonomik hayatın yeniden canlandırılması gibi bir dizi konuya öncelik verirler. Ancak birbirine karşı şiddet yaşamış toplumların tekrar nasıl bir ortak gelecek tasavvur edip bir araya gelecekleri konusu müzakere çalışmaları içerisinde sıklıkla göz ardı edilmektedir.

Bununla birlikte etnik çatışmalar sosyo-psikolojik açıdan toplumlarda “güvensizlik, güçsüzlük hissi, mağduriyet ve korku” uyandırmakta ve çoğunluk tarafından düşman olarak görülen bazı grupların ötekileştirilmesine neden olmakta ve ya gruplar arasında ya da devlet ile azınlık grup arasında güç asimetrisinin oluşmasına yol açmaktadır. Bu bağlamda gruplar arasındaki ilişkiler bir kazan- kaybet oyununa dönüşmektedir (Çelik, 2014:3-5). Bu durum ise müzakerelerde “toplumsal uzlaş”, “geçiş dönemi adaleti” ve “onarıcı adalet” gibi bir dizi kavramın yer etmesini sağlamıştır. Türkiye örneğinde de, toplumsal uzlaş konusunu siyasal alanda en çok geçmişle yüzleşme ve adalet kavramları üzerinden tartışılmıştır. Özellikle geçmişle yüzleşme konusu 2007 yılında Öcalan’ın kendisini savunan avukatları aracılığıyla milletvekillerine gönderdiği iddia edilen bir mektuptan itibaren sıklıkla gündeme gelmeye başlamıştır. Öcalan’ın PKK’lı teröristlerin yanı sıra, çatışmalarda şehit düşen askerler içinde üzüldüğü iddia edilen mektupta Öcalan’ın:

*“Karşılıklı birbirimizi affedelim. Affetmek de değil, karşılıklı yanlışlarımızı ortaya çıkarıp, itiraf edip, gerçekleri ortaya çıkaralım. Uzlaşma ancak bu şekilde olur”*¹¹⁵ dediği iddia edilmektedir.

¹¹⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz.: <https://www.haberler.com/apo-aftan-soz-etti-haberi/> Erişim Tarihi: (06.06.2020)

Çözüm süreci döneminde ise “hakikatleri araştırma komisyonu” yine Öcalan tarafından ve ana akım Kürt hareketi tarafından sıklıkla gündeme getirilen bir konu olmuştur.

Kürt sorunu bağlamında, sorunun nedeni PKK’nın ortaya çıkışına bağlanmakta, esasında çok boyutlu bir mesele sadece Devlet- PKK arasında yaşanan bir terör ve ya az gelişmişlik sorunu olarak görülmektedir. Buna istinaden büyük bir kesim “halklar arasında sorun yok” çıkarımı yapmakta ve esasında sorunun önemli bir bölümünü göz ardı etmektedir. Çelik (2014)’e göre esasında barışın önündeki en önemli engellerden biri esasında bu inkardır. Nitekim Kürt sorunu ne tek başına şiddet/terör problemi, ne de ekonomik az gelişme/ geri kalmışlık problemi olmadığı gibi, bir toplumsal kutuplaşma sorunu da değildir, esasında tüm bunların bir bütünüdür. Dolayısıyla meselelerden birini inkar etmek, süreci zayıf kılar ve uzlaş, çok katmanlı ve çok aktörlü bir süreci içermek zorundadır.

Türkiye’deki müzakere süreci bağlamında, 2009 yılında süreç ilk açıklandığında içeriğinin belirsizliği ve aniliği her iki tarafında kendi tabanlarını sürece hazırlama konusunda çalışma yapmalarının önünde engel oluşturmuştur. Nitekim Erdoğan Kürt sorununu çözmek için her türlü ünvanı ve koltuğu kaybetmeye hazır olduğunu söylese de partinin Sünni-Türk tabanından gelen tepkiler AK Parti’nin daha tartışmalı alanlara girmesini engellemiştir. Bu bağlamda milliyetçi tepkilerin önüne geçebilmek için açılım hakkında bir broşür yayınlayarak, eğitim dilinin Türkçe olduğunu ve öyle kalmaya devam edeceğini, Hükümetin yasa dışı örgütleri muhatap almayacağını ve asla müzakere masasına oturmayacağını belirterek kendisine yönelen milliyetçi reaksiyonlara karşı kendisini savunmaya çalışmıştır (NTV, 23.12.2009).

Sürecin aniliği ve hazırlıksızlığına rağmen, müzakere süreci ilk başladığında sürece yönelik toplumsal destek SETA tarafından Demokratik açılımın gündeme gelişinin hemen sonrasında yaptırdığı bir araştırma¹¹⁶ sonucuna göre, olumlu bakanlar %48.1, sürece olumsuz bakanlar %36.4, kararsız kalanlar ise %15.5 civarında olup toplumun ilk başlarda süreci desteklediğini göstermektedir. Etnik köken itibariyle

¹¹⁶ SETA tarafından yaptırılan “*Türkiye’nin Kürt Sorunu Algısı*” araştırması, Türkiye genelini temsilen çok aşamalı örnekleme yöntemiyle belirlenen 601 köy ve mahallede, 2497 noktada toplam 10577 kişi üzerinde 7-15 Ağustos 2009 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz: <https://www.setav.org/turkiyenin-kurt-sorunu-algisi-2/>.

sürece verilen destek Kürtlerde daha yüksek (%75.7) olup, Türk kökenlilerin de önemli bir oranının (%42.7) süreci desteklediği anlaşılmaktadır. Kamuoyunun %64'ü CHP'nin Kürt açılımına ilişkin politikasını olumsuz bulurken, MHP'nin politikası ise kamuoyunca %62 oranında olumsuz olarak değerlendirilmiştir. Bu verilere göre, açılım sürecine ve süreci yöneten AK Parti'ye yönelen bölücülük suçlamasının kamuoyunca kabul edilmediği, ayrıca AK Parti'nin kendi tabanını, CHP ve MHP'ye göre çok daha fazla ikna ettiği görülmektedir.

Bununla birlikte, müzakerelere başlarken uygun hazırlığın yapılmaması her iki taraftaki radikal kesimlerin süreci baltalamasının önüne geçilememesine yol açmıştır¹¹⁷. Nitekim, birçokları tarafından Kürt siyasi partisi olan DTP, PKK'nın sözcüsü olarak görülmüştür¹¹⁸. PKK'nın bu artan görünürlüğü bir taraftan örgütü desteklemekten geri duran bazı Kürtlerin gözünde meşruiyet kazanmasına yol açarken, diğer taraftan müzakere sürecinin bir parçası olarak görülmelerine yol açmıştır. Aydın ve Özcan (2011: 443-444)'a göre, PKK'nın müzakere sürecinin bir parçası olarak görülmesi ise sürecin başarılı bir şekilde yürütülmesini ve sonuçlandırılmasını engellemiştir. Nitekim PKK süreç içerisinde şiddet eylemlerine devam etmiş, bu da toplumun gözünde PKK ve devletin müzakere sürecine hazır olmadığı izlenimi yaratmıştır.

Nitekim bir taraftan Nisan 2009'dan itibaren başlayan KCK tutuklamaları, diğer taraftan Ekim 2009'da Habur sınır kapısından giren PKK militanlarının kamuoyunda kahraman gibi karşılandığına dair bir izlenim oluşturması sürece yönelik halk desteğini olumsuz etkilemiştir. Açılım başladığında, %48'lere ulaşan kamuoyu desteği, Habur sonrası %32.1'e gerilemiş, Aralık'ta ise %27.1'e düşmüştür (Köse,

¹¹⁷ Bu tahakküme örnek olarak -daha önceki PKK karşıtı görüşlerine rağmen- Diyarbakır Ticaret ve Sanayi Odası Başkanı Galip Ensarioğlu'nun PKK ve Öcalan'ın göz ardı edilmemesi gerektiği konusundaki konuşmaları verilebilir. <http://www.radikal.com.tr/turkiye/diyarbakir-ticaret-ve-sanayi-odasi-baskani-ensarioglu-946354/> Erişim Tarihi: (31.12.2019).

¹¹⁸ 2007 yılında Türkiye-AB Karma Parlamento Komisyonu toplantısı için Türkiye'ye gelen Rum vekil Matsakis, terörü ve PKK eylemlerini kınarken, DTP'nin de PKK ile arasına mesafe koyarak, PKK tarafından yükseltelen şiddeti kınaması gerektiğini ifade etmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz: <http://www.milliyet.com.tr/siyaset/dtp-pkky-la-arasina-mesafe-koymali-224337> Erişim Tarihi: (31.12.2019).

2012: 107). Bu bağlamda anketler, AK Parti'nin oy kaybetmeye başlayabileceğini gösterdiğinde¹¹⁹ açılım politikası askıya alındı.

2010 yılında ise şiddetin artarak devam etmesi ve “Demokratik Özerklik” gibi uç taleplerin gündeme gelmesi ile birlikte kamuoyu desteği gittikçe daha da azaldı. Nitekim demokratik özerklik taslağı içinde yer alan, “öz savunma gücü oluşturulması, Kürt bayrağı, bölgede Kürtçe'nin resmi dil olması ve yerel parlamento” gibi talepler Türkiye kamuoyunda ciddi bir reaksiyon doğurmuştur. 2011 yılında ise, bir taraftan MİT ile PKK arasında gizli Oslo görüşmeleri yapılırken, diğer taraftan PKK ve KCK'nın yürüttüğü eylemlere karşı sürdürülen operasyonların da arttığı bir yıl olmuştur. Bu süreçte Kürt tarafı, “sivil Cuma etkinliği”, “oturma eylemi” ve “demokratik çözüm çadırları kurma” gibi başlattığı sivil itaatsizlik eylemleri ile toplumsal tabanını kanallıze etmeye çalışmıştır. Özellikle “Sivil Cuma” uygulaması, kuruluşundan itibaren sol gelenek ile eklemlenen ve dine uzak duran Kürt hareketini dini tabana ulaşacak şekilde genişletme girişimi olmuştur. 2011 yılında gerçekleştirilen 12 Haziran seçimleri ise BDP'nin Kürt siyasi hareketinin tabanını genişletmesine vesile olan bir diğer önemli olay olmuştur. Siyasi geleneğinin dışındaki isimleri de aday göstererek farklı toplumsal kesimlerin de desteğini almayı hedefleyen BDP seçimlerde önemli bir başarı elde etmiştir. Ancak seçimlerden sonra Hatip Dicle'nin milletvekilliğinin düşürölmesi ve KCK davasından tutuklu olan beş bağımsız milletvekilinin serbest bırakılmaması BDP'nin Meclis'te boykot başlatmasına ve BDP seçmeninin sokağa dökölmesine yol açmıştır. Bu bağlamda yılın ikinci yarısında sivil siyaset yerini bir defa daha PKK'ya bırakmıştır (SETA, 2012).

Türk tarafında ise, 2011 yılında devletin sadece İmralı ile değil aynı zamanda Kandil ile de görüştüğü ortaya çıktı. Basına sızdırılan MİT-PKK görüşme kayıtları, uzun süren bir tabuyu yıkmış ve korkulan bir toplumsal reaksiyona yol açmamıştır.

¹¹⁹ Metropol araştırma şirketinin yaptığı araştırmaya göre, halkın yarısından fazlası (%51.6) süreci desteklememektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz: Metropol: Demokratik Açılım ve Darbe Araştırması: <http://www.metropoll.com.tr/araştırmalar/siyasi-arastirma-9/1597> Erişim Tarihi: (02.02.2020). Açılım sürecine kamuoyunun verdiği destekte düşüşe paralel olarak, iki anket firmasınca yapılan anket sonuçlarına göre AK Parti'nin oylarında da ciddi bir düşüş görölmemektedir. SONAR'ın anketine göre, AK Parti, %31.68, CHP, %28.21 oy alırken, Konsensüs'ün anketine göre AK Parti, %38 oy alırken, CHP %23 oy almıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz: <https://www.haberturk.com/gundem/haber/184101-demokratik-acilim-sureci-oylari-nasil-etkiledi> (04.11.2009).

Akil İnsanlar heyetinden bir görüşmeci bu durumu artık toplumun şiddetten bıkmısına bağlamaktadır (Yazar Mülakatı: Görüşmeci 17, 25.07.2019). Her ne kadar gizli müzakere süreci ile yürütülen diyalog kamuoyunda bir çözüm umudunu yükseltse de PKK'nın Silvan ve Çukurca saldırıları kamuoyunda sert tepkilere yol açtı. Öyle ki kamuoyunda çözüm için diyalogu savunan birçok gazetecinin de PKK'ya yönelik sert eleştiriler getirmesine yol açmıştır¹²⁰.

Çatışma sürecine geri dönülmesi toplumsal kutuplaşmayı alevlendirmiştir. Nitekim KONDA'nın Haziran 2011 yılında yayınladığı "Kürt Meselesinde Algı ve Beklentiler" isimli rapora göre, "Türklerin %57.6'sının Kürt gelin, %53.5'inin Kürt iş ortağı ve %47.4'ünün Kürt komşu istemediği" ortaya çıkmıştır. Buna karşılık "Kürtlerin %26.4'ü Türk geline, %24.8'i Türk iş ortağına ve %22.1'i Türk komşuya hayır" demiştir¹²¹. 2011 yılında İzmir'de yapılan bir araştırmanın bulgularına göre ise, "Türklerin %40'ı 'Kürt' denince aklına 'cahil, eğitimsiz, kaba, kültürsüz ve geri' gibi sıfatların geldiğini" ifade ederken, buna karşılık Kürtler ise 'Türkleri' milliyetçi sıfatlar üzerinden açıklamışlardır (Ok, 2011; Çelik & Mutluer, 2015:1). Yine KONDA'nın 2012 Haziran ayında yayınladığı "*İnsan Hakları Algısı Araştırması*" na göre, en çok hak ihlaline uğrayan gruplar sırasıyla yoksullar, kadınlar, çalışanlar ve Kürtler olarak belirirken, katılımcılara anadilde eğitimle ilgili hak ihlaline yönelik algıları sorulduğunda, "Almanya'daki Türk çocukların anadilleri olan Türkçe eğitim alamaması insan hakları ihlalidir" cümlesi %81 oranında onaylanırken, bu oran "Türkiye'deki Kürt çocuklarının anadilleri olan Kürtçe eğitim alamaması insan hakları ihlalidir" cümlesinde %47'ye düşerken, bu oran Kürtler arasında %91'e çıkmaktadır¹²².

Hükümet, gruplar arası tanıma ve güveni artırmak ve sürece yönelik toplumsal ve siyasal desteği güçlendirmek amacıyla Akil İnsanlar Heyeti oluşturmuştur. Akil İnsanlar Heyeti toplumdaki farklı grupların talep ve beklentilerini anlama ve barışı

¹²⁰ Birkaç örnek için bkz: <http://www.duzceyerelhaber.com/Kurtulus-TAYiZ/2646-Silvan-Ankara-imrali-statukosunu-bozdu->, <https://www.haksozhaber.net/devlet-bu-kez-mesru-savunmada-23916h.htm>, <http://www.radikal.com.tr/yazarlar/cengiz-candar/silvanda-yanan-ne-oldu-1056489/>, <http://www.hurriyet.com.tr/silvan-ya-da-turkiye-nin-suriyelesme-tehlikesi-18284162>

¹²¹Bu araştırmaya yönelik ayrıntılı bilgi için bkz: http://www.konda.com.tr/tr/raporlar/2011_06_KONDA_Kurt_Meselesinde_Algı_ve_Beklentiler.pdf

¹²² Ayrıntılı bilgi için bkz: KONDA Barometresi, İnsan Hakları Algısı, Haziran 2012 Raporu.

destekleme konularında faydalı olmuş ve süreci bir toplumsal tabana kavuşturmuştur. Akil İnsanlar Heyeti, yapısı gereği salt bir çatışan gruplar arasındaki boşluğu köprüleyen ve tarafları kamuoyu baskısına dayanarak barışa ikna eden bir barış grubu olmamıştır. Üye yapısı açısından bir taraftan devletten bağımsız bir grup olarak değerlendirilebilecekken, aynı zamanda toplumun taleplerini devlet organlarına iletmekle görevlendirilmesi nedeniyle aynı zamanda yarı- hükümet organı olarak faaliyette bulunmuştur. Bununla birlikte Akil İnsanlar Heyeti'nin hitap ettikleri toplum kitleleri heyeti bir hükümet organı olarak görmüşlerdir (Kadıoğlu, 2018: 216-217). Örneğin Amasya'daki Akil insanlar heyeti toplantısında bir grup akileri protesto ederek, onları hükümetin sözcüleri olarak “Amerikan uşağı olmakla” suçlamışlardır (Hürriyet, 30.04.2013).

Akil insanlar Heyeti'nin ülkenin yedi bölgesindeki çalışmalarına bakıldığında, ülkenin farklı bölgelerinde yaşayan insanların süreçten beklenti ve korkularının farklılık teşkil ettiği görülmektedir. Örneğin, Akdeniz bölgesi heyet raporuna göre, Kürtlerin, Kürtçenin ikinci ana dil olması taleplerini bölge halkı “ayrılma”, “bölünme” olarak algılamakta¹²³, Güneydoğu Anadolu bölgesinin raporuna göre, Kürtler, Türklerin “ayrılma ve bölünme tartışmalarını yadırgamaktadırlar”¹²⁴.

Ayrıca raporlardan anlaşıldığı kadarıyla gerek Kürtler gerekse de Türkler sürecin sadece PKK ile yürütüldüğü algısına sahip olup bundan rahatsızlık duymaktadırlar. Örneğin Doğu Anadolu Bölgesi raporunda bu durum “*sadece PKK ve silahlı güçler muhatap alınmamalı. Bölge halkı toptan muhatap alınmalı. Şeyhleriyle, seydalarıyla ve diğer yapılanmalarıyla birlikte*” ifadeleri ile yer almıştır¹²⁵. Güneydoğu Anadolu bölgesi raporu ise, 30 yıllık çatışma süresince bölgede kamusal alanın daraldığını ve bu dar kamusal alanında tamamen PKK kontrolünde olduğunu, PKK dışındaki diğer siyasi unsurların ise sindirildiğini ifade etmektedir¹²⁶. Buna karşın BDP/PKK çizgisinin bölgede kamusal alanı tek başına domine etmesine karşılık bölgedeki diğer aktörlerden son zamanlarda ciddi sesler yükselmektedir ve

¹²³ Ayrıntılı bilgi için bkz: Akil İnsanlar Heyeti Akdeniz Bölgesi Raporu, (26.06.2013), s. 4

¹²⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz: Akil İnsanlar Heyeti Güneydoğu Raporu, s. 18.

¹²⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz: Akil İnsanlar Heyeti Doğu Anadolu Raporu, https://bianet.org/system/uploads/1/files/attachments/000/000/885/original/Doğu_Anadolu_Akil_Raporu.pdf?1372324271 Erişim Tarihi: (04.01.2020).

¹²⁶ a.g.e., s. 18-19.

daha fazla katılım talep etmektedirler. Akil İnsanlar Heyeti'nden biri bu durumu şöyle ifade etmektedir:

“... Biz bölgede yaklaşık olarak 7 bin insan ile görüştük. BDP/PKK'luların dilinde daha çok demokrasi, eşitlik kelimeleri dolaşırken, diğer Kürtleri konuşturduğunuz zaman onlarda daha çok müzakere, katılım kavramları öne çıkıyor. Çünkü onlarda şöyle bir korku var: Devlet zaten bizi konuşturmuyordu. Şimdi bunlarda bize bakmıyorlar. Kendi bildikleri doğrultuda gidiyorlar. Yani, PKK'da orada tek tabanca. Kendi politikalarını belirliyor, talimatlarını hazırlıyor. Örgütsel öncelikler Kürtlerin insan hakları ile ilgili, demokrasi ile ilgili taleplerinin her zaman önünde geliyor” (Yazar Mülakatı: Görüşmeci 16, 25.07.2019).

Raporlarda öne çıkan bir diğer konu ise sürecin şeffaf olmaması nedeniyle her iki tarafında süreçten şüphe duyması ve gizli bir pazarlık yapılmış olduğu kanaatinin yüksek olmasıdır. Örneğin Marmara Bölgesi raporuna göre Türklerin temel endişelerinden biri “*Abdullah Öcalan'ın affı, eyalet ya da başkanlık sistemi*” gibi bazı gizli pazarlıkların yürütülmesidir¹²⁷. Kürt tarafında ise sürecin şeffaf yönetilmemesi BDP/PKK çizgisindeki aktörler ile diğer Kürt aktörler arasında farklılaşan endişelere yol açmıştır. Örneğin BDP/PKK çizgisi “devlet bizi kandırıyor mu?” endişesine kapılırken, diğer taraftan da Kandil'in sürecin dışında tutulması, “Önderlik bizi satıyor mu?” düşüncelerine de yol açmıştır (Yazar Mülakatı: Görüşmeci 17, 25.07.2019).

Raporda dikkat çeken bir diğer konu ise medyanın müzakere süreci üzerindeki etkisini göstermesi açısından önemlidir. Müzakere süreçlerinin toplumsallaşmasında önemli bir rolü olan medya, toplumdaki farklı grupların birbirini tanıması, anlaması ve tanımlamasında oldukça büyük bir öneme sahiptir. Bununla birlikte medya farklı etnik ve dini kimlikleri aşağılayıcı bir dil kullanabilmekte ve çatışmayı körükleyici bir rol de oynayabilmektedir. Türkiye'deki müzakere süreci vakasında Doğu ve Güneydoğu Anadolu Akil İnsanlar heyeti'nin gözlemlediği üzere, yazılı medya nispeten sorumlu bir dil kullansa da, görsel medya da yer alan “*Şefkat Tepe*”, “*Sakarya Fırat*”, “*Kurtlar Vadisi*” ve “*Tek Türkiye*” gibi televizyon dizilerinde Kürtlerin resmedilişi Türkiye genelinde Kürtlere yönelik olumsuz yargıları artırmış ve yaygınlaştırmıştır¹²⁸.

Heyet raporlarında öne çıkan bir diğer önemli konu ise, Kürt Halkının barışın önünde önemli bir engel olarak Türklerin, Kürtlerin yoğun olarak yaşadığı bölgelerde

¹²⁷ Ayrıntılı Bilgi için bkz: Akil İnsanlar Heyeti Marmara Bölgesi Raporu, s. 3

¹²⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz: Akil İnsanlar Heyeti Güneydoğu Anadolu Bölgesi Raporu.

yaşadığı acılardan ve hak ihlallerinden bihaber olmalarıdır. Örneğin Güneydoğu Anadolu Bölgesi Raporu'na göre, “Kürtlere yapılanların Türkler tarafından anlaşılması ve hazmedilmesi, barış sürecinin hayati parçalarından biri olarak görülmektedir”¹²⁹.

Tüm bunlarla birlikte Akil İnsanlar Heyeti raporlarının hepsinden çıkan ortak yargı toplumun kan dökülmemesi yolunda bir uzlaşa sağladığı ve kaygıları olsa da genel olarak süreci desteklediği yönündedir. Örneğin, şehit ailelerinin yoğun olarak yaşadığı İç Anadolu Bölgesi raporunda da ifade edildiği gibi, silahların susması toplum tarafından önemli olarak görülürken, toplumun beklentisi genelde birçok konuda topluma güven verici adımların atılması olmuştur¹³⁰.

Toplumun sürece ikna edilmesi konusunda Akil İnsanlar Heyeti'nin yanısıra siyasal liderlerin de etkisi olmuştur. Görüşmecilerden biri bu durumu şöyle ifade etmektedir:

“Muhafazakar- milliyetçi mahallede iktidar, süreci aslında uzun süre iyi anlattı ve o tabanda onay, rıza kısmını başardığını düşünüyorum. Yani Erdoğan Diyarbakır'dan gelip Karadeniz'de Trabzon'da miting yapıyordu açılım sürecinde ve aynı ilgiyi görüyordu. Yani bir tür güven figürüydü o dönem Erdoğan. Yani muhafazakar milliyetçi taban şöyle düşünüyordu: Erdoğan yapıyorsa bunu kötülük için yapmaz, bölünelim diye yapmaz. Yani bu algı, güven ilişkisi bir Karadenizli seçmede, bir İç Anadolu seçmeninde iyi-kötü oturdu. Diğer tarafta ise, popülaritesi Kürtleri çok hızlı aşan, bütün kamuoyu yoklamalarında partisi %12-13'ler de destek görürken, kendisi %22-23'lere çıkmış olan bir Demirtaş faktörü var. Yani nerdeyse milliyetçi, ülkücü gençler arasında bile sempati toplayan bir figüre dönüşmüştü. Onunda sürecin toplumsallaşması açısından katkı sağladığını düşünüyorum” (Yazar Mülakatı: Görüşmeci 11, 24.06.2019).

Bu süreç içerisinde Akil İnsanlar Heyeti'ne ek olarak doğrudan toplum içerisinde sivil inisiyatiflerde gelişmiştir. Bu son derece önemlidir. Nitekim Devletin, Kürt sorununu esasında bir “terör ve güvenlik” sorunu bağlamında ele alması uzun bir süre boyunca sivil toplum kuruluşlarını, böylesine militarize olmuş bir sorunun dışında kalmaya itmiştir. Bununla birlikte, müzakere sürecinin resmen başlamasına kadar,

¹²⁹ Akil İnsanlar Heyeti Güneydoğu Anadolu Bölgesi Raporu.

¹³⁰ Heyet Başkanı Ahmet Taşgetiren, “Şehit ailelerinin ‘Biz bu acıyı yaşadık, başkaları yaşamasin’ tarzındaki duruşlarının” heyeti çok etkilediğini ifade etmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz: <http://www.fibhaber.com/siyaset/akil-insanlar-ic-anadolu-bolgesi-rapor-sonucuguv-en-verici-adimlar-istiyor-h7348.html> (25.06.2013).

Kürt sorunu üzerine odaklanan sivil toplum kuruluşları, devletin elinde soruna dair ciddi bir arşiv ve bilgi birikiminin oluşmasını sağlamışlardır.

Tüm bunlarla birlikte, Çözüm süreci boyunca özellikle hak temelli çalışan bazı sivil toplum örgütleri inisiyatif olarak bir de facto İzleme Heyeti oluşturmuşlar. Süreç boyunca hem PKK'yı, hem de Devlet aktörlerini izleyen bu heyet, kriz anlarında müdahil olmaya çalışarak, sürecin kesintiye uğramaması için çabalamışlardır (Bianet, 06.05.2013). Ayrıca, Türkiye'de sivil toplumun önemli sorunlarından biri olan siyasal gettolaşma ve bölgesel yarılma gibi sorunlarının ötesine geçerek, herhangi bir siyasal yapılanma ideolojiye eklemellenmeden, ya da herhangi bir bölgeyi merkez almadan çeşitli sivil toplum kuruluşlarının bu süreç içerisinde iş birliğine girerek devlet ile toplum arasında bir gri bölge oluşturarak, sürece yönelik tarafsız oluşumlar meydana getirmişlerdir. Barışa Bak Platformu buna örnek olarak gösterilebilir.

Barışa Bak Platformu, artan şiddet düzeyinin barış sürecini tehlikeye düşüreceğini ifade eden gazeteciler, akademisyenler, eski siyasetçiler ve aktivistler tarafından öncesinde Devrimci Sosyalist İşçi Partisi (DSİP) ve “İrkçılığa ve Milliyetçiliğe DurDE” platformunun kurucularından olan Cengiz Algan başkanlığında kurulmuştur¹³¹. Barışa Bak Platformu çatışan topluluklar arasındaki boşluğu kapatmak için farklı bir yol izlemiştir. BBP, müzakere sürecine iki kilit şekilde katkıda bulunmuştur. Birincisi, PKK tarafından konuşlandırılan ve güvenlik güçleri tarafından yanıtlanan her türlü şiddete karşı halka açık etkinlikler, paneller ve protestolar düzenlemiştir. Grubun en önemli etkinliği 2015 yılında İstanbul'da başlayan ve Diyarbakır'da gezisini tamamlayan bir “Barış Treni” oluşturmastır. Barış Treni Örgütü (PTO), topluma barış mesajı göndermeyi, İstanbul ile Diyarbakır arasındaki 11 şehirde durmayı ve dilekçe gibi farklı etkinlikler düzenlemeyi amaçladı. Parlamento milletvekilleri ve Türk ve Kürt de dahil olmak üzere farklı etnik kökenlerden insanlar bu etkinliğe katıldı ve siyasi aktörlerin barış sürecine destek verdiğini gösterdi. Siyasi partiler gruba desteklerini açıkça ifade etmese de, farklı görüşlere sahip insanları bir araya getiren birleştirici bir olaydı. Grup başka etkinlikler de düzenledi. Örneğin şiddeti durdurmak için 'Samsun Barışa Bakıyor' ve 'Uşak Barışa Bakıyor' (Samsun /

¹³¹Ayrıntılı bilgi için bkz: <http://www.duzceyerelhaber.com/roportaj-haberleri/32574-Cengiz-Algan-Barisa-Bak-Platformunu-kuruyoruz#.XhBTdC37m9Y> Erişim Tarihi: (04.01.2020).

Uşak Barışa Bakıyorlar) gibi birçok şehirde toplantılar düzenlediler ve hem güvenlik güçlerine hem de PKK'ya karşı yürüyüşler düzenlediler. Bu olaylar, siyasi bir anlaşma konusunda isteksiz olan toplulukları ve toplumdaki diğer grupları tartışmaya teşvik etti (Kadıoğlu, 2018: 217).

Süreci toplumsallaştırmaya yönelik yapılan tüm bu çalışmalar neticesinde toplumun sürece desteğinde bir artış yaşadığı söylenebilir. Nitekim AK Parti'nin 2013 yılının Temmuz ayında açıkladığı ankete göre, sürece destek veren seçmenlerin oranında ciddi bir artış olduğu gözlemlenmiştir. Partinin Gezi olayları öncesinde yaptırdığı ankette, çözüm sürecine destek veren Kürt seçmenlerin oranının %75, diğer seçmenlerin oranının da %65 olduğu ifade edilirken, Temmuz ayında yapılan ankette bunun Kürt seçmenlerde %90'lara, diğer seçmenlerde ise %70'lere ulaştığı ifade edilmektedir (Sabah, 27.07.2013). İç Anadolu Bölgesi'nde Akil insanlar Heyeti'nde görev almış yetkililerden biri süreçteki en önemli kazanımın toplumsal ön yargıların yıkılması olduğunu şu şekilde ifade etmektedir:

“Şöyle bir düşünce vardı: Hiç kimse bu meseleyi siyasetle çözmeyi göze alamazdı. Örgütle görüşmeyi göze alamazdı. Eğer göze alırsa toplumu yerle yeksan eder. Oysa böyle olmadığı göründü. Toplum kendisine anlatıldığı taktirde bu sürece destek verebileceğini ifade etti” (Yazar Mülakatı: Görüşmeci 7, 17.04.2018).

Sürecin toplumsallaşması, müzakere sürecinin 2015 sonlarında sona erip hızla çatışma durumuna geri döndüğünde çok daha fazla görünür oldu. Nitekim 7 Haziran seçimlerine doğru tarafların barış dilinden uzak bir dil kullanmaya başlamaları ve müzakere yürütülürken bile birbirlerini düşman olarak kodlamaları toplumda sürece yönelik bir güven sorununa yol açsa da toplumsal şiddet olaylarının oluşmaması sürecin toplumsallaşmasının en önemli kanıtıdır. PKK medyasının özellikle AK Parti ile IŞİD'i eşitleyen söylemlerine rağmen halkı kendi amacı doğrultusunda kanalize edememiştir. Nitekim bu durum 7 haziran seçimleri sonrasında YDGH üyeleri ile devlet güvenlik güçleri arasında yaşanan çatışmalarda daha da belirgin hale gelmiştir. Aynı zamanda bölgede de yaşayan Akil insanlar Heyeti'nden bir üye çözüm sürecinin bitmesini “Erdoğan'a önce Kürtlerin fısıldadığını” ve bölgede YDGH tarafından yürütülen eylemlere onay vermediklerini şu şekilde ifade etmektedir:

“Çözüm sürecinde PKK bölgede inanılmaz bir alan hakimiyeti kurdu. Yol kesmeler en basit eylemler. İş adamlarına vergi saldılar. Kırsalda mahkeme kurdular ve kendilerinden geçmiş dönemde kaybettikleri insanlara şehitlik statüsü vererek, 10-15 yıllık ölümleri yeniden gündeme getirip taziye çadırları kurarak toplumda görünürlüğü artırdılar. Ben o dönem AK Parti'de siyaset yapıyordum. Bölgeye gelen

AK Partili vekillere bakanlara şöyle tepkiler yöneltildi: ya sizin çözüm süreci dediğiniz bölgeyi PKK ya terketmekse biz çözüm sürecini istemiyoruz denildi. Ardından YDGH'lar çıktı. YDGH'lara sadece PKK dışı Kürtler değil HDP'ye oy veren Kürtler de ciddi şekilde rahatsızlıklarını belirttiler. Zaten onun final sahnesindeki hendek olaylarında, 103 belediyesi var HDP'nin ama sadece 7 ilçede hendek kazma girişimini başarıyla sonuçlandırdılar. O yedi ilçenin de 6-7 şer mahallesinde yani Cizre'nin tamamı değil bir kısmında, Varto'nun tamamı değil 2 mahallesinde Sur'un tamamı değil beş mahallesinde Şırnak keza öyle. Yani o mahalleler onların %95 oy aldığı, yarısının çocuğu ya ölmüş ya da dağda olan aileler olmalarına rağmen, aileler çatışma bölgelerini terkederek, hem onaylamadıklarını gösterdiler. Hem de devletin oraya bazen ölçüsüz bir şekilde gerçekleştirdiği müdahalenin önünü açtılar” (Yazar Mülakatı: Görüşmecî 16, 25.07.2019).

Görüldüğü üzere, YDGH ya da hendek mücadelesinin bedelini HDP sadece 1 Kasım seçimlerinde kaybettiği oyla değil, daha sonra kayyum atamaları, milletvekili, belediye başkanları ve hatta parti başkanlarının tutuklanması sürecinde de kendi seçmeninin sessizliği ile karşılaşmıştır. Bu da toplumun ne diğer kesimlerinin ne de HDP tabanının çatışma sürecini onaylamadığını göstermektedir ve sürecin toplumsallaştığının en büyük kanıtını teşkil etmektedir.

SONUÇ

Bu tez çalışması, müzakerenin ideal olmayan bağlamlarında (çatışma durumlarında) müzakerenin nasıl işlediği üzerine gelişen bir merakla başlamıştır. Araştırma temel olarak, derinlemesine bölünmüş toplumlarda müzakere araştırmaları ve müzakere tartışmalarında son zamanlarda yoğunlaşan müzakerenin ölçeği ve niteliği gibi tartışmalardan elde edilen görüşler üzerine inşa edilmiştir. Bölünmüş toplumlarda müzakere çalışmalarının sınırlarını belirleyerek bu çalışma, müzakere araştırmalarına hakim olan çerçevenin ötesine geçerek bir bütün olarak müzakere süreci üzerine olan anlayışın genişletilmesi ve derinleştirilmesi gerektiğini savunmaktadır.

Bu tez çalışması temel olarak “derinlemesine bölünmüş bir toplumda müzakereci demokrasi nasıl işlemektedir” araştırma sorusu üzerine tasarlanmıştır. Mikro ve grup düzeyinde yapılan çalışmalar, müzakereci uygulamaların, olumsuz tavırları demokratik ve şiddet içermeyen kanallara yönelterek “öteki”nin kabulünü ve tanınmasını teşvik edebileceğini iddia etmektedir (Azmanova, 2010; Erman, 2009; Schwarzmantel, 2010). Makro-kurumsal yaklaşımlar ise, genellikle, yetersiz güç paylaşımı veya diğer uzlaşmacı düzenlemelerin uygulandığı demokratik bir revizyonun gerçekleştirilmesi için müzakerenin kurumsal bir tasarım çözümü olarak uygunluğunu tartışırlar (Drake ve McCulloch, 2011; Dryzek, 2005; O Flynn, 2010). Bu tez araştırmasında temel olarak müzakereye, bir taraftan müzakereci bir demokrasinin ötekinin dahil edilmesini ve tanınmasını teşvik ederek, şiddet içermeyen bir şekilde çatışan farklılıkları nasıl barındırabileceğini gösteren kurumsal bir tasarım olarak makro boyutta bakılırken, diğer taraftan polarize olmuş durumlarda bireylerin nasıl davrandıkları gibi mikro düzeyde müzakerelelere de odaklanılmaktadır. Bu bağlamda müzakereye bir bütün süreç olarak bakmakta ve müzakere çalışmalarının alanını genişletmektedir.

Bu bağlamda, Türkiye’deki müzakere sürecinin geniş çaplı bir analizi yapılırken, Dembinska ve Montambeault (2015) tarafından geliştirilen ve müzakereyi tek bir “ân”a indirgmeden müzakereye üç ayrı ân olarak bakan analitik yaklaşım benimsenmiştir. Buna göre müzakerenin üç anını şu şekilde formüle etmişlerdir:

kurumsal tasarımları, müzakere öncesi ön toplantıları ve üçüncü taraf teşvik ya da yaptırımlarını içeren müzakerenin birinci aşaması, katılımcıların somut müzakerenin konusuna, seviyesine, tanıtımına ve amacına bağlı olarak rasyonel ve ilişkisel diyaloga girdikleri masadaki mekanizmalar ve dönüştürücü anlar ve son olarak müzakerenin ikinci aşaması ve meşru liderler ve medya aracılığıyla müzakere masasının çıktılarının geniş halk kitlelerine dağılımını ifade eden difüzyon aşamasıdır.

Çalışmanın vakasını oluşturan Türkiye, uzun süreli ayrılıkçı şiddet bağlamına sahip bir toplum olarak (Türkiye Devleti-PKK çatışması) ideal bir vakayı temsil etmektedir. Bu çalışmanın temel argümanı kutuplaşma, çatışma ve sosyal marjinalleşme seviyelerinin yüksek olduğu bağlamlarda, bireysel psikolojik engeller ve grup karşıtlığının müzakereyi olanaksız kıldığı yönündedir. Türkiye'nin Kürt çatışmasına ilişkin müzakere süreci durumunda, müzakere, mevcut çatışmaları yatıştırmak yerine daha da karmaşık hale getirmiş, tutumları ve durumları verimsiz bir şekilde şiddetlendirmiş ve hizipleri daha da ileriye götürmüştür. Öyleki, resmi prosedürler veya şekillendirilebilir bilişsel koşullar dahi olumsuz polarizasyon ve negatif tutumların önüne geçememiş, çatışan taraflar müzakerelere katı zihinsel model veya bakış açısıyla girmişler ve müzakereyi karşı tarafı yenmeye kararlı oldukları bir savaş alanı olarak gördüklerinden dolayı müzakereden beklenen amaç gerçekleşmemiştir. Nitekim, 2014'te Resmi Gazete'de yayınlanan ve kamuoyunca Çözüm Yasası olarak adlandırılan "Terörün Sona Erdirilmesi ve Toplumsal Bütünleşmenin Güçlendirilmesine Dair Kanun Tasarısı"nın meclis komisyonundaki görüşmelerine uygulanan söylem nitelik indeksine göre, müzakere ilkelerinin "müdahale" seviyesinde olumlu bir etkisi olduğu ancak söylem kalitesini artırmada başarısız olduğu söylenebilir.

Araştırmadan elde edilen ampirik bulgulara göre öncelikle Türkiye'deki müzakere sürecinin devletin paradigma dönüşümüne giderek Kürt sorununu siyasi akılla çözme girişiminin bir sonucu olarak, müzakereci demokrasinin temel ilkelerinden biri olan rasyonel akıl yoluyla sorunları çözme amacıyla uyumlu olduğu söylenebilir. Devlet Kürt sorununa çözüm bulabilmek amacıyla müzakereleri öncelikle geniş bir toplumsal tabana yaymak istemiş, bu bağlamda sadece Kürtleri değil, gerek çeşitli kanaat önderlerini gerekse de muhalefet partilerini sürece katarak müzakereyi bir devlet politikası haline getirmek istemiştir. Ancak parlamentodaki

muhalafet partilerinden MHP, süreci bir “vatana ihanet” projesi olarak değerlendirmiş, ana muhalafet partisi CHP ise, “terörün net bir şekilde biteceğini görmeden” müzakere masasına oturmayaacağını ifade etmiştir. Bu bağlamda muhalafet, müzakereci demokrasiye aykırı bir biçimde önyargılı davranmıştır.

Müzakerelerde kimin “muhatap” alınacağı konusu ideal bağlamlarda müzakerelere başlamadan önce çözülmesi gereken bir sorun olmakla birlikte, Türkiye’deki müzakere süreci vakasında süreç boyunca gündeme gelen önemli tartışma konularından biri olmuş, süreç boyunca net bir muhatap belirlenmemiş, hükümet sürecin akışına göre kendisine yeni muhataplar edinmiştir. Öyleki, 2009 yılında süreç ilk başlatıldığında gerek bir ön müzakere aşaması olduğundan dolayı çatışmalı konuların henüz açılmamış olmasından gerekse de uzun bir süredir terörist bir yapı olarak adlandırılan silahlı grup ile görüşmenin getireceği siyasi maliyetten çekinmesi nedeniyle hükümet ısrarla “teröristlerle müzakere” etmeyeceğini vurgularken muhatap olarak parlamentoyu işaret etmiştir. Buna karşılık Kürtlerin siyasi temsilcileri görüşmelerin Kürtlerin tüm ana aktörlerini içermesini istemiştir. Bu Kürt tarafının asimetrik konumu ve PKK liderliğinin süreçte muhatap alınarak meşruiyet kazanma arayışı ile ilgilidir. Nitekim birincil Kürt aktörlerinin açıklamaları özellikle silahların bırakılması müzakere edilmesi konusunda PKK ve liderliğinin muhatap alınmasını istemiştir. Ancak AK Parti sürecin siyasi maliyetinden çekinerek, gerek teröristlerle müzakere etmeyeceğini gerekse de DTP’yi “Kürt Halkının temsilcisi olarak görmediğini” belirterek sorunun çözüm yeri olarak parlamentoyu işaret etmiştir. Bu durum legal Kürt siyasetinin dışlanması yol açarak, müzakereciler arasındaki eşitsizliği ve toplumsal güç ilişkilerini açığa çıkarmış, bu da siyasal alanın radikalleşmesi ile sonuçlanmış ve müzakereler önünde bir engel oluşturmuştur.

Bununla birlikte siyasal alanın radikalleşmesi konusunda DTP-BDP çizgisinin de payı olmuş, Öcalan’ın müzakere masasında doğrudan muhatap alınması gereken Kürt aktörünün meşru siyasal parti olan DTP olduğu, kendisinin ve PKK’nın müzakereleri dolaylı yollardan takip edeceğini söylemesine karşılık DTP, sürekli olarak muhatap olarak PKK’yi işaret etmiş, AK Parti karşısında kendisine müstakil bir siyasi alan oluşturamamıştır. Özellikle genellikle son sözü İmralı ve Kandil’in söylemesi, kendileri dışındaki Kürt aktörleri sürecin dışında tutması, hem kendi kitlelerinin hem de AK Parti’nin nezdinde meşruiyetini zayıflatmıştır. Tüm bunlarla

birlikte medyaya Oslo görüşmelerinin sızmasıyla, Hükümetin muhataplık konusunda arka kanal müzakerelerde PKK üyeleri ile görüştüğü anlaşılmaktadır. 2012 sonlarında “Çözüm Süreci” olarak adlandırılan yeni bir sürecin başlaması ile birlikte muhataplık konusu da yeni bir karakter kazanmıştır. Bu süreç, önceki süreçlerden oldukça farklı olmuş, süreç kısmen daha açık yürütülürken, Öcalan ve Kürt siyasi aktörleri açıkça muhatap olarak alınmıştır. Sonuç olarak, müzakerelerde kimin muhatap alınacağı konusunda araştırmada iki ana nokta ortaya çıkmıştır. Birincisi, sürecin farklı aşamaları içerisinde muhataplara yaklaşım konusu da farklı olmuştur. İkinci olarak ise, müzakerenin her iki tarafı da muhataplar ve temsiliyet konusunda tek bir görüş üretememiş, kiminle müzakere edileceği konusunda farklı görüşler dile getirmişlerdir.

Yine müzakereler başlamadan önce çözülmesi gereken nasıl müzakere edileceği konusu da süreç boyunca sürekli gündeme gelmiş şeffaflık ve üçüncü taraf konusundaki tartışmalar da taraflarca net bir sonuca bağlanamamıştır. İdeal bağlamlarda, müzakere sürecinin en önemli özelliklerinden biri şeffaf bir şekilde yürütülmesidir. Bununla birlikte Türkiye’deki müzakere sürecinin kendisi basına yansıdığı kadarıyla 2010-2011 dönemlerini kapsayan ve Oslo görüşmeleri olarak bilinen şeffaf olmayan bir aşamayı içermektedir. Süreç içerisinde toplantıların medyaya sızması gizli görüşmelerin meşruiyeti konusunda ülke içerisinde ciddi tartışmalara yol açmış ve taraflar arasındaki güvensizlik duygusunun artmasına yol açmıştır.

Nasıl müzakere edileceği konusunda en çok tartışılan konulardan biri de müzakerelerin arabulucuk ve ya izleme komitesi gibi üçüncü bir taraf içerip içermeyeceği konusudur. Taraflar süreç boyunca oluşturulacak olan üçüncü bir tarafın oluşumu (bir iç aktör mü olacak yoksa dış aktör mü, ya da uluslararası bir aktör mü olacak) ve ne gibi roller üstleneceği (bir izleme komisyonu mu olacak yoksa bir uzlaştırma komisyonu mu) konusunda ortak bir görüş sergileyememişlerdir. Araştırmadan elde edilen sonuca göre, müzakerelerde şeffaflık ve üçüncü tarafa yönelik tartışmalar oldukça yüksek derecede tarafların pozisyonları ile sınırlı kalmıştır. Hükümet tarafı müzakerelerde üçüncü bir tarafa ihtiyaç olmadığı konusunda ısrarcı olurken, Kürt aktörler ise müzakerelerde üçüncü bir tarafın ihtiyacına işaret eden farklı görüşler dile getirmişlerdir. Özellikle Kürt tarafının silahlı kesimleri

müzakerelerde yer alması için devletler ve uluslararası aktörlerin arabuluculuğunu savunmuşlardır.

Benzer şekilde taraflar çatışmanın nedenlerini de farklı algıladıkları için neyin müzakere edileceği konusunda da ayrılığa düşmüşler ve süreçten beklentileri de farklı olmuştur. Kürt aktörler süreç boyunca hem silahları bırakma sonrası toplumsal yaşama geri dönüş hem de yerel yönetimlerin güçlendirilmesi ve özerklik yoluyla kurumsal güç paylaşımını ilgilendiren konular üzerinde garanti ararlarken, Türk tarafı sorunu bir demokratikleşme sorunu perspektifinden değerlendirmiş ve süreci demokratikleşme ve silahsızlanma üzerinden okumuştur.

Tüm bunlardan da anlaşılacağı üzere, sürecin başında ön müzakerelerle oluşturulacak olan bir yol haritasının olmaması, ön müzakere aşamasında görüşülmesi ve uzlaşma yoluyla bir sonuca bağlanması gereken belirli konuların süreç boyunca tekrar tekrar gündeme gelmesine yol açmıştır. Dolayısıyla farklı aktörler, müzakere sürecinin nasıl ilerlemesi gerektiğine ilişkin bakış açılarında farklı konulara öncelik vermişler, öncelikleri de dönemsel olarak değişikliğe uğramıştır. Ayrıca taraflar, müzakereci demokrasinin temel ilkeleri olan ılımlılık ve uzlaşma arayışına yönelmeksizin müzakere edilen konularda sıkı sıkıya pozisyonlarını korumuşlar, müzakere masasını mutlaka kazanılması gereken bir savaş alanı olarak görmüşlerdir. Bu durum söylemsel olarak tercih edilen dile de yansımış, müzakereci demokrasinin öngördüğü şekilde uzlaşmacı bir dil ortaya çıkmamıştır. Hükümet tarafından “sil baştan yaparız”lar, “çözümüne de sürece de mecbur değilizler” sarfedilirken, meşru Kürt siyasi hareketi ise “seni başkan yaptırmayacağız”larla toplumda kutuplaşmaya ve süreçte güven bunalımına yol açmışlardır. Ayrıca süreç devam ederken PKK’nın şiddete de devam etmesi, önyargıları ve korkuların körüklenmesine yol açmıştır. Şiddet müzakerenin önüne geçmiş, özellikle Türk tarafında müzakereye yönelik güvensizlik oluşturmuştur. Bu ise hükümetin siyasi hareket alanını kısıtlamıştır.

Müzakereci demokrasinin geçerli olabilmesi için müzakere masasında ortaya çıkan sonuçların resmi politikalara dönüşmesi yani karar alma mekanizmalarını etkilemesi gerekmektedir. Bunun içinse yapılması gereken ilk başta böyle bir sürece başlarken tüm devlet organlarının desteğinin alınmasıdır. Türkiye’deki müzakere süreci değerlendirildiğinde öncelikle sürece başlarken hükümet diğer devlet organlarının rızasını almaksızın başlamış, süreç içerisinde bir taraftan diğer tarafı ikna

etmeye çalışırken, diğer taraftan devlet organları içerisinde gelen muhalefetle de uğraşmak zorunda kalmıştır. Nitekim Ergenekon ve Balyoz gibi davalarla askeri bürokrasi içerisindeki “şahin kanat” olarak bilinen ve sorunun çözümünü askeri yollarda gören kesimin tasfiye edilmesi istenmiştir. Bu ise sürecin işleyişine zarar vermiştir.

Son olarak her ne kadar elit müzakeresi sürece damgasını vursa da, sürecin toplumsallaşabilmesi için de çeşitli kurumsal yapılar oluşturulmuştur. Hükümet, gruplar arası tanıma ve güveni artırmak ve sürece yönelik toplumsal ve siyasal desteği güçlendirmek amacıyla Akil İnsanlar Heyeti oluşturmuştur. Akil İnsanlar Heyeti toplumdaki farklı grupların talep ve beklentilerini anlama ve barışı destekleme konularında faydalı olmuş ve süreci bir toplumsal tabana kavuşturmuştur. Bu süreç içerisinde Akil İnsanlar Heyeti’ne ek olarak doğrudan toplum içerisinde “Barışa Bak Platformu” (BBP) gibi sivil inisiyatiflerde gelişmiştir. Ancak bu grupların karar süreçlerini nasıl etkilediği, önerilerinin siyasi irade tarafından dikkate alınıp alınmadığı bilinmemektedir.

Araştırılan vaka analizi çerçevesinde elde edilen bulguların müzakereci demokrasi teorisine katkıları ise şu şekildedir:

Vaka çalışması derin bölünmüş gruplar arasındaki diyalogun öncelikle kurum düzeyinde, yani resmi karar alma ortamlarında politikacılar arasında gerçekleştiğini göstermiştir. Siyasi seçkinlerin köprü kurma kapasitelerine olan bu güven, etnik çatışma yönetimi teorilerinden kaynaklanmaktadır (O’Flynn, 2006).

Analizden elde edilen en belirgin bulgulardan biri, çatışma yönetiminde müzakereci ilkelerin uygulanmasının otomatik olarak gerçekleşecek bir şey olması beklenmemesi gerektiğidir. Daha geniş bir politik momentum ve politik elitlerin ortak çıkar yararına, değişim ve uzlaşma için bir fırsat penceresi olduğuna dair farkındalıkları ve istekleri ile desteklenmelidir. Vaka çalışmamız değişen bir siyasi ve yasal ortamın fikirlerin yapıcı bir çatışması için bir arena açılmasındaki önemini ve etkisini göstermektedir. Siyasi arenada yaşanan olumlu gelişmeler, değişime ve daha geniş bir anayasal düzendeki uzlaşma için kritik noktalar oluşturmuştur. Bu bağlamda Türkiye oldukça ilginç bir vaka. AB’ye katılım süreci, ülke içindeki azınlıkların konumu ve göreceli ağırlığı üzerinde düşünmek için verimli bir üreme alanı yaratmıştır.

Bölünmüş toplumlarda seçkinler arasında müzakere için pek çok uygun koşul bulunmasına rağmen, tarihin ağırlığı çatışan grupların seçkinleri arasında demokratik bir diyalog kurulmasını da engelleyebilir. Makro düzeyde müzakerenin önündeki en büyük engellerden biri, güçlü hiyerarşilerin varlığıdır. Bölünmüş toplumlardaki siyasal sistemler genellikle kişisel ve hizip çıkarlarının peşinde koşan katı bir elitizm mirasını taşır. Bu kadar güçlü hiyerarşik sistemlerde, uzlaşmacı olması gereken seçkinler genellikle kendilerini etnik istilacı olarak sunarlar ve iddialarını buna göre radikalleştirirler. Bu gibi durumlarda ortaya koydukları iddialar, herhangi bir yapıcı diyalog potansiyelini zayıflatan polarize edici bir etkiye sahip olabilir.

Son olarak, elit düzeyde müzakerelerin geliştirilmesinde siyasi kültürün önemli bir rol oynadığı söylenebilir. Türkiye gibi henüz demokratikleşme aşamasında olan ve özgürlük, adalet ve eşitlik gibi demokratik ilkeler hakkında daha önce deneyimi olmayan ülkeler, çatışmaları çözecek gerekçeli, kapsayıcı ve saygılı müzakerelere ulaşma konusunda zorlandıkları görülmüştür.

Elit düzeyde olduğu gibi, bölünmüş vatandaşlar arasında müzakereci demokrasinin işe yaraması söz konusu olduğunda uygun zamanlama çok önemli olabilir. Vatandaşlar, şiddetli çatışmaların dehşetine maruz kaldıklarında yapıcı bir diyalog süreci cazip bir alternatiftir. Bununla birlikte bölünmüş toplumlarda özellikle daha önce şiddet içeren çatışmalara maruz kalmış olanlarda - vatandaşların müzakere etmesinin kolay olmadığı görülmüştür.

Vatandaşlar arasındaki negatif tutumların kamusal ve politik alanlarda kutuplaşma olduğunda daha da güçlendiği görülmüştür. Politikacıların amacı diğer grupların pahasına kendi gündemlerini ilerletmekten başka bir şey olmadığında, müzakere bölünmeleri derinleştirmekten daha fazlasını yapmaz. Bu nedenle, müzakere işe yarayacaksa, kurumsal yapılanma, seçkinlerin genellikle mezhepsel ve bazen de otoriter söylemler yoluyla kendi gruplarının çıkarlarını destekleyerek seçim kazanmalarına izin vermeyecek şekilde olmalıdır.

Ayrıca vatandaşların öteki hakkında bilgisi olmadığı durumlarda, diğer gruplarla ilişki kurmaları da güçleşmektedir. Bazen medya sistemleri siyasi farklılıkların çok daha fazla olarak algılanmasına yol açabilir. Bu durum vatandaşların birbirlerinden öğrenme isteklerini sınırlandırabilir.

Müzakerenin ideal bağlamlarında işleyen toplumlar ile karşılaştırıldıklarında, temel fark bölünmüş toplumlarda başarı eşiğinin çok daha yüksek olmasıdır. Çoğunlukla elit siyasete dayanmaları, onları karakterize eden ayrılık mantığı ile dışlayıcı bir politik kültür birleştiğinde müzakere teorisinin ön gördüğü bir araya gelmeyi zorlaştırır.

İncelenen vakadan bir diğer önemli bulgu, bölünmüş toplumlarda müzakere kişisel çıkar ve ortak fayda için kolay olmayan bir uzlaş gerektirdiğidir. Müzakereci demokratlar geleneksel olarak ortak yararı ilerleten argümanlara daha fazla ağırlık verirler, ancak yüksek çatışmalara sahip toplumlarda ve özellikle yakın zamanda şiddet öyküsü olanlarda, müzakerenin bu standardı karşılaması beklenemez. Mansbridge (2006)'inde ifade ettiği gibi müzakerede makul bir kişisel çıkar için bir yer açılması gerekmektedir. Derin bir şekilde bölünmüş toplumlarda ilk etapta kesin ve net bir mutabakat yerine ötekinin kimliğinin kabulü, var olma hakkı, özel taleplerle birlikte yaşama istekliliğinin tanınması gerçek müzakereleri mümkün kılma noktasında daha önemli bir adımı teşkil edebilir. Bu nedenle bölünmüş toplumlarda müzakere 2 aşamalı olmalıdır (Drake ve McCulloch, 2011; Kanra, 2012). Bir yandan, temel kabul ve tanınma temeli oluşturulmalıdır. Diğer yandan siyasi bir müzakere aşamasına geçilerek daha temel maddi konular ele alınmalıdır.

KAYNAKÇA

Aberbach, Joel D. & Rockman, Bert A.: “Conducting and Coding Elite Interviews”, **Political Science & Politics**, 35(4), 2002, s. 673-676.

Addis, Adeno: “Deliberative Democracy in Severely Fractured Societies”, **Indiana Journal of Global Legal Studies**, 16(1), 2009, s. 59-83.

Akdoğan, Yalçın: “Muhafazakâr-Demokrat Siyasal Kimliğin Önemi ve Siyasal İslamcılıktan Farkı”. H. Yavuz (Editör), **AK Parti Toplumsal Değişimin Yeni Aktörleri**, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2010, s. 59-95.

Aktoprak, Elçin: “The Kurdish Opening and the Constitutional Reform: Is there any Progress?”, **European Yearbook of Minority Issues Online**, 9(1), 2012, s. 641-667.

Akyol, Mustafa: **Kürt Sorununu Yeniden Düşünmek: Yanlış Giden Neydi? Bundan Sonra Nereye?**, Doğan Kitap, 2006.

Almond, Gabriel A.: “Comparative Political Systems”, **The Journal of Politics**, 18(3), 1956, s. 391-409.

Aras, Bülent: The Role of the Turkish State in Conflict Resolution. http://research.sabanciuniv.edu/35884/1/TheRoleofTurkishStateinConflictResolution_Aras.pdf, 2017, Erişim Tarihi: (05.03.2020).

Aras, Bülent, & Yorulmazlar, Emirhan: “State, Institutions and Reform in Turkey After July 15”, **New Perspectives on Turkey**, 59, 2018, s.135-157.

Arıboğan, Deniz Ü.: **Duvar: Tarih geri dönüyor**. İnkılap Yayınevi, 2017.

Arreguin-Toft, I.: “How the Weak Win Wars: A Theory of Asymmetric Conflict”, **International Security**, 26(1), 2001, s.93-128.

Ayata, Sencer: “Patronage, Party, and State: The Politicization of Islam in Turkey”, **The Middle East Journal**, 1996, s.40-56.

Aydin, A., & Emrence, C.: 2016, “Two Routes to an Impasse: Understanding Turkey's Kurdish Policy”, **Center on the United States and Europe at Brookings**.

Aydinli, Ersel, & Ozcan, Nihat A.: “The Conflict Resolution and Counterterrorism Dilemma: Turkey Faces Its Kurdish Question”, **Terrorism and Political Violence**, 23(3), 2011, s.438-457.

Bahcheli, Tozun, & Noel, Sid: "The Justice and Development Party and The Kurdish Question", **Nationalisms and Politics in Turkey: Political Islam, Kemalism and the Kurdish Issue**, 2011, s.101-120.

Bapat, Navin A.: "Insurgency and the Opening of Peace Processes", **Journal of Peace Research**, 42(6), 2005, s. 699-717.

Barkey, Henri. J.: **Turkey's Kurdish Question**. Rowman & Littlefield Publishers, 2000.

Barry, Brian: "Political Accommodation And Consociational Democracy", **British Journal Of Political Science**, 5(4), 1975, s. 477-505.

Basaran, Ezgi: **Frontline Turkey: The Conflict At The Heart Of The Middle East**, IB Tauris, 2017.

Baxter, Pamela, & Jack, Susan: "Qualitative Case Study Methodology: Study Design And Implementation For Novice Researchers", **The Qualitative Report**, 13(4), 2008, s. 544-559.

Bengio, Ofra: "The "Kurdish Spring" In Turkey And Its Impact On Turkish Foreign Relations In The Middle East", **Turkish Studies**, 12(4), 2011, s. 619-632.

Benhabib, Seyla: "Toward A Deliberative Model Of Democratic Legitimacy", **Democracy And Difference: Contesting The Boundaries Of The Political**, 1996, s. 67-94.

Bessette, Joseph M.: **The Mild Voice Of Reason: Deliberative Democracy And American National Government**, University Of Chicago Press, 1994.

Bingham, Powell G.: **Contemporary Democracies: Participation, Stability, and Violence**, Harvard University Press, 1982.

Birand, Mehmet A.: **Eylül Saat: 04.00**, İstanbul: Karacan Yayınları, 1984.

Bohman, James: **Public Deliberation: Pluralism, Complexity, And Democracy** MIT Press, 1996.

Bozarslan, Hamit: "Turkey's Elections and the Kurds", **Middle East Report**, (199), 1996, s. 16-19.

Bozarslan, Hamit: "Türkiye'de Kürt Milliyetçiliği: Zımnı Sözleşmeden Ayaklanmaya 1919-1925" (ed.) Erik Jan Zürcher, içinde, **İmparatorluktan Cumhuriyete Türkiye'de Etnik Çatışma**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2005, s. 89-121.

Brounéus, Karen: “In-Depth Interviewing: The Process, Skill And Ethics Of Interviews in Peace Research”, **Understanding Peace Research: Methods And Challenges**, 2011, s. 130-145.

Casier, Marlies, Jongerden, Joost, & Walker, Nic: “Turkey's Kurdish Movement and the AKP's Kurdish Opening: Kurdish Spring or Fall?”, içinde, **The Kurdish Spring: Geopolitical Changes and the Kurds** (Vol. 12, pp. 135-162). Mazda Publishers, 2013.

Cavanagh, Stephen: “Content Analysis: Concepts, Methods and Applications”, **Nurse Researcher**, 4(3), 1997, s. 5-16.

Celep, Ödül: “The Political Causes of Party Closures in Turkey”, **Parliamentary Affairs**, 67(2), 2014, s. 371-390.

Cesur, Nazlı S.: “The Justice and Development Party’s Discourse on the Kurdish Question”, **Cultural and Ethical Turns**, 59, 2011. http://eprints.lincoln.ac.uk/4884/6/cpe2_e-book.pdf#page=71

Charmaz, Kathy: “Grounded Theory in the 21st Century: A Qualitative Method for Advancing Social Justice Research”, **Handbook of Qualitative Research**, 3, 2005, s. 507-535.

Charmaz, Kathy: **Constructing Grounded Theory: A Practical Guide through Qualitative Analysis**, Sage, 2006.

Cizre, Ümit: “Turkey’s Kurdish Problem: Borders, Identity and Hegemony”, **Right-sizing the State: The Politics of Moving Borders**, 2001, s. 222-252.

Cizre, Ümit: “The Emergence of the Government's Perspective on the Kurdish Issue”, **Insight Turkey**, 11(4), 2009.

Cohen, Joshua: “Deliberation and democratic legitimacy”, **Debates in Contemporary Political Philosophy**, 1997, s. 67-92.

Cohen, Joshua, & Rogers, Joel: “Secondary Associations and Democratic Governance”, **Politics & Society**, 20(4), 1992, s. 393-472.

Conflict Barometer, Heidelberg: Heidelberg Institute on International Conflict Research. http://www.hiik.de/en/index_e.htm, 2014.

Conflict Barometer, Heidelberg: Heidelberg Institute on International Conflict Research, 2017.

Corbin, Juliet M., & Strauss, Anselm: "Grounded Theory Research: Procedures, Canons, and Evaluative Criteria", **Qualitative Sociology**, 13(1), 1990, s. 3-21.

Creswell, John W.: **Araştırma Deseni: Nitel, Nicel ve Karma Yöntem Yaklaşımları**, (Çev. Ed: SB Demir), İstanbul: Eğiten Kitap, 2013.

Çadırcı, Musa: "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Ülke Yönetimi", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, 1, 1985, s. 210-230.

Çandar, Cengiz: **Mezopotamya Ekspresi: Bir Tarih Yolculuğu**, İletişim Yayınları, 2015.

Çarkoğlu, Ali, & Kalaycıoğlu, Ersin: **Turkish Democracy Today: Elections, Protest and Stability in an Islamic Society**, IB Tauris, 2007.

Çayır, Kenan: "The Emergence of Turkey's Contemporary "Muslim Democrats", (içinde) Ü. Cizre, **Secular and Islamic Politics in Turkey: The Making of the Justice and Development Party**, London and New York: Routledge, 2008.

Çelik, Ayşe B., & Mutluer, Nil: "Toplumsal Barış ve Barış Süreci'nin Toplumsallaşması", (İçinde: Alpay, Necmiye and Tahmaz, Hakan, (eds.) **Barış Açısını Savunmak: Çözüm Süreci'nde Ne Oldu?**, Metis Yayınları, İstanbul, 2015, s. 59-75. ISBN 978-605-316-019-9. Online: <http://myweb.sabanciuniv.edu/bcelik/files/2015/06/barışın-toplumsallaşması.pdf> Erişim Tarihi: (04.01.2020).

Çelik, Ayşe B.: Kürt meselesi'ni dönüştürmede toplumsal mutabakat ihtiyacı: neden, nasıl, kimle?, 2014.

Çiçek, Cuma: " **Süreç**": **Kürt Çatışması ve Çözüm Arayışları**, İletişim Yayıncılık, 2018.

Dağı, İhsan D.: "Adalet ve Kalkınma Partisi: Güvenlik ve Meşruiyet Arayışında Kimlik, Siyaset ve İnsan Hakları Söylemi", (içinde), **Ak Parti: Toplumsal Değişimin Yeni Aktörleri**, Der: Hakan Yavuz. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2010, s. 121-141.

Dahl, Robert A.: **Polyarchy: Participation and Opposition**. New Haven, 1971.

De Nevers, Renee: "Democratization and Ethnic Conflict", **Survival**, 35(2), 1993, s. 31-48.

Diamond, Larry: **Developing Democracy: Toward Consolidation**. JHU Press, 1999.

Doğanay, Ülkü: **Modern Demokrasilerde Siyasal Konuşma Üzerine Bir Eleştiri: Türkiye’de Siyasal Konuşma Biçimleri ve Demokratik Süreçler**,(Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi, 2002.

Drake, Anna, & McCulloch, Alison: “Deliberative Consociationalism in Deeply Divided Societies”, **Contemporary Political Theory**, 10(3), 2011, s. 372-392.

Dryzek, John S.: **Discursive Democracy: Politics, Policy, and Political Science**, Cambridge University Press, 1990.

Dryzek, John S.: **Deliberative Democracy and Beyond: Liberals, Critics, Contestations**, Oxford University Press, 2000.

Dryzek, John S.: “Legitimacy and Economy in Deliberative Democracy”, **Political Theory**, 29(5), 2001, s. 651-669.

Dryzek, John S.: “Deliberative Democracy in Divided Societies: Alternatives to Agonism and Analgesia”, **Political Theory**, 33(2), 2005, s. 218-242.

Dryzek, John S.: **Deliberative Global Politics: Discourse and Democracy in a Divided World**, Cambridge: Polity, 2006.

Efegil, Ertan: “Analysis of the AKP Government's Policy Toward the Kurdish Issue”, **Turkish Studies**, 12(1), 2011, s. 27-40.

Elster, Jon: “The Market and the Forum: Three Varieties of Political Theory”, (içinde), **Debates in Contemporary Political Philosophy**, Oxford: Blackwell, 1997, s. 128-142.

Ensaroglu, Yılmaz: “Turkey's Kurdish Question and the Peace Process”, **Insight Turkey**, 15(2), 2013.

Enstitüsü, H. Ü. N. E.: **Türkiye Göç ve Yerinden Olmuş Nüfus Araştırması**, İsmat Matbaacılık Yayıncılık, Ankara, 2006.

Esman, Milton J.: **Ethnic Politics**. Cornell University Press, 1994.

Fukuyama, Francis: **The End of History and the Last Man**, Simon and Schuster, 2006.

Gabardi, Wayne: “Contemporary Models of Democracy”, **Polity**, 33(4), 2001, s. 547-568.

George, Alexander L., Bennett, A., Lynn-Jones, S. M., & Miller, S. E.: **Case Studies and Theory Development in the Social Sciences**, MIT Press, 2005.

Gerring, John: "What is a Case Study and What is it Good For?", **American Political Science Review**, 98(2), 2004, s. 341-354.

Goodin, Robert E.: **Reflective Democracy**, Oxford University Press, 2003.

Gunes, Cengiz: **The Kurdish National Movement in Turkey: From Protest to Resistance**, Routledge, 2012.

GUNTER, Mic Hael M.: "Turgut Özal and the Kurdish Question", (içinde), **Nationalisms and Politics in Turkey**, Routledge, 2010, s. 85-100.

Gunter, Mic Hael M.: "The Kurdish Spring", **Third World Quarterly**, 34(3), 2013, s. 441-457.

Gutmann, Amy, & Thompson, Dennis: **Democracy and Disagreement**, Harvard University Press, 1998.

Gutmann, Amy, & Thompson, Dennis: "Deliberative Democracy Beyond Process", **Journal of Political Philosophy**, 10(2), 2002, s. 153-174.

Gutmann, Amy & Thompson, Dennis: **Why Deliberative Democracy?**, Princeton University Press, 2009.

Habermas, Jurgen: **Between Facts and Norms**, (Çev.), William Rehg. Polity, Oxford, 1996.

Hardgrave, Robert L.: "India: The Dilemmas of Diversity", **Journal of Democracy**, 4(4), 1994, s. 54-68.

Harvey, Brian, Smith, Stephan, & Wilkinson, Barry: "Managers and Corporate Social Policy", (içinde), **Managers and Corporate Social Policy**, Palgrave Macmillan, London, 1984, s. 127-149.

Hauptmann, Emily: "Can Less Be More? Leftist Deliberative Democrats' Critique of Participatory Democracy", **Polity**, 33(3), 2001, s. 397-421.

Held, David: **Models of Democracy**, Polity, 2006.

Heper, Metin: "The Strong State As A Problem For The Consolidation Of Democracy: Turkey And Germany Compared", **Comparative Political Studies**, 25(2), 1992, s. 169-194.

Heper, Metin: "Trials and Tribulations of Democracy in the Third Turkish Republic", (içinde), **Politics in the Third Turkish Republic**, 1994a, s. 231-41.

Heper, Metin: "Transition to Democracy in Turkey: Toward a New Pattern"(içinde), **Politics in the Third Turkish Republic**, M. Heper and A. Evin (eds.), 1994b, s. 13-20.

Heper, Metin: "The Ottoman Legacy And Turkish Politics", **Journal Of International Affairs**, 2000, s. 63-82.

Heper, Metin: "The Justice and Development Party Government and the Military in Turkey", **Turkish Studies**, 6(2), 2005, s. 215-231.

Holsti, Kalevi J., & Holsti, Kalevi Jaokko: **The State, War, and the State of War** (No. 51), Cambridge University Press, 1996.

Horowitz, Donald L.: "Constitutional Design: An Oxymoron?", **Nomos**, 42, 2000, s. 253-284.

Horowitz, Donald L.: **Ethnic Groups in Conflict**, Univ of California Press, 1985.

Horowitz, Donald L.: **A Democratic South Africa?: Constitutional Engineering in a Divided Society** (Vol. 46), Univ of California Press, 1991.

Horowitz, Donald L.: "Democracy in Divided Societies", **Journal of Democracy**, 4(4), 1993, s. 18-38.

Horowitz, Donald L.: "Electoral Systems: A Primer for Decision Makers", **Journal of Democracy**, 14(4), 2003, s. 115-127.

Huntington, Samuel P.: "The Modest Meaning of Democracy", (içinde) **Democracy in the Americas: Stopping the Pendulum**, 1989, s. 11-28.

Huntington, Samuel P.: **The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century** (Vol. 4), Norman: University of Oklahoma Press, 1991.

Iklé, Fred C.: **How Nations Negotiate** (Vol. 630), Praeger, 1967.

Irmak, Selma: "Çıplak Yüz Karşısındakini De Soyar", Alpay, N., & Tahmaz, H. (Eds.): 2015, **Barış Açısını Savunmak: Çözüm Süreci'nde Ne Oldu?**, Metis Yayınları, 2015.

Izady, Mehrdad: **Kurds: A Concise Handbook**, Taylor & Francis, 2015.

İmset, İsmet G.: **PKK: Ayrılıkçı Şiddetin 20 Yılı, 1973-1992**, Turkish Daily News Yayınları, 1993.

James, Michael R.: **Deliberative Democracy and the Plural Polity**, University Press of Kansas, 2004.

Jaramillo, Maria C., & Steiner, Jurg: "Deliberative Transformative Moments: A New Concept as Amendment to the Discourse Quality Index", **Journal of Public Deliberation**, 10(2), 2014.

Kadıoğlu, İ. Aytaç: "Great Effort, Little Help? Peace and Conflict Resolution Organisations in Northern Ireland and Turkey", **Conflict, Security & Development**, 18(3), 2018, s. 207-232.

Kadıoğlu, İ. Aytaç: "The Oslo Talks: Revealing the Turkish Government's Secret Negotiations with the PKK", **Studies in Conflict & Terrorism**, 42(10), 2019, s. 915-933.

Kaldor, Mary: **New and Old Wars: Organised Violence in a Global Era**, John Wiley & Sons, 2013.

Karaveli, Halil M.: **Reconciling Statism with Freedom: Turkey's Kurdish Opening**, Central Asia-Caucasus Institute, Paul H. Nitze School of Advanced International Studies, 2010.

Karpat, Kemal H. (Ed.): **Ottoman Past and Today's Turkey** (Vol. 76). Brill, 2000.

Keyman, E. Fuat: "Rethinking the 'Kurdish Question' in Turkey: Modernity, Citizenship and Democracy", (içinde), **Toward New Democratic Imaginaries-İstanbul Seminars on Islam, Culture and Politics**, Springer, Cham, 2016. S. 75-85.

Kılıçbay, Mehmet A.: "Atatürkçülük ya da Türk Aydınlanması", (içinde), **Türkiye'de Politik Değişim ve Modernleşme**, 2000, s. 233-242.

King, Stephan D.: **Grave New World: The End of Globalization, the Return of History**, Yale University Press, 2018.

Kirisci, Kemal, & Winrow, Gerard: **The Kurdish Question and Turkey**, Frank Cass, 1997.

Kirişçi, Kemal: "The Kurdish Issue in Turkey: Limits of European Union Reform", **South European Society and Politics**, 16(2), 2011, s. 335-349.

Köse, Sezen C.: "Müzakereci Demokrasi Kuramı ve Toplumsal ve Politik Dönüşümün İmkanları: Kürt Açılımı Üzerine Bir İnceleme", **Spectrum: Journal of Global Studies**, 4(2), 2012, s. 89-116.

Kurban, Dilek, Yüksek, D., Yüksek, D., Çelik, A. B., Çelik, A. B., Ünal, T., ... & Aker, A. T.: **Zorunlu Göç ile Yüzleşmek: Türkiye'de Yerinden Edilme Sonrası Vatandaşlığın İnşası**, TESEV Yayınları, 2006, s. 1-299.

Kynga's H. & Vanhanen L.: **Content Analysis** (Finnish). Hoi- totiede 11, 1999, s. 3-12.

Landwehr, Claudia: "Facilitating Deliberation: The Role of Impartial Intermediaries" (içinde), **Deliberative Mini-Publics, Deliberative Mini-Publics: Involving Citizens in the Democratic Process**, 2014, s. 77-92.

Larry, Diamond, Lipset, Seymour M., & Linz, Juan: "Introduction: What Makes for Democracy", **Politics in Developing Countries: Comparing Experiences with Democracy**, 1995, s. 1-66.

Lauri S. & Kynga's Helvi: **Developing Nursing Theories** (Finnish: Hoitotieteen Teorian Kehittäminen), Werner Söderström, Dark Oy, Vantaa, 2005.

Lijphart, Arendt: **The Politics of Accomodation: Pluralism and Democracy in the Netherlands**, University of California Press, 1968.

Lijphart, Arendt: **Democracy in Plural Societies: A Comparative Exploration**, Yale University Press, 1977.

Lijphart, Arendt: "Consociation: The Model and its Applications in Divided Societies", **Political Co-Operation in Divided Societies**, 1982, s. 166-186.

Lijphart, Arendt: "The Wave of Power-sharing Democracy" **The Architecture of Democracy: Constitutional Design, Conflict Management, and Democracy**, 2002, s. 37-54.

Lijphart, Arendt: Constitutional Design for Divided Societies, **Journal of Democracy**, 15(2), 2004, s. 96-109.

Low, Donald A.: **Eclipse of Empire**, Cambridge University Press, 1993.

Lustick, Ian: "Stability in Deeply Divided Societies: Consociationalism Versus Control", **World Politics**, 31(3), 1979, s. 325-344.

Mango, Aandrew: **Ataturk: The Biography Of The Founder Of Modern Turkey**, Abrams, 2002.

Mansbridge, Jane: "Everyday talk in the deliberative system" (içinde), Stephen Macedo (ed.), **Deliberative Politics: Essays on Democracy and Disagreement**, Oxford University Press, 1999.

Mansbridge, Jane, Bohman, et.al.: "The place of self-interest and the role of power in deliberative democracy", **Journal of political philosophy**, 18(1), 2010, s. 64-100.

Mardin, Şerif: **Center-periphery relations: A key to Turkish politics?**, Daedalus, 1973, s. 169-190.

Mayring, Philipp: "Qualitative content analysis", **A companion to qualitative research**, 1, 2004, s. 159-176.

McDowall, David: "The Kurdish question: a historical review", **The Kurds: A contemporary overview**, Routledge, 1992, s. 10-32.

McDowall, David: **Modern history of the Kurds**, IB Tauris, 2003.

McGarry, John, & O'Leary, Brendan: **The Northern Ireland conflict: consociational engagements**, Oxford University Press on Demand, 2004.

Mill, J. Stuart.: **Demokratik Yönetim Üzerine Düşünceler**, Pinhan Yayıncılık 2017.

Mouffe, Chantal: "Deliberative democracy or agonistic pluralism", **Social Research**, 2000, s. 745-758.

Mouffe, Chantal: **The democratic paradox**, London: Verso, 2000.

Munck, Gerardo L.: "Tools for qualitative research", **Rethinking social inquiry: Diverse tools, shared standards**, 2004, s. 105-121.

Nagle, John, & CLANCY, Mary Alice C.: "Constructing A Shared Public Identity In Ethno Nationally Divided Societies: Comparing Consociational And Transformationist Perspectives", **Nations and Nationalism**, 18(1), 2012, s. 78-97.

Norris, Pippa: **Digital Divide: Civic Engagement, Information Poverty, And The Internet Worldwide**, Cambridge University Press, 2001.

O'Connor, Francis, & Baser, Bahar: "Communal Violence And Ethnic Polarization Before And After The 2015 Elections In Turkey: Attacks Against The HDP And The Kurdish Population", **Southeast European and Black Sea Studies**, 18(1), 2018, s. 53-72.

O'FLYNN, IAN.: "Divided Societies And Deliberative Democracy", **British Journal of Political Science**, 37(4), 2007, s. 731-751.

Ok, Ekin: **Are We Becoming More Distant?: Exploring The Nature Of Social Polarization Along Ethnic Lines In The City Of Izmir** (Doctoral dissertation), 2011.

Olson, Robert: "Turkish-Kurdish Relations: A Year of Significant Developments", **Insight Turkey**, 10(3), 2008.

Öğün, Süleyman S.: "Türk Milliyetçiliğinde Hakim Millet Kodunun Dönüşümü", **Türkiye Günlüğü; Milliyetçilik**, (50), 1998, s. 17-37.

Özbudun, Ergun: "Development Of Democratic Government In Turkey: Crises, Interruptions And Reequilibrations", **Perspectives on Democracy in Turkey**, 1998, s. 16.

Özbudun, Ergun: "2001 Anayasa Değişiklikleri Ve Siyasal Reform Önerileri", TESEV Yayınları, 2002.

Özbudun, Ergun: **Anayasalcılık ve Demokrasi**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2015.

Özdağ, Ümit: **Pusu Ve Katliamların Kronolojisi: PKK'nin Gerçekleştirdiği Toplu Katliamlar**, Kripto Kitaplar, 2009.

Page, Benjamin I.: **Who Deliberates?: Mass Media In Modern Democracy**, University of Chicago Press, 1996.

Panbianco, Angelo: **Political Parties: Organization And Power**, Cambridge: Cambridge University Press, 1988.

Parla, Taha: **Kemalist Tek-Parti İdeolojisi Ve CHP'nin Altı Ok'u**, İletişim Yayınları, 1992.

Partisi, Cumhuriyet H.: **Demokratikleşme Raporu: İnsan Hakları Ve Hukuk Devleti: Haziran 2001**, CHP, 2001.

Peace and Ethnic Conflict: **Maryland: Center for International Development and Conflict Management**, Şu linkten ulaşılabilir: <http://www.cidcm.umd.edu/inscr/mar/>, 2005.

Phillips, David L.: **The Kurdish Spring: A New Map of the Middle East**, Routledge, 2017.

Powell, Jonathan, & Öngider, Seyfi: **Teröristlerle Konuşmak: Silahlı Çatışmalar Nasıl Sona Erdirilir**, Aykırı Yayıncılık, 2016.

Pruitt, Dean: "Negotiation With Terrorists", **International Negotiation**, 11(2), 2006, s. 371-394.

Pruitt, Dean: "Back-Channel Communication In The Settlement Of Conflict", **International Negotiation**, 13(1), 2008, s. 37-54.

Pruitt, Dean G.: "Whither ripeness theory: Working Paper No. 25. Fairfax", VA: **Institute for Conflict Analysis and Resolution**, George Mason University, 2005.
Przeworski, Adam: **Democracy and the Market: Political and Economic Reforms in Eastern Europe and Latin America**, Cambridge University Press, 1991.

Rabushka, Alvin, & Shepsle, Kenneth A.: **Politics In Plural Societies**, Redwood City: Stanford University Press, 1972.

Reilly, Benjamin: **Democracy In Divided Societies: Electoral Engineering For Conflict Management**, Cambridge University Press, 2001.

Reilly, Benjamin: "Democracy, Ethnic Fragmentation, And Internal Conflict: Confused Theories, Faulty Data, And The "Crucial Case" Of Papua New Guinea", **International Security**, 25(3), 2001, s. 162-185.

Riker, William H.: **The Art Of Political Manipulation** (Vol. 587), Yale University Press, 1986.

Robins, Philip: "The Overlord State: Turkish Policy and the Kurdish Issue", **International Affairs**, 69(4), 1993, s. 657-676.

Rose, Richard: **Northern Ireland: A Time Of Choice**, Springer, 1976.

Rubin, Jeffrey. Z., & Brown, Bert. R.: "Bargainers as individuals", **The Social Psychology Of Bargaining And Negotiation**, Newyork Academic Press, 1975, s. 157-196.

Sanders, Lynn M.: "Against deliberation", **Political Theory**, 25(3), 1997, s. 347-376.

Saraçoğlu, Cenk: "Türkiye Sağı, AKP ve Kürt Meselesi", İ. Kerestecioğlu ve G. Öztan (Der.), **Türk Sağı: Mitler Fetişler Düşman İmgeleri**, 2014, s. 243-279.

Schumpeter, Joseph: **Capitalism, socialism and democracy** Harper: New York, 1942.

Sisk, Timothy: **Democratization İn South Africa: The Elusive Social Contract**, Princeton University Press, 1995.

Sisk, Timothy D.: "The Violence-Negotiation Nexus: South Africa in Transition and the Politics of Uncertainty", **Negotiation Journal**, 9(1), 1993, s. 77-94.

Sisk, Timothy D.: **Power Sharing And International Mediation In Ethnic Conflicts**, US Institute of Peace Press, 1996.

Stavenhagen, Rodolfo: **Ethnic Conflicts and the Nation-State**, Springer, 1996.

Stedman, Stephen J. : "Spoiler Problems in Peace Processes", **International Security**, 22(2), 2000, s. 5-53.

Steenbergen, Marco R., Bächtiger, Andre, Spörndli, Markus, & Steiner, Jurg: "Measuring political deliberation: A discourse quality index", **Comparative European Politics**, 1(1), 2003, s. 21-48.

Şimşir, Bilal N.: **İngiliz Belgeleriyle Türkiye'de" Kürt sorunu" (1924-1938): Şeyh Sait, Ağrı, ve Dersim Ayaklanmaları**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991.

Tan, Altan: **Kürt Sorunu**, Timas Basım Ticaret San As., 2009.

Taspınar, Omer: **Kurdish Nationalism And Political Islam In Turkey: Kemalist Identity In Transition**, Routledge, 2004.

Tepe, Sultan: "Turkey's AKP: a Model" Muslim-Democratic" Party?", **Journal of Democracy**, 16(3), 2005, s. 69-82.

Timur, Taner: **AKP'nin Önlenebilir Karşı-Devrimi**, Yordam Kitap, 2014.

Tocci, Nathalie: "The Europeanization of Turkey's Kurdish Question", (içinde), **Turkey and the European Union**, Palgrave Macmillan, London, 2006, s. 122-137.

Tunçay, Mete: **TC'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması**, Cem Yayınevi, İstanbul, 1992.

Uçar, Fuat: "Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş Süreci Demokratikleşme Çabalarının Kürt Sorununa Etkisi (1945-1950)", **Electronic Turkish Studies**, 13(16), 2018, s. 269-291.

Ugarrriza, Juan E., & Caluwaerts, Didier. (Eds.): **Democratic Deliberation in Deeply Divided Societies: From Conflict to Common Ground**, Springer, 2014.

Ünal, Mustafa C.: "Is it ripe yet? Resolving Turkey's 30 years of conflict with the PKK", **Turkish Studies**, 17(1), 2016, s. 91-125.

Valadez, Jorge: **Deliberative Democracy, Political Legitimacy, And Self-determination In Multi-cultural Societies**, Routledge, 2001.

Van Bruinessen, M.: "Turkey's Death Squads", **Middle East Report**, (199), 1996, s. 20-23.

Wallensteen, Peter, & Sollenberg, Margareta: "Armed Conflict, 1989-99", **Journal of Peace Research**, 37(5), 2000, s. 635-649.

Wanis-St. John, A.: "Back-channel negotiation: International bargaining in the shadows", **Negotiation Journal**, 22(2), 2006, s. 119-144.

Watts, Nicole F.: "Allies and enemies: pro-Kurdish parties in Turkish politics, 1990-94", **International Journal of Middle East Studies**, 31(4), 1999, s. 631-656.

Watts, Nicole F.: **Activists In Office: Kurdish Politics And Protest In Turkey**, University of Washington Press, 2010.

Yavuz, M. Hakan: "Five stages of the construction of Kurdish nationalism in Turkey", **Nationalism and Ethnic Politics**, 7(3), 2001, s.1-24.

Yavuz, M. Hakan, & Özcan, Nihat A.: "The Kurdish question and Turkey's justice and development party", **Middle East Policy**, 13(1), 2006, s. 102-119.

Yayman, Hüseyin: **Türkiye'nin Kürt Sorunu Hafızası**, Doğan Kitap, 2016.

Yeğen, Mesut: "The Kurdish question in Turkish state discourse", **Journal of Contemporary History**, 34(4), 1999, s. 555-568.

Yeğen, Mesut: "The Kurdish peace process in Turkey: Genesis, evolution and prospects", **Global Turkey in Europe III**, 2015, s. 157.

YEĞEN, Mesut S.: "The Kurdish question in Turkey: denial to recognition", (içinde): **Nationalisms and Politics in Turkey**, Routledge, 2010, s. 87-104.

Yin, R. (2003). K.: 2003, **Case study research: Design and methods**. Sage Publications, Inc, 5, 11.

Young, Iris M.: "Activist challenges to deliberative democracy", **Political theory**, 29(5), 2001, s. 670-690.

Zartman, I. William: "Ripeness: The hurting stalemate and beyond", **International Conflict Resolution After The Cold War**, National Academic Press, 2000, s. 225-250.

Zartman, I. William, & Alfredson, Tanya: "Negotiating with terrorists and the tactical question", (içinde), **William Zartman: A Pioneer in Conflict Management and Area Studies**, Springer, Cham, 2019, s. 195-223.

Zeydanlıoğlu, Welat: “The white Turkish man’s burden: Orientalism, Kemalism and the Kurds in Turkey”, **Neo-colonial mentalities in contemporary Europe**, 4(2), 2008, s. 155-174.

Yararlanılan Online Kaynaklar ve Gazeteler

Sabah Gazetesi, (17.12.2009)
https://www.sabah.com.tr/siyaset/2009/12/17/basbakanin_2005te_diyarbakirdaki_konusmasi Erişim Tarihi: 02.09.2019

Sabah Gazetesi, 9.8.2009)
https://www.sabah.com.tr/gundem/2009/08/09/kurt_realitesini_taniyorum, Erişim tarihi: 23.09.2019

Milliyet Gazetesi, (21.03.2013), <http://www.milliyet.com.tr/yazarlar/mehmet-tezkan/kanli-nevruz-dan-bu-nevruz-a-1683030/> Erişim Tarihi (03.06.2019).

Takvim Gazetesi, (09.09.2016), <https://www.takvim.com.tr/galeri/turkiye/iste-pkknin-il-il-yil-yil-yaptigi-katliamlar/11> Erişim Tarihi (03.06.2019).

Hürriyet Gazetesi, (11.03.2000), <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/hocayi-yakan-sozler-39139244> Erişim Tarihi: (25.09.2019).

Takvim Gazetesi, (07.03.2019),
<https://www.takvim.com.tr/guncel/2019/03/07/baskan-recep-tayyip-erdogan-hapse-girmesine-neden-olan-ziya-gokalpin-asker-duasi-siirini-yeniden-okudu> Erişim Tarihi: (27.09.2019).

Milliyet Gazetesi, (24.06.2003), <http://www.milliyet.com.tr/yazarlar/hasan-cemal/turkiye-abye-daha-yakin-314272> Erişim Tarihi: (15.07.2019).

Hürriyet Gazetesi, (25.08.2008),
<http://www.hurriyet.com.tr/gundem/ergenekon-davasi-kurtleri-de-boldu-9738606> Erişim Tarihi: (29.09.2019).

Avrupa Birliği Başkanlığı, (06.05.2008), <https://www.ab.gov.tr/p.php?e=41663> Erişim Tarihi: (29.09.2019).

Haberler.com, (03.04.2007), <https://www.haberler.com/sakin-hacumbaskani-adayi-olma-haberi/> Erişim Tarihi: (29.09.2019).

Yeni Asır Gazetesi, (25.07.2014),
<https://www.yeniasir.com.tr/politika/2014/07/25/abdullah-gul-tum-engelleri-asarak-cumhurbaskani-oluyor> Erişim Tarihi: (29.09.2019).

Yenişafak Gazetesi, (16.03.2017), <https://www.yenisafak.com/secim-2007> Erişim Tarihi: (29.09.2019).

Milliyet Gazetesi, (12.04.2008), <http://www.milliyet.com.tr/siyaset/orgeneral-basbug-un-mesaji-barroso-ya-mi-516086> Erişim Tarihi: (29.09.2019).

Vatan Gazetesi, (22.03.2005), <http://www.gazetevatan.com/-sozde-vatandas--49748-gundem/> Erişim Tarihi: (29.09.2019).

Bianet, (03.09.2008), <https://m.bianet.org/bianet/siyaset/110602-erdogan-hakkari-de-acilista-protestocular-sokaktaydi> Erişim Tarihi: (30.09.2019).

Bianet, (06.05.2013), <https://m.bianet.org/bianet/siyaset/146405-stk-lar-cekilme-surecini-izleme-komisyonu-kurdu> Erişim Tarihi: (06.06.2020).

BBC,(10.08.2005),http://www.bbc.co.uk/turkish/news/story/2005/08/printable/050810_erdogankurds.shtml Erişim Tarihi: (02.10.2019).

İçişleri Bakanlığı, <https://www.icisleri.gov.tr/illeridaresi/k-ye-d-n-s-ve-rehabilitasyon-projesi-kdrp-> Erişim Tarihi: (02.10.2019).

Hürriyet, (05.09.2007), <http://www.hurriyet.com.tr/erdogan-baydemir-galibi-olmayacak-kavgaya-davetiye-7221070> Erişim Tarihi: (02.10.2019).

Milliyet, (29.03.2010), <http://www.milliyet.com.tr/gundem/bu-madde-tas-atmayani-da-yakar-1217598> Erişim Tarihi: (02.10.2019).

Milliyet, (06.10.2008), <http://www.milliyet.com.tr/gundem/dtpli-tugluk-roj-tvde-aktutun-karakoluna-saldiriyi-degerlendirdi-999482> Erişim Tarihi: (03.10.2019).

Hürriyet, (21.10.2008), <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/dtpden-sok-eden-aciklama-10173459> Erişim Tarihi: (03.10.2019).

Hürriyet, (20.10.2008), <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/kepenk-ofkesi-10166511> Erişim Tarihi: (03.10.2019).

Hürriyet, (01.01.2009), <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/trtnin-kurtcekanali-trt-6-yayina-basladi-10683296> Erişim Tarihi: (04.10.2019).

NTV, (10.03.2009), <https://www.ntv.com.tr/turkiye/gul-yeni-bir-cag-acilabilir>, Erişim Tarihi: (10.10.2019).

Vatan, (28.08.2009), <http://www.gazetevatan.com/ekonomist-ten-ilginc-yorum-256353-dunya/> Erişim Tarihi: (11.10.2019).

CNN,(09.05.2009),<https://www.cnnturk.com/2009/turkiye/05/09/kurt.sorunu.tu-rkiyenin.birinci.sorunudur/525828.0/index.html> Erişim Tarihi: (11.10.2019).

NTV, (31.08.2009), <https://www.ntv.com.tr/turkiye/besir-atalay-kurt-acilimini-anlatti,2wBLWE-XAkefQ2uRDbxbdg> Erişim Tarihi: (11.10.2019).

Milliyet, (05.05.2009), <http://www.milliyet.com.tr/siyaset/karayilan-baris-umudumuz-var-1090917> Erişim Tarihi: (11.10.2019).

Hürriyet, (03.08.2009), <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/devlet-bahceli-nin-12-kotu-adami-12200273> Erişim Tarihi: (11.10.2019).

Radikal, (03.01.2009),<http://www.radikal.com.tr/yazarlar/oral-calislar/deniz-baykal-ve-kurtce-televizyon-915326/> Erişim Tarihi: (11.10.2019).

BBC,(05.08.2009),https://www.bbc.com/turkce/haberler/2009/08/090805_erdogan_turk Erişim Tarihi: (11.10.2019).

Yeniçağ, (12.07.2010), <https://www.yenicaggazetesi.com.tr/yol-kazasi-aciklamasina-tepki-yagdi-37391h.htm> Erişim Tarihi: (13.10.2019).

CNN Türk, (12.07.2010), <https://www.cnnturk.com/2010/turkiye/07/12/atalay.habur.yol.kazasi/582961.0/index.html> Erişim Tarihi: (13.10.2019).

Sabah,(15.12.2009),https://www.sabah.com.tr/siyaset/2009/12/15/inadina_acilim Erişim Tarihi: (13.10.2019).

Milliyet, (15.12.2009), <http://www.milliyet.com.tr/yazarlar/fikret-bila/cicek-batasuna-dedigi-icin-mi-dtp-kapatildi-1173938> Erişim Tarihi: (13.10.2019).

BBC,(23.03.2013)https://www.bbc.com/turkce/haberler/2013/03/130323_pkk_ateskes_ilan_etti Erişim Tarihi: (13.10.2019).

Hürriyet, (18.04.2014), <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/mit-kanunu-meclisten-gecti-26244381> Erişim Tarihi: (13.10.2019).

Hürriyet, (10.01.2013), <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/pariste-uc-pkkli-kadina-sok-suikast-22329728> Erişim Tarihi: (13.10.2019).

Sözcü, (11.01.2013), <https://www.sozcu.com.tr/2013/yazarlar/mehmet-turker/tayyipin-pkk-ile-dansi-183776/> Erişim Tarihi (13.10.2019).

Türkiye, (11.01.2013), <https://m.turkiyegazetesi.com.tr/gundem/31247.aspx> Erişim Tarihi (13.10.2019).

Haberler.com, (11.07.2013), <https://www.haberler.com/karayilan-bayik-degisikligi-ne-anlama-geliyor-4820909-haberi/> Erişim Tarihi: (14.10.2019).

Haber Türk, (28.12.2012), <https://www.haberturk.com/gundem/haber/807198-imraliyla-gorusuyoruz> Erişim Tarihi: (14.10.2019).

BBC,(03.03.2013),https://www.bbc.com/turkce/haberler/2013/01/130103_turkey_talks.shtml Erişim Tarihi: (14.10.2019).

AlJazeera, (24.03.2013), <http://www.aljazeera.com.tr/haber/anadilde-savunma-tbmmden-gecti> Erişim Tarihi: (14.10.2019).

Milliyet, (12.02.2013), <http://www.milliyet.com.tr/siyaset/teroru-bitirmek-icin-basbakan-zehir-bile-icer-1667676> Erişim Tarihi: (15.10.2019).

SETAV, (ŞUBAT, 2014), http://file.setav.org/Files/Pdf/20140219182232_2013te-siyaset-pdf.pdf Erişim Tarihi: (15.10.2019).

Milliyet, (04.03.2013), <http://www.milliyet.com.tr/siyaset/iste-imrali-daki-gorusmenin-tutanaklari-basarisizlikta-ben-yokum-1674358> Erişim Tarihi: (15.10.2019).

NTV, (01.03.2013), <https://www.ntv.com.tr/turkiye/basbakanin-basdanismani-acik-bir-sabotaj,WaIts WTXL02vZ0SKywsKBQ> Erişim Tarihi: (15.10.2019).

NTV, (07.03.2013), <https://www.ntv.com.tr/turkiye/sizdirani-aciklayin-yoksa-bizaciklariz,NCeGeOvgUkS9-cx7oKUPTw> Erişim Tarihi: (15.10.2019).

AlJazeera, (21.03.2015), <http://www.aljazeera.com.tr/haber/ocalanin-mektubunun-tam-metni> Erişim Tarihi: (15.10.2019).

Cumhuriyet,(04.04.2013),http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/diger/413650/Basbakan_akil_insanlar_a_seslendi.html Erişim Tarihi: (15.10.2019).

Haber Türk, (03.12.2013), <https://www.haberturk.com/gundem/haber/899853-olecek-ilk-cocuk-sizinki-olabilir> Erişim Tarihi: (15.10.2019).

Sabah, (11.04.2013), <https://www.sabah.com.tr/gundem/2013/04/11/4-yargi-paketi-meclisten-gecti> Erişim Tarihi: (15.10.2019).

Hürriyet, (28.09.2013), <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/kisanak-paketten-kabak-cikacak-24807491> Erişim Tarihi: (15.10.2019).

Yenişafak, (30.09.2013), <https://www.yenisafak.com/gundem/iste-demokratiklesme-paketinin-tam-metni-569627> Erişim Tarihi: (15.10.2019).

AlJazeera, 15.03.2014), <http://www.aljazeera.com.tr/haber/kandil-imrali-catlagi> Erişim Tarihi: (15.10.2019).

Hürriyet, (22.03.2014), <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/ocalanin-mektubu-okundu-26054476> Erişim tarihi: (15.10.2019).

Sabah, (26.06.2014), <https://www.sabah.com.tr/gundem/2014/06/26/yeni-cozum-paketi-tbmmde> Erişim Tarihi: (15.10.2019).

AlJazeera, (01.10.2014), <http://www.aljazeera.com.tr/haber/cozum-surecine-ozel-kurul-geliyor> Erişim Tarihi: (15.10.2019).

AlJazeera, (20.11.2014), <http://www.aljazeera.com.tr/haber/surecte-adimlar-hizlaniyor> Erişim Tarihi: (16.10.2019).

CNN Türk,(10.12.2014), <https://www.cnnturk.com/haber/turkiye/buldan-kck-ocalanin-hazirladigi-taslagi-kabul-etti> Erişim Tarihi: (16.10.2019).

Yenişafak, (19.12.2014), <https://www.yenisafak.com/gundem/arinc-hdp-kurtlerin-zoraki-tercihidir-2049904> Erişim Tarihi: (16.10.2019).

Youtube, (29.12.2014), <https://www.youtube.com/watch?v=H6frVDpQUfA> Erişim Tarihi: (16.10.2019).

AlJazeera, (01.01.2015), <http://www.aljazeera.com.tr/gorus/cizreden-bir-ders-cikar-mi> Erişim Tarihi: (16.10.2019).

Star, (15.12.2014), <https://www.star.com.tr/yazar/taslagin-muhatabi-devlet-degil-kandil-yazi-980745/> Erişim Tarihi: (16.10.2019).

Hürriyet, (13.03.2008), <http://www.hurriyet.com.tr/dunya/erdogan-guneydoguya-12-milyar-yatirim-yapacagiz-8442436> Erişim Tarihi: (29.10.2019).

Milliyet, (05.08.2009), <http://www.milliyet.com.tr/siyaset/turkiye-yi-cozmeyelim-1124944> Erişim Tarihi: (30.10.2019).

Mynet, (27.10.2009), <https://www.mynet.com/baykal-pkk-dtp-ocalan-iktidar-isbirligi-110100477152> Erişim Tarihi: (30.10.2019).

Bir Gün, (21.08.2009), <https://www.birgun.net/haber/bahceli-nin-ofke-acilimi-suruyor-47853> Erişim Tarihi: (30.10.2019).

<https://t24.com.tr/haber/1999dan-bu-yana-dogu-ve-guneydogu-anadoluda-oylar-nasil-dagildi,255658> Erişim Tarihi: 12.11.2019.

T24, (10.04.2014), <https://t24.com.tr/haber/kurt-sorununda-tarihi-firsat-tartismasi,47622> Erişim Tarihi: (15.11.2019).

Vatan, (16.07.2009), <http://www.gazetevatan.com/rusen-cakir-249206-yazar-yazisi-kurt-sorununun-cozumunde-tarihi-firsatta-ilk-start-verilmek-uzere/> Erişim Tarihi: (15.11.2019).

T24, (18.05.2009), <https://t24.com.tr/haber/gul-tarihi-firsati-samda-acikladi,48774> Erişim Tarihi: (16.11.2019).

Daily News, (22.10.2015), <http://www.hurriyetdailynews.com/chp-reveals-documents-of-collapsed-pkk-govt-talks--90207> Erişim Tarihi: (16.11.2019).

Türkiye, (02.02.2015), <https://www.turkiyegazetesi.com.tr/yazarlar/yildiray-ogur/584624.aspx> Erişim Tarihi: (16.11.2019).

Radikal, (10.02.2016), <http://www.radikal.com.tr/yazarlar/ezgi-basaran/oslo-cozum-sureci-ve-hepimizin-bilmesi-gerekenler-1507850/> Erişim Tarihi: (16.11.2019).

<https://140journos.com/eski-mit-müsteşarı-emre-taner-darbe-girişimini-arastırma-komisyonunda-dinlendi-3ee11baf957d> Erişim Tarihi: (16.11.2019).

<https://sendika63.org/2010/10/murat-karayilan-roportajlari-ertugrul-mavioglu-radikal-47420/> Erişim Tarihi: (27.11.2019).

Haberler.com, (14.03.2010), <https://www.haberler.com/pkk-silah-birakmaya-hazir-haberi/> Erişim Tarihi: (27.11.2019).

CNN Türk, (22.12.2017), <https://www.cnnturk.com/turkiye/iste-2005-2017-arasinda-sehit-verilenlerin-ve-gazilerin-sayisi> Erişim Tarihi: (03.12.2019).

T24, (28.08.2012), <https://t24.com.tr/haber/demirtas-400-kilometre-pkknin-denetiminde,211833> Erişim Tarihi: (03.12.2019).

T24, (26.11.2012), <https://t24.com.tr/haber/cengiz-candar-ortadoguda-sinirlar-degisecek-turkiye-de-buna-dahil,218234> Erişim Tarihi: (04.12.2019).

NTV, (31.08.2009), <https://www.ntv.com.tr/turkiye/besir-atalay-kurt-acilimini-anlattı,2wBLWE-XAkefQ2uRDbxbdg> Erişim Tarihi: (06.12.2019).

Dünya Bülteni, (19.08.2009), <https://www.dunyabulteni.net/arsiv/hukumet-ocalan-muhatabimiz-degil-h86793.html> Erişim Tarihi: 06.12.2009).

Bir Gün, (28.08.2009), <https://www.birgun.net/haber/pkk-ile-muzakere-etmeden-nasil-silah-biraktirirsiniz-47979> Erişim Tarihi: (06.12.2019).

Marmara Yerel Haber, (05.03.2013), <http://m.marmarayelhaber.com/ihsan-DAGI/14203-Neden-tek-muhatap-Ocalan> Erişim Tarihi: (07.12.2019).

Yeni Çağ, (11.12.2010), <https://www.yenicaggazetesi.com.tr/erdogan-bdpye-catti-43571h.htm> Erişim Tarihi: (07.12.2019).

Radikal, (01.08.2009), <http://www.radikal.com.tr/yazarlar/oral-calilar/sorunsuz-kurtler-sorunlu-kurtler-947645/> Erişim Tarihi: (07.12.2019).

AlJazeera, (02.01.2013), <http://www.aljazeera.com.tr/haber/turkiyenin-muhatabi-ocalan> Erişim Tarihi: (07.12.2019).

NTV, (23.03.2012), <https://www.ntv.com.tr/turkiye/bdpye-terorle-mucadele-mesaji,K0GkbrBgCUOdOgXeLcLwtw> Erişim Tarihi: (08.12.2019).

Cumhuriyet,(27.03.2012),<http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/diger/330580/bolum/23/video.html> Erişim Tarihi: (08.12.2019).

İnternet Haber, (06.01.2013), <https://www.internethaber.com/tugluk-pkk-ile-de-gorusulsun-dedi-491969h.htm> Erişim Tarihi: (08.12.2019).

Cumhuriyet,(03.04.2013),<http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/diger/413404/C-HP-den-akil-insanlar-a-ilk-tepki.html> Erişim Tarihi: (09.12.2019).

Cumhuriyet,(03.04.2013),<http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/diger/413416/Akil-insanlar-Damat-Ferit-heyetinin-AKP-subesi-gibi-.html> Erişim Tarihi: (09.12.2019)

Dünya, (20.09.2012), <https://www.dunya.com/gundem/mhp-olmasaydi-oslo-gorusmeleri-meclis039te-yapilirdi-haberi-185784> Erişim Tarihi: (11.12.2019).

Akşam, (19.10.2014), <https://www.aksam.com.tr/siyaset/davutoglu-akil-insanlar-heyetine-hitap-etti/haber-346796> Erişim Tarihi: (12.12.2019)

AlJazeera, (24.10.2014), <http://www.aljazeera.com.tr/al-jazeera-ozel/ocalan-ne-istiyor> Erişim Tarihi: (12.12.2019).

T24, (24.12.2014), <https://t24.com.tr/yazarlar/cetin-ceko/made-in-turkey-millimuzakere-milli-goz,10886> Erişim Tarihi: (12.12.2014).

Milliyet, (19.12.2014), <http://www.milliyet.com.tr/gundem/cemil-bayik-hic-kimse-bizi-daglardan-indiremez-1986747> Erişim Tarihi: (12.12.2019).

Sabah, (14.11.2009), <https://www.sabah.com.tr/siyaset/2009/11/14/iste-demokratik-acilimin-yol-haritasi> Erişim Tarihi: (14.12.2019).

Akşam, (22.03.2013), <https://www.aksam.com.tr/siyaset/iste-ocalanin-mektubu/haber-179573> Erişim Tarihi: (14.12.2019).

Milliyet, (27.06.2013), <http://www.milliyet.com.tr/gundem/pkk-nin-sadece-yuzde-15-i-cikti-1728556> Erişim Tarihi: (14.12.2019).

BBC,(09.09.2013),https://www.bbc.com/turkce/haberler/2013/09/130909_pkk_update Erişim Tarihi: (14.12.2019).

Evrensel, (02.04.2013), <https://www.evrensel.net/haber/53158/bayik-yasal-guvence-olmazsa-cekilmeyiz> Erişim Tarihi: (15.12.2019).

Hürriyet, (11.08.2015), <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/kckdan-aciklama-tahkim-edilmis-ateskes-29778936> Erişim Tarihi: (15.12.2019).

YouTube, (19.08.2015), <https://www.youtube.com/watch?v=5o3l-WmXy0A> Erişim Tarihi: (15.12.2019).

YouTube,(13.11.2009),<https://www.youtube.com/watch?v=X0DqZdUjToc&list=PL170C595AFA02F791> Erişim Tarihi: (16.12.2019).

T24, (23.08.2013), <https://t24.com.tr/haber/anayasa-uzlasma-komisyonunda-kurtler-millet-mi-tartismasi,237679> Erişim Tarihi: (16.12.2019).

Ulusal, (27.04.2014), <https://www.ulusal.com.tr/gundem/ocalandan-kritik-mesaj-h26755.html> Erişim Tarihi: (16.12.2019).

Hürriyet, (12.04.2014), <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/kisanak-diyarbakirda-cikan-petrolde-pay-istiyoruz-26206998> Erişim Tarihi: (16.12.2019).

BBC,(03.03.2011),https://www.bbc.com/turkce/haberler/2011/03/110303_ocalan_road_map Erişim Tarihi: (16.12.2019).

Vatan, (19.09.2012), <http://www.gazetevatan.com/oslo-belgeleri-aciklandi-481714-siyaset/> Erişim Tarihi: (16.12.2019).

Dünya Bülteni, (19.05.2015), <https://www.dunyabulteni.net/guncel/kandilden-donen-heyet-pkknin-sartlarini-acikladi-h330284.html> Erişim Tarihi: (16.12.2019).

Türkiye, (23.03.2015), <https://www.turkiyegazetesi.com.tr/yazarlar/yildiray-ogur/585394.aspx> Dağlar, İnsanlar, Hatta Ölüm Bile Yorulduysa, Erişim Tarihi: (16.12.2019).

Radikal, (23.07.2009). <http://www.radikal.com.tr/turkiye/diyarbakir-ticaret-ve-sanayi-odasi-baskani-ensarioglu-946354/> Erişim Tarihi: (31.12.2019).

Milliyet, (23.11.2007). <http://www.milliyet.com.tr/siyaset/dtp-pkkyla-arasina-mesafe-koymali-224337> Erişim Tarihi: (31.12.1019).

NTV, (23.12.2009). <https://www.ntv.com.tr/turkiye/akpden-demokratik-acilim-kitabi,Zm5fvuqVkUmgyWVprjK4MA> Erişim Tarihi: (02.01.2020).

SETA, <https://www.setav.org/turkiyenin-kurt-sorunu-algisi-2/> Erişim Tarihi: (02.01.2020).

Habertürk, (04.11.2009). <https://www.haberturk.com/gundem/haber/184101-demokratik-acilim-sureci-oylari-nasil-etkiledi> Erişim Tarihi: (02.01.2020).

Düzce Yerel Haber, (03.11.2014). <http://www.duzceyerelhaber.com/roportaj-haberleri/32574-Cengiz-Algan-Barisa-Bak-Platformunu-kuruyoruz#.XhBTdC37m9Y> Erişim Tarihi: (04.01.2020).

Hürriyet, (30.04.2013). <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/amasyada-akil-insan-toplantisinda-gerginlik-23172810> Erişim Tarihi: (04.01.2020).

Sabah, (25.07.2013). <https://www.sabah.com.tr/gundem/2013/7/25/ak-partinin-cozum-sureci-anketi> Erişim Tarihi: (05.01.2020).

EKLER

EK 1: MÜLAKAT LİSTESİ

İndeks	Mülakat Yapılan Kişinin Konumu	Mülakat Tarihi	Mülakat Yeri
1	CHP Milletvekili	20.03.2018	Ankara
2	Eskiden AK Parti Dış İşleri Bakanı ve Milletvekili	29.03.2018	Ankara
3	Cumhurbaşkanı Başdanışmanı	30.03.2018	Ankara
4	Akil İnsanlar Heyeti Üyesi, Eski AK Parti Milletvekili	03.04.2018	Ankara
5	Eskiden HDP milletvekili, gazeteci-yazar	10.04.2018	Ankara
6	Eskiden Başbakan Başdanışmanı, gazeteci yazar	16.04.2018	Ankara
7	Akil İnsanlar Heyeti Üyesi, Anayasa Hukuku Profesörü	17.04.2018	Ankara
8	Gazeteci -yazar	19.04.2018	İstanbul
9	Eskiden MHP milletvekili	03.05.2018	Ankara
10	Eskiden HDP Eş Genel Başkan Yardımcısı ve Milletvekili	11.05.2018	Ankara
11	Akademisyen, Gazeteci-yazar	24.06.2019	Ordu
12	Akademisyen	26.06.2019	Ankara
13	Akademisyen	27.06.2019	Ankara
14	Akil İnsanlar Heyeti Üyesi, Akademisyen, Gazeteci Yazar	30.06.2019	Ankara
15	Akademisyen	19.07.2019	İstanbul
16	Akil İnsanlar Heyeti Üyesi, eski AK Parti Milletvekili	25.07.2019	Ankara
17	Akil İnsanlar Heyeti Üyesi, MAZLUMDER Başkanı, eski AK Parti Milletvekili	25.07.2019	Ankara
18	Eski AK Parti Milletvekili	25.07.2019	Ankara
19	Akil İnsanlar Heyeti Üyesi, Akademisyen	27.07.2019	Ankara
20	Akademisyen, Eskiden Gazeteci yazar	31.10. 2019	Ankara

EK 2: ÖRNEK MÜLAKAT SORULARI

Soru Genel: ilk etapta çatışan tarafları müzakere masasına oturtan şey neydi? Bu süreç neden başladı?

Soru 1: Grupların oturup konuşmaları için hangi teşvikler sağlandı? Gruplar arasındaki müzakereleri kolaylaştırmak için nasıl hazırlıklar yapıldı? Ya da herhangi bir hazırlık yapıldı mı?

Soru 2: Türkiye'deki Kürtler, çözüm süreciyle nasıl bir konum elde ettiler ve bunun bölgesel yansımaları nasıl oldu?

Soru 3: Kürtler müzakere masasında hükümet karşısında yeterince temsil edilebildiklerini düşünüyorlar mı? Ya da siz bu konuda ne düşünüyorsunuz?

Soru 4: Bölge halkı süreç hakkında yeterli bilgiye sahip miydi? Süreç halka yeterince anlatılabildi mi? Bölge halkına süreci anlatabilmek için ne gibi çalışmalar yapıldı. Hükümet dışı aktörler (STK'lar) halka sürecin anlatılmasında ne gibi roller oynadı?

Soru 5: Çözüm sürecini bitiren, müzakereden çatışmaya götüren sebepler nelerdi? Müzakere tam olarak hangi noktada çatışmaya evrildi?

Soru 6: Bölge halkı müzakere masasının devrilmesinden kimi sorumlu görüyor?

Soru 7: Müzakere masası sonrası sürece baktığımızda, müzakereler etnik gruplar arasındaki bölünmeyi azalttı mı yoksa daha da mı belirgin kıldı?

Soru 8: Sizce süreçteki aktör seçimi doğru muydu?

Soru 9: Akil İnsanlar alana çıktığında ne gibi sorunlarla karşılaştı?

Soru 10: 7 Haziran 2015 seçimleri sonrası YDGH'nin bölgede gerçekleştirdiği eylemlere Kürt halkı nasıl tepki verdi?

EK 3: KRONOLOJİ ÇALIŞMASI¹

Müzakerelere Hazırlık Aşaması:

15 şubat 1999 : Öcalan yakalanarak Türkiye'ye getirildi

21 Mart 1999: Ülke genelinde Newroz etkinlikleri yasaklandı.

18 Nisan 1999: Ana akım Kürt hareketinin yerel yönetim deneyimi başladı. DEP'in yerine kurulan Halkın Demokratik Partisi (HADEP), Diyarbakır, Mardin, Batman, Ağrı, Van ve Hakkari şehirlerinin de içinde bulunduğu 36 belediye de seçimleri kazandı.

31 Mayıs 1999: Öcalan'ın yargılanmasına başlandı. Öcalan "Demokratik Cumhuriyet Tezi" ekseninde Kürt meselesinin Türkiye'nin sınırları içerisinde siyasi çözümü için devlete, PKK'ya ve kamuoyuna çağrı yaptı.

29 Haziran 1999: Öcalan'a idam cezası verildi.

2 Ağustos 1999: Öcalan siyasi çözüme şans vermek için PKK silahlı militanlarını sınır dışına çekmeye çağırdı.

25 Ağustos 1999: PKK Öcalan'ın çağrısına olumlu yanıt verdi. Silahlı militanlarını sınır dışına çekmeye başladı.

26 Ağustos 1999: Etkin pişmanlık kanunu kabul edildi. Ancak örgüt tarafından yeterli bulunmadı.

1 Ekim 1999: İyi niyet gösterisi olarak dağda bulunan bir grup PKK üyesi "Barış Grubu" adıyla Türkiye'ye geldi ve silahlarını teslim etti.

29 Ekim 1999: Avrupa'da bulunan bir grup PKK militanı "İkinci Barış Grubu" adıyla Türkiye'ye geldi ve teslim oldu.

11 Aralık 1999: Türkiye'nin AB adaylığı onaylanarak, Katılım Ortaklığı Belgesi hazırlanmasına karar verildi.

21 Mart 2000: Uzun yıllar yasaklanan newroz gösterilerine izin verildi.

¹ Kronoloji çalışması hazırlanırken büyük ölçüde CNN Türk tarafından yayınlanan ve <https://www.cnnturk.com/fotogaleri/turkiye/baslangictan-bugune-gun-gun-cozum-sureci> linkinden ulaşılabilen "Başlangıçtan Bu Güne Gün Gün Çözüm Süreci" isimli çalışmadan ve Cuma Çiçek tarafından yazılan "Süreç": Kürt Çatışması ve Çözüm Arayışları kitabından hazırlanmıştır. Ayrıntılı bilgi için bakınız: Cuma Çiçek, "Süreç": Kürt Çatışması ve Çözüm Arayışları, İletişim Yayınları, 2018.

19 Şubat 2002: AB üyelik sürecinde hazırlanan Birinci Uyum Paketi yürürlüğe girdi. Yapılan düzenlemeyle ifade özgürlüğünün genişletilmesi, gözaltı sürelerinin indirilmesi, tutuklu ve hükümlü haklarının korunmasının güçlendirilmesi için Türk ceza kanunu, Terörle Mücadele kanunu, Devlet Güvenlik Mahkemelerinin Kuruluşu ve Yargılanması Hakkında Kanun ve Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu'nda değişiklikler yapıldı.

9 Nisan 2002: Yürürlüğe giren İkinci Uyum Paketi ile Basın Kanunu, Siyasi Partiler Kanunu, Dernekler Kanunu, Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu, Devlet Memurları Kanunu, Devlet Güvenlik Mahkemelerinin Kuruluşu ve Yargılama Usulleri Hakkında Kanun ile, Jandarma Teşkilat görev ve yetkileri hakkında kanun ve il idaresi kanununda değişiklikler yapıldı.

4 Nisan 2002: PKK kendini feshederek, yerini Kürdistan Özgürlük ve Demokrasi Kongresi'ne bıraktı (KADEK).

2 Mayıs 2002: AB, PKK yı terörist listesine dahil etti.

9 Ağustos 2002: AB uyum süreci kapsamında Üçüncü Uyum Paketi kabul edildi. Savaş ve yakın savaş halleri dışında idam cezası kaldırıldı. TRT 3'te haftada 2 saati ve günde 45 dakikayı aşmamak kaydıyla Kürtçe yayının önü açıldı. Ayrıca Kürtçe'nin öğretileceği özel kursların açılmasına izin verildi.

3 Kasım 2002: AKP, seçimlerde %34,42 oy alarak tek başına hükümet kurma hakkı kazandı.

30 Kasım 2002: 1987 yılından beri yürürlükte olan OHAL AK Parti hükümeti tarafından kaldırıldı.

11 Ocak 2003: dördüncü uyum paketi yürürlüğe girdi.

4 Şubat 2003: Beşinci uyum paketinin yürürlüğe girmesiyle birlikte dernek kurma özgürlüğü hakkında düzenlemelerle değişiklikler yapıldı.

13 Mart 2003: HADEP Anayasa Mahkemesi tarafından PKK'ya yardım ve yataklık ettiği ve yasadışı eylemlerin odağı haline geldiği gerekçesiyle oy birliği ile kapatıldı.

20 Mart 2003: ABD ve Birleşik Krallık öncülüğünde kurulan Çok uluslu Koalisyon Kuvvetleri Irak'a müdahale etti.

2 Temmuz 2003: Öcalan avukatları aracılığıyla demokratik ve kültürel reformlar, köy koruculuğu ve, paramiliter yapıların dağıtılması, yerel yönetimlerin güçlendirilmesi,

geçmişle yüzleşme ve hakikatlerin araştırılması, bölgesel sosyo ekonomik kalkınma ve genel af gibi hususları içeren 10 maddelik çözüm önerisi sundu.

19 Temmuz 2003: AB üyelik süreci kapsamında Altıncı Uyum Paketi yürürlüğe girdi. Bu çerçevede, Radyo ve Televizyonların Kuruluş ve Yayınları Hakkındaki Kanun'da yapılan değişikliklerle Türk vatandaşlarının günlük yaşamda kullandıkları farklı dil ve lehçelerde yayın yapılması imkanı hem kamu hem de özel radyo televizyonlar için yasal güvenceye alındı. Ayrıca, terörle mücadele kanunda önemli değişikliklere gidilerek, terör suçunun oluşmasında cebir ve şiddet şartı getirildi. Düşünce ve ifade özgürlüğünü sınırlandıran 8. Madde yürürlükten kaldırıldı.

7 Ağustos 2003: düşünce ve ifade özgürlüklerini genişleten 7.uyum paketi yürürlüğe girdi.

11 Kasım 2003: KADEK kendini fashettiğini duyurdu. Yerini Kürdistan Halk Kongresine (Kongra- Gel) bıraktı.

28 Mart 2004: Yerel seçimlerde DEHAP büyük başarı elde etti.

1 Haziran 2004: Kongra- Gel "pasif savunmadan aktif meşru savunmaya" geçtiğini duyurdu. Böylece Öcalan'ın yakalanması ile başlayan ve beş yıllık çatışmasızlığı içeren "İmralı süreci" sona erdi.

14 Temmuz 2004: Sekizinci Uyum Paketi çerçevesinde ölüm cezası savaş dahil her koşulda kaldırıldı.

17 Aralık 2004: Brüksel Zirvesi'nde Türkiye'nin siyasi kriterleri yeterli ölçüde karşıladığı belirtilerek 3 ekim 2005 tarihinde AB üyelik müzakerelerinin başlamasına karar verildi.

21 Mart 2005: Kongra- Gel, KKK'nin (Koma Komelen Kürdistane- Kürdistan Topluluklar Birliği) kurulduğunu duyurdu. Yei yapıda KKK örgütün en üst çatısı haline gelirken, Kongra-Gel bir tür yasama organı olan meclise dönüştü.

21 Mart 2005: Mersin'de newroz kutlamaları sırasında bayrak yakma provokasyonu sonucunda ülke genelinde linç kampanyaları başlatıldı.

12 Ağustos 2005: Dönemin başbakanı Erdoğan, Diyarbakır'da yaptığı konuşmada devletin geçmişte yaptığı hataları kabul ederek Kürt meselesini demokrasi, vatandaşlık hukuku ve refahla çözeceklerini ifade etti.

19 Ağustos 2005: Kongra-Gel yaptığı açıklamada bir aylık eylemsizlik kararı aldığını duyurdu.

16-22 Mayıs 2007: Kongra-Gel Kandil’de düzenlediği beşinci genel kurulda 21 Mart 2005 tarihinde kurulan KKK’nin adını KCK (Koma Civaken Kürdistane- Kürdistan Topluluklar Birliği) olarak değiştirdi. Bundan itibaren örgütün en üst çatı yapılanması olarak KCK ismi ön plana çıktı.

22 Temmuz 2007: yapılan genel seçimler sonucunda AK Parti %46,47 oy olarak seçimlerden birinci çıktı. Ana akım Kürt siyaseti bağımsız adaylarla girdiği seçimde 24 parlamenter meclise gönderdi.

1 Aralık 2007: PKK’nın Irak’ta bulunan gruplarına bir dizi operasyon başlatıldı. Operasyonlardan biri “Güneş Harekatı” adını aldı.

1. Etap Müzakereler (Oslo Süreci 2008-2011)

* 2007 Milli Güvenlik Kurulu; PKK ile iletişime geçilmesi ve Kürt vatandaşlarının kültürel haklarında reformlar yapılması hususunda karar alınıyor. Emre Taner MİT Müsteşarı bu görüşmeleri yapmak üzere görevlendiriliyor.

* 2008; Ahmet Davudoğlu ve Irak özel diplomatı Murat Özçelik, Mesud Barzani’yi ziyaret ediyor ve Ankara-Erbil arasında bir dizi görüşmelerden sonra ekonomik ilişkiler gelişiyor. Kürtleri çevreleme politikasından vazgeçiliyor.

* Eylül 2008-2009; Oslo Görüşmeleri

* 2009 Başları; TRT 6 ve Kürtçe enstitüleri ve bölümleri açıldı.

* 14 Nisan 2009; İlker Başbuğ, Türk Ordusu’nun PKK’yı tasfiye edeceğimiz dedi (yok etmek yerine).

* Mart 2009; Abdullah Gül, Kürt Meselesi Türkiye’nin en önemli meselesidir ve bu sorunun çözümünde önümüzdeki günlerde çok güzel şeyler olacak dedi.

* Mart 2009 Yerel Seçimleri; DTP’nin Güneydoğu’da mutlak zaferi. Ayrıca seçimlerden sonra, PKK ateşkesi uzatıldı.

- * Mayıs 2009; Murat Karayılan, Hasan Cemal ile mülakatında PKK'nın diyaloga ve sürecin sonunda silah bırakmaya hazır olduğunu söyledi.
- * Ağustos 2009; Beşir Atalay, Kürt Meselesi'nin tartışılması için çeşitli kesimlerden gazeteciler, NGO temsilcileri ve entellektüeller ile bir dizi görüşme gerçekleştirdi.
- * 15-22 Ağustos'ta Öcalan çözüm için oluşturduğu yol haritasını bürokratlarla paylaştı. (Fakat bu yol haritası Devlet tarafından önemli bir karşılık görmedi ve basına duyurulmadı. Yol Haritasında ilk olarak PKK'nın ateşkes ilan etmesi, sonrasında hükümetin çözüm komisyonu oluşturması ve PKK'nın silahlı güçlerini askıya alması, son aşamada ise demokratik bir anayasa ve sürecin hukuki olarak güvenceye alınması ile PKK'nın silah bırakması yer alıyordu. Hükümet ise silah bırakmayı ilk şart olarak öne sürdü.
- * Kasım 2009; Habur Vakası: PKK'nın zafer gösterisine dönüştü. MHP ve CHP'nin sert tepkisi ve aynı zamanda AKP içinden de tepkiler oluştu. Bu olayın ardından süreç darbe aldı.
- * 7 Aralık 2009; Tokat Reşadiye'de 7 asker PKK tarafından şehit edildi.
- * 11 Aralık 2009; Anayasa Mahkemesi DTP'yi oybirliğiyle kapatma kararı aldı.
- * Fakat, Öcalan DTP'li vekillerin mecliste kalmasını istedi. Ayrıca, PKK resmi olarak ateşkesi sona erdirmeyi.
- * KCK gözaltıları ve Öcalan'ın yol haritasının kabul edilmemesi, hükümetin çözüm sürecinde ilerlemeye çokta istekli olmadığını gösterdi.
- * 1 Haziran 2010; PKK ateşkesi bıraktı ve demokratik halk savaşını başlattı. Ancak, Öcalan Ağustos 2010'da tekrar bir ateşkes çağrısında bulundu ve ateşkes Haziran 2011 seçimlerine kadar sürdü.

2. Etap Müzakereler

*Öcalan'ın ateşkes çağrısından sonra Devlet, Öcalan ve PKK ile görüşmeler tekrardan başladı. Ar-dından, Öcalan yeni bir yol haritası açıkladı ve Anayasa, Barış, Hakikat ve Adalet Komisyonlarının kurulmasını önerdi. Daha sonra bu mutabakatların Oslo görüşmelerinde de tartışıldığı ve 2011 Haziran Seçimlerinden sonra uygulamaya konulacağı üzerine anlaşılmaya varıldığı basına sızdırıldı. (Basında 9 maddelik PKK-AKP mutabakat metni olarak yer aldı ve basına sızdıranların FETÖ'cü polisler olduğu sanılıyor.)

13 Mayıs 2011: Öcalan, "15 Haziran'dan sonra süreç ya büyük bir anlaşmaya ya da büyük bir savaşa evrilecektir. Eğer büyük bir savaş çıkarsa hükümet üç ay bile dayanamaz" dedi.

*Haziran 2011 Seçimleri; HDP ve AKP'nin başarısı göze çarpıyor. HDP, Kürt nüfusunun yoğun olarak yaşadığı bölgelerde; AKP ise ülkenin tamamında oyların yarısına yakınına kazandı.

*PKK, Devletin seçimlerden sonra verdiği sözleri tutmadığını ve protokolleri imzalamayı ve uygulamaya koymadığını söyleyerek Devrimci Halk Savaşı'nı başlattı ve 14 Haziran 2011 de Silvan'da 13 askeri şehit etti.

*Çatışmalar neticesinde 2012 yılı, PKK ile mücadelede 1999'dan beri en kanlı yıl oldu. Kürt politikacılar ve KCK hükümlülerine baskılar arttı.

*18 Aylık çatışma sürecinden sonra ne PKK ne de Devlet hedefine ulaştı. PKK, halkı devlete karşı ayaklanmaya ve bir halk direnişi gerçekleştirmeye ikna edemedi. Devlet ise PKK'yı yenemedi ve 90'ların baskıcı politikalarına dönmemesi için temkinli hareket etmek zorunda kaldı. Ayrıca, PKK'nın Kürtler gözündeki pozitif imajı arttı. (G. Murat Tezcür'ün makalesi bu noktada önemli)

7 Şubat 2012: Hakan Fidan ifadeye çağrıldı. Adalet Bakanı Sadullah Ergin ise 9 Şubat'ta yaptığı konuşmasında Hakan Fidan'ın ifadeye çağrılmasına yönelik "herhangi bir suç yok, yapılan görev var" dedi.

11 Şubat 2012: KCK soruşturması kapsamında ifadeye çağrılan ancak gitmeyen eski müsteşar Emre Taner ve eski müsteşar yardımcısı Afet Güneş ve 2 MİT görevlisi

hakkında yakalama kararı çıkarıldı. Bunun üzerine savcı Sadrettin Sarıkaya soruşturmadan alındı.

17 Şubat 2002: MİT Kanunu değiştirildi. (Cemaat- AKP çatışmasının başlangıcı olarak kabul ediliyor).

3. Etap Müzakereler

*28 Aralık 2012; Erdoğan, “İmralı ile görüşüyoruz” dedi ve yeni bir sürece girileceğinin sinyallerini verdi.

*Ardından, 3 Ocak 2013’te Ahmet Türk ve Ayla Akat, İmralı’yı ziyaret etti. (İmralı Görüşmeleri başladı). Bu şekilde, sürecin kamuoyunun gözleri önünde yürütülmesinin ve daha şeffaf olunmasının gerekliliği anlaşıldı.

* Ancak, bu gelişmelerden birkaç gün sonra 10 Ocak 2013’te Sakine Cansız ve arkadaşları Paris’te öldürüldü. Bunun süreci baltalamak için bir adım olacağı düşünüldü.

* 12 Şubat 2013; Erdoğan, Kürt Meselesi’nin çözümü için bütün siyasi riskleri alacağını söyledi ve ardından AKP grubu, mecliste KCK soruşturmalarında büyük sorun olan anadilde savunma hakkının önünü açtı ve yasallaştırdı. Ayrıca Erdoğan, MİT ile Öcalan arasındaki görüşmelerin “İmralı Süreci” yerine “Çözüm Süreci” olarak adlandırmanın daha doğru olacağını söyledi. (15 Şubat 2013)

* Sonrasında ise 8 Asker ve sivil görevliler PKK tarafından salıverildi.
28 Şubat 2013: Milliyet Gazetesi BDP heyeti ile Öcalan arasında geçen görüşmelerin detaylarını “İmralı Zabıtları” başlığıyla Namık Durukan imzalı bir haberle kamuoyuna duyurdu.

*21 Mart 2013; Öcalan’ın Nevruz Mektubu. Silahlı mücadelenin sona erdiği ve siyasi mücadelenin zamanı geldiğine değiniyor. Türklerin ve Kürtlerin, İslam kardeşliğine vurgu yapıyor. Ayrıca, ateşkes ve PKK’nın silahlı güçlerinin sınırdışına çekilmesi çağırısı yapıyor.

* 29 Mart 2013; Sadullah Ergin, sürecin üç aşamadan oluşacağını ve bunların: ateşkes ve PKK'nın sınırdışına çekilmesi, demokratikleşme, silahsızlanma ve normalleşme olduğunu söyledi. (Devlet ile Öcalan arasında Yol Haritası konusunda bir yakınlaşma var demekki.)

*3 Nisan 2013; Akil Adamlar ve Meclis'te Çözüm Sürecini tartışmak üzere bir komisyon kuruldu.

4 Nisan 2013: CHP ve MHP çözüm süreci için mecliste kurulacak komisyona üye vermeyeceklerini ve bu süreç içerisinde yer almayacaklarını duyurdu.

* 8 Mayıs 2013; PKK, geri çekilmeyi başlattı ve 1999'un aksine Türk Ordusu çekiliş sırasında PKK'ya operasyon düzenlemedi.

9 Mayıs 2013: Toplumsal Barış Yollarının Araştırılması ve Çözüm Sürecinin Değerlendirilmesi Amacıyla Kurulan Meclis Araştırması Komisyonuna Üye Seçimine İlişkin Karar adıyla Resmi Gazete'de bir karar ve komisyonda yer alacak üyelerin isimleri yayınlandı. Akil insanlar heyeti ise Erdoğan'a ilk raporunu sundu.

29 Mayıs 2013: Gezi protestoları başladı.

8 Haziran 2013: Öcalan Gezi direnişini selamladığı açıklamasında eylemcilerin kendilerini "ulusalcı, milliyetçi, darbeci" çevrelere kullandırmaması gerektiğini belirtti. Gezi'nin sembol isimlerinden olan BDP üyesi milletvekili Sırrı Süreyya Önder İmralı'ya giden heyetten çıkarıldı.

* Eylül 2013'te PKK ateşkese sadık kalacağını ancak geri çekilmenin yapılan kale-kollar ve barajlar sebebiyle durduğunu açıkladı ve KCK hükümlülerinin salıverilmesini istedi. Ayrıca, sürece yasal bir güvence getirilmesini istedi.

5 Kasım 2013: İçişleri Bakanı Beşir Atalay, çözüm sürecinin bir al ve ver süreci olmadığını açıkladı ve taviz verilen bir süreç olmayacağını belirtti.

17-25 Aralık 2013: Gülen örgütünün yönlendirmesiyle hükümete yönelik yolsuzluk operasyonları başlatıldı. Öcalan söz konusu operasyonları darbe teşebbüsü olarak tanımlayarak, karşısında duracaklarını bildirdi.

21 Ocak 2014: PYD Rojova'da özerklik ilan etti.

* 2014 Yerel Seçimlerinin ardından; AKP, MİT Kanunu'nu Meclis'ten geçirdi ve KCK hükümlüleri salıverilmeye başlandı. Sonrasında ise Haziran 2014'te Terörü Sona Erdirilmesi ve Toplumsal Bütünleşmenin Güçlendirilmesine dair kanun

Meclis'ten geçti ve yetkili kişilerin teröristlerle görüşülmesinin önü hukuki olarak açıldı. Ve süreç hukuki zemin kazandı.

16 Temmuz 2014: Çözüm Yasası: Terörün Sona Erdirilmesi ve Toplumsal Bütünleşmenin Güçlendirilmesine Dair Kanun Resmi Gazete de yayınlandı.

26 Nisan 2014: MİT kanununda değişiklik.

7 Haziran 2014: Başbakan baş danışmanı Yalçın AKDOĞAN, Öcalan'ın çözüm sürecini diğer Kürt aktörlerden daha iyi değerlendirdiğini ifade etti.

22 Ağustos 2014: Başdanışman Yalçın Akdoğan, sürecin sahibinin Beşir Atalay olduğunu ve istediği örgüt ve kişiyle görüşebileceğini açıkladı.

* Ağustos 2014; Erdoğan Cumhurbaşkanı seçildi ve 27 Ağustos'ta Cumhurbaşkanlığı sürecinde de Çözüm Süreci ile yakından ilgileneceğinin altını çizdi. Davutoğlu tarafından kurulan hükümet programında da sürecin sürdürülmesi için hükümetin gerekli adımları atmaya kararlı olduğu vurgulandı. Sürecin yürütücüsü Beşir Atalay ise Davutoğlu kabinesinde yer alamadı.

* Öcalan ise seçimlerin ardından 16 Ağustos'ta HDP'nin başarısını kutladı ve 30 yıllık savaşın artık sonuçlanma aşamasında olduğunu söyledi.

* 6-8 Ekim Kobani Olayları; gösteriler sırasında 40'tan fazla sivil vatandaş öldü. (PYD X ISIS). Erdoğan'ın Suriye'deki iç savaşa yönelik tutumuna karşı çok büyük bir öfke var. "Kobani düştü düşüyor."

* HDP ise Kobani'nin düşmesi durumunda Çözüm Sürecinin biteceğini belirtti.

* Öcalan ise Kobani ile Çözüm Sürecinin ayrılmaz bir bütün olduğunu söyledi

* Cemil Bayık ise Kobani ve Türkiye'de yaşananlardan hükümeti sorumlu tuttu ve meclisten geçen tezkerenin bir savaş ilanı olduğunu, bu nedenle de çektikleri bütün birlikleri Türkiye'ye geri gönderdiklerini söyledi.

* Bülent Arınç, Çözüm Sürecine mecbur ve mahkum değiliz dedi.

* Demirtaş ise Çözüm Sürecinin Öcalan ya da hükümet "bitti" demedikçe bitmeyeceğini söyledi.

Sürecin sonunda Devlet, Peşmergenin sınırdan geçerek PYD'ye yardımcı olmasına izin verse ve süreç devam etse de düşüş başladı.

*23 Ocak 2015: HDP heyeti İmralı ile Kandil arasında mekik dokumaya başladı. Hükümet çözüm sürecine dönüş için Öcalan'dan PKK'ya Türkiye'de silahlı mücadeleye son çağrısı yapmasını istedi. Öcalan bu çağrı için kadın haklarından, çevre sorunlarına kadar her konuda adımlar atılmasını isteyen bir metin yazdı. Kandil bu adımların silah bırakmanın ön şartı olmasında ısrarcı oldu. Hükümet bu genel bir demokratikleşme programını içeren 10 maddenin ön şart olmasını PKK'nın silah bırakma-maya bahane olarak kullandığını düşünerek karşı çıktı. (Hükümet bu 10 maddeyi destekliyor imajı vermekten kaçındı.)

*23 Ocak'ta HDP'lilerle görüşen KCK'dan "AK Parti'nin müzakere sürecinin sorumluluğunu esas alan bir yaklaşımda olmadığı" açıklaması geldi.

*9 Şubat 2015: Meclis'e gelen "İç Güvenlik Paketi" görüşülmesi ikinci kez ertelendi.

*15 Şubat 2015: HDP'nin İmralı-Kandil temasları arttı. Kandil, İç güvenlik Paketi'nin sürece zarar vereceğini açıkladı.

*28 Şubat 2015; Öcalan'ın PKK'ya silahsızlanma kongresi için yapacağı çağrının üzerinde Kandil ve İmralı anlaştı. Geniş bir demokratikleşme programını içeren 10 madde silah bırakmak için ön şart yapılmadı, bu maddelerin hayata geçirileceğinin garantisi olarak da hükümetin olduğu bir toplantıda okunmasına karar verildi. Dolmabahçe Sarayı'nda Başbakan Yardımcısı Yalçın Akdoğan, İçişleri Bakanı Efkân Ala, AK Parti Grup Başkanvekili Mahir Ünal, Öcalan'la görüşmeleri yürüten eski MİT başkan yardımcısı, Kamu Güvenliği Müsteşarı Muhammed Dervişoğlu ve İmralı Heyeti'nden Sırrı Süreyya Önder, Pervin Buldan ve İdris Baluken'in olduğu toplantıda Öcalan'ın PKK'ya silahsızlanma kongresi toplama çağrısı Sırrı Süreyya Önder tarafından okundu.

*Tarihi açıklamaya 20 dakika sonra canlı yayında ilk tepki HDP lideri Demirtaş'tan geldi. Demirtaş İç Güvenlik Paketi'ni öne sürerek "Hükümet bir yandan pakette ısrar edip bir yandan demokrasi-kleşmede ilerleme sağlıyorum diyemez. Bu tasarı barış getirecek bir yasa tasarısı değildir. Barışa uzak-laşacağım diye çalışmıyoruz, Barışı

çok arzuluyoruz. Hükümet yürüttüğü politikayla, zerre kadar umut vermiyor, barışa yaklaşıyor” dedi.

*Aynı gün açıklama yapan PKK yöneticisi Mustafa Karasu: “AKP Hükümeti Önderliğin ortaya koyduğu 10 başlıkta müzakere edip sorunu çözecek midir, çözmeyecek midir? Bu sorunun cevabı çok önemlidir. Bu sorun çözülmeden PKK silah bırakacak, PKK Kongresini yapıp silah bırakma kararı alacak biçimindeki yaklaşımlar demagojidir, aldatmak ve sorunu çarpıtmaktır”.

21 Mart 2015; Diyarbakır Newroz’unda mektubu okunan Öcalan PKK’ya silahsızlanma kongresi çağrısı yaptı ama yeni bir ön şart öne sürerek: Hakikat ve Yüzleşme Komisyonu. Ayrıca, silahlanma için net bir tarih vermedi.

22 Mart 2015; Cumhurbaşkanı Erdoğan Dolmabahçe açıklamasını doğru bulmadığını söyledi: “Bir metin okunmadı, iki metin okundu. Onların okuduğu metinle Yalçın Bey’in okuduğu metin birbi-rinden tamamen ayrı. Aynı metin değildi dikkat ederseniz. Ben oradaki toplantıyı da doğru bulmuy-orum” dedi.

5 Mayıs 2015; KCK Eşbaşkanı Hülya Oran: "Bizim şu anda kongreyi toplama gibi bir gündemimiz yok. Çünkü, bu süreç işlemedi ve hiçbir adım atılmadı. Bırakalım müzakereyi, diyalog süreci de orta-dan kaldırıldı. Bir aydır önderliğimiz ile görüşme olmuyor, heyet önderliğimizin yanına gitmiyor. PKK devletin atacağı adımlar üzerinden kongreyi toplayacaktı. Biz kongreyi gündemden çıkardık. Kürt sorunu çözülmeden PKK böyle bir kongre yapmaz. Kürt kimliği tanınmadan, bu temelde anayasa değiştirmeden ve Kürtlerin statüsünü kabul etmeden böyle bir kongreye asla toplayamaz. Öcalan'ın bir taraf olarak resmi kabul edilmesi gerekiyor."

7 Haziran 2015; HDP % 13 oyla barajı geçip 80 vekil çıkardı. AKP ise % 41 ile tek başına iktidar olamadı.

*12 Haziran 2015: Seçimlerden sonra Demirtaş'ın Öcalan'ın çağrısıyla PKK'nın silah bırakabileceği açıklamasına KCK cevap verdi: “Şunu açıkça vurgulamalıyız ki,

PKK'nın Türkiye'ye karşı si-lahlı mücadeleyi bırakma konusu ve bunun iradesi tamamen bize aittir. Şunu herkes bilmelidir ki HDP, PKK'nın yasal partisi değildir. Dolayısıyla böyle bir çağrıyla HDP yapamayacağı gibi, mevcut İmralı koşullarında bulunan Abdullah Öcalan'ın böyle bir çağrıyla yapması mümkün değildir. HDP'nin ve Öcalan'ın 'silah bırak' çağrısı yapmasını beklemek ve bu yönlü dayatma-larda bulunmak çözümsüzlükte ısrardır ve bunu da hareketimizin kabul etmesi mümkün değildir. Bu tutumumuz ne Öcalan'ı dinlememek, ne de HDP'nin politika yürütmesinin önünü almaktadır”

*26 Haziran 2015: Cumhurbaşkanı Erdoğan, PYD'nin Suriye'nin güneyinde devlet kurma girişim-leri, Türkiye'nin askeri müdahalesi tartışmaları üzerine konuştu: Tüm dünyaya sesleniyorum. Bedeli ne olursa olsun, Suriye'nin kuzeyinde Türkiye'nin güneyinde bir devlet kurulmasına asla müsaade etmeyeceğiz”

*29 Haziran 2015: Karayılan: Açıkça söyleyeyim, eğer onlar Rojava'ya müdahale ederlerse biz de onlara müdahale ederiz; o zaman Türkiye'nin tümü bir savaş sahasına dönüşür. Türkiye yetkil-ileri halkımızın 6-7-8 Ekim'deki kalkışını unutmamalıdır. Halkımızın o büyük başkaldırısını, içinde geliştiği ortamı uygun görmeyen Önder Apo'nun ancak durdurabildiği iyi biliniyor. Açık ki bu halk böyle bir müdahaleye müsaade etmez. Kısaca böyle bir müdahale kararı Tü-rkiye için stratejik bir karar olur, Kürt halkı için de yeni bir dönem başlamış olur. Biz bu ko-nuda kimseye yalvaracak değiliz. Kendileri bilir. Yaparlarsa Kürt halkı olarak elbette bizim de yapacaklarımız olur.” •

*11 Temmuz 2015: KCK barajları gerekçe göstererek ateşkesi bitirdiğini açıkladı: “Özgürlük ha-reketimizin titiz tavrı istismar edildi. Barajlar ve baraj yapımında kullanılan araçlar gerilla güçlerimizin hedefinde olacaktır. Her tutuklama artık gerilla için bir misilleme nedeni olacaktır. Özgürlük Hareketimiz artık ateşkes tutumunun istismar edilmesini kabul etmeyecek, oyalama yaparak Kürt sorununu çözümsüz bırakan politikalara karşı da tutumunu koyacaktır.”

*14 Temmuz 2015: KCK Eşbaşkanı Bese Hozat, Özgür Gündem gazetesine “Yeni Süreç: Devrimci Halk Savaşıdır” başlıklı bir yazı yazdı. Hozat “devrimci halk savaşı ve serhıldan” çağrısı yaptı.

*20 Temmuz 2015: Suruç’ta Kobani’ye gitmek için toplanan SDGH’li gençlerin açıklama yaptığı sırada bir IŞİD’li canlı bomba kendini patlattı, 32 kişi hayatını kaybetti.

*20 Temmuz 2015: KCK Eşbaşkanı Cemil Bayık halkı silahlanmaya ve tünel ve siper hazırlamaya çağırdı: “Halkımız meşru savunma örgütlenmesini ve bilincini de geliştirmeli. Bu sadece askeri güçlerin büyütülmesi temelinde değil, halk olarak meşru savunmasını geliştirmeli. Tüm halkımız silah almalı, bu temelde kendini eğitmeli ve örgütlemeli. DAİŞ ve sömürgeci tüm güçlerin her türlü saldırısına karşı köylerde, kentlerde, mahallelerde yer altı sistemi, tüneller, mevzi sistemi geliştirmeli”. Böylelikle süreç bir kent çatışmaları dönemine girdi.

*22 Temmuz 2015: Şanlıurfa’nın Ceylanpınar ilçesinde görevli polis memurları Feyyaz Yumuşak ve Okan Acar sabaha karşı yataklarında uyurken infaz edildi.

*24 Temmuz 2015: TSK’ya bağlı jetler Kuzey Suriye’de IŞİD, Kuzey Irak’a PKK hedeflerine hava operasyonu düzenledi. Bu 3 yıl sonra PKK’ya yapılan ilk askeri operasyon oldu.

*10 Ağustos 2015; Erdoğan, “Çözüm Sürecinin buzdolabında olduğunu”, PKK ve HDP’nin süreci anlamadığını, doğru değerlendiremediğini söyledi. Şırnak’ta “Halk Meclisi” adına yapılan açıklamada ise “özyönetim” ilan edildi.

19 Ağustos 2015: Cizre sokaklarında hendekler kazıldı barikatlar kuruldu.

*7-8 Eylül 2015: PKK saldırıları sonucu Hakkari ve Iğdır da toplam 30 asker ve polis hayatını kaybetti. Azerbaycan devleti bu olaydan sonra 3 günlük milli yas ilan etti.

*8 Eylül 2015: Pkk’ya yönelik hava harekatinde 40 terörist öldürüldü.

*9 Eylül 2015; HDP eşbaşkanı Selahattin Demirtaş hakkında Diyarbakır Cumhuriyet Başsavcılığında soruşturma açıldı.

*9 Eylül 2015: Şırnak'ın Cizre ilçesinde 8 gün süren sokağa çıkma yasağı kaldırıldı. HDP Eşbaşkanı Selahattin Demirtaş , bu süre içerisinde bölgede 16 sivilin öldüğünü söyledi.

Kasım- Aralık 2015: Sur ve Cizre harekatları...

*20 Ocak 2016; Erdoğan, Çözüm Sürecini buzdolabından çıkarıp gömdü. O iş bitmiştir dedi.

ÖZGEÇMİŞ

Çiğdem Görgün lise eğitimini Sivas'ta 2006 yılında Kongre Lisesi'nde tamamlamıştır. 2011 yılında Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Kamu Yönetimi Bölümü'nde lisans eğitimini tamamladıktan sonra, 2012-2014 yılları arasında İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı'nda yüksek lisans eğitimini tamamlamıştır. 2012 yılında aynı zamanda İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü Siyaset ve Sosyal Bilimler Anabilim Dalı'nda araştırma görevlisi olarak çalışmaya başlamıştır. Ardından 2014 yılında İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı'nda doktora eğitimine başlamıştır.